

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติ วิปัสสนากัมมัฏฐาน
A Study of the Patterns of the Temple Development to
The Vipassana Meditation Center

โดย

พระครูภาวนาวิริยานุโยค วิ.,ดร.

พระครูปริยัติปัญญาธรร,ดร.

มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร

พ.ศ. ๒๕๖๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610761282

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติ วิปัสสนากัมมัฏฐาน

A Study of the Patterns of the Temple Development to
The Vipassana Meditation Center

โดย

พระครูภาวนาวิริยานุโยค วิ.,ดร.

พระครูปริยัติปัญญาร,ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร

พ.ศ. ๒๕๖๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610761282

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

A Study of the Patterns of the Temple Development to
The Vipassana Meditation Center

By

Phrakhrupavanaviriyanyok, Vipassana,Dr.

Phrakhrupariyatpanyathorn,Dr.

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Buddhasothorn Buddhist College

B.E. 2561

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610761282

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานวิจัย: การศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน
 ผู้วิจัย: พระครูภาวนาวิริยานุโยค วิ.ดร.และ พระครูปริยัติปัญญาร,ดร.
 ส่วนงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร
 ปีงบประมาณ: ๒๕๖๑
 ทูลอดหนุนการวิจัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นธุระอันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ถือได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญอันสูงสุดในการปฏิบัติธรรมตามหลักการทางพระพุทธศาสนา การศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้กำหนดวัตถุประสงค์ในการวิจัยครั้งนี้ เป็น ๒ ประการด้วยกัน ประการแรก ได้แก่ เพื่อศึกษารูปแบบการปฏิบัติธรรมของวัดในจังหวัดฉะเชิงเทรา และประการที่สอง ได้แก่ เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นปัจจัยในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานในจังหวัดฉะเชิงเทราไม่ค่อยแพร่หลายมากนักตามวัดทั่วไป แต่ปรากฏว่าการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดและสำนักปฏิบัติของเอกชนผู้มีความศรัทธาในการปฏิบัติกัมมัฏฐานตามแนวทางขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้น รูปแบบของการปฏิบัติกัมมัฏฐานจึงไม่มีความเป็นหนึ่งเดียวในจังหวัดฉะเชิงเทรา ทั้งนี้ จากการศึกษาวัดตัวอย่าง อันได้แก่ วัดสุวรรณมาตร วัดบ้านช่อง และวัดปากน้ำบางคล้า ทั้งสามวัดตัวอย่างมีความต้องการในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ปัจจัยที่เอื้อให้เกิดความต้องการได้แก่ ประการแรก ความต้องการพัฒนารูปแบบของการปฏิบัติธรรมภายในวัด ประการที่สอง ความต้องการพัฒนาศักยภาพของพระภายในวัดให้เป็นพระวิปัสสนาจารย์ ประการที่สาม ความต้องการของผู้มาปฏิบัติธรรมโดยทั่วไปของวัด ประการที่สี่ ความต้องการของชุมชนรอบข้างวัดหรือความต้องการของหน่วยงานที่มีความเกี่ยวข้องกับวัด ประการที่ห้า ความต้องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ดังนั้น จากการศึกษาวิเคราะห์ได้ว่า วัดและชุมชนรอบข้างมีความต้องการพัฒนาศักยภาพของวัดให้กลายเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน และชุมชนยังมีส่วนเอื้อให้เกิดสปีปายะในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานด้วย ได้แก่ การเอื้อเพื่อต่ออาหาร การพัฒนาสถานที่ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การมีส่วนร่วมในการจัดอบรมและจัดหลักสูตรการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่เอื้อต่อชุมชนและโยคีผู้มาปฏิบัติธรรม

คำสำคัญ: รูปแบบ, การพัฒนา, ศูนย์กลาง, วิปัสสนากัมมัฏฐาน

Research Title: A Study of the Patterns of the Temple Development to the Vipassana Meditation Center

Researchers: Phrakhrupavanaviriyanyok, Vipassana, Dr.
Phrakhrupariyatpanyathorn, Dr.

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Buddhasothorn Buddhist College

Fiscal Year: 2561/2018

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

Meditation; especially insight meditation, is the most importance activities and studies in Buddhist doctrines. Moreover, insight meditation is a heart of the way of practicing Buddhism. A study of the patterns of the temples development to the vipassana meditation center has set three objectives of study. Firstly, the patterns of development of teaching Dhamma of the temples in Chacheongsao Province has been studied. Secondly, the analytical studies of the patterns of the development of temples to vipassana meditation center has been analyzed.

This research found that the patterns of the development of the temples to vipassana meditation center is not much distributed in Chacheongsao Provinces. However, the great distributors of the meditation activities have been the meditation center which allowed by the authority of the provinces and meditation centers which run by the private section who faithfully believe in the Lord Buddha. So, the unification of meditation practice in Chacheongsao province is not united but diversified. Therefore, the three samples of the temples which are Suvarnamart Temple, Bansong Temple, and the Temple of Paknam Blangkla, they need to develop their temple to be the center of meditation. Additionally, there are five factors to develop the needs which are; firstly, the internal need of the temple; secondly, the need to develop the efficiency of the inside monks to be the meditation masters; thirdly, the needs of the practitioners, fourthly; the needs from the communities and the organizations

surrounded the temples; lastly, the participation from the people to develop the temples to be the vipassana meditation center.

As a result of study, the analytical part showed that the communities and peoples around the temples need to develop their temples to be the center of vipassana meditation. Moreover, the communities have been supported the circumstances which environmentally related to the vipassana meditation practices such as foods, places, building and participating in setting up and develop the program for practicing vipassana meditation.

Keyword: Patterns, Development, Center, Vipassana Meditation

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัย เรื่อง “การศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน” นี้ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยได้รับความ อนุเคราะห์จากคณะกรรมการ และ ขอรกราบ ขอบพระคุณ เจ้าประคุณฯ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์, ศ.พิเศษ (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙ Ph.D.) อัครมหาบัณฑิต, เจ้าคณะใหญ่หนกลาง, เจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการามวรวิหาร, รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบวรศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, พระเทพสุวรรณเมธี พระราชปริยัติเวที, พระราชวิสุทธิเวที, พระราชรัตนมุนี, พระราชโมลี, พระราชปริยัติสุนทร พระมงคลธรรมภาณ, พระมหา สุรชัย วราสโร, พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร., พระครูปริยัติปัญญาธรร พระครูปลัดอติธิพล ปสาธโก, พระครูอุดมจรรย์วรณ, พระครูสังฆรักษ์บุญโฮม จารุวาโท, พระอาจารย์ บุญยืน จิตบุญโญ, อาจารย์วุฒิชัย อรรถากร คณาจารย์และเจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย คณะพระวิปัสสนาจารย์และพระอาจารย์ทุกท่านที่ให้ความช่วยเหลือและแก้ไขงานวิจัยนี้จน สำเร็จ

ขออนุโมทนาขอบพระคุณ โยมบิดาบุญอยู่ โยมมารดาชุ่มสง นายบุญยิ้ม พี่ๆ น้องๆ และญาติๆ ทุกๆ ท่านผู้ให้การสนับสนุนและให้ความช่วยเหลือจนสำเร็จด้วยดี เพื่อนนิสิตมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยรุ่นพี่รุ่นน้อง คุณงามความดีและคุณประโยชน์ที่เกิดจากงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัย ขอน้อมบูชา พระรัตนตรัย พระอุปัชฌาย์ มีพระครูโพธิคุณวัฒน์ (ແລ້ມ ຍ໌ໂສໂຣ), พระครูวิศาล พัฒนาธ, พระครูสุนทรเทวธรรม, พระครูเกษมชลเขต คณาจารย์ทั้งหลายตลอดจนผู้มีอุปการคุณที่มี ส่วนในความสำเร็จทุกๆ ท่าน

พระครูภาวนาวิริยานุโยค วิ. (บุญยงค์ ถาวโร) และคณะ

๑ มิถุนายน ๒๕๖๒

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ง
สารบัญ.....	จ
สารบัญภาพ.....	ช
อักษรย่อชื่อคัมภีร์.....	ซ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย.....	๒
๑.๓ ขอบเขตของโครงการวิจัย.....	๒
๑.๔ กรอบแนวคิดในการดำเนินการวิจัย.....	๓
๑.๕ วิธีดำเนินงานวิจัย.....	๓
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย.....	๗
บทที่ ๒ กัมมัฏฐาน : รูปแบบการจัดการวัดสู่สำนักปฏิบัติกัมมัฏฐาน.....	๘
๒.๑ วัด : การพัฒนาวัด.....	๘
๒.๒ วัด : รูปแบบของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา.....	๑๖
๒.๓ การปฏิบัติกัมมัฏฐาน : คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา.....	๒๐
๒.๔ สำนักปฏิบัติกัมมัฏฐาน : การปรับตัวในโลกสมัยใหม่.....	๘๐
๒.๕ วัดกับชุมชน : ศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน.....	๙๑
๒.๖ เมดิเทชั่นเซ็นเตอร์ : บทบาทของวัดและชุมชนในการพัฒนาวัดให้เป็น ศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน.....	๑๑๐
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๑๑๒
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๑๑๒
๓.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....	๑๑๓
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	๑๑๓
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๑๑๔
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๑๑๔
๓.๖ ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย.....	๑๑๖

บทที่ ๔ ผลวิเคราะห์การวิจัย.....	๑๑๘
๔.๑ สภาพวัดในจังหวัดฉะเชิงเทรา.....	๑๑๘
๔.๒ บทวิเคราะห์การพัฒนารูปแบบวัดสู่การเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนา กัมมัฏฐานในจังหวัดฉะเชิงเทรา.....	๑๓๔
๔.๓ ตัวแบบของความร่วมมือระหว่างวัดกับชุมชนในการพัฒนาวัดให้เป็น ศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานในจังหวัดฉะเชิงเทรา.....	๑๕๓
๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย.....	๑๕๘
บทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	๑๕๙
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๕๙
๕.๒ ข้อจำกัดในการวิจัย.....	๑๖๔
๕.๓ ข้อเสนอแนะในการวิจัย.....	๑๖๔
บรรณานุกรม.....	๑๖๕
ภาคผนวก.....	๑๗๒
ภาคผนวก ก บทความวิจัย.....	๑๗๔
ภาคผนวก ข กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัย ไปใช้ประโยชน์.....	๑๘๕
ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้และกิจกรรม ที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ.....	๑๘๗
ภาคผนวก ง เครื่องมือในการวิจัย.....	๑๙๑
แบบสรุปโครงการวิจัย.....	๒๐๖
ประวัติผู้วิจัย.....	๒๑๑

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
แผนภาพที่ ๒.๑ แสดงที่มาของเมดิเทชั่นเซ็นเตอร์หรือการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง การวิปัสสนากัมมัฏฐาน.....	๑๑๑
แผนภาพที่ ๓.๑ ขั้นตอนวิธีการดำเนินการวิจัย.....	๑๑๖
แผนภาพที่ ๔.๑ การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง กรณีวัดสุวรรณมาตร.....	๑๕๔
แผนภาพที่ ๔.๒ การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง กรณีวัดวัดปากน้ำ.....	๑๕๕
แผนภาพที่ ๔.๓ การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง กรณีวัดบ้านช่อง.....	๑๕๖
แผนภาพที่ ๔.๔ แสดงความสัมพันธ์ของปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง ในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน.....	๑๕๗
แผนภาพที่ ๕.๑ การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง กรณีวัดสุวรรณมาตร.....	๑๖๑
แผนภาพที่ ๕.๒ การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง กรณีวัดวัดปากน้ำ.....	๑๖๒
แผนภาพที่ ๕.๓ การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง กรณีวัดบ้านช่อง.....	๑๖๓
แผนภาพที่ ๕.๔ แสดงความสัมพันธ์ของปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง ในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน.....	๑๖๔

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

อักษรย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

งานวิจัยที่เป็นองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งใช้ข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก - อรรถกถา-ฎีกา- ปกรณ์วิเสส ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นเอกสารอ้างอิง เป็นระบบเดียวกันหมด ตามที่ทางสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์กำหนด โดยได้อ้างอิง เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ดังตัวอย่าง เช่น ที.สี. (บาลี) ๙/๒๗๖/๙๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สीलขันธวรรคปาติ ภาษาบาลี เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และทีฆนิกาย สीलขันธวรรค ภาษาไทย เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สीलขันธวรรคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (ภาษาไทย)
ส.สพ. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาย สพายนวรรคปาติ (ภาษาบาลี)
ส.สพ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาย สพายนวรรค (ภาษาไทย)
ส.ม. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาย มหาวรรคปาติ (ภาษาบาลี)
ส.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
อง.ทุก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ฉก. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ฉก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.สตต. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สตตนิบาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.สตต. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สตตนิบาต (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	วิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์ (ภาษาไทย)
อภิ.ธ. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	ธาตุกถาปาติ (ภาษาบาลี)
อภิ.ธ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธาตุกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

ที.ม.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวคคอฏฐกถา (ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย สัทธมมปกาสินี ปฏีสัมภิทามคคอฏฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ป.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย สัทธรรมปกาสินี ปฏีสัมภิทามรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ที่มาและความสำคัญของปัญหา

สังคมปัจจุบันเป็นยุคของการบริโภคนิยม ยุคแห่งการแข่งขัน ทำให้ผู้คนที่ต้องการสนองความต้องการทางด้านวัตถุ หรือที่เรียกได้ว่าเป็นยุคของวัตถุนิยมการศึกษาที่เป็นอยู่ในยุคปัจจุบัน ล้วนเป็นการศึกษาเพื่อหาความรู้และทำความเข้าใจกับสิ่งที่อยู่ภายนอกตัวตนของแต่ละบุคคล จึงขาดการพัฒนาจิตใจอย่างเป็นระบบ และการพัฒนาด้านจิตใจและปัญญาไม่เท่าทันกับการพัฒนาด้านวัตถุ ทั้งนี้ยังส่งผลต่อผู้คนในยุคปัจจุบัน ก่อให้เกิดปัญหาด้านสุขภาพโดยเฉพาะในส่วนของสุขภาพจิต อันส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นความเครียด วิตกกังวล ซึมเศร้า ฟุ้งซ่าน ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของทั้งตนเอง ครอบครัว และสังคม

พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ค้นพบ พระองค์ได้ทรงแสดงให้เห็นถึงวิธีและแนวทางในการดับทุกข์ไว้ ดังที่ได้ทรงตรัสไว้ในสติปัฏฐานสูตรว่า “เอกายโน อโย ภิกขเว มคโค สัตตานิ วิสุทธียา โสภปริเทวานํ สมติกกมาย ทุกขโทมนสฺसानํ อุตถงคฺมาย ฌายสฺส อธิคฺมาย นิพฺพานสฺส สจฺฉิกรณตฺถาย ยทิทํ จตฺตาริ สติปัฏฺฐานา” แปลความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุลุยาจริม เพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔

อย่างไรก็ตาม การสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวสติปัฏฐานสี่ เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางและแพร่หลายในยุคปัจจุบัน ทั้งนี้ การสอนและหลักสูตรไม่มีความชัดเจนเพียงพอ เกิดความหลากหลายในการตีความและการปฏิบัติ เถกเช่น สายวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย ซึ่งเกิดแนวทางปฏิบัติอย่างน้อย ๕ รูปแบบ ได้แก่ แนวพุทโธ แนวอานาปานสติ แนวยุบหนอ พองหนอ แนวรูปนาม และแนวสมาธิทั้ง*

ทั้งนี้ การเกิดขึ้นของสำนักปฏิบัติธรรม หรือหลักสูตรการอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานของสำนักเหล่านั้น ล้วนแต่เป็นไปเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของผู้คนในสังคมสมัยใหม่ แต่อย่างไรก็ตาม วัดก็ยังไม่สามารถตอบสนองต่อความตึงเครียดของผู้คนสมัยใหม่ได้ เพราะว่า เนื่องจากลักษณะ

* ศูนย์ประสานงานสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งประเทศไทย (ศปท.) สนง., วัดหลวงพ่อดสมุทรการาม, คู่มือปฏิบัติสมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๕ สาย, (นครปฐม : บริษัท เพชรเกษม พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด), ๒๕๕๕.

วัดไทยที่มีมาแต่เดิมนั้น อันประกอบไปด้วย การปฏิบัติศาสนกิจของพระสงฆ์ เช่น สวดมนต์ ทำวัตร และบิณฑบาต เป็นต้น ทั้งนี้ การปฏิบัติธรรมที่เรียกว่า วิปัสสนาธุระมีน้อยมาก

ดังนั้น เป้าหมายของการทำการวิจัย เรื่อง การศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน จึงเป็นไปเพื่อการส่งเสริมให้วัดตอบสนองความต้องการทางจิตใจของ พุทธศาสนิกชนผู้ศรัทธาในการปฏิบัติธรรมที่เรียกว่า การปฏิบัติวิปัสสนาธุระ เพื่อให้การปฏิบัติธรรม นั้น เกิดสัมฤทธิ์ผลและสามารถพัฒนาปัญญาและจิตใจได้มากที่สุด ดังนั้น การพัฒนาวัดเพื่อให้เป็น ศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน จึงเป็นไปการถ่ายทอดการศึกษาอันสำคัญของ พระพุทธศาสนาให้ทำหน้าที่เยียวยาคนสมัยใหม่ในสังคมไทย

๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

- ๑.๑) เพื่อศึกษารูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของวัดในจังหวัดฉะเชิงเทรา
- ๑.๒) เพื่อพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน
- ๑.๓) เพื่อวิเคราะห์การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

๑.๓ ขอบเขตของโครงการวิจัย

การศึกษาวิจัย เรื่อง การศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน คณะผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยไว้ดังต่อไปนี้

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ขอบเขตด้านเนื้อหาของการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนดการศึกษาเนื้อหาของ การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา รวมทั้งการตีความและขยายความของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาในยุคหลัง รวมทั้ง การศึกษาลักษณะการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานของวัดในพื้นที่ ทั้งนี้ มุ่งประเมินและพัฒนารูปแบบการ พัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

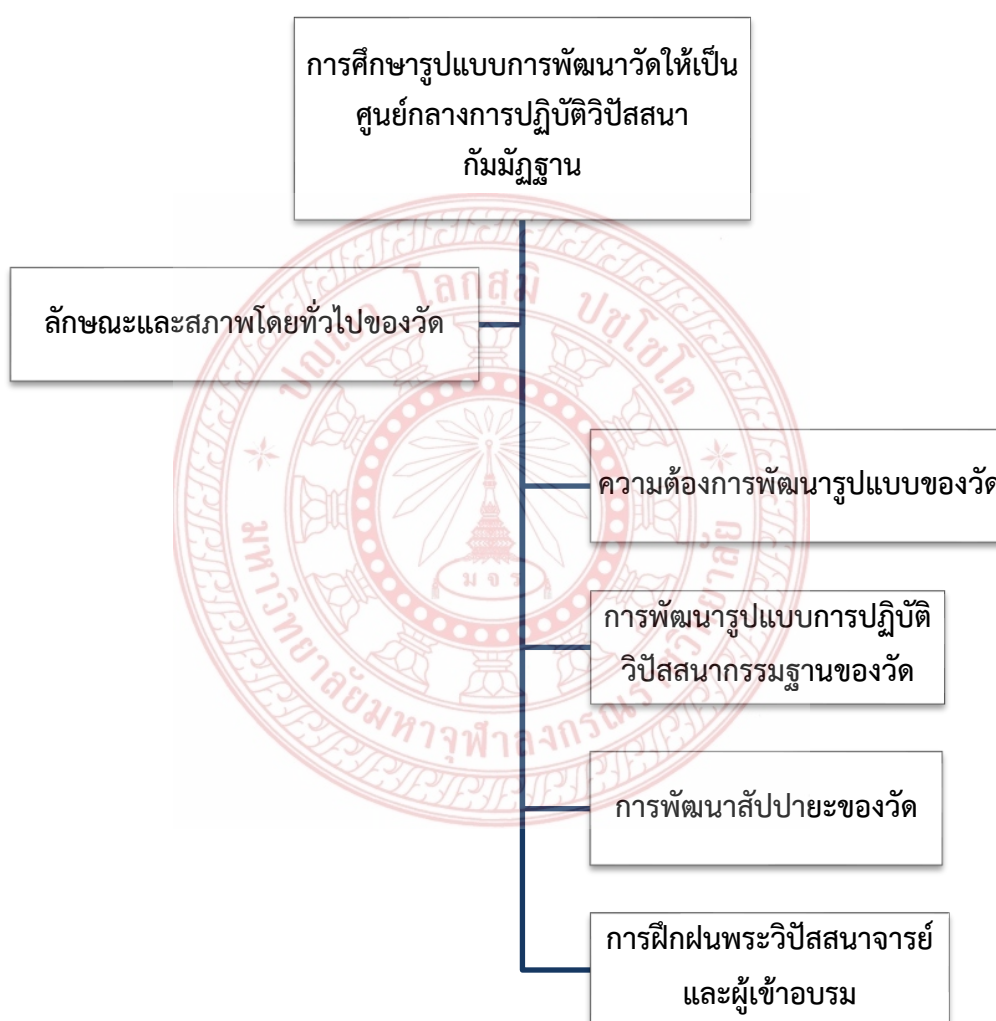
ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ จากกลุ่มประชากรสำนัก ปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดฉะเชิงเทรา

กลุ่มตัวอย่างที่คัดเลือกจำนวน ๓ สำนัก อันได้แก่ ๑) วัดสุวรรณาทร ตำบลคลองอุดมชล ธร อำเภอมะนัง จังหวัดฉะเชิงเทรา ๒) วัดปากน้ำ ตำบลบางคล้า อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา ๓) วัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยการสัมภาษณ์พระวิปัสสนาจารย์จำนวนวัดละ ๕ รูป และแจกแบบสอบถามประชาชนผู้เข้าปฏิบัติธรรม จำนวนวัดละ ๑๐ คน

๑.๓.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้ทำวิจัยจัดเก็บรวบรวมสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดในพื้นที่ จังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อยกระดับวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐาน

๑.๔ กรอบแนวคิดในการดำเนินการวิจัย

๑.๕ วิธีดำเนินงานวิจัย

๑.๕.๑ รูปแบบการวิจัย การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานทั้งวิจัยในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในภาคสนาม โดยใช้วิธีวิทยาวิจัยการแบบผสมผสาน ดังนี้

๑) การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูล จากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องพระไตรปิฎก หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม

ภาพถ่าย เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบ ความสัมพันธ์ หลักสูตร กระบวนการสร้างรูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ดังนี้

(๑) ศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องทั้ง หนังสือ รายงานการวิจัย และเอกสารอื่นๆ โดยวิเคราะห์หลักการหลักสูตร รูปแบบ และแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นกรอบในการศึกษา

(๒) ทำการศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างสำนักและแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นกรอบในการศึกษา

(๓) ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบ กระบวนการและแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานจากสำนักปฏิบัติธรรมเป็นกรอบในการศึกษา และความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาในมิติต่างๆ

(๔) สรุปผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบ การประยุกต์ใช้หลักสูตรการปฏิบัติธรรมของสำนักต่าง ๆ

๒) การศึกษาในภาคสนาม (Field Study) เพื่อทราบถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบ ความสัมพันธ์ กระบวนการสร้างสำนักปฏิบัติธรรม และแนวทางการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมให้วัดเป็นศูนย์กลางโดยมีขั้นตอนการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

(๑) ทำการศึกษาและคัดเลือกสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดฉะเชิงเทรา จำนวน ๓ แห่ง โดยการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ตามความสำคัญของสำนัก คือ เป็นสำนักปฏิบัติธรรมที่มีบทบาท มีการจัดปฏิบัติธรรมตลอดปี

(๒) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อยร่วมกับ เจ้าสำนักคณะผู้ปฏิบัติธรรมสำนักละ ๓-๕ ราย

(๓) ดำเนินการศึกษาวิเคราะห์แนวคิด รูปแบบ การจัดการ สำนักปฏิบัติธรรม และแนวทางการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ และกระบวนการบริหารจัดการเกี่ยวกับการบริหารสำนักปฏิบัติธรรมในลักษณะของการวิเคราะห์เชิงลึก โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการศึกษาวิจัย

(๔) สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่สำคัญ คือแนวคิด หลักการ ความเป็นมา หลักสูตร ทั้งนี้ เน้นการนำผลการศึกษามาเผยแพร่ให้ คณะสงฆ์ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องของในระดับพระสังฆาธิการได้รับทราบ

๓) วิเคราะห์รูปแบบและแนวทางการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานในระดับจังหวัด

๔) สรุปผลการศึกษาวิจัย และข้อเสนอแนะ

๑.๕.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) เป็นการศึกษาวิจัยในเชิงลึกมุ่งเน้นการสัมภาษณ์และประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ร่วมกับเจ้าสำนัก ตัวแทนผู้ปฏิบัติธรรม ประชาชน เพื่อให้เห็นแนวคิด หลักการ รูปแบบ หลักสูตร กระบวนการสร้างรูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน โดยการสัมภาษณ์พระวิปัสสนาจารย์ จำนวนวัดละ ๕ รูป และแจกแบบสอบถามผู้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน จำนวนวัดละ 10 รูป/คน ดังนี้(ระบุชื่อ ถ้ามีข้อมูล)

๑.๕.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา การดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าว เน้นการศึกษาวิเคราะห์และการมีส่วนร่วมทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย รายงานการประชุมที่เกี่ยวข้อง การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ส่วนการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลนั้นเน้นวิธีการแสวงหาความรู้ จากการตั้งประเด็นหลักในการศึกษาแนวทางการสร้างรูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานโดยดำเนินการและใช้เครื่องมือที่สำคัญ ได้แก่

๑) การสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับเจ้าสำนักผู้ปฏิบัติธรรม และผู้เกี่ยวข้อง โดยพัฒนาเป็นแบบสัมภาษณ์ที่พัฒนาจากเอกสารรายงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อค้นหาแนวคิด หลักการ ความเป็นมา กระบวนการสร้าง สำนักปฏิบัติธรรมวัดเป็นศูนย์กลาง

๒) การจัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus group) ร่วมกับคณะผู้ปฏิบัติธรรม ผู้เกี่ยวข้อง เพื่อทราบถึงทิศทางและการพัฒนาแนวคิด กระบวนการสร้างวัดเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติธรรม

๓) ศึกษาและติดตามผลการปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรม เพื่อสรุปเป็นแนวทางสร้างวัดเป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติธรรมร่วมกัน

๔) การสังเกต ซึ่งเป็นการสังเกตพฤติกรรมและการแสดงออกของฝ่ายต่างๆ ที่จะทำให้ควบคู่กับการสัมภาษณ์ผู้ปฏิบัติธรรม และเข้าร่วมกิจกรรมในการปฏิบัติธรรม เพื่อให้สามารถมองเห็นถึงกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับหลักสูตรแนวทางปฏิบัติธรรม

ดังนั้น จึงมีเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย (๑) แบบสอบถามประกอบการสัมภาษณ์หรือแนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์ (Interview Guideline) สำหรับเจ้าสำนัก ผู้ปฏิบัติธรรมและผู้ที่เกี่ยวข้อง (๒) แบบสอบถามผู้ปฏิบัติธรรมและผู้เกี่ยวข้อง

๑.๕.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

๑) การลงพื้นที่วัดที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด คณะผู้วิจัยลงพื้นที่ด้วยตนเอง

๒) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Observations Participant) ซึ่งเป็นการสังเกตพฤติกรรมและการแสดงออกของฝ่ายต่างๆ ที่จะทำให้ควบคู่กับการสัมภาษณ์เจ้าสำนัก ผู้ปฏิบัติธรรม และเข้าร่วมกิจกรรม

๓) การสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับเจ้าสำนัก ผู้ปฏิบัติธรรม และผู้เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมกิจกรรมการปฏิบัติธรรม

๔) การรวบรวมข้อมูลจากเอกสารเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม การสร้างวัดให้สำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

๕) การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ร่วมกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อศึกษาเกี่ยวกับการสร้างวัดเป็นศูนย์กลาง และเพื่อให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวคิด รูปแบบ กระบวนการเสริมสร้างวัดให้สำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานร่วมกัน

๑.๕.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล การศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย การแจกแบบสอบถาม เป็นกระบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลโดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์โดยการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ตามประเด็นหัวข้อดังนี้

๑) วิเคราะห์แนวคิด ความหมายการปฏิบัติธรรมกัมมัฏฐานตามหลักคำสอนในพระไตรปิฎก องค์ประกอบตามหลักคำสอนในพระไตรปิฎกและแนวความคิดของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา

๒) ศึกษาวิเคราะห์การสร้างวัดให้สำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของประชาชนตามหลักพระพุทธศาสนา

๓) การนำเสนอรูปแบบและวิธีการสร้างวัดให้สำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของประชาชน

๔) นำผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ มาทำการวิเคราะห์ปัจจัยข้อมูลพื้นฐานกับระดับการปฏิบัติที่มีต่อการสร้างรูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพื่อเป็นแนวทางการเสริมสร้างรูปแบบการสร้างวัดเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติธรรมสำหรับประชาชน

๕) การวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลโดยการเชื่อมโยงแนวคิดทฤษฎีที่ได้กล่าวแล้ว เพื่อให้เห็นชุดความรู้ กระบวนการ และแนวทางการเสริมสร้างรูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานให้วัดเป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามหลักพระพุทธศาสนาเพื่อนำไปประยุกต์ในวัด องค์กร ชุมชน และปัจเจกบุคคล

๑.๕.๖ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย การนำเสนอข้อมูลจะอยู่ในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่ายและการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างรูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อให้เห็นรูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน กระบวนการเสริมสร้างวัดเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติธรรม เพื่อนำไปสู่การประยุกต์ใช้ในวัดชุมชน องค์กร และปัจเจกบุคคล

๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๖.๑ ได้เก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับวัดและการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

๑.๖.๒ ได้ผลการวิเคราะห์การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

๑.๖.๓ ได้รูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

บทที่ ๒

กัมมัญฐาน : รูปแบบการจัดการวัดสู่สำนักปฏิบัติกัมมัญฐาน

๒.๑ วัด : การพัฒนาวัด

“วัด” ถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนามาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล นับตั้งแต่มีการสร้างวัดเชตวันนารามขึ้นมาโดยอนาถปิณฑกเศรษฐี วัด อาวาส หรืออาราม คือ คำเรียกศาสนสถานในทางพระพุทธศาสนา เป็นที่อยู่ของพระภิกษุและประกอบศาสนกิจของพุทธศาสนิกชน ภายในวัดมีวิหาร อุโบสถ ศาลาการเปรียญ กุฏิ เมารุ ซึ่งใช้ประกอบศาสนพิธีต่างๆ เช่น การเวียนเทียน การสวดมนต์และการทำสมาธิ เป็นต้น

วัดในทางพระพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนได้แก่ เขตพุทธาวาส และสังฆาวาส โดยส่วนพุทธาวาสจะเป็นที่ตั้งของสถูปเจดีย์ อุโบสถ สถานที่ประกอบกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา และส่วนสังฆาวาสจะเป็นส่วนกุฏิสงฆ์สำหรับภิกษุสามเณรจำพรรษา

ทั้งนี้ การพัฒนารูปแบบของวัด เริ่มมีการพัฒนารูปแบบเรื่อยมานับตั้งแต่มีการสร้างวัดขึ้นมา โดยในอดีตนั้น วัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน เป็นแหล่งการเรียนรู้ ทั้งนี้ เพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมต่างๆในชุมชน และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในโลกสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม การพัฒนาวัดอย่างเป็นระบบเริ่มมีการผสมผสานความรู้ทางพระพุทธศาสนาและการเปลี่ยนแปลงในโลกยุคปัจจุบัน เพื่อให้วัดยังคงทำหน้าที่เป็นแหล่งการเรียนรู้ของชุมชนให้เป็นไปตามแนวทางการพัฒนาทางพระพุทธศาสนา ซึ่งดำเนินมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล

เป้าหมายของการพัฒนาวัดในทางพระพุทธศาสนา มีหลักใหญ่ใจความสำคัญอยู่ ๒ ประการ ได้แก่ การพัฒนาในทางสังคมและการพัฒนาในตัวมนุษย์ เมื่อมีการพัฒนาทางด้านจิตใจของมนุษย์แล้ว การพัฒนาทางด้านสังคมก็จะตามมาโดยอัตโนมัติ เพื่อให้เกิดเป้าหมายของการพัฒนาที่แท้จริง ได้แก่ การปลดปล่อยตัวมนุษย์ให้พ้นจากความทุกข์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ ก่อให้เกิดความเข้มแข็งของการพัฒนาบุคคลและสังคมซึ่งเป็นพื้นฐานในการยกระดับจิตใจของสังคมและผู้คนในสังคมให้สูงขึ้น

ทั้งนี้ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาโดยทั่วไป สามารถแบ่งรายละเอียดของการศึกษาหากรรมการพัฒนา ออกมาได้เป็น หลากหลายรูปแบบด้วยกัน

เรื่องแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาผู้วิจัยได้ทบทวนจากงานวิชาการแล้ว พบว่า มีนักวิชาการที่กล่าวถึงความหมายของการพัฒนา โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

เริ่มจากการศึกษาเรื่อง ความหมายของการพัฒนา จากการทบทวนวรรณกรรม จะพบว่า มีเอกสารที่เกี่ยวข้องจำนวนหนึ่ง ทั้งนี้ เริ่มจากการศึกษานิยามความหมาย ได้ดังต่อไปนี้

จากการศึกษาทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง จากเอกสารทางวิชาการ พบว่า มีผู้ให้ความหมายของคำว่า การพัฒนาไว้อย่างหลากหลาย ดังนี้

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้กล่าวถึง ความหมายของการพัฒนาไว้ว่า การทำความเจริญ การเปลี่ยนแปลงในทางเจริญขึ้น การคลี่คลายไปในทางดี

อมร รักษาสัตย์ และ ชัตติยา กรรณสูต ได้กล่าวถึง ความหมายของการพัฒนาไว้ว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในทุกระบบที่ทำการซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในทุกระบบที่ทำการซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านคุณภาพ(qualitative changes) สวนการแปลงรูป (transformation) เป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของตัวกระทำ (environmental changes) นอกเหนือจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพและปริมาณ เช่น การคมนาคมของประเทศไทย เมื่อเริ่มแรกได้มีการใช้รถเทียมมา แล้วปรับปรุงให้ดีขึ้นโดยใช้เครื่องจักรไอน้ำมาทำรถไฟ และค่อยๆ ปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้นๆ เรื่อยๆ การเปลี่ยนแปลงจากรถม้ามาเป็นรถไฟหรือเป็นรถยนต์ หรือเครื่องบินจนเป็นจรวดก็ดี นับได้ว่าเป็นการพัฒนา

จิตยา สุวรรณชฎ ได้กล่าวถึง ความหมายของการพัฒนาไว้ว่า การพัฒนาคือ การเปลี่ยนแปลงที่ต้องการและได้กำหนดทิศทางและมุ่งที่จะควบคุมอัตราการเปลี่ยนแปลงด้วย..... สภาวะการพัฒนาเป็นสภาวะสมาชิกของสังคมได้ใช้ความรู้ความสามารถของตนได้เต็มที่ โดยไม่มีสภาวะครอบงำ เช่น ความบีบคั้นทางการเมือง ความบีบคั้นทางเศรษฐกิจหรือความไม่สมบูรณ์ในอนามัย ทุกคนสามารถที่จะนำเอาศักยภาพของตนออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์อย่างเต็มที่ เช่น การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรของไทย ไม่สามารถจะใช้รถแทรกเตอร์แบบอเมริกาได้ ม.ร.ว.เทพฤทธิ์ เทวกุล ได้ประดิษฐ์ “ควายเหล็ก” ขึ้นมาใช้ไถนาในสภาพแวดล้อมของสังคมไทย ๕

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี ได้กล่าวถึงความหมายของคำว่า พัฒนา หมายถึง การกระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่าเดิมอย่างเป็นระบบ หรือการทำให้ดีขึ้นกว่าสภาพเดิมที่เป็นอยู่อย่างเป็นระบบ

สรุป ความหมายของคำว่า การพัฒนา คือ การทำให้เจริญ ทำให้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นการเปลี่ยนแปลงในด้านระบบการทำงาน หรือการเปลี่ยนแปลงตามที่ได้กำหนดทิศทาง หรือจุดมุ่งหมายไว้ เพื่อต้องการให้ดีขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้ แนวความคิดว่าด้วยเรื่องการพัฒนาดังกล่าวข้างต้น ก็นำมาสู่การพัฒนาแบบของวัด อันเป็นศาสนสถานสำคัญในทางพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม เป้าหมายของการศึกษาการพัฒนาแบบของการพัฒนาวัด เป็นรูปแบบของการพัฒนาวัดเพื่อรองรับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ดังนั้น การพัฒนาผนวกรวมเข้ากับการพัฒนาวัด เพื่อให้วัดกลายเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมอันเป็นหัวใจอันสำคัญในการปฏิบัติตามหลักการทางพระพุทธศาสนา

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาวัด เป็นการศึกษารูปแบบ วัตถุประสงค์ การพัฒนาพระสงฆ์ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

จากการศึกษาทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง จากเอกสารทางวิชาการ พบว่า มีผู้ให้แนวคิดและแนวทางในการพัฒนาวัดไวหลายท่าน ดังนี้

ชยาภรณ์ ชื่นรุ่งโรจน์ ได้กล่าวไว้ว่า การพัฒนาวัดเพื่อวัตถุประสงค์ด้านการท่องเที่ยวเป็นเรื่องที่จะต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ เพราะความผูกพันของคนไทยที่มีต่อวัดนั้นมีความลึกซึ้ง การพัฒนาวัดจึงควรมีรูปแบบแตกต่างไปจากการพัฒนาทรัพยากรการท่องเที่ยวอื่นๆ เพราะความเลื่อมใสศรัทธา เป็นเรื่องของจิตใจที่ละเอียดลึกซึ้ง การพัฒนาวัดจึงต้องคำนึงถึงในแง่ของการอนุรักษ์ ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสม รวมทั้งคำนึงถึงกิจกรรมต่อเนื่องต่อลักษณะทางกายภาพของวัด เช่น การจัดให้มีสถานที่จอดรถที่ไม่รบกวนสถานที่ปฏิบัติธรรมหรือประกอบกิจกรรมทางศาสนา มีการแบ่งแยกเขตสงฆ์ฆราวาสพุทธาวาส กับสถานที่สำหรับนักท่องเที่ยวการพัฒนาใดๆ ก็ตาม ที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบเชิงลบ (Negative Impact) ระหว่างความสัมพันธ์ของวัด กับประชาชนในท้องถิ่น ไม่วาจะเป็นในด้านรูปธรรม หรือนามธรรม เป็นเรื่องที่พึงต้องหาทางหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดขึ้นอย่างเด็ดขาด เมื่อใดที่จำเป็นต้องเลือก จะต้องคำนึงถึงคนในท้องถิ่นเป็นอันดับแรก และให้ความสำคัญมากที่สุด

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต) ได้กล่าวไว้ว่า การพัฒนาพระสงฆ์คือพัฒนาวัด การพัฒนาวัดให้ดี ใกล้เคียงมารมรื่นสงบเงียบ เรียบง่ายและเป็นของชุมชน ก็ต้องมาคู่ที่พระสงฆ์สามเณรจะได้ศึกษาอบรมเพาะบมมีความรู้ความสามารถ เข้าใจโลก สังคม จนสามารถประยุกต์พุทธธรรมมาให้เป็นประโยชน์สูงสุดแก่สังคมได้อย่างไร วัดคงจะพัฒนาไปไม่ได้เลย ถ้าพระภิกษุสามเณร ศาสนทายาท ผู้สืบทอดพระศาสนา ยังไม่ได้พัฒนาสนับสนุนให้มีการบมอบรมเพาะความรู้ความสามารถ ศีลาจารวัตร และจิตวิญญาณอย่างแข็งแกร่งเพียงพอ

พระราชธรรมโมลี (สมศักดิ์ ฐิริปัญโญ) ได้กล่าวไว้ว่า ปัญหาของการพัฒนาวัดในปัจจุบันก็ต้องพูดรวมถึงตัวบทบาทของวัดและพระสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้นำทำหน้าที่ปกครองวัดในฐานะที่เป็นเจ้าอาวาส แต่ก่อนจะเห็นได้ว่าวัดนั้นมีบทบาทต่อสังคมแทบทุกด้าน ไม่วาจะเป็นด้านการบริหารการปกครอง ด้านการศึกษา ด้านการสงเคราะห์ และด้านศาสนพิธีต่างๆ เป็นต้น แต่ในปัจจุบันนี้ บทบาทของวัดเริ่มจะจางหายและหมดไป เพราะสังคมของเราไปรับเอาความเจริญสมัยใหม่แบบตะวันตกมาเป็นวิถีชีวิต แต่ก่อนวัดซึ่งเคยเป็นสถานที่ศึกษามีพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ เคยเป็นสโมสรพบปะสังสรรค์ชุมนุมเวลามีกิจกรรมเกี่ยวกับบ้านเมือง แต่สิ่งเหล่านี้กำลังจะสูญหายไป สืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และตัวพระสงฆ์ทำหน้าที่ผู้บริหารวัดไม่สร้างสรรค์ปรับปรุงวัดและตัวเองเข้ากับสังคม พระสงฆ์เป็นผู้นำชุมชนจะต้องเป็นผู้สนใจในกิจการของวัด จะปล่อยปละละเลยไปตามมีตามเกิดอยู่ไปไม่ได้ เพราะจะก่อให้เกิดปัญหาต่อการพัฒนาวัดได้ ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงปัญหา

หลักและอุปสรรคที่มีผลต่อการพัฒนาในปัจจุบันโดยภาพรวมแล้ว พอประมวลได้จากบทบาทของวัด และพระสงฆ์ที่กำลังจะเสื่อมไปได้ เช่น ดานบทบาทของวัดที่ถูกลดสถานะไป ดานบทบาทของพระสงฆ์ที่เปลี่ยนไปไม่มีศักยภาพเพียงพอ ดานขาดระบบและการจัดการที่ดี และดานติดขัด

พระครูนิวาสธรรมขันธ์ (เจริญ มุนิจารี) ไต่ถามแนวคิดในการพัฒนาวัด ไต่ถามการพัฒนาว่าวัดอาจมีแนวคิด วิธีการ คอนเซ็ปต์จะสอดคล้องใกล้เคียงกัน โดยหลักของการพัฒนาอยู่ที่ว่าใครจะเริ่มตอนที่จุดไหนก่อน แต่เห็นว่าจะต้องพัฒนาวัดและคนไปพร้อมๆ ในคราวเดียวกันคือ

๑. พัฒนาเสนาสนะ คือ ปกป้องอำนวยความสะดวกในการประกอบกิจกรรมให้มีความสะดวก ตลอดจนที่พักอาศัยของพระภิกษุและสามเณร อุบาสกและอุบาสิกา เพื่อชาวพุทธทั่วไปที่สนใจจะได้เข้ามาศึกษาปฏิบัติธรรม

๒. บุคลากรพระสงฆ์สามเณรต้องหมั่นทำกิจ ศึกษา และปฏิบัติธรรมอย่างสม่ำเสมอ เช่น ทำวัตรเช้า-เย็น ลงอุโบสถสังฆกรรมเพื่อขัดเกลาจิตใจให้โปร่งเบาสบาย

๓. รวมทำกิจกรรมหมู่คณะ และป้องกันความเสื่อม ความเสียหาย อันจะเกิดขึ้น

๔. เป็นผู้มีอิทธิพลในการปฏิสังขาร ทั้งอามิสปฏิสังขารและธรรมปฏิสังขาร

๕. สนใจรับรู้ทุกข์สุขของคนในชุมชนรอบๆ วัด และให้การสงเคราะห์ไปตามสมควร ทั้งหมดที่กล่าวนี้ จะเป็นไปตามวัตถุประสงค์ใดก็ขึ้นอยู่กับที่เจ้าอาวาสที่เป็นแกนนำเป็นสำคัญ ต้องประกอบด้วยเมตตา เสียสละ มีความเพียร อดทน มีสัจจะ หวังความเจริญมั่นคงต่อพระพุทธศาสนา และความอยู่ดีมีสุขของประชาชนเป็นเป้าหมาย

งานศึกษาของ ภัทรนธิ์ วิสุทธิศักดิ์^๑ เรื่อง รูปแบบผสมผสานการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน พบว่า วิปัสสนากรรมฐานเป็นวิธีการฝึกให้เกิดปัญญารู้เท่าทันความจริงเพื่อความดับทุกข์ พระคัมภีร์ที่ให้แนวทางในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานได้แก่ มหาสติปัฏฐานสูตร ที่กล่าวถึงการมีสติระลึกรู้กาย เวทนา จิต ธรรม ซึ่งรูปแบบต่างๆ ที่นิยมปฏิบัติกันในปัจจุบัน แม้จะมีอุปสรรคในการสอนหรือมีวิธีการสอนเพื่อเข้าถึงสติปัฏฐานไม่เหมือนกัน หรือเน้นบรรพในสติปัฏฐานทั้ง 4 ต่างบรรพเหมือนกันก็ตาม แต่สิ่งที่เหมือนกันซึ่งสามารถนำมาใช้ผสมผสานการปฏิบัติให้มีเอกภาพได้ คือ การกำหนดสติระลึกรู้สภาวะตามความเป็นจริงของรูป-นาม และไตรลักษณ์ อันเป็นความแท้จริงที่ไม่ผันแปรไปตามสมมติบัญญัติ หรือรูปแบบใดใด ดังนั้น ไม่ว่าจะปฏิบัติในรูปแบบใดๆ ก็ตาม หากรูปแบบที่นำผู้ปฏิบัติให้เข้าถึงสภาวะที่เป็นจริงทั้งสองนี้ ก็นับว่าได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอย่างถูกต้อง เพราะเข้าถึงหัวใจของกรรมฐาน คือค่าที่เป็นจริงของอารมณ์ได้เหมือนกัน

รูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแบบผสมผสาน สามารถเพิ่มความเข้าใจในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐานแก่ผู้เข้าอบรมได้ดียิ่งขึ้น และสามารถสร้างสัมฤทธิ์ผลในการ

^๑ ภัทรนธิ์ วิสุทธิศักดิ์, รูปแบบการผสมผสานการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน, ดุษฎีนิพนธ์สาขาพระพุทธศาสนา (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), บทคัดย่อ.

ปฏิบัติให้แก่ผู้เข้าอบรมได้ตามลำดับแห่งวิปัสสนาญาณเบื้องต้น เพื่อการพัฒนาปัญญาจากขั้นต้นสู่ขั้นปลาย คือ เห็นอริยสัจ ๔ ก็สามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือทำลายกิเลสดับทุกข์ทั้งปวงถึงพระนิพพานในที่สุด ดังนั้น รูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแบบผสมผสาน จึงน่าจะเป็นทางเลือกของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน และเป็นทางออกในการสร้างเอกภาพในวงการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในประเทศไทยต่อไป

งานศึกษาของพระมหาวิชัย ยติชโย (ฤทธิวิรุฬห์)^๒ เรื่อง แบบสอบอารมณ์การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแนวพองยุบ พบว่า การสอบอารมณ์ ใช้วิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ ได้แก่ ๑) การสังเกต ๒) การสัมภาษณ์เชิงลึก คือ การสัมภาษณ์เชิงลึกแบบรายบุคคลและการสัมภาษณ์แบบกลุ่ม ๓) การสนทนากลุ่มประเด็นเฉพาะ และ ๔) การออกแบบการเก็บข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพ จัดเป็น แบบสอบอารมณ์การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแนวพองยุบในรูปแบบ 2RC Model ประกอบด้วย (๑) แบบการส่งอารมณ์การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแนวพองยุบ (R1) (๒) แบบบันทึกการสอบอารมณ์การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแนวพองยุบ (R2) (๓) เกณฑ์การจำแนกสภาวะธรรมและสภาวะญาณในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ๑๑ ญาณ (C1) (๔) แนวทางการให้คำปรึกษาการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน บูรณาการมัชฌิมนิกายกับทางจิตวิทยา (C3)

ผลการวิเคราะห์แบบการสอบอารมณ์การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแนวพองยุบ พบว่า แบบการสอบอารมณ์การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวพองยุบ (2RC Model) สามารถสรุปได้เป็นแนวทางตามหลักอริยสัจ 4 ในบทบาทของตัวผู้ปฏิบัติกับพระวิปัสสนาจารย์ ลงในแบบการสอบอารมณ์การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวพองยุบ (2RC Model) ๑) ความรู้สึกกับสภาวะญาณในการส่งอารมณ์ (R1) คือทุกข์ ๒) อาการกับสภาวะธรรมในการสอบอารมณ์ (R2) คือสมุทัย ๓) ความรู้สึกดับกับญาณในการจำแนก (C1) คือนิโรธ ๔) การกำหนดรู้กับการแสดงธรรมในการให้คำปรึกษา (C2) คือ มรรค

จากงานศึกษาทั้ง ๓ พบว่าแสดงให้เห็นถึงความครอบคลุมในพื้นที่การปฏิบัติกรรมฐาน นับตั้งแต่สถานที่ที่เหมาะสม รูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนา และการสอบอารมณ์กรรมฐาน แต่อย่างไรก็ตาม ก็ยังไม่ครอบคลุมถึงการศึกษาการพัฒนาารูปแบบวัดให้กลายเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนา ก็มีพื้นฐาน

^๒ พระมหาวิชัย ยติชโย (ฤทธิวิรุฬห์), แบบสอบถามอารมณ์การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแนวพองยุบ, ดุษฎีนิพนธ์สาขาศาสนาพุทธศาสนา (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), บทคัดย่อ.

งานศึกษาของพระครูภาวนาวิริยานุโยค วิ.^๓ การวิจัยเรื่อง กระบวนการบริหารจัดการโครงการอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดในประเทศไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อ พัฒนาระบบการบริหารจัดการโครงการอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด เป็นการวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed methods research) โดยเริ่มจากศึกษาสภาพการบริหารจัดการโครงการอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานในปัจจุบันด้วยแบบสอบถาม แล้วดำเนินการพัฒนากระบวนการบริหารจัดการโครงการอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานด้วยการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ จนสามารถสร้างกระบวนการบริหารจัดการโครงการอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ดีกว่าเดิมได้ รวมทั้งพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดให้ดีกว่าเดิมได้ ผลการศึกษา พบว่า

๑. สภาพการบริหารจัดการโครงการอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดในประเทศไทย พบว่า หลักสูตรที่ใช้อบรมเพื่อการปฏิบัติตามขั้นตอนของการเจริญกัมมัฏฐานต่าง ๆ มีความเหมาะสมในระดับมาก การบริหารจัดการโครงการอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานมีความเหมาะสมอยู่ในระดับมาก เช่นกัน และด้านที่มีความเหมาะสมมากที่สุด มี ๓ ด้าน ได้แก่ ด้านลักษณะรูปแบบ ด้านงบประมาณ ด้านการประชาสัมพันธ์

๒. การพัฒนาการบริหารจัดการโครงการอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้ทำการพัฒนาในทุกด้าน โดยเน้นการจัดอาคารสถานที่ ด้านบุคลากร และด้านภาพลักษณ์ของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด

๓. กระบวนการบริหารจัดการโครงการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ต้องดำเนินการพัฒนาในแต่ละด้านมีดังนี้ พัฒนาระบบการบริหารจัดการ ๖ ด้าน (6Managements) ด้วยวิธีการสร้างความสามัคคี ทำงานเป็นทีม (T=Team) ช่วยเหลือ การบริการอย่างมีส่วนร่วม (C=Connect) และเน้นการฝึกทำงานด้วยจิตบริการของทุกฝ่าย (S=Service) ตามแบบจำลอง 6M, TCS.

โชติ บดีรัฐ^๔ ได้วิจัยเรื่อง “การบริหารงานของพระสังฆาธิการ ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา” พบว่า ๑) สภาพการบริหารงานคณะสงฆ์ภาค ๔ ในการบริหารคน มีการสร้างและพัฒนาภาวะผู้นำบุคลากรทางพระพุทธศาสนาให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นการบริหารงาน มีการออกกฎระเบียบในการปกครองคณะสงฆ์ ๓) ประสิทธิภาพการบริหารงานคณะสงฆ์ภาค ๔ ในการบริหารคน มีการดำเนินไปอย่างรวดเร็วสนองต่องานที่มอบหมายให้การบริหารภาระ

^๓ พระครูภาวนาวิริยานุโยค วิ, กระบวนการบริหารจัดการโครงการอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดในประเทศไทย, ดุษฎีนิพนธ์สาขาพระพุทธศาสนา (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), บทคัดย่อ.

^๔ โชติ บดีรัฐ, การบริหารงานของพระสังฆาธิการ ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา, ดุษฎีนิพนธ์สาขาพระพุทธศาสนา (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), บทคัดย่อ.

งาน มุ่งบริหารที่สนองต่อความต้องการของผู้มาติดต่อ และการบริหารองค์กร ได้เน้นในเรื่องสร้าง ศรัทธาเข้าวัดและปฏิบัติธรรมมากขึ้น ๓) ศักยภาพการบริหารงานคณะสงฆ์ภาค ๔ การบริหารคน มีการนำจุดเด่นของบุคลากรมาใช้ในการบริหารงาน การบริหารภาระงาน มีการประยุกต์เทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการบริหารงาน และการบริหารองค์กร มีการจัดทำแผนงานหรือโครงการเพื่อพัฒนาองค์กรอย่างต่อเนื่อง ๔) วิธีการพัฒนาการบริหารงานคณะสงฆ์ภาค ๔ ควรมีวิธีการพัฒนาค้นให้เก่ง มีความรู้ความสามารถ มีการพัฒนาสมรรถนะด้านการบริหารงาน โดยอบรมให้พระสังฆาธิการเป็นผู้นำในการพัฒนาจิตใจ จริยธรรมคุณธรรมและให้มีความรู้และทักษะในเรื่องการป้องกันไม่ให้พุทธศาสนิกชนเสื่อมศรัทธาในพระพุทธศาสนา

นครินทร์ แก้วโชติรุ่ง^๕ ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบและหลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก” พบว่า ๑) รูปแบบของการปกครองทางการเมืองมี ๒ รูปแบบ ได้แก่ การปกครองแบบราชาธิปไตย ซึ่งมีอำนาจสิทธิ์ขาดแต่เพียงผู้เดียวในการปกครองรูปแบบนี้คือพระราชา และการปกครองแบบสามัคคีธรรม ซึ่งอำนาจอยู่ในมือของชนชั้นสูงและมีลักษณะใกล้เคียงกับรูปแบบการปกครองแบบอภิชนาธิปไตยในปรัชญากรีก ส่วนรูปแบบการปกครองในพระพุทธศาสนานั้นมีพัฒนาการโดยเริ่มต้นจากพระพุทธเจ้าทรงปกครองคณะสงฆ์ในฐานะธรรมราชา จนกระทั่งพระพุทธองค์ได้ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการปกครอง จึงเป็นรูปแบบการปกครองเฉพาะตน ๒) หลักการของการปกครองแบบราชาธิปไตย ได้แก่ หลักธรรมต่าง ๆ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้จำนวนมากเพื่อเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งในการใช้อำนาจของผู้ปกครอง เนื่องจากผู้ปกครองแบบราชาธิปไตยมีอำนาจสิทธิ์ขาดแต่เพียงผู้เดียว และหลักการของการปกครองแบบสามัคคีธรรมมีหลักการปกครองที่สำคัญ คือ อปริหานิยธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรมเพื่อสร้างความสามัคคี และหลักธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้ปกครองส่วนหลักการของการปกครองของคณะสงฆ์นั้นมีพระธรรมวินัยเป็นหลักการปกครองสำคัญ ซึ่งคณะสงฆ์จะต้องดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดีภายใต้กรอบแห่งพระธรรมวินัย

ประทุม อังกูโรหิต^๖ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “สถาบันทางพระพุทธศาสนากับงานสังคมสงเคราะห์” ผลการศึกษาพบว่า

๑. พระภิกษุสงฆ์ นักวิชาการและบุคคลทั่วไปสนับสนุนการทำงานสังคมสงเคราะห์ของสถาบันทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากสอดคล้องกับหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา และเป็นการทำเพื่อประโยชน์สุขของมหาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในแหล่งที่สวัสดิการของรัฐยังเข้าไปไม่ถึง

^๕ นครินทร์ แก้วโชติรุ่ง, รูปแบบและหลักการปกครองในพระไตรปิฎก, ดุษฎีนิพนธ์สาขาพระพุทธศาสนา (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), บทคัดย่อ.

^๖ ประทุม อังกูโรหิต, สถาบันทางพระพุทธศาสนากับงานสังคมสงเคราะห์, วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต (ศูนย์พุทธศาสนศึกษา : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๕๓.

๒. วัดทั้งห้าวัด และเสถียรธรรมสถานมีจุดอ่อนจุดแข็งที่แตกต่างกัน แต่เผชิญปัญหา และ อุปสรรคที่คล้ายคลึงกัน เช่น ด้านเงินทุนและบุคลากร ขณะที่เสถียรธรรมสถานได้รับความร่วมมือจากชุมชนและองค์กรต่าง ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ในระดับที่น่าพึงพอใจ ชาวบ้านมักมีทัศนคติว่างานสังคมสงเคราะห์ที่วัดทั้งหลายหาไม่ใช้ “กิจของสงฆ์”

๓. การแก้ไขปัญหาที่มีประสิทธิภาพน่าจะเป็นการทางานเชิงรุกมากกว่าเชิงรับ โดยการสร้าง ความสัมพันธ์และความร่วมมือกับรัฐและชุมชนรวมทั้งองค์กรเอกชน และใช้สื่อช่วยในการเผยแพร่กิจกรรมต่างๆ ให้มากขึ้นที่สำคัญคือการสร้างความสมดุลระหว่างการทางานสังคมสงเคราะห์ กับ การเผยแผ่ธรรม นอกจากนั้นพระสงฆ์ต้องมีความระมัดระวังด้านความประพฤติให้อยู่ในกรอบของพระวินัยและจารีตประเพณีในขณะปฏิบัติภารกิจให้การสงเคราะห์ประชาชนในภาพรวม งานวิจัยนี้ช่วยเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการทางานสังคมสงเคราะห์ของสถาบันทางพระพุทธศาสนาในสังคมพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท และสามารถนำไปใช้เป็นตัวอย่างสำหรับพระสงฆ์และวัดอื่น ๆ ที่ดำเนินงานสังคมสงเคราะห์ในลักษณะที่คล้ายคลึงกันได้

ศศิวรรณ กำลังสินเสริม^๗ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พุทธกระบวนทัศน์ในการดำเนินชีวิตยุคบริโภคนิยม” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า ผลสำเร็จของกระบวนการบริโภคนิยมอยู่ที่ความสามารถในการกุมความคิดของคนในสังคมให้มีกระบวนทัศน์ในการดำเนินชีวิตว่า ต้องเป็นคนทันสมัย ร่ำรวยสิ่งอำนวยความสะดวกกลายเป็นค่านิยมที่ไม่ได้ส่งผ่านเฉพาะสื่อสารสนเทศประเภทต่างๆ เท่านั้น หากยังได้รับการปลูกฝังโดยสถาบันต่าง ๆ ในสังคมจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย ทำให้พฤติกรรมของความคิด คำพูด การกระทำ วิถีชีวิตและกลไกต่าง ๆ ในสังคมถูกครอบงำด้วยวัฒนธรรมบริโภคนิยม ทำให้คนไทยเคลื่อนออกจากศีลธรรม เห็นเงินเป็นใหญ่ คิดหาหนทางลัดเพื่อบรรลุประโยชน์ตนโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบใด ๆ ดังนั้น เพื่อให้สังคมไทยมีวิถีชีวิตที่อุดมด้วยปัญญา พึงพาตนเองได้อย่างมีความสุข ความพอดี มีภูมิคุ้มกัน รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกรอบตัวและภายในจิตใจอย่างชัดเจน โดยไม่ยึดเอาบริโภคนิยมเป็นจุดหมาย แต่อาศัยเป็นเครื่องมือเพื่อยังชีวิตตนให้อยู่ได้ทั้งกายและจิตท่ามกลางกระแสบริโภคนิยม คนไทยต้องปรับเปลี่ยนวิธีคิดหรือกระบวนทัศน์มาสู่พุทธกระบวนทัศน์ ด้วยการนำหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้อย่างจริงจัง จนสามารถฝังรากลึก

^๗ ศศิวรรณ กำลังสินเสริม, พุทธกระบวนทัศน์ในการดำเนินชีวิตยุคบริโภคนิยม, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑.

๒.๒ วัด : รูปแบบของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

จากการศึกษาของดำรงศักดิ์ มีสุนทร^๔ เรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน กรณีศึกษา วัดนามสมมุติกับชุมชน นามสมมุติ จังหวัดกาญจนบุรี” งานวิจัยชิ้นนี้ได้อธิบายบทบาทหน้าที่ของวัด ไว้ดังต่อไปนี้

พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นต่อสังคมไทยมายาวนานนับตั้งแต่อดีต บทบาทของวัดในอดีตจึงมีหน้าที่เหมือนศูนย์กลางที่ต้องรับใช้ตอบสนองสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ให้แก่ชุมชน โดยมีนักวิชาการ ๒ ท่านได้ให้ความเห็นที่ตรงกันว่า พระสุธีวรญาณ และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุตต์ ปยุตโต) บทบาทของวัดในอดีตมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของสังคมไทยด้วยกัน ๑๒ ประการ ได้แก่

๑) วัดเป็นโรงเรียนสำหรับราษฎรที่ทำหน้าที่อบรมทางศีลธรรม วิชาการและฝึกสอยอาชีพต่างๆ โดยชาวบ้านในท้องถิ่นจะส่งบุตรหลานของตนเข้ามาเรียนในการแสวงหาความรู้และอยู่รับใช้พระสงฆ์

๒) วัดเป็นสถานสงเคราะห์สำหรับราษฎรที่เดือดร้อน ให้มาอาศัยประกอบชีวิต เล่าเรียน จนมีอาชีพไปเลี้ยงตัว

๓) วัดเป็นสถานที่พักอาศัยของคนเดินทาง ทำหน้าที่เหมือนกับโรงแรมในปัจจุบัน ในการทำหน้าที่รับรองผู้เดินทางจากต่างแดน

๔) วัดเป็นสถานพยาบาลที่รักษาผู้เจ็บป่วยตามภูมิปัญญาของคนในสมัยก่อน โดยวัดเป็นแหล่งตำราแพทย์ และพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นหมอรักษาพยาบาลคนเจ็บป่วยทั่วไป

๕) วัดเป็นสถานที่พบปะสังสรรค์และพักผ่อนหย่อนใจของชาวบ้าน โดยวัดชาวบ้านและพระสงฆ์ช่วยกันดูแลให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด ร่มรื่น เพื่อเป็นสถานที่ศูนย์กลางชุมชน

๖) วัดเป็นสถานที่เผยแพร่คำสอนและแสดงธรรมเทศนาแก่ชาวบ้าน

๗) วัดเป็นสถานที่รื่นเริงที่จัดเทศกาลและมหรสพต่างๆสำหรับชาวบ้าน เช่น งานก่อดวงพระเจดีย์ทรายในวันสงกรานต์ งานเทศน์มหาชาติ พิธีกรรมทางศาสนา เป็นต้น

๘) วัดเป็นบ่อเกิดและเป็นศูนย์กลางของศิลปกรรมแขนงต่างๆ

๙) วัดทำหน้าที่เหมือนศาลท้องถิ่นที่คอยไกล่เกลี่ยข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษาแก้ไขปัญหาวีถีชีวิตครอบครัวของชาวบ้าน

๑๐) วัดเป็นสถานที่สำหรับชาวบ้านรอบวัดมาทำบุญและบำเพ็ญกุศลตลอดจนประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

^๔ ดำรงศักดิ์ มีสุนทร, “ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน กรณีศึกษา วัดนามสมมุติกับชุมชน นามสมมุติ จังหวัดกาญจนบุรี”, วารสารวิจัยรำไพพรรณี, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (ก.พ.-พ.ค. ๒๕๕๓), หน้า ๔๔-๕๓.

๑๑) วัดเป็นคลังพัสดุสำหรับเก็บของใช้สาธารณะ เมื่อมีงานใดๆก็สามารถเบิกไปยืมไปใช้ได้ตามสะดวก

๑๒) วัดเป็นศูนย์กลางการบริหารหรือปกครองที่กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะเรียกลูกบ้านมาประชุมกัน เพื่อบอกแจ้งกิจการต่างๆ

พระสุธีวรญาณ ได้ยกกรณีของ William J.Klausner ซึ่งเป็นนักวิชาการสายมานุษยวิทยา เดินทางเข้ามาในประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๘ โดยท่านเข้าไปใช้ชีวิตร่วมกับชาวบ้านหนองขอน จังหวัดอุบลราชธานี และภายหลังได้กลายเป็น “ลูกเขยชาวอุบล” ในที่สุด ได้เล่าไว้ว่า “วัดในหมู่บ้านหนองขอน วัดจะอยู่เกือบใจกลางหมู่บ้าน เป็นศูนย์กลางทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวบ้านอย่างเห็นได้ชัด ตลอดวันจะมีผู้คนเดินเข้าออกมิได้ขาด ชาวบ้านหลายคนพากันตักน้ำที่บ่อ ผู้ใหญ่จะมาถวายพระอาหารเพลแก่พระสงฆ์แล้วฟังเทศน์ประจำวันตอนบ่าย บางคนก็มาปรึกษาปัญหาส่วนตัวและขอคำแนะนำต่างๆจากเจ้าอาวาส งานบุญและงานประเพณีรื่นเริง เช่น ภาพยนตร์ หมอลำ มีกันอยู่เรื่อยๆ การประชุมเกี่ยวกับกิจการงานของส่วนรวมก็มากระทำกันที่วัด เช่น ตัดถนนไปยังอีกหมู่บ้านหนึ่งเมื่อไร จัดงานบุญบั้งไฟกันวันไหน แม้แต่คูหาสำหรับลงคะแนนเสียงเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรก็ทำกันในวัดและนักเศรษฐศาสตร์ชาวอังกฤษที่เป็นผู้เชี่ยวชาญทางการศึกษาของยูเนสโก ชื่อว่า Nicholas Bennett ที่ได้กล่าวถึงวัดในเมืองไทยว่า “เป็นเวลาหลายร้อยปีที่วัดได้มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ให้บริการต่างๆที่จำเป็น เช่น การให้การศึกษาแก่เด็กชาย ให้คำปรึกษาแก่ชาวบ้านที่เดือดร้อน ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ตลอดถึงการให้การรักษาพยาบาล นอกจากนี้ วัดยังช่วยเก็บรักษาวัฒนธรรม โดยการที่พระสงฆ์ได้เข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมต่างๆ”

ต่อมาสมัยรัชกาลที่ ๕ บทบาทของวัดเริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงซึ่งมีหน้าที่หลักเป็นสถานศึกษาแก่พระสงฆ์และราษฎร เมื่อประเทศไทยปฏิรูปการศึกษาเป็นรูปแบบสมัยใหม่แล้วนั้น ศูนย์กลางการศึกษาของราษฎรยังขึ้นตรงอยู่กับวัด ด้วยเหตุที่ว่าวัดเป็นสถานศึกษาทางวัฒนธรรมและความรู้ที่ใช้สอนอิงอยู่กับความรู้ทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้เยาวชนของชาติได้ศึกษาศีลธรรม กล่าวคือการรู้จักรักษาระบบนิเวศอันดีงามของชาติที่เป็นมรดกและประเพณีที่ถูกสร้างขึ้น โดยกระจายสถานศึกษาไปยังวัดที่อยู่ภายใต้การควบคุมของหัวเมืองต่างๆ เพื่อให้ราษฎรทั่วประเทศเข้าถึงการศึกษา โดยมีจุดมุ่งหมายในการล้างสมองราษฎรให้เป็นพลเมืองที่มีมาตรฐานเดียวกันหรือการมีจิตสำนึกร่วมของพลเมืองไปในทิศทางเดียวกัน โดยมีการจัดการควบคุมภายใต้อำนาจรัฐ

ผลพวงของการปฏิรูปเริ่มทำให้ความสำคัญของวัดเริ่มลดน้อยลง บทบาทที่เด่นหลายด้านที่วัดเคยมีถูกโอนไปที่หน่วยงานของรัฐบาลและเอกชน เช่น การรักษาพยาบาลผู้เจ็บป่วยเป็นหน้าที่หลักของสถานอนามัยและโรงพยาบาล การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทและการตัดสินคดีความเป็นหน้าที่ของศาลสถิตยุติธรรม ศิลปกรรมทั้งหลายตกไปอยู่ในอำนาจการดูแลของพิพิธภัณฑ์สถานและสถานศึกษาระดับสูง แม้จะเป็นผลดีต่อกิจการและการพัฒนาประเทศ แต่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างนี้ก็เป็นปัจจัย

สำคัญในการทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างวัดและประชาชนเหินห่างกัน ซึ่งบทบาทของวัดที่ยังเหลืออยู่บ้างในปัจจุบันก็มีลักษณะที่ผิดเพี้ยนไปจากเดิม ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๕ ข้อ ดังนี้

๑) วัดเคยเป็นที่บวชเรียนของลูกหลานในท้องถิ่น ก็กลายเป็นที่บวชของคนหนุ่มจากท้องถิ่นอื่น

๒) วัดเคยเป็นสถานที่บำเพ็ญกุศลของชาวบ้านตามลัทธิเถรวาท ก็ถูกเปลี่ยนให้มีสภาพคล้ายกับโรงพระตามแบบมหายานในประเทศต่างๆ จำนวนมาก

๓) วัดซึ่งเคยเป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด ร่มรื่น เป็นสิ่งดึงดูดใจชาวบ้านให้เข้าไปพักผ่อนหย่อนใจก็กลายเป็นวัดที่ขาดระเบียบ สกปรกและขาดความร่มรื่น ทำให้ประชาชนไม่ศรัทธา ไม่อยากเข้าวัด

๔) วัดที่เคยเป็นศูนย์กลางทางสังคมที่พึ่งปรารถนาก็กลายเป็นแหล่งรวมอบายมุข

จากการศึกษาบทบาทของวัด พอจะกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนเกิดการถอยห่างออกจากกันเรื่อยๆ จนกลายเป็นช่องว่างทางสังคมที่ส่อเค้าให้เห็นถึงปัญหาในความสัมพันธ์ที่ตึงเครียดให้สูญหายไป ที่จากเดิมบทบาทของวัดเคยมีหน้าที่ต่อสังคมทั้งทางโลกและทางธรรม กล่าวคือ วัดในอดีตไม่ได้เป็นเพียงสถานที่พึ่งทางจิตวิญญาณของสังคมเท่านั้น แต่ยังเป็นที่พักทางร่างกายและความต้องการขั้นพื้นฐานของวิถีชีวิตของประชาชนด้วย ในปัจจุบันบทบาทของวัดเหลือหน้าที่หลักๆ ด้วยกันสามประการ คือ

ประการแรก บทบาทเชิงสัญลักษณ์แก่ประชาชน กล่าวคือ วัดกลายเป็นพื้นที่รองรับการจัดประเพณี วัฒนธรรม พิธีกรรมทางศาสนาและพิธีกรรมประจำชาติ

ประการที่สอง บทบาททางศาสนา กล่าวคือ วัดเป็นที่พึ่งทางจิตใจของประชาชนที่ประกอบด้วยการอบรมศีลธรรม เผยแผ่ธรรมะ ทั้งหลักปรัชญาและหลักปฏิบัติ เช่น ด้านการวิปัสสนา เป็นต้น

ประการที่สาม บทบาททางสังคม กล่าวคือ วัดในปัจจุบันยังเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของชุมชนในพื้นที่บางส่วนของวัดจัดเป็นพื้นที่ให้ประชาชนเข้ามาจับจองเพื่อทำการค้าขาย

จากการศึกษาของศุภชัย ทองจันทร์ และเสนห์ บุญกำเนิด^๔ พบว่า วัดยังมีความสำคัญอันเนื่องมาจากว่า ในเขตเทศบาลตำบลพนม อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี ก็ยังปรากฏปัญหาเยาวชนหลายปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของสังคมส่วนใหญ่ ได้แก่ ปัญหาการแพร่ระบาดของยาเสพติดในกลุ่มเยาวชนซึ่งอยู่ในสภาวะการณ์ที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่ง ปัญหาของกลุ่มวัยรุ่น ปัญหาเด็กติดเกมส์ ปัญหาสื่อลามกอนาจาร และปัญหาแนวคิดและค่านิยมที่ผิดเพี้ยนจากคุณธรรมและวัฒนธรรมอันดีของสังคม เป็นต้นปัญหาดังกล่าวที่ยังเกิดขึ้นและยังคงอยู่คู่กับสังคมในเขตเทศบาลตำบลพนมมาโดยตลอด

^๔ ศุภชัย ทองจันทร์ และเสนห์ บุญกำเนิด, “การศึกษาวัดในเขตตำบลพนม อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี”, บทความการวิจัย, วารสารนาคบุตรปริทรรศน์, ๒๕๖๐.

ซึ่งดูเหมือนว่าผู้คนในสังคมจะไม่ให้ความสำคัญกับปัญหาดังกล่าว จึงกลายเป็นสนิมที่คอยกัดกินสังคมมาจนเท่าทุกวันนี้

ปัญหาเยาวชนไทยที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน หลายภาคส่วนได้พยายามร่วมกันหาวิธีและร่วมกันแก้ปัญหา แต่ดูเหมือนว่าปัญหาเหล่านั้นยังคงดำรงอยู่กับสังคมไทยไม่ลดลง ซึ่งอาจเป็นผลมาจากการแก้ไขปัญหามิตรงจุด ขาดความต่อเนื่องหรืออาจเกิดจากการขาดความร่วมมือจากสถาบันที่สำคัญที่เป็นสถาบันหลักในสังคมไทยที่อยู่คู่กับสังคมไทยมานานและมีความใกล้ชิดมากที่สุด นั่นคือ สถาบันครอบครัว (บ้าน) วัดและโรงเรียน หากสถาบันหลักทางสังคมของไทยร่วมมือกันภายใต้แนวคิดประชาสังคม (Civil Society) ปัญหาทางสังคมอาจแก้ไขได้อย่างยั่งยืน

ท่ามกลางความโกลาหลแห่งปัญหาในยุคโลกาภิวัตน์ทั้งในมิติด้านเศรษฐกิจ มิติทางสังคม วัฒนธรรม มิติทางด้านรัฐ นับว่าเป็นโจทย์ใหญ่ในการบริหารจัดการสังคมของภาครัฐและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่จะต้องร่วมกันบริหารจัดการ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของการสร้างคุณภาพชีวิตและภาพรวม ทั้งการสร้างดุลยภาพในสังคมท่ามกลางความซับซ้อน ความเปลี่ยนแปลง ความหลากหลายทางสังคมที่ยากต่อการเข้าใจและความจำเป็นที่จะต้องแสวงหาคำตอบเพื่อกำหนดทิศทางและนำมาเป็นกรอบแผนและนโยบายในการบริหารสังคมในปัจจุบันและอนาคต

แนวคิดประชาสังคม นับได้ว่าเป็นแนวคิดที่มุ่งสร้างสังคมจากความร่วมมือขององค์กรในมิติเชิงการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมจากหลายๆฝ่าย โดยเฉพาะสถาบันหลักคือ บ้าน วัดและโรงเรียน ก่อให้เกิดกระบวนการประชาสังคม “บวร” คือการนำเอารูปแบบและแนวคิด การพัฒนาแบบ “บวร” (บ้าน วัด โรงเรียน) กล่าวคือ เป็นแนวคิดที่มุ่งพยายามที่จะนำเอา องค์กรและ/หรือสถาบันหลักในชุมชนท้องถิ่นมาเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนา อันได้แก่ การนำเอาสถาบันที่สำคัญในชุมชน ๓ สถาบันได้แก่ สถาบันการปกครอง สถาบันศาสนา และสถาบันการศึกษา ผนึกกำลังจัดตั้งเป็นองค์กรที่เรียกว่า “มนตรี บวร” เพื่อนำมารองรับและดำเนินการแก้ไขปัญหาเยาวชน

ประชาสังคมแบบ “บวร” จึงหมายถึง การนำเอาสถาบันหลักในชุมชนมาเป็นกลไกในการพัฒนาและสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการพัฒนา ตัดสินใจ แก้ปัญหาตนเองและชุมชน กำหนดแผนแม่บทชุมชนด้วยการร่วมคิด สร้างและบริหารจัดการชุมชนของคนในท้องถิ่นที่ร่วมกันเป็นเจ้าของ นอกจากจะพูดถึงความสำคัญของสถาบันที่เป็นฐานของสังคมไทยแล้ว สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ต้องกล่าวถึงคือ การมีส่วนร่วม เพราะหากต่างฝ่ายต่างทำก็ไม่อาจที่จะบรรลุตามเป้าประสงค์ที่วางไว้ได้ ดังนั้น การมีส่วนร่วมจึงเป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินการให้กิจการใดๆสามารถบรรลุได้ตามเป้าประสงค์ที่วางไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาสังคมของสถาบันครอบครัว “บ้าน” (ชุมชนซึ่งเป็นแหล่งรวมของผู้คนและระบบชีวิตที่ก่อให้เกิดกิจกรรมทางสังคมที่หลากหลาย) “วัด” (สถาบันทางศาสนาซึ่งเป็นตัวขัดเกลาและบ่มเพาะวัฒนธรรมและศูนย์รวมจิตใจของชุมชน) “โรงเรียน” (สถานศึกษาเป็นตัวเพิ่มเติมความรู้และถ่ายทอดการศึกษา

อย่างเป็นระบบ) สถาบันทั้งสามจึงเป็นสถาบันสำคัญในทางสังคมที่จะสามารถเป็นกลไกที่ก่อให้เกิดกระบวนการสร้างสังคมให้เข้มแข็ง พัฒนาให้เกิดเครือข่าย นำสู่ภราดรภาพและสังคมสมานฉันท์อันเป็นจุดหมายปลายทางของการพัฒนาชุมชนและสังคม

๒.๓ การปฏิบัติกัมมัญฐาน : คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

กัมมัญฐาน หมายถึงที่ตั้งแห่งการงานทางใจ เป็นการกระทำที่เป็นเหตุแห่งการได้บรรลุนิพพาน มรรค ผล นิพพาน ซึ่งเป็นภาษาบาลี ถ้าเป็นภาษาสันสกฤตจะใช้คำว่า “กรรมฐาน” การเจริญภาวนา หรือกัมมัญฐาน ในพระพุทธศาสนามี ๒ วิธี คือ สมถกัมมัญฐาน และ วิปัสสนากัมมัญฐาน ซึ่งปรากฏหลักฐานที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๒ ประการนี้เพื่อสลัดความไม่ประมาทและเป็นเหตุให้เกิดปัญญา ธรรม ๒ อย่างนั้น ได้แก่ อะไรบ้าง ได้แก่ สมถะ ๑ วิปัสสนา ๑”^{๑๐}

ความหมาย สมถะ หมายถึง ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธิในทริย สมาธิพละ สัมมาสมาธิ^{๑๑}

สมถกัมมัญฐาน หมายถึง อุบาย วิธี และการกระทำให้จิตสงบระงับจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองเร่าร้อนทั้งหลาย จนจิตใจไม่มีอาการดิ้นรน ไม่กระสับกระส่ายตลอดเวลาที่กิเลสเหล่านั้น สงบระงับอยู่^{๑๒}

ประเภทของสมาธิ สมาธิ แปลว่า ตั้งใจมั่น ทรงจิตไว้โดยชอบ มี ๕ อย่าง ดังนี้

๑. สมาธิ ๑ ได้แก่ เอกัคคตาสมาธิ
๒. สมาธิ ๒ ได้แก่ โลภียสมาธิ และ โลกุตตรสมาธิ
๓. สมาธิ ๓ ได้แก่ ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และ อัปปนาสมาธิ
๔. สมาธิ ๔ ได้แก่ ทิณฺณธัมมสุขวิหารสมาธิ ญาณทัสสนสมาธิ สติสัมปชัญญะ สมาธิ และ อาสวักขยสมาธิ
๕. สมาธิ ๕ ได้แก่ สุขสมาธิ สันตสมาธิ อริยสมาธิ นิรามิสสมาธิ อากาบุริสสมาธิ ได้แก่ สมาธิของมหาบุรุษ^{๑๓}

^{๑๐} อภ.ทก. (ไทย) ๒๓๑-๒๔๖/๑๓๗-๑๓๘.

^{๑๑} อภ.ธ. (ไทย) ๓๔/๕๔/๓๖.

^{๑๒} ศุภชัย ทองจันทร์ และเสนห์ บุญกำเนิด, การศึกษาวัดในเขตตำบลพนม อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี, หน้า ๒.

^{๑๓} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), วิปัสสนาญาณโสภณ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บจก. ศรีอนันต์การพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๓.

อารมณ์ของสมถกัมมัฏฐาน อารมณ์สำหรับเพ่งและปฏิบัติในสมถกัมมัฏฐานนั้น มี ๔๐ วิธี จัดได้เป็น ๗ หมวดดังนี้

๑. กสิณ ๑๐ กสิณ คือกัมมัฏฐานที่ว่าด้วยทั้งปวง หมายความว่า เช่น เพ่งปฐวีกสิณก็เหมือนกับว่า เพ่งดินทั้งปวง หรือว่าดินทั้งปวงก็เหมือนกับดินที่ดวงกสิณนี้เองกสิณมี ๑๐ อย่าง แม้จะเพ่งอย่างใด อย่างหนึ่งอย่างนั้นแน่ว ก็จะทำให้จิตไม่ผินรน ไม่กระสับกระส่าย ทำให้กิเลสเครื่องเศร้าหมองเร่า ร้อนต่างๆ สงบระงับ สามารถทำให้เกิดฌานจิตตั้งแต่ปฐมฌาน ขึ้นไปตามลำดับจนถึง ปัญจฌานได้ กสิณ ๑๐ คือ

- (๑) ปฐวีกสิณ คือเพ่ง ดิน
- (๒) อาโปกสิณ คือเพ่ง น้ำ
- (๓) เตโชกสิณ คือเพ่ง ไฟ
- (๔) วาโยกสิณ คือเพ่ง ลม (กสิณ ก - ง รวมเรียกว่า ภูตกสิณ)
- (๕) นีลกสิณ คือเพ่ง สีเขียว
- (๖) ปิตกสิณ คือเพ่ง สีเหลือง
- (๗) โลหิตกสิณ คือเพ่ง สีแดง
- (๘) โอทาทกสิณ คือเพ่ง สีขาว (กสิณ จ - ช รวมเรียกว่า วัณณกสิณ)
- (๙) อากาสกสิณ คือเพ่ง ที่ว่างเปล่า
- (๑๐) อาโลกกสิณ คือเพ่ง แสงสว่าง

๒. อสุภะ ๑๐ อสุภะ หมายถึง เพ่งของไม่งามเป็นกัมมัฏฐานซึ่งจะปรากฏ อุกคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ ตามควรแก่การเพ่งนั้น อสุภะมี ๑๐ อย่าง จะเพ่งอย่างใดอย่างหนึ่งก็แล้วแต่จะพึงมี อสุภะสามารถให้เกิดฌานจิตได้แค่ปฐมฌานเท่านั้นเอง อสุภะ ๑๐ คือ

- (๑) อุทรมตกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด โดยมีอาการขึ้นพอง
- (๒) วินีลกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด เน่า ขึ้นเขียว
- (๓) วิปฺพพกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด มีน้ำเหลืองน้ำหนองไหลออกมา
- (๔) วิฆิทกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด โดยถูกตัดขาดเป็นท่อน ๆ
- (๕) วิชยาติทกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด ถูกสัตว์แทะกัดกิน เหวอะหะ
- (๖) วิกขิตตกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด มือ เท้า ศีรษะอยู่คนละทาง
- (๗) หตวิกขิตตกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด โดยถูกสับฟันยับเยิน
- (๘) โลหิตกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด มีโลหิตไหลอาบ
- (๙) ปุพฺพกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด มีหนอนไขทั่วร่างกาย
- (๑๐) อัญญิกอสุภะ ศพที่น่าเกลียด เหลือแต่กระดูกกระจัดกระจายไป

๓. อนุสสติ ๑๐ อนุสสติ แปลว่า ตามระลึกหรือระลึกถึงเนื่อง ๆ มีความหมายว่า เอาความที่ตามระลึกถึงเนื่อง ๆ นั้นมาเป็นอารมณ์กัมมฐานซึ่งมีจำนวน ๑๐ ประการ คือ

- (๑) พุทธานุสสติ ระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของพระพุทธเจ้า
- (๒) ธัมมานุสสติ ระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของพระธรรม
- (๓) สังฆานุสสติ ระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของพระอริยสงฆ์
- (๔) สีลานุสสติ ระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของศีล
- (๕) จาคานุสสติ ระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของการบริจาค
- (๖) เทวตานุสสติ ระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของการเป็นเทวดา
- (๗) มรณานุสสติ ระลึกถึงบ่อย ๆ ถึงความที่จะต้องตาย
- (๘) อุปสมานุสสติ ระลึกเนื่อง ๆ ถึงคุณของพระนิพพาน
- (๙) กายคตาสติ ระลึกเนื่อง ๆ ถึง กายโกฏฐาส มีเกสา โลมา เป็นต้น
- (๑๐) อานาปานสติ ระลึกถึงลมหายใจเข้า ลมหายใจออก

อนุสสติ ๑๐ ประการนี้ ใช้เพ่งให้เกิดฌานจิตได้เพียง ๒ ประการเท่านั้น คือ กายคตาสติเจริญได้เพียงปฐมฌานเท่านั้นเอง ส่วนอานาปานสติ เจริญได้ตั้งแต่ปฐมฌานขึ้นไปตามลำดับจนถึงปัญจฌาน

๔. อัปมัญญา ๔ อัปมัญญา หมายความว่า แผ่ไปไม่มีประมาณ แผ่ไปในสัตว์ทั้งหลายจนประมาณไม่ได้ โดยไม่เลือกที่รักที่ชังเลย บ้างก็เรียกว่า พรหมวิหาร หมายความว่า ธรรมอันเป็นเครื่องสำราญอยู่ของพรหม อัปมัญญามี ๔ คือ

- (๑) เมตตา การแผ่ความรักใคร่ความปรารถนาดีต่อสัตว์ทั้งหลายให้มีความสุขสบายความสุขโดยทั่วกัน ไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ
- (๒) กรุณา การแผ่ความสงสารต่อสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความทุกข์อยู่หรือที่จะได้รับความทุกข์ต่อไปในภายหน้า โดยไม่เลือก ชาติ ชั้น วรรณะ
- (๓) มุทิตา การแผ่ความชื่นชมยินดีต่อสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความสุขอยู่หรือที่จะได้รับความสุขต่อไปในภายหน้า โดยไม่เลือก ชาติ ชั้น วรรณะ
- (๔) อุเบกขา การวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลายด้วยอาการวางตนเป็นกลางไม่รักใคร่ ไม่สงสาร ไม่ชื่นชมยินดี ไม่มีอคติแต่ประการใดๆ โดยไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะอัปมัญญา ๓ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา นั้น สามารถเจริญให้ถึงได้ ตั้งแต่ ปฐมฌานขึ้นไปตามลำดับจนถึงจตุตถฌาน ส่วนอุเบกขานั้น เจริญได้โดยเฉพาะเพื่อให้เกิด ปัญจฌาน อย่างเดียวเท่านั้น

๕. อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ การพิจารณาอาหารที่บริโภคเข้าไปนั้นว่าเป็นของที่น่าเกลียดจนมีความรู้สึกเป็นไปตามที่พิจารณาเห็นนั้น การพิจารณาความปฏิกูลของอาหารนี้ไม่สามารถที่จะให้เกิดฌานจิตได้ แต่ว่าทำให้จิตแน่วแน่เป็นสมาธิได้มีใช่น้อยเหมือนกัน

๖. จตุธาตุวัตถุ ๑ การพิจารณาธาตุทั้ง ๔ มี ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ที่ปรากฏอยู่ในร่างกายเพื่อให้เห็นว่าร่างกายนี้ก็คือ ธาตุต่าง ๆ ที่มาประชุมรวมกันอยู่เท่านั้น ไม่ใช่ตัวตน เราเขาแต่อย่างใดการกำหนดพิจารณาธาตุทั้ง ๔ นี้ ก็ไม่สามารถที่จะถึงฉานจิตได้ เพียงแต่เป็นสมาธิที่เฉียดฉานเข้าไปแล้วเหมือนกัน

๗. อรูปกัมมัญฐาน ๔ อรูปกัมมัญฐาน หมายความว่า กัมมัญฐานที่ไม่ใช่รูป ที่ไม่มีรูป ซึ่งเป็นกัมมัญฐาน ที่เป็นวิสัยของผู้ที่ได้ถึงรูปาวจรปัญจฉานแล้ว จึงจะพึงกระทำให้เป็นอารมณ์เพื่อเจริญให้ถึงอรุณต่อไป อรูปกัมมัญฐาน ๔ นั้น ได้แก่

(๑) อรูปกัมมัญฐานเบื้องต้น ชื่อ กลสนุคฆาภิมาภาส บัญญัติ คือ เพ่งอากาศความว่างเปล่าเว้งว่างไม่มีที่สิ้นสุดนั้นเป็นอารมณ์ โดยปริกรรมว่า อากาโส อนนโต ความว่างไม่มีที่สุด ซึ่งสามารถให้เกิด อากาสนัญญายตนฉานจิตได้

(๒) อรูปกัมมัญฐานที่ ๒ ชื่ออากาสนัญญายตนฉาน คือ เพ่งวิญญานความรู้ ที่รู้ว่าอากาศไม่มีที่สิ้นสุดนั้นเป็นอารมณ์ โดยปริกรรมว่า วิญญานํ อนนโต วิญญานไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งสามารถให้เกิด วิญญานัญญายตนฉานจิตได้

(๓) อรูปกัมมัญฐานที่ ๓ ชื่อ นัตถิภาวบัญญัติ คือ เพ่งความไม่มีอะไรเป็นอารมณ์ โดยปริกรรมว่า นตถิ กิณจิ นิตหนึ่งก็ไม่มี หน้อยหนึ่งก็ไม่มี ซึ่งสามารถให้เกิดอากิญจัญญายตนฉานจิตได้

(๔) อรูปกัมมัญฐานที่ ๔ ชื่ออากิญจัญญายตนฉาน คือ เพ่งความรู้ที่รู้ว่านิตหนึ่ง ก็ไม่มี หน้อยหนึ่งก็ไม่มี นั้นเป็นอารมณ์ ความรู้ถึงขั้นนี้มีความละเอียดอ่อนมากเหลือเกินจึงปริกรรมว่า เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณฺธิตํ สงบหนอ ประณีตหนอ ซึ่งสามารถให้เกิด เนวสัณญานา สัณญายตนฉานจิตได้^{๑๔}

ผลของสมถกัมมัญฐาน ผลและอานิสงส์ของการปฏิบัติสมถกัมมัญฐาน หรือ สมาธิ มี ๗ ประการ คือ

๑. ทำให้ได้ ขณิกสมาธิ(ชั่วขณะ) อุปจารสมาธิ (จวนจะแนบแน่น) และอัปปนาสมาธิ (แนบแน่น)

๒. ทำให้ใจสงบจากนิวรณ์ทั้ง ๕(กามฉันท์ พยาบาท ถีนมิทธะ อุจจกุกุกุจจะและวิจิกิจฉา)

๓. ทำให้ได้ฉานทั้ง ๒ คือ รูปฉานและอรุณฉาน เพื่อไปเกิดเป็นพรหม

๔. ทำให้เข้าสมาบัติได้ เพื่อเป็นสุขในภพปัจจุบัน

๕. ทำให้ได้อภิญญา ๕ คือ

(๕.๑) อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้

(๕.๒) ทิพโสตะ หูทิพย์

^{๑๔} สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), แปลและเรียบเรียง, วิสุทธิมรรค เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : บจก อมรินทร์ พรินต์ติ้ง, ๒๕๓๓), หน้า ๑๗๖-๑๗๘.

(๕.๓) ประจิตตวิชานนะ รู้วาระจิตของบุคคลอื่น

(๕.๔) บุพเพนิวาสานุสสติ ระลึกชาติได้

(๕.๕) ทิพพจักขุ มีตาทิพย์

๖. ทำให้เข้านิโรธสมาบัติได้(เฉพาะผู้บรรลุนิพพาน)

๗. ทำให้เกิดวิปัสสนาโดยเป็นบาทของวิปัสสนาเพื่อให้ได้บรรลุมรรค ผลนิพพาน เรียกว่า สมถยานิก แปลว่าเอาสมถะมาเป็นยานพาหนะขึ้นไปหาวิปัสสนา เพื่อให้เกิดปัญญาทำลายกิเลส ให้เป็นสมุจเฉตปหานต่อไป^{๑๕}

การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ความหมาย วิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็น ภาษาบาลี จำแนกออกเป็น ๔ คำ คือ วิ+ปัสสนา+กมม+ฐาน วิ อุปสัค แปลว่าวิเศษ แจ่ม ต่าง ทิส ชาติ แปลว่าเห็น แปลงทิส เป็น ๒ รูป คือ ทกข และ ปสส ประกอบด้วยปัจจัยและวิภัติ เป็น ปสสนา แปลว่า การเห็น เมื่อนำทั้งสองคำมารวมกันจึงเป็น วิปัสสนา ซึ่งแปลว่าการเห็นโดยวิเศษ การเห็นแจ่ม การเห็นด้วยอาการต่าง ๆ หรือ อาการหลายอย่าง และยังเป็นปัญญาที่เข้าไปเห็นแจ้งรูปนาม พระไตรลักษณ์ อริยสัจ และ มรรค ผล นิพพาน^{๑๖}

วิปัสสนา คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัดความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่อง ทำลายกิเลส ปัญญาเครื่อง นำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศาตรา ปัญญาเหมือนปราสาท แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือน ประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม และสัมมาทิฐิ^{๑๗}

วิปัสสนา หมายถึง การกระทำอันเป็นที่ตั้งแห่งการเห็นแจ้งในขันธ๕หรือรูปและนามที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ โดยความเป็นพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง ความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ อนัตตา ความไม่เป็นไปตามอำนาจบังคับบัญชาของใคร องค์ธรรม ได้แก่ปัญญาเจตสิก ปัญญาที่รู้เห็นอย่างนี้จึงจะเรียกว่า “วิปัสสนา”^{๑๘}

^{๑๕} อ่างแล้ว, สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), วิสุทธิมรรค เล่ม ๑, หน้า ๗๓.

^{๑๖} พระมหาไสว ญาณวีโร, คู่มือพระวิปัสสนาจารย์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๘), หน้า ๒๕.

^{๑๗} อภิ.ธ. (ไทย) ๓๔/๕๕/๓๗.

^{๑๘} พระมหาไสว ญาณวีโร, คู่มือหลักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐.

วิปัสสนากัมมัฏฐาน แปลว่า อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการงานทางใจที่จะให้เห็นแจ้ง ซึ่ง มีความหมายว่า ให้เห็นแจ้ง รูปนาม ให้เห็นแจ้ง ไตรลักษณ์ ให้เห็นแจ้ง อริยสัจ ให้เห็นแจ้ง มรรคผล นิพพาน^{๑๙}

วิปัสสนา มี ๓ ประการดังนี้

๑. สังขารปริคคัณห์ คือ วิปัสสนาญาณที่มีการกำหนดรู้ในสังขารธรรม รูปและ นาม
 ๒. ผลสมาบัติวิปัสสนา คือ วิปัสสนาญาณที่เป็นเหตุให้เข้าผลสมาบัติได้
 ๓. นิโรธสมาบัติวิปัสสนา คือ วิปัสสนาญาณที่เป็นเหตุให้เข้านิโรธสมาบัติได้^{๒๐}
- วิปัสสนา ยังมีอีก ๓ แบบ คือ

๑.) จุฬวิปัสสนา แปลว่า วิปัสสนาน้อย ๆ ได้แก่ผู้ลงมือปฏิบัติโดยกำหนดรูป นามภาวนาว่า พองหนอ ยุบหนอ เป็นต้น จนเห็นรูปนาม เห็นเหตุปัจจัยของรูปนาม เห็นรูปนามเป็น ของไม่เที่ยง มีแต่สิ้นไปหมดไปฝ่ายเดียว เป็นทุกข์ ทนอยู่ไม่ได้ เป็นของน่ากลัว เป็นอนัตตา คือบังคับ บัญชาไม่ได้ และไม่มีสาระแก่นสารอะไรเลย

๒.) มัชฌิมวิปัสสนา แปลว่า วิปัสสนาอย่างกลาง ได้แก่ผู้ปฏิบัติตั้งใจอย่าง จริงจัง โดยเดินจงกรมบ้าง นั่งกำหนดบ้าง กำหนดเวทนาบ้าง กำหนดจิตบ้าง กำหนดธรรมบ้างตามนัย แห่งพระไตรปิฎก อันมีปรากฏอยู่ใน มหาสติปัฏฐานสูตร และเห็นความเกิดดับของรูปนาม คือ ญาณที่ ๔ เป็นต้นไป จนกระทั่งถึงสังขารเพิกขานญาณ คือ ญาณที่ ๑๑

๓.) มหาวิปัสสนา แปลว่า วิปัสสนาใหญ่ คือวิปัสสนาที่มีกำลังแก่กล้า สามารถ เห็นอริยสัจ ๔ ซึ่งเรียกว่า สัจจานุโลมิกญาณ และสามารถทำลายปุถุโคตรคือโคตรของปุถุชนอัน หนาแน่นไปด้วยกิเลสตัณหาให้เบาบางลงไป รูปนามดับหมด ซึ่งเรียกว่า โคตรภูญาณ ต่อจากนั้นมรรค ญาณก็เกิดขึ้น ประทานกิเลสคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาสให้เด็ดขาดออกไปแล้วปัจจุ เวกขณญาณก็เกิดขึ้นมาพิจารณากิเลสที่ละ ที่เหลือ มรรค ผล นิพพาน^{๒๑}

อย่างไรก็ตาม แม้พระไตรปิฎกจะให้ความหมายของคำว่าวิปัสสนาไว้หลายนัยก็ ตามแต่ผู้ปฏิบัติก็ต้องผ่านกระบวนการฝึกวิปัสสนากัมมัฏฐานตามหลักสติปัฏฐานเป็นพระสูตรที่ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระไตรปิฎกจึงจะสามารถพัฒนาวิปัสสนาปัญญาให้เกิดขึ้นได้หลักการฝึกเจริญ วิปัสสนากัมมัฏฐานนั้น แม้ผู้เข้าฝึกจะมีสมาธิในระดับใดก็ตาม ก็สามารถนำมาเป็นเครื่องมือในการ เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานได้ แม้แต่จิตที่สงบชั่วขณะ (ขณิกสมาธิ) ก็สามารถนำมาเป็นพื้นฐานในการ เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานได้ ดังที่ท่านกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคว่า ปราศจากขณิกสมาธิเสียแล้ว วิปัสสนา

^{๑๙} อ่างแล้ว, พระมหาไสว ญาณวีโร, คู่มือหลักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน, หน้า ๗๓.

^{๒๐} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๖๘/๘๘๙.

^{๒๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒, (กรุงเทพมหานคร : บจก. อัมรินทร์ พรินตติ้ง กรู๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๓๐๘ - ๓๐๙.

ย่อมมีไม่ได้ อีกทั้งผู้เจริญสมถกัมมัฏฐานจนได้ผลของสมณะในระดับสูง เช่น แสดงฤทธิ์ได้ ก็สามารถนำผลนั้นมาเป็นบาทฐานในการเจริญ วิปัสสนากัมมัฏฐานได้ด้วย เพราะการได้มานสมาบัติจนถึงขนาดแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ได้นั้น ถ้ายังไม่ผ่านกระบวนการฝึกจิตด้วยหลักวิปัสสนากัมมัฏฐานจนถึงขั้นบรรลุปะระอรหันต์ ก็ยังไม่ถือว่าได้บรรลุจุดหมายสูงสุดในทางพุทธศาสนา เพราะอิทธิฤทธิ์ ต่าง ๆ เป็นสิ่งที่เสื่อมสลายไปได้เสมอ ในกรณีที่เกิดกับคนยังมีกิเลสอยู่ พระพุทธศาสนาถือว่าการฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดปัญญาตามกระบวนการวิปัสสนากัมมัฏฐานถึงขนาดทำลายกิเลสได้เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด เพราะการฝึกฝนอบรมจิตนี้ย่อมจะทำให้ความไม่รู้(อวิชชา)หายไป เปรียบเหมือนแสงสว่างทำให้ความมืดหายไปด้วยจิตของปุถุชนโดยปกติหนาแน่นไปด้วยกิเลส เมื่อได้รับการชำระโดยกระบวนการวิปัสสนา

กัมมัฏฐานแล้วสภาพจิตก็จะบางเบาจากกิเลสเปลี่ยนไปในทางที่ดีจนบรรลุปะระอรหันต์ชั้นพระอรหันต์ซึ่งเป็นชีวิตในอุดมคติของพระพุทธศาสนา ดังนั้น เราจึงสามารถกล่าวได้ว่า พระอรหันต์จะต้องผ่านการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวสติปัฏฐานมาแล้วทั้งนั้น^{๒๒}

ประโยชน์ของวิปัสสนากัมมัฏฐาน ประโยชน์ของการปฏิบัติวิปัสสนามี ๑๐ อย่าง คือ

๑. สามารถกำจัดกิเลสต่าง ๆ อันเป็นต้นเหตุของความทุกข์ ความเดือดร้อนต่างๆ ลงได้
๒. มีความทุกข์น้อยลง และมีความสุขมากขึ้น
๓. คลายความยึดมั่น ในสิ่งทั้งปวงลงได้ ไม่วุ่นวายเดือดร้อน ไปตามกระแสของโลก
๔. มีจิตใจมั่นคง รู้เท่าทันความเป็นจริง ของสิ่งทั้งหลาย ไม่พุ้งขึ้นหรือ ยุบลงด้วย

อำนาจโลกธรรม

๕. มีความเห็นแก่ตัวน้อยลง แต่บำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นมากขึ้น
๖. จิตใจมีคุณธรรมหรือมีคุณภาพสูงขึ้นตามขั้นของการปฏิบัติ
๗. สามารถเข้านิโรธสมาบัติ อันเป็นความสุขขั้นสูงในปัจจุบันภพได้
๘. สามารถบรรลุความเป็นอรหันต์ อันเป็นบุญเขตของโลก
๙. ย่อมได้เต็มรสแห่งอรหันต์ อันเกิดจากการพ้นจากอำนาจของกิเลสได้
๑๐. การปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ หรือ วิปัสสนากัมมัฏฐาน จะเป็นเหตุให้ได้บรรลุผล

อย่างใดอย่างหนึ่ง คือบรรลุ อรหันต์ผลในปัจจุบัน แต่ถ้ายังมีเชื้อเหลือก็จะได้บรรลุความเป็นพระอนาคามี (ผู้ไม่กลับมาเกิดในโลกนี้อีก) ภายใน ๗ ปีหรือลดลงมาโดยลำดับถึงภายใน ๗ วัน^{๒๓}

^{๒๒} พระศรีวิสุทธิญาณ (บุญชิต ญาณส่วโร), **หลักการปฏิบัติพระกัมมัฏฐานในพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๓๐๗ - ๓๐๘.

^{๒๓} ฐิตวณฺโณ ภิกขุ, **วิปัสสนาภาวนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒,

สรุป จากความหมายของกัมมัฏฐานที่กล่าวมาข้างต้น กัมมัฏฐาน หมายถึง ที่ตั้งแห่งการงานทางใจ เป็นการกระทำที่เป็นเหตุแห่งการได้บรรลุฉาน มรรค ผล นิพพาน ซึ่งเป็นภาษาบาลี ถ้าเป็นภาษาสันสกฤตจะใช้คำว่า “กรรมฐาน” การเจริญภาวนา หรือกัมมัฏฐาน ในพระพุทธศาสนามี ๒ วิธี คือ สมถกัมมัฏฐาน และ วิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งปรากฏหลักฐานที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๒ ประการนี้เพื่อสลัดความไม่ประมาทและเป็นเหตุให้เกิดปัญญา ธรรม ๒ อย่างนั้น ได้แก่ อะไรบ้าง ได้แก่ สมถะ ๑ วิปัสสนา ๑

๒.๑.๒ การปฏิบัติกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๔ ในมหาสติปัฏฐานสูตร

พระพุทธเจ้าทรงแสดงสติปัฏฐาน ๔ ที่นิคมของชาวกรุง ชื่อกัมมาสทัมมะในกรุงชนบท สุมังคลวิลาสนี้ อธิบายเพิ่มเติม ถึงเหตุผลที่พระพุทธองค์ตรัสมหาสติปัฏฐานสูตรแก่พุทธบริษัทชาวกรุงว่าเป็นเพราะพุทธบริษัทเหล่านั้น สามารถฟังพระธรรมเทศนาที่ลึกซึ้งได้ เนื่องจากแคว้นกรุง เป็นแคว้นที่อุดมสมบูรณ์มีภูมิอากาศที่ดีไม่หนาวเกินไปไม่ร้อนเกินไป ชาวแคว้นกรุงนั้น จึงสามารถตั้งสติพิจารณาเรื่องที่ลึกซึ้งได้ดี^{๒๔} โดยเฉพาะการบำเพ็ญสติปัฏฐานมีพระพุทธพจน์ตรัสแสดงสติปัฏฐาน ๔ ไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์เพื่อล่วงความโศกและปริเทวะ เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโศมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน”^{๒๕} การเจริญสติปัฏฐานนี้ เป็นวิธีปฏิบัติธรรมที่นิยมกันมาก และยกย่องนับถือกันอย่างสูง ถือว่ามีพร้อมทั้งสมถะและวิปัสสนาในตัว ผู้ปฏิบัติอาจเจริญสมถะจนได้ญาณอย่างที่จะกล่าวถึงในเรื่องสัมมาสมาธิอันเป็นองค์มรรคข้อที่ ๘ ก่อนแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐานไปจนถึงที่สุดก็ได้ หรือจะอาศัยสมาธิเพียงขั้นต้นๆ เท่าที่จำเป็นมาประกอบเจริญวิปัสสนา เป็นตัวนำตามแนวสติปัฏฐานนี้^{๒๖} ไปจนถึงที่สุดก็ได้วิปัสสนาเป็นหลักปฏิบัติสำคัญในพระพุทธศาสนาที่ได้ยินได้ฟังกันมาก

๑. มหาสติปัฏฐานสูตรโดยย่อ

มหาสติปัฏฐานสูตรโดยย่อ ได้กล่าวถึง กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา ดังต่อไปนี้

๑) กายานุปัสสนา คือ การพิจารณากาย หรือตามดูรู้ทันกาย ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นเพียงแค่งายไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา จำแนกไว้โดยให้พิจารณา ๖ อย่างได้แก่ (๑) อานาปานสติ คือ ไปในที่สงัด นั่งขัดสมาธิ ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออกโดยอาการต่าง ๆ (๒) กำหนดอิริยาบถ คือ เมื่อยืน เดิน นั่ง นอน หรือร่างกายอยู่ในอาการอย่างใดก็รู้ชัดในอาการที่เป็นอยู่นั้น ๆ (๓) สัมผัสขุญณะ คือ สร้างสัมผัสขุญณะในการกระทำทุกอย่างและความเคลื่อนไหวทุกอย่าง เช่น การก้าวเดิน

^{๒๔} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑.

^{๒๕} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๒๖} คำว่า “สติปัฏฐานสูตร” เรียกโดยย่อแห่งมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์เล่มที่ ๑๒, ส่วนคำว่า มหาสติปัฏฐานสูตร”เรียกตามทีฆนิกาย มหาวรรค (ดูเพิ่มเติมที่ ที.ม.(ไทย), เล่มที่ ๑๐ บทนำ, หน้า (๕๗).

การเหลียวมอง การเหยียดมือ นุ่งห่มผ้า กินดื่ม เคี้ยว ถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะ การตื่น การหลับ การพูด เป็นต้น (๔) ปฏิกุลมณสิการ คือพิจารณาร่างกายของตนตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้า ซึ่งมีส่วนประกอบที่ไม่สะอาดต่าง ๆ มากมายมารวม ๆ อยู่ด้วยกัน (๕) ธาตุมนสิการ คือ พิจารณาร่างกายของตน โดยให้เห็นแยกประเภทเป็นธาตุ ๔ แต่ละอย่าง ๆ และ (๖) นวสีวิกา คือ มองเห็นศพที่อยู่ในสภาพต่าง ๆ กัน โดยระยะเวลา ๙ ระยะตั้งแต่ตายใหม่ ๆ ไปจนถึงกระดูก แล้วในแต่ละกรณีนั้นให้ย้อนมานึกถึงร่างกายของตนว่าก็ต้องเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน

๒) เวทนานุปัสสนา ได้แก่ การตามดูรู้ทันเวทนา คือ เมื่อเกิดความรู้สึกสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี เฉย ๆ ก็ดี ทั้งที่เป็นชนิดอามิส และนิรามิส ก็รู้ชัดตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ

๓) จิตตานุปัสสนา ได้แก่ การตามดูรู้ทันจิต คือ จิตของตนในขณะนั้น ๆ เป็นอย่างไร เช่น มีราคะ ไม่มีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิหลุดพ้น ยังไม่หลุดพ้น ฯลฯ ก็รู้ชัดตามที่มีมันเป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ

๔) ธัมมานุปัสสนา คือ การตามดูรู้ทันธรรม ได้แก่ นิ वर्ณ ๕ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ และอริยสัจ ๔ มีอธิบายโดยสังเขป ดังนี้ (๑) นิ वर्ณ คือ รู้ชัดในขณะนั้น ๆ ว่า นิ वर्ณ ๕ แต่ละอย่าง ๆ มีอยู่ในใจตนหรือไม่ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วละเลยได้อย่างไร ที่ละได้แล้วไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปอย่างไร รู้ชัดนามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้น ๆ (๒) ชั้น ๕ คือ กำหนดรู้ว่าชั้น ๕ แต่ละอย่าง คืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ดับไปได้อย่างไร (๓) आयตนะ คือ รู้ชัดในอายตนะภายในภายนอกแต่ละอย่าง ๆ รู้ชัดในสังโยชนที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยอายตนะนั้น ๆ รู้ชัดว่าสังโยชนที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วละเลยได้อย่างไร ที่ละได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปอย่างไร (๔) โพชฌงค์ คือ รู้ชัดในขณะนั้น ๆ ว่าโพชฌงค์ ๗ แต่ละอย่าง ๆ มีอยู่ในใจตนหรือไม่ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไรที่เกิดขึ้นแล้วเจริญเต็มบริบูรณ์ได้อย่างไร และ (๕) อริยสัจ คือ รู้ชัดอริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง ๆ ตามความเป็นจริงว่าคืออะไร เป็นอย่างไร

ผู้วิจัยมีความเห็นว่ามหาสติปัฏฐานสูตรทั้ง ๔ ประการนี้เป็นวิธีที่ปฏิบัติกันอย่างง่ายและแพร่หลายแต่ขึ้นอยู่กับบุคคลแต่ละคนว่าโดยการเอาสติกำหนดและจดจ่อกาย เวทนา จิต และหัวข้อธรรมต่างๆที่ได้อธิบายและเข้าใจมาส่งผลให้มีการปฏิบัติอย่างแพร่หลายและได้ผลดี

๒. มหาสติปัฏฐานสูตรโดยความพิสดาร

มหาสติปัฏฐานสูตรโดยพิสดารนั้น เป็นการขยายความย่อให้มากขึ้นจากเดิมโดยได้ศึกษาหลักในรายละเอียด เริ่มตั้งแต่ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา มีความพิสดารดังต่อไปนี้

๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

การพิจารณาในกายอันเป็นที่ตั้งให้เกิดสติ พึงพิจารณาตั้งแต่ ลมหายใจเข้า และลมหายใจออก พร้อมอุบายในการพิจารณาอย่างประณีต นอกจากนั้น แม้ในการพิจารณาอิริยาบถ

บรรพ สัมปชัญญะบรรพ ปฏิกุณมณสิการบรรพ ธาตุมนสิการบรรพ และนิวสวธิกาบรรพ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) อานาปานบรรพ หมายความว่าด้วยลมหายใจเข้าออก หมายถึง ให้เจริญวิปัสสนากรรมฐานโดยตั้งสติไว้ที่ฐาน คือ ลมหายใจเข้าออก มีวิธีพิจารณา ดังนี้

๑.๑ เมื่อหายใจเข้ายาว ให้รู้สึกตัวชัดว่า เราหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจเข้าสั้น ให้รู้สึกตัวชัดว่า เราหายใจเข้าสั้น

๑.๒ เมื่อหายใจออกยาว ให้รู้สึกตัวชัดว่า เราหายใจออกยาว เมื่อหายใจออกสั้น ให้รู้สึกตัวชัดว่า เราหายใจออกสั้น

๑.๓ ให้ศึกษากำหนดรู้กองลมทั้งปวงขณะหายใจเข้าขณะหายใจออก

๑.๔ ให้ศึกษากำหนดรู้ ระวังกายสังขาร ขณะหายใจในเข้าและขณะหายใจออก^{๒๗}

ผู้เจริญวิปัสสนา พึงตั้งสติกำหนดพิจารณาหายใจเข้าออกให้ทำตัวเหมือนช่างกลึงหรือ ลูกมือของนายช่างกลึงที่ขยัน เมื่อชักเชือกยาวก็รู้ชัดว่า เราชักยาว เมื่อชักเชือกสั้น ก็รู้ชัดว่าเราชักสั้น แม้ในอรรถกถาชื่อสมังคลวิลาสินี^{๒๘}อธิบายว่าผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ด้วยการตั้งสติกำหนด ลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ ถือว่าได้กำหนดพิจารณาทั้งนามและรูป คือการที่ได้กำหนดพิจารณาว่า ลมหายใจเข้าออกมิได้เพราะอาศัยมหาภูตรูป อีก ๓ อย่าง คือปฐวี อาโป เตโช และอากาสูปาหารูป จัดเป็นการกำหนดรูป ส่วนการที่ได้กำหนดอาการที่จิตได้สัมผัสจัดเป็นนาม จากนั้นก็พิจารณาถึงปัจจัยให้ลมหายใจเข้าออกเกิดดับ ซึ่งก็คือปัจจัยของนามรูปนั่นเอง แล้วก็เห็นชัดตามความเป็นจริง ว่าลมหายใจเข้าออกนี้เป็นเพียงธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นและดับไปไม่ใช่สัตว์หรือบุคคล แล้วก็เจริญวิปัสสนา ไปตามลำดับจนได้บรรลุอรหัตผล^{๒๙}

ผู้เห็นภายในวิภูฏสงสาร ต้องพิจารณาเห็นกายในกาย โดยอุบายอย่างนี้ จึงจะถูกต้องตามสภาวะและถูกต้องตามพุทธประสงค์อันแท้จริง^{๓๐}เมื่อพิจารณากายานุปัสสนาตามนี้แล้ว ย่อมได้รับผล ตามลำดับ ได้แก่ ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้ โดยความไม่เที่ยง ด้วยอานาจนุปัสสนาทั้ง ๗ มีอนิจจานุปัสสนา เป็นต้น ไม่เห็นเป็นของเที่ยง ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้ โดยความเป็นทุกข์ ไม่เห็นเป็นสุข ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้ โดยความเป็นอนัตตา ไม่เห็นเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่เพติดเพลิน ย่อมคลายกำหนด ไม่กำหนด ย่อมดับไป ไม่เกิดอีก ย่อมสละได้ ไม่ยึดมั่นไม่ถือมั่น ผู้ที่พิจารณาเห็นกายไม่

^{๒๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒ – ๓๐๓.

^{๒๘} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๗๔/๓๗๙.

^{๒๙} ที.ส. (ไทย) ๙/๓๔๓/๒๗๗.

^{๓๐} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ ว่าด้วยวิปัสสนากรรมฐานทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๑๑๓.

เพียง ย่อมละความสำคัญผิดคิดว่าเพียงเสียมิได้ ผู้ที่พิจารณาเห็นกายเป็นทุกข์ ย่อมละความเห็นคิดว่า เป็นสุขเสียได้ ผู้ที่พิจารณาเห็นกายเป็นอนัตตาย่อมละความสำคัญผิดคิดว่าเป็นอัตตาเสียได้ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมละความเพติดเพลินเสียได้ เมื่อคลายกำหนด ย่อมละราคะเสียได้ เมื่อดับ ย่อมละความเกิดขึ้นเสียได้ และเมื่อสละย่อมละการยึดมั่นเสียได้^{๓๑}

(๒). **อิริยาบถบรรพ** หมวดว่าด้วยอิริยาบถ หมายถึง ให้เจริญวิปัสสนากรรมฐานโดยตั้งสติไว้ที่ฐาน คือ อิริยาบถ ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน มีรายละเอียด (๑) เมื่อเดิน ก็ให้รู้ชัดว่า เราเดิน (๒) เมื่อยืน ก็ให้รู้ชัดว่า เราเดิน (๓) เมื่อนั่ง ก็ให้รู้ชัดว่า เรานั่ง (๔) เมื่อนอน ก็ให้รู้ชัดว่า เรานอน ผลของการปฏิบัติด้วยอิริยาบถนี้ จะทำให้ผู้ปฏิบัติเห็นกายในกายภายในบ้างพิจารณาเห็นกายในกายภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในและภายนอกบ้างพิจารณาเห็นธรรมคือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมในกายบ้างพิจารณาเห็นธรรมทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมในกายบ้าง จนกระทั่งเห็นชัดเจนว่ามีเพียงกายแต่กาย ในความเห็นนั้น ไม่ประกอบด้วย ตัณหาและทิฏฐิ ปราศจากความยึดมั่น^{๓๒}

(๓). **สัมปชัญญะบรรพ** หมวดว่าด้วยสัมปชัญญะ หมายถึง ให้เจริญวิปัสสนาโดยตั้งสติไว้ที่ฐาน คือ อิริยาบถย่อยต่าง ๆ เช่น มีก้าวไปข้างหน้า ถอยหลัง คู้แขนเหยียดแขน การกิน ดื่ม คิด อาบน้ำ ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ เป็นต้นผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามแนวสัมปชัญญะบรรพนี้ เป็นเช่นเดียวกับผลที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาในอิริยาบถบรรพ คือ ทำให้ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นกายภายในบ้าง พิจารณาเห็นกายภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมในกายบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมในกายบ้าง จนกระทั่งเห็นชัดว่า มีแต่กายอยู่ในความเห็นนั้น ไม่ประกอบด้วย ตัณหา และทิฏฐิ ปราศจากความยึดมั่น

ผู้ที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ด้วยการตั้งสติกำหนด พิจารณาอิริยาบถย่อยต่างๆ เหล่านี้ ย่อมเกิดปัญญา พิจารณาเห็นประโยชน์และโทษในการเคลื่อนไหวอิริยาบถ (สาตถกสัมปชัญญะ) พิจารณาเห็นสิ่งที่เกื้อกูลและไม่เกื้อกูลหนุนต่อการปฏิบัติ(สัพปาเยสสัมปชัญญะ) พิจารณาเห็นอารมณ์ที่จิตชอบและไม่ชอบ (โคจรสัมปชัญญะ) และพิจารณาเห็นไม่ให้เกิดความยินดียินร้ายในการเคลื่อนไหวอิริยาบถ (อสมโมหสัมปชัญญะ) เมื่อเป็นเช่นนี้ถือได้ว่าพิจารณาเห็นทั้งรูปนาม นั่นคือได้พิจารณาเห็นอิริยาบถใหญ่และอิริยาบถย่อยเหล่านั้น เกิดมิได้เพราะรูป คือ วาโยธาตุ เป็นตัวพัดผัน และการพัดผันของวาโยธาตุเกิดมิได้ด้วยอาศัยจิต(ความคิด) เป็นเหตุปัจจัยให้เกิด^{๓๓}

^{๓๑} **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๓๗๘/๒๘๙.

^{๓๒} **ที.ม.** (ไทย) ๑๐/๓๗๕/๒๙๐.

^{๓๓} **ที.ม.อ.** (ไทย) ๒/๒๑๔/๑๖๖.

(๔). ปฏิภูลมนสิการบรรพ (หมวดว่าด้วยการพิจารณาถึงสิ่งน่าเกลียด)

หมายถึงให้พิจารณา หรือกำหนดรู้ความน่าเกลียดปฏิภูลของร่างกาย โดยพิจารณาเห็นร่างกายตั้งแต่ปลายเท้าจรดศีรษะ ซึ่งมีหนังหุ้มโดยรอบเต็มไปด้วยของไม่สะอาด ชนิดต่างๆ คือ ผม ขนเล็บ ฟัน หนังเนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา น้ำมูก เหนียว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร (น้ำปัสสาวะ)^{๓๔}

เบื้องต้นให้ตั้งสติกำหนดพิจารณาร่างกายให้เห็นเป็นของน่าเกลียดว่าให้พิจารณาร่างกายเหมือนไถมีปาก ๒ ข้าง เต็มด้วยธาตุต่าง ๆ คือ ข้าวสาละ ข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วเหลือง งา ข้าวสาร คนผู้มีตาดี (ไม่บอด) แก่ไถนั้นออกก็จะเห็นได้ว่า นี่คือข้าวสาละ นี่คือข้าวเปลือก นี่คือถั่วเหลือง นี่คือถั่วเขียว นี่คืองา นี่คือข้าวสาร^{๓๕}

ผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามแนวนี้นี้ ย่อมเป็นเช่นเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว คือ ทำให้ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นกายภายในบ้าง พิจารณาเห็นกายภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นกายในกาย ทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมในกายบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมในกายบ้างจนกระทั่งเห็นชัดว่า มีแต่กายอยู่ในความเห็นนั้น ไม่ประกอบด้วยตัวตน และทิฐิ ปราศจากความยึดมั่น^{๓๖}

ในกรณีนี้ มีคำอุปมาเหมือนกับว่า คนฆ่าโค ขณะเลี้ยงโคอยู่ก็ดี ขณะนำโคมาอยู่ที่ฆ่าก็ดี ขณะผูกไว้ในที่ฆ่าก็ดี ขณะฆ่าก็ดี ขณะมองดูโคที่ถูกฆ่าตายก็ดี ความสำคัญว่าโค ยังมีอยู่ トラบเท่าที่ยังไม่ได้ฆ่าแหละขึ้นส่วนออกจากกัน เป็นขึ้น ๆ เมื่อใดเขาฆ่าแหละออกเป็นขึ้นๆ แล้วความสำคัญว่าโค ก็หายไป เหลืออยู่ก็เพียงแต่ความสำคัญว่าเป็นขึ้นเนื้อเท่านั้น ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ด้วยวิธีนี้พึงตั้งสติกำหนดพิจารณาร่างกายให้เห็นเป็นธาตุก็เป็นดังเดียวกัน^{๓๗}

(๕). นวสีวลิกาบรรพ (หมวดว่าด้วยการพิจารณาเห็นศพในป่าช้า)

หมายถึง การพิจารณา หรือกำหนดรู้ความเป็นศพที่เปลี่ยนแปลงไปในอาการทั้ง ๙ เหล่านี้ คือ การพิจารณากายส่วนย่อยในกายส่วนใหญ่ โดยมีสติสัมปชัญญะกำหนดรู้ว่า กายนี้เป็นสักร่างกาย(รูป) มิใช่เป็นสัตว์ บุคคลตัวตน เรา เขา รู้แล้วละปล่อยวาง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นเราของเรา แล้วก็จะเกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด^{๓๘}

^{๓๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖ – ๓๐๗.

^{๓๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๒๙๑.

^{๓๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๖/๒๙๐ – ๒๙๑.

^{๓๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๙/๒๙๔.

^{๓๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๙/๓๐๘ – ๓๑๓.

๒). การพิจารณาเวทนาในเวทนา

การพิจารณาเวทนาในเวทนานั้น พึงพิจารณาทั้งเวทนา ๙ อย่าง เวทนา ๖ อย่าง เวทนา ๕ อย่าง เวทนา ๓ เวทนา ๒ โดยละเอียด เพื่อจะได้ปฏิบัติได้ถูกต้อง ดังต่อไปนี้

(๑). เวทนา ๙ ประการ ได้แก่ (๑) พิจารณา หรือกำหนดรู้ สุขเวทนาที่เกิดขึ้น ในปัจจุบัน (๒) พิจารณา หรือกำหนดรู้ ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้น ในปัจจุบัน (๓) พิจารณา หรือกำหนดรู้เวทนา คือ ความรู้สึกที่ไม่สุขไม่ทุกข์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน (๔) พิจารณา หรือกำหนดรู้สุขเวทนาที่เกิดขึ้นอันประกอบไปด้วยอามิส หรือ หยื่อหล่อ มีรูป เสียง กลิ่น รสสัมผัส เป็นต้น ที่เป็นปัจจุบัน (๕) พิจารณา หรือกำหนดรู้เวทนาสุขเวทนาที่เกิดขึ้นอันไม่ประกอบไปด้วยอามิสในปัจจุบัน (๖) พิจารณา หรือกำหนดรู้ทุกขเวทนาที่ประกอบไปด้วยอามิส ในปัจจุบัน (๗) พิจารณา หรือกำหนดรู้ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้น อันไม่ประกอบไปด้วยอามิส ในปัจจุบัน (๘) พิจารณา หรือกำหนดรู้ความไม่สุขไม่ทุกข์ที่เกิดขึ้นอันประกอบไปด้วยอามิส ที่เป็นปัจจุบัน (๙) พิจารณา หรือกำหนดรู้ความไม่สุขไม่ทุกข์ ที่ไม่ประกอบไปด้วยอามิสในปัจจุบัน^{๓๙}

การมีสติพิจารณา หรือกำหนดรู้เวทนาทั้งหมดที่เกิดขึ้นในปัจจุบันว่า เวทนานี้เป็นสักว่าเวทนา (นาม) ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา รู้แล้วละ ปล่อยวาง ไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าเราสุข เราทุกข์ เราเจ็บ เราปวด เราได้ เราเสีย แล้วจะเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนด

(๒). สรุปสังเคราะห์เวทนาเข้าด้วยกัน สามารถจะสรุปเวทนา ย่อให้เหลือน้อยลงคือ เวทนา ๖ เวทนา ๕ และเวทนา ๓ เวทนา ๒ อย่าง ตามลำดับได้แก่

๒.๑. เวทนา ๖ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา... ฯลฯ... เวทนา อันเกิดจากสัมผัสทางใจ^{๔๐}

๒.๒ เวทนา ๕ ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา อุเบกขาเวทนา^{๔๑}

๒.๓ เวทนา ๓ ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อุเบกขาเวทนา^{๔๒}

๒.๔ เวทนา ๒ ได้แก่ เวทนาทางกาย และเวทนาทางใจ^{๔๓}

(๓). จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานการพิจารณาจิตในจิต

การพิจารณา เพื่อกำหนดรู้อาการของจิต ๑๖ อาการ มีดังนี้ (๑) จิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะ ก็มีสติกำหนดรู้ แล้วปล่อยวาง (๒) จิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะ ก็มี

^{๓๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๓ - ๓๑๔.

^{๔๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๓๔/๒๘๗.

^{๔๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๓๓/๒๘๗.

^{๔๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๒๙.

^{๔๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๓๑/๒๘๗.

สติกำหนดรู้ แล้วปล่อยวาง (๓) จิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะ ก็มีสติกำหนดรู้ แล้วปล่อยวาง (๔) จิตหดหู่ หรือจิตฟุ้งซ่าน ก็มีสติกำหนดรู้ แล้วปล่อยวาง (๕) จิตตั้งมั่น หรือจิตไม่ตั้งมั่น ก็มีสติกำหนดรู้ แล้วปล่อยวาง (๖) จิตใหญ่ (จิตในญาณ) หรือจิตไม่ใหญ่ ก็มีสติกำหนดรู้ แล้วปล่อยวาง (๗) จิตมีที่อื่นเหนือกว่าหรือจิตไม่มีที่อื่นเหนือกว่า ก็มีสติกำหนดรู้ แล้วปล่อยวาง (๘) จิตหลุดพ้น หรือจิตไม่หลุดพ้น ก็มีสติกำหนดรู้แล้วปล่อยวาง^{๔๔}

การมีสติพิจารณา หรือกำหนดรู้ตามอาการต่าง ๆ ของจิตทั้งหมดที่กล่าวมา โดยเห็นว่าจิตนี้ก็เป็นสักว่าจิต มิใช่สัตว์บุคคล ตัวตน เรา เขา รู้แล้วละ ปล่อยวาง ไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นเรา ของเรา เราเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ไม่ปรุงแต่ง เพราะเมื่อเราปล่อยวางมันก็จะว่าง เมื่อมันว่างแล้วก็ไม่วุ่นวาย การที่เราวุ่นวายเป็นทุกข์อยู่ในปัจจุบัน ก็เป็นเพราะเราไปปรุงแต่งเอาอาการของจิตจากอารมณ์ที่กระทบ แล้วมีอุปาทาน ยึดมั่นว่าเป็นเรา เป็นเขา ยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเป็นตน การกำหนดรู้เท่าทันอาการของจิต จึงเรียกว่า จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

(๔). ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การพิจารณาธรรมในธรรม

การพิจารณาธรรมในธรรม เรียกว่า คือ การพิจารณาเห็นธรรม ๕ ประการ ได้แก่ นิรวณฺณบรรพ ชันธบรรพ आयตनบรรพ โพชฌงคบรรพ และสัจจบรรพ ซึ่งมีรายละเอียดทั้งในพระไตรปิฎก และในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี อรรถกถา ดังต่อไปนี้

๑. นิรวณฺณบรรพ หมายความว่าด้วยนิรวณฺณ หมายถึง การมีสติพิจารณาหรือกำหนดรู้ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้หลุดพ้น (หมายความว่าด้วยนิรวณฺณ) มี ๕ อย่าง ดังนี้

๑.๑ กามฉันทะ ได้แก่ เมื่อกามฉันทะมีอยู่ในจิตก็ให้รู้ชัดว่า กามฉันทะมีอยู่ในจิต เมื่อกามฉันทะไม่มีอยู่ในจิตก็ให้รู้ชัดว่าไม่มีอยู่ในจิต ให้รู้ชัดทางที่กามฉันทะจะเกิดซึ่งยังไม่เกิดขึ้น ให้รู้ชัดทางที่จะละกามฉันทะซึ่งเกิดขึ้นแล้วให้รู้ชัดทางที่จะไม่ทำให้กามฉันทะที่ละได้แล้วเกิดขึ้น กามฉันทะเกิดขึ้น เพราะทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายในสุกขนิมิต(เห็นว่ารูปร่าง) จึงทำให้เกิด และส่งผลแก่กามฉันทะ ให้เจริญยิ่งขึ้น^{๔๕}นอกจากนั้น ก็สามารถจะละด้วยการถือเมตตาณิมิตให้ติดตา เจริญเมตตาภาวนา พิจารณาว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตนทำให้มากในการพิจารณา คบกัลยาณมิตร มีการสนทนาธรรมที่เกื้อหนุนต่อการละพยายาม

๑.๒ ถีนมิทธะ ได้แก่ เมื่อถีนมิทธะ มีอยู่ในจิตก็ให้รู้ชัดว่า ถีนมิทธะ มีอยู่ในจิต เมื่อถีนมิทธะ ไม่มีอยู่ในจิตก็ให้รู้ชัดว่าไม่มีอยู่ในจิต ให้รู้ชัดทางที่ถีนมิทธะ จะเกิด ซึ่งยังไม่เกิดขึ้น ให้รู้ชัดทางที่จะละถีนมิทธะ ซึ่งเกิดขึ้นแล้วให้รู้ชัดทางที่จะไม่ทำให้ถีนมิทธะ ที่ละได้แล้วเกิดขึ้น ถีนมิทธะ เกิดขึ้นเพราะทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายในอกุศลธรรมทั้งหลายคือ ความไม่ยินดี

^{๔๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔ - ๓๑๕.

^{๔๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๒/๑๗๕.

ความเกียจคร้าน อาการเมาอาหาร และอาการที่จิตหดหู่^{๔๖} ส่วนวิธีละถีนมิทธะ มีลักษณะตรงกันข้าม คือให้ทำไว้ในใจโดยแยบคายในความเพียร^{๔๗} นอกจากนั้น ก็ใช้วิธีการโดยลดการบริโภคอาหารมากเกินไป ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถอยู่เนื่อง ๆ ทำไว้ในใจซึ่งอาโลกสัญญา (การกำหนดหมายถึงแสงสว่าง) อยู่ในที่โล่ง คบกัลยาณมิตร การสนทนาธรรมที่เกื้อหนุนต่อการละถีนมิทธะ^{๔๘}

๑.๓ อุทธัจจกุกกุกจะ ได้แก่ เมื่ออุทธัจจกุกกุกจะ มีอยู่ในจิตก็ให้รู้ชัดว่าอุทธัจจกุกกุกจะ มีอยู่ในจิต เมื่ออุทธัจจกุกกุกจะ ไม่มีอยู่ในจิตก็ให้รู้ชัดว่าไม่มีอยู่ในจิต ให้รู้ชัดทางที่อุทธัจจกุกกุกจะ จะเกิด ซึ่งยังไม่เกิดขึ้น ให้รู้ชัดทางที่จะละอุทธัจจกุกกุกจะ ซึ่งเกิดขึ้นแล้วให้รู้ชัดทางที่จะไม่ทำให้อุทธัจจกุกกุกจะ ที่ละได้แล้วเกิดขึ้น อุทธัจจกุกกุกจะเกิดขึ้นเพราะทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายในอาการที่จิตไม่สงบ^{๔๙} ส่วนวิธีการละอุทธัจจกุกกุกจะ มีลักษณะตรงกันข้าม คือ ให้ทำไว้ในใจโดยแยบคายในอาการที่จิตสงบ (คือ มีจิตเป็นสมาธิ) นอกจากนั้นก็มีวิธีละ โดยใช้ความเป็นพหูสูต ความเป็นผู้ชอบถาม ความเป็นผู้รอบรู้ในพระวินัยบัญญัติ การเข้าหาพระเถระ คบกัลยาณมิตร มีการสนทนาธรรมที่เกื้อหนุนต่อการละอุทธัจจกุกกุกจะ^{๕๐}

๑.๔ วิจิกิจฉา ได้แก่ เมื่อวิจิกิจฉา มีอยู่ในจิตก็ให้รู้ชัดว่าวิจิกิจฉามีอยู่ในจิต เมื่อวิจิกิจฉาไม่มีอยู่ในจิตก็ให้รู้ชัดว่าไม่มีอยู่ในจิต ให้รู้ชัดทางที่วิจิกิจฉาจะเกิด ซึ่งยังไม่เกิดขึ้น ให้รู้ชัดทางที่จะละวิจิกิจฉา ซึ่งเกิดขึ้นแล้วให้รู้ชัดทางที่จะไม่ทำให้วิจิกิจฉา ที่ละได้แล้วเกิดขึ้น^{๕๑} วิจิกิจฉาเกิดขึ้นเพราะทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายในธรรมที่ชวนให้สงสัย^{๕๒} ส่วนวิธีการละวิจิกิจฉา มีลักษณะตรงกันข้ามคือ ให้ทำไว้ในใจโดยแยบคายในธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล^{๕๓} นอกจากนั้น ยังมีวิธีละโดยความเป็นพหูสูต ความเป็นผู้ชอบถาม ความเป็นผู้รอบรู้ในพระวินัยบัญญัติ ความกล้าตัดสินใจ คบกัลยาณมิตร มีการสนทนาธรรมที่เกื้อหนุนต่อการละวิจิกิจฉา^{๕๔}

ผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามแนวนี้นี้ ย่อมเป็นเช่นเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว คือ ทำให้ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นกายภายในบ้าง พิจารณาเห็นกายภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นภายในทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นในกายบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมในกายบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมในกายบ้าง

^{๔๖} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๘๒/๓๙๔.

^{๔๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๒/๑๗๕ .

^{๔๘} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๘๒/๓๙๕.

^{๔๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๒/๑๗๕.

^{๕๐} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๘๒/๓๙๖.

^{๕๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖ - ๓๑๗.

^{๕๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๒/๑๗๖.

^{๕๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๒/๑๗๖.

^{๕๔} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๘๒/๓๙๗.

จนกระทั่งเห็นชัดว่า มีแต่กายอยู่ ในความเห็นนั้น ไม่ประกอบด้วยตัณหา และทัญญู ปราศจากความยึดมั่น^{๕๕}

๒. ขันธ์บรรพ ขันธ์บรรพ หมายความว่าด้วยขันธ์ หมายถึงให้เจริญวิปัสกรรมฐานโดยตั้งสติไว้ที่ฐาน คือ ขันธ์ ๕ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มีอธิบายโดยสังเขป ดังต่อไปนี้

๒.๑ รูป รูป คือการให้พิจารณาเห็นไปตามลำดับ คือพิจารณาว่า รูปเป็นอย่างไร เกิดขึ้นอย่างไร และดับไป มีอธิบาย ว่า รูป ได้แก่ สภาพที่แตกสลาย แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ มหาภูตรูป กับ อุปาทายรูป

ก. มหาภูตรูป มี ๔ คือ ปฐวี (รูปที่มีลักษณะแข็งหรืออ่อน)อาโป(รูปที่มีลักษณะเิบอาบ) เตโช (รูปที่มีลักษณะร้อนหรือเย็น) วาโย (รูปที่มีลักษณะพัดผันให้เคลื่อนไหว)

ข. อุปาทายรูป มี ๒๔ คือ จักขุ ๑ โสตะ ๑ ฆานะ ๑ ชิวหา ๑กาย ๑ (รวมเรียกว่า ปสาทรูป ๕) อิตถิภาวะ ปุริสภาวะ (รวมเรียกว่า ภาวรูป ๒)หทยรูป, ชีวิต, อาหารรูป, ปริจเฉทรูป, (รวมเรียกว่ารูป ๔) กายวิญญาณ วิจิตวิญญาณ (รวมเรียกว่าวิญญาณรูป ๒) ลหุตตา ๑ มุทุตา ๑ กัมมัณุตตา ๑ (รวมเรียกว่า วิการรูป ๓) อุปาทะ ๑ สันตติ ๑ ชรตา ๑ อนิจจตา ๑ (รวมเรียกว่า ลักษณะรูป ๔)^{๕๖}

๒.๒ เวทนา ให้พิจารณาโดยเห็นไปตามลำดับคือ พิจารณาว่า เวทนาเป็นอย่างไร เกิดขึ้นอย่างไร และดับไป มีอธิบายว่า เวทนา คือ ความรู้สึก แบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ สุขเวทนา (ความรู้สึกเป็นสุข) ทุกขเวทนา(ความรู้สึกเป็นทุกข์) และ อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกไม่เป็นสุขไม่เป็นทุกข์)^{๕๗}

๒.๓ สัญญา ให้พิจารณาโดยเห็นไปตามลำดับ คือ พิจารณาว่า สัญญาเป็นอย่างไร เกิดขึ้นอย่างไร และดับไป มีอธิบายว่า สัญญา คือ ความจำได้หมายรู้ ความกำหนดหมาย แบ่งออกได้เป็น ๖ ประเภท คือ รูปสัญญา (ความจำได้หมายรู้รูป) สัททสัญญา(ความจำได้หมายรู้เสียง) คันธสัญญา (ความจำได้หมายรู้กลิ่น) รสสัญญา (ความจำได้หมายรู้รส) โผฏฐัพพสัญญา (ความจำได้หมายรู้สัมผัสทางกาย) ธัมมสัญญา (ความจำได้หมายรู้ธรรมารมณ์คือสิ่งสัมผัสทางใจ)^{๕๘}

๒.๔ สังขาร ให้พิจารณาโดยเห็นไปตามลำดับ คือ พิจารณาว่าสังขารเป็นอย่างไร เกิดขึ้นอย่างไร และดับไป มีอธิบายว่า สังขาร คือ สภาพที่ปรุงแต่งจิต เรียกอีก

^{๕๕} **ที.ม.** (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖ - ๓๑๗.

^{๕๖} **ที.สี.** (ไทย) ๙/๔๙๘/๔๓๑.

^{๕๗} **ส.สหา.** (ไทย) ๑๘/๒๕๙/๒๘๗.

^{๕๘} **อ.ง. ฉก.ก.** (ไทย) ๒๒/๖๑/๙๑.

อย่างหนึ่งว่า “เจตสิก” มี ๕๐ คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์มนสิการ (รวมเรียกว่าสัพพจิตตสาธนาจรเจตสิก ๗) วิตก วิจาร อธิโมกข์ วิริยะ ปิติ ฉันทะ(รวมเรียกว่า ปกิณณกเจตสิก ๖) โมหะ อหิริกะ อนอตตัปปะ อุทัจจะ โลภะ ทิฏฐิ มานะโทสะ อสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ถีนะ มিতะ วิจิกิจฉา (รวมเรียกว่า อกุศลเจตสิก ๑๔) สัทธา สติ หิริ โอตตัปปะ อโลภะ อโทสะ ตตรมัชฌัตตา กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา กายมุทุตา จิตตมุทุตา กายกัมมัณฺญตา จิตตกัมมัณฺญตา กายปาคุณฺญตา จิตตปาคุณฺญตา กายชุกตา จิตตชุกตา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ กรุณา มุทิตา ปัญญา (รวมเรียกว่าโสภณเจตสิก ๒๕)

๒.๕ วิญญาณ วิญญาณนั้น ให้พิจารณาโดยเห็นไปตามลำดับ คือ พิจารณาว่าวิญญาณเป็นอย่างนี้ เกิดขึ้นอย่างนี้ และดับไป มีอธิบายว่า วิญญาณ คือ การรับรู้ แบ่งออกได้เป็น ๖ ประเภท คือ จักขุวิญญาณ (การรับรู้ทางตา คือ เห็นรูป) โสทวิญญาณ (การรับรู้ทางหูคือ ได้ยินเสียง) ชานวิญญาณ (การรับรู้ทางจมูก คือ ดมกลิ่น) ชิวหาวิญญาณ (การรับรู้ทางกาย คือ รุสอาหารที่บริโภค) กายวิญญาณ (การรับรู้ทางกาย คือ รู้สึกเย็นร้อนอ่อนแข็ง) มโนวิญญาณ (การรับรู้ทางใจ คือ นึกคิดถึงเรื่องราวต่าง ๆ)^{๕๙}

ผลที่เกิดจากการปฏิบัติเช่นนี้ จะทำให้ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายในบ้าง พิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นธรรมทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นในธรรมบ้าง พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเสื่อมในธรรมบ้าง พิจารณาเห็นธรรม คือ ทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมในธรรมบ้างจนกระทั่งเห็นชัดว่ามีแต่ธรรมอยู่ ในความเห็นนั้นไม่ประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิปราศจากความยึดมั่น

๓. आयตनบรรพ (หมวดว่าด้วยอายตนะ) หมายถึงให้เจริญวิปัสสนากรรมฐานโดยตั้งสติไว้ที่ฐาน คือ อายตนะซึ่งแบ่งออกได้เป็น อายตนะภายใน คือ จักขุ (ตา) โสตะ(หู) ชานะ (จมูก) ชิวหา (ลิ้น) กาย (กาย) มโน (ใจ) และอายตนะภายนอก คือ รูป เสียงกลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ โดยให้พิจารณา ดังนี้

๓.๑ จักขุกับรูป ให้รู้จักจักขุ ให้รู้จักรูป และให้รู้จักจักขุกับรูปอันเป็นที่อาศัยให้สังโยชน์เกิดขึ้น อนึ่ง สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิธีนั้นสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว จะละเสียได้ด้วยวิธีใดให้รู้จักวิธีนั้น สังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยวิธีใดให้รู้จักวิธีนั้น

๓.๒ โสตะกับเสียง ให้รู้จักโสตะ ให้รู้จักเสียงและได้รู้จักโสตะกับเสียงอันเป็นที่อาศัยให้สังโยชน์เกิดขึ้น อนึ่ง สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิธีนั้นสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วยวิธีใดให้รู้จักวิธีนั้น สังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยวิธีใดให้รู้จักวิธีนั้น

^{๕๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๒๑/๕๙.

๓.๓ ฆานะกับกลืน ให้รู้จักฆานะ ให้รู้จักกลืนและให้รู้จักฆานะกับกลืนอันเป็นที่อาศัยให้สังโยชน์เกิดขึ้น อนึ่ง สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิธีนั้น สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิธีนั้น สังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิธีนั้น

๓.๔ ขิวหากับรส ให้รู้จักขิวหา ให้รู้จักรสและให้รู้จักขิวหากับรสอันเป็นที่อาศัยให้สังโยชน์เกิดขึ้น อนึ่ง สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิธีนั้น สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิธีนั้น สังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิธีนั้น

๓.๕ กายกับโณภูมัพพะ ให้รู้จักกาย ให้รู้จักโณภูมัพพะ และให้รู้จักกายกับโณภูมัพพะ อันเป็นที่อาศัยให้สังโยชน์เกิดขึ้น อนึ่ง สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิธีนั้น สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิธีนั้น สังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิธีนั้น

๓.๖ มโนกับธรรมารมณ ให้รู้จักมโน ให้รู้จักธรรมารมณ และให้รู้จักมโนกับธรรมารมณ อันเป็นที่อาศัยให้สังโยชน์เกิดขึ้น อนึ่ง สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิธีนั้น สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว จะละเสียด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิธีนั้น สังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยวิธีใด ให้รู้จักวิธีนั้น

ผลที่เกิดจากการปฏิบัติเช่นนี้ จะทำให้ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมในภายในบ้างพิจารณาเห็นธรรมในธรรมในภายนอกบ้างพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งภายในทั้งภายนอกบ้าง พิจารณาเห็นธรรม คือความเกิดขึ้นในธรรมบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมในธรรมบ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมในธรรมบ้างจนกระทั่งเห็นชัดว่ามีแต่ธรรมอยู่ในความเห็นนั้น ไม่ประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิปราศจากความยึดมั่น^{๖๐}

๔. โพชฌงค์บรรพ หมวดว่าด้วยโพชฌงค์ หมายถึง ให้เจริญวิปัสสนากรรมฐานโดยตั้งสติไว้ที่ฐาน คือ โพชฌงค์ ๗ โดยให้พิจารณา ดังต่อไปนี้

๔.๑ สติสัมโพชฌงค์ เมื่อสติสัมโพชฌงค์ มีอยู่ ณ ภายในจิต ให้รู้ชัดว่าสติสัมโพชฌงค์มีอยู่ ณ ภายในจิต หรือ เมื่อสติสัมโพชฌงค์ไม่มีอยู่ ณ ภายในจิต ก็ให้รู้ชัดว่าสติสัมโพชฌงค์ ไม่มีอยู่ ณ ภายในจิต ให้รู้ชัด วิธีที่จะทำให้สติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วบริบูรณ์ต่อไป องค์ธรรมเครื่องสนับสนุนให้เกิดการตรัสรู้ คือ มีสติสัมปชัญญะในอริยาบถต่าง ๆ ไม่คบบุคคลผู้หลงลืมสติ คบบุคคลผู้มีสติปรากฏชัด และมีจิตแนบมไปในการทำสติให้เกิดขึ้น^{๖๑}

^{๖๐} **ที.ม.** (ไทย) ๑๐/๓๘๕/๓๐๐.

^{๖๑} **ที.ม.อ.** (ไทย) ๒/๓๘๕/๔๐๑.

๔.๒ อัมมวิจยสัมโพชฌงค์ องค์กรเครื่องสนับสนุนให้เกิดการตรัสรู้ คืออัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เกิดขึ้นได้ เพราะเหตุ ๗ ประการ ได้แก่ หมั่นสอบถาม ทำวัตถุให้สละสลวย (ทำร่างกายให้สะอาด) ปรับอินทรีย์ให้เสมอ (ปรับสัทธา วิริยะ สติ สมาธิปัญญา ให้เท่ากัน) ไม่คบคนมีปัญญาราม (คนโง่) คบคนที่ฉลาด พิจารณาให้แตกฉานและมีใจน้อมไปในการทำ อัมมวิจยสัมโพชฌงค์ให้เกิดขึ้น

๔.๓ วิริยสัมโพชฌงค์ องค์กรเครื่องสนับสนุนให้เกิดการตรัสรู้ คือวิริยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นได้เพราะเหตุ ๑๑ ประการ ได้แก่ พิจารณาให้เห็นภัยในอบายพิจารณาให้เห็นอนิสงห์ของความเพียร พิจารณาดูทางไปบิณฑบาต เคารพในบิณฑบาตพิจารณาให้เห็นว่าตัวเองเป็นทนายทนายยิ่งใหญ่ในพระพุทธศาสนา พิจารณาให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าคือ บุคคลผู้ยิ่งใหญ่ พิจารณาให้เห็นว่า การเกิด (มาเป็นมนุษย์) เป็นของยิ่งใหญ่ พิจารณาให้เห็นว่าเพื่อสพรหมจรรย์เป็นบุคคลที่ยิ่งใหญ่ อยู่ห่างไกลบุคคลผู้เกียจคร้าน คบบุคคลผู้ปรารถนาความเพียร และมีใจน้อมไปในการทำ วิริยสัมโพชฌงค์ให้เกิดขึ้น

๔.๔ ปัตติสัมโพชฌงค์ องค์กรเครื่องสนับสนุนให้เกิดการตรัสรู้ คือปัตติสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นได้เพราะเหตุ ๑๑ ประการ ได้แก่ ระลึกถึงพระพุทธเจ้า (พุทธานุสสติ) ระลึกถึงพระธรรม (ธัมมานุสสติ) ระลึกถึงพระสงฆ์ (สังฆานุสสติ) ระลึกถึงศีล (สีลานุสสติ) ระลึกถึงการเสียสละ (จาคานุสสติ) ระลึกถึงเทวดา (เทวตานุสสติ) ระลึกถึงความสงบ (อุปमानุสสติ) ไม่คบบุคคลผู้หยาบกระด้าง คบบุคคลผู้มีจิตอ่อนโยน พิจารณาพระสูตรต่าง ๆ ที่ชวนให้น่าเลื่อมใส และมีใจน้อมไปในการทำปัตติสัมโพชฌงค์ให้เกิดขึ้น^{๖๒}

๔.๕ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ องค์กรเครื่องสนับสนุนให้เกิดการตรัสรู้คือ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นได้เพราะเหตุ ๗ ประการ ได้แก่ บริโภคอาหารที่ประณีตอยู่ในที่ที่มีภูมิอากาศสบาย อยู่ในอิริยาบถที่สบาย บำเพ็ญเพียรได้พอเหมาะไม่คบบุคคลผู้มียากไม่สงบ คบบุคคลผู้มียากสงบ มีใจน้อมไปในการทำปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ให้เกิดขึ้น

๔.๖ สมาธิสัมโพชฌงค์ องค์กรเครื่องสนับสนุนให้เกิดการตรัสรู้ คือสมาธิสัมโพชฌงค์ เกิดขึ้นได้เพราะเหตุ ๑๑ ประการ ได้แก่ ทำวัตถุให้สละสลวย ปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน ฉลาดในนิมิตร ประคองจิตในคราวที่ห่อหุ้ม ช่มจิตในคราวที่ฟูขึ้น(ฟุ้งซ่าน) ปล่อยจิตให้ยินดีในคราวที่เกิดความไม่ยินดี พังดวงจิตเฉยในคราวที่จิตสงบ ไม่คบบุคคลผู้มีจิตไม่เป็นสมาธิ คบบุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิ พิจารณาฉานและวิโมกข์ และ มีใจน้อมไปในการทำสมาธิสัมโพชฌงค์ให้เกิดขึ้น^{๖๓}

๔.๗ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ องค์กรเครื่องสนับสนุนให้เกิดการตรัสรู้ คืออุเบกขาสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นได้เพราะเหตุ ๕ ประการ ได้แก่ วางใจเป็นกลางในสัตว์ วางใจ

^{๖๒} **ที.ม.อ.** (ไทย) ๒/๓๘๕/๔๐๗.

^{๖๓} **ที.ม.อ.** (ไทย) ๒/๓๘๕/๔๐๘.

กาย ใจ อายตนะภายนอก ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณฺ์ วิญญาณ ๖ ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ ผัสสะ ๖ ได้แก่ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิงหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส เวทนา ๖ ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา สัญญา ๖ ได้แก่ รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา ธัมมสัญญา สัญเจตนา ๖ ได้แก่ รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา ธัมมสัญญาเจตนา วิตก ๖ ได้แก่ รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โผฏฐัพพวิตก ธัมมวิตก วิจารณ์ ๖ ได้แก่ รูปวิจารณ์ สัททวิจารณ์ คันธวิจารณ์ รสวิจารณ์ โผฏฐัพพวิจารณ์ ธัมมวิจารณ์^{๖๗}

๕.๔ มรรค ให้พิจารณาเห็นว่ามรรค (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) มี ๘ องค์ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ และให้พิจารณาเห็น ดังต่อไปนี้

๑) สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ หมายถึง ความรู้จักทุกข์ ความรู้จักเหตุ เกิดทุกข์ ความรู้จักความดับทุกข์ ความรู้จักข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ หมายถึง ดำริในการออกจากกาม ดำริในความไม่พยายาบาท ดำริในอันไม่เบียดเบียน

๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ หมายถึง เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

๔) สัมมากัมมันตะ การงานชอบ หมายถึง เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เว้นจากการประพฤติดีในกาม

๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ หมายถึง เว้นจากการเลี้ยงชีพที่ผิดต่าง ๆ แล้วเลี้ยงชีวิตด้วยการเลี้ยงชีพชอบ

๖) สัมมาวายามะ เพียรชอบ หมายถึง เพียรระงับอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น เพียรละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นเพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่

๗) สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ หมายถึง พิจารณาเห็นกาย เวทนา จิต ธรรม มีความเพียร มีสติ มีสัมปชัญญะ กำจัดความยินดีในร้ายในโลกได้

๘) สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ หมายถึง สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม จนบรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ตามลำดับ^{๖๘}

^{๖๗} **ที.ม.** (ไทย) ๑๐/๔๐๑/๓๓๒ – ๓๓๔.

^{๖๘} **ที.ม.** (ไทย) ๑๐/๔๐๓/๓๓๗ – ๓๓๘.

การมีสติกำหนดรู้ พิจารณาเห็นธรรมที่ปรากฏขึ้นรู้แล้ว ละ ปล่อยวาง ไม่ยึดมั่น ถ้อยมั่นว่าดีชั่ว ถูกผิด เพียงพิจารณาเห็นว่าธรรมก็เป็นเพียงสภาวะธรรม ไม่ใช่ สัตว์ บุคคลตัวตน เรา เขา ไม่มีความยึดมั่นถ้อยมั่น^{๖๙}

สรุปการปฏิบัติกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๔ ในมหาสติปัฏฐานสูตรนั้นเป็นการ ปฏิบัติฝึกให้พระภิกษุได้มีสติ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์เพื่อล่วงความโศกและปริเทวะ เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโศมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน” จากพุทธวจนะดังกล่าวจะเห็นได้ว่าการปฏิบัติ สติปัฏฐาน ๔ นั้นเป็นทางทำให้สามารถบรรลุ มรรค ผล นิพพาน ทำให้ดับความทุกข์และโศมนัสได้

๒.๑.๓ การปฏิบัติกัมมัฏฐานตามแนววิมุตติมรรค

คัมภีร์วิมุตติมรรคมีจำนวน ๑๒ บท หากจัดแบ่งตามวิธีปฏิบัติกรรมฐานทั้ง ๒ คือ สมถ- กรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ก็จะสามารถกำหนดได้ดังนี้

๑) วิธีการปฏิบัติสมถกรรมฐาน

สามารถกำหนดบทในคัมภีร์วิมุตติมรรคที่จัดเป็นสมถกรรมฐาน จำนวน ๖ บท (จากบททั้งหมดจำนวน ๑๒ บท) โดยเริ่มจาก วิมุตติมรรคบทที่ ๔ สมาธิปริจเฉท วิมุตติมรรคบทที่ ๕ กัลยาณมิตรปริจเฉท วิมุตติมรรคบทที่ ๖ จริยาปริจเฉท วิมุตติมรรคบทที่ ๗ กัมมัฏฐานารัมมณ- ปริจเฉท วิมุตติมรรคบทที่ ๘ กัมมัฏฐานปริจเฉท และ วิมุตติมรรคบทที่ ๙ อภิญญาปริจเฉท

วิมุตติมรรคบทที่ ๔ สมาธิปริจเฉท พรรณนาเรื่องสมาธิ ในเรื่องความหมาย อานิสส ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดสมาธิ เป็นต้น

มีการอธิบายว่า สมาธิ หมายความว่า โยคีมีจิตบริสุทธิ์ บากบั่นมั่นคง ประกอบด้วย ธรรมที่มีความสงบเป็นอานิสส และเป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน อีกอย่างหนึ่ง สมาธินั้น หมายถึง ความไม่ยอมให้จิตของตนลุ่มไปตามแรงพายุคือราคะ เปรียบได้กับเปลวแห่งประทีปที่สว่างจ้า อยู่ด้านหลังพระราชวัง^{๗๐}

สมาธินั้น มีความตั้งมั่นแห่งจิตเป็นลักษณะ การครอบงำความโกรธเป็นรศ (กิจ) ความสงบนิ่งแห่งจิตเป็นปัจจุปัฏฐาน ความไม่ประกอบด้วยกิเลส และจิตที่บรรลุความหลุดพ้น เป็น สมาธิ^{๗๑}

^{๖๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๓/๓๓๗ – ๓๓๘.

^{๗๐} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, แปลโดย พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ: บริษัทเคสดีไทย จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๔๐.

^{๗๑} อ่างแล้ว, พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๔๐.

สมาธิสามารถทำให้เกิดอานิสงส์ ๔ อย่าง คือ อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ๑ เสวยอารมณ์ทุกอย่างด้วยความใคร่ครวญ ๑ ได้โลกียอภิญญา ๑ บรรลุมรรคผล ๑^{๗๒}

ธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าในสมาธิมีจำนวน ๘ อย่าง คือ ราคะ โทสะ โกสัชชะ (ความเกียจคร้าน) ถีนมิตะ (ความว่างเหงาเชื่องซึม) อุทธัจจกุกกัจะ (ความฟุ้งซ่านรำคาญ) วิจิกิฉา (ความลังเลสงสัย) โมหะ นิรปีติ (ความไม่มีปีติ) นิรสุข (ความไม่มีสุข) และ อกุศลธรรมอื่นๆทั้งหลาย^{๗๓}

ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดสมาธิ มี ๘ อย่าง คือ เนกขัมมะ (ความหลีกออกจากกาม) อโทสะ (ความไม่โกรธ) ทิตติ (ความสุกสว่าง) อวิกเขปะ (ความฟุ้งซ่าน) กุศลธรรมทั้งหมด วิจารปโมหะ (ความบั่นเทิน) และธรรมที่ให้สัญญาณเกิดขึ้น^{๗๔}

สมาธิมี ๒ ประเภท คือ โลภียสมาธิ ๑ โลกุตระสมาธิ ๑ อีกนัยหนึ่ง คือ มิจฉาสมาธิ ๑ สัมมาสมาธิ ๑^{๗๕}

สมาธิมี ๓ ประเภท คือ สมาธิที่ยังมีวิตกและวิจารณ์ ๑ สมาธิที่ไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ ๑ สมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ ๑ อีกนัยหนึ่งคือ สมาธิที่โยคีทำให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยปีติ ๑ สมาธิที่โยคีทำให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยสุข ๑ สมาธิที่โยคีทำให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยอุเบกขา ๑^{๗๖} อีกอย่างหนึ่งคือ กุศลสมาธิ ๑ กุศลวิปากสมาธิ ๑ สัจสมาธิ ๑^{๗๗}

สมาธิมี ๔ ประเภท คือ สมาธิในกามภุมิ ๑ สมาธิในรูปภุมิ ๑ สมาธิในอรูปภุมิ ๑ สมาธิที่ไม่นับเนื่องในสมาธิเหล่านั้น ๑^{๗๘} อีกนัยหนึ่งคือ ปรีตตสมาธิ ปรีตตารัมมณะ (สมาธินิดหน่อย มีอารมณ์นิดหน่อย) ๑ ปรีตตสมาธิ อัปปมาณารัมมณะ (สมาธินิดหน่อย มีอารมณ์ประมาณไม่ได้) ๑ อัปปมาณสมาธิ ปรีตตารัมมณะ (สมาธิประมาณไม่ได้ มีอารมณ์นิดหน่อย) ๑ อัปปมาณสมาธิ อัปปมาณารัมมณะ (สมาธิประมาณไม่ได้ มีอารมณ์ประมาณไม่ได้) ๑ อีกอย่างหนึ่งคือ ฉันทสมาธิ ๑ วิริยสมาธิ ๑ จิตตสมาธิ ๑ วิมังสาสมาธิ ๑^{๗๙}

วิมุตติมรรคบทที่ ๕ กัลยาณมิตรปริจเฉท พรรณนาเรื่องกัลยาณมิตร ในเรื่องคุณสมบัติ การแสวงหา และหน้าที่ของผู้เริ่มศึกษา เป็นต้น

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

^{๗๙} อ้างแล้ว, พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๔๕.

มีการอธิบายว่า บุคคลผู้ปรารถนาจะทำสมาธิให้เกิดขึ้น อันดับแรกต้องเข้าหาผู้มีคุณธรรมสูง กล่าวคือ กัลยาณมิตร เพราะหากได้สดับฟังคำแนะนำและตักเตือนจากกัลยาณมิตรแล้ว ย่อมสามารถพ้นจากความยุ่งยากต่างๆ และสามารถปฏิบัติให้ถูกวิธีได้ ถ้าปฏิบัติด้วยความเพียรอย่างไม่ท้อถอยและฝึกฝนตนเองอย่างเคร่งครัดแล้วย่อมจะบรรลุสมาธิอันยอดเยี่ยม ดังนั้น จึงควรแสวงหาผู้ทรงคุณธรรมสูงและนับถือเขาเป็นกัลยาณมิตร^{๘๐}

กัลยาณมิตรผู้ทรงคุณธรรม หมายความว่า บุคคลผู้มีความเข้าใจวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก ผู้เข้าใจกฎแห่งกรรมและถึงพร้อมด้วยวิชาการทางโลก พร้อมทั้งรู้ อริยสัจ ^{๘๑}

(ก) บุคคลผู้เป็นกัลยาณมิตรที่โยคีควรแสวงหามีคุณสมบัติ ๗ ประการ คือ

๑) ปิยะ (น่ารัก) หมายถึง บุคคลผู้มีข้อปฏิบัติ ๒ อย่างเป็นเครื่องชี้นำ ย่อมแนะนำดีกว่า คือ อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข มีความเข้าใจกันและไม่ว่าร้ายซึ่งกันและกัน

๒) ครุ (น่าเคารพ) หมายถึง บุคคลที่สงบเย็นเพราะสำรวมในศีล มีสติเป็นเครื่องป้องกัน ไม่มีความต้องการเกินไปและไม่พูดมาก

๓) ภาวนียะ (น่านับถือ) หมายถึง บุคคลผู้เป็นพหูสูตและรู้คุณค่าของการเจริญสมาธิ

๔) วัตตา (สามารถให้คำปรึกษาที่ดี) หมายถึง บุคคลผู้พิจารณาดังนี้ “ขอให้ วาจาของเราน่ารักน่าเคารพน่านับถือ และมีผลมากทำให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์ และการเชิดชูความจริง” เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นจึงเว้นเสียจากสิ่งที่ไม่ควรกระทำ บุคคลพิจารณาถึงที่สุด และไม่ถอดไม่สละความคิดอย่างนี้จึงชื่อว่า ผู้มีความสามารถให้คำปรึกษาที่ดี

๕) วจนิกขมะ (อดทนต่อถ้อยคำ) หมายถึง เป็นผู้เหมือนพระอริยเจ้า มีความเข้าใจดี ไม่ลังเลใจในการพูดและไม่ประจบประแจง

๖) คัมภีรญจะ กถัง กัตตา (สามารถแถลงเรื่องลึกล้ำ) หมายถึง บุคคลนั้นเข้าใจดีซึ่งอรรถและธรรม

๗) โน จัญฐาเน นิโยชเย (ไม่แนะนำในทางที่ผิด) หมายถึง บุคคลผู้เข้าใจเรื่องฐานะของกรรมได้ดี^{๘๒}

วิมุตติมรรค บทที่ ๖ จริยาปริจเฉท พรรณนาเรื่องจริยา (ข้อประพฤติ) ในเรื่องประเภท บุคคล ๑๔ ประเภท จริต ๑๔ ย่อลงเป็น ๗ วิธีการฝึก สาเหตุของจริยา ลักษณะ ๗ ประการของจริยา เป็นต้น

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙.

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

^{๘๒} อ้างแล้ว, พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๕๐.

มีการอธิบายว่า เมื่ออาจารย์ (กัลยาณมิตรผู้มีคุณธรรมสูง) ที่บุคคลนั้นได้อยู่ด้วย ได้สังเกตจரியามาเป็นเวลาหลายเดือนแล้ว จึงได้กำหนดอากรรมฐานที่เหมาะสมสำหรับใช้อบรมสั่งสอน^{๘๓}

(ข) คำว่า “จริยา” หรือเรียกว่า “จริต” หมายถึง บุคคลผู้มีจริต ๑๔ ประเภท คือ

- ๑) รากจริต
- ๒) โทสจริต
- ๓) โมหจริต
- ๔) สัทธาจริต
- ๕) พุทธิจริต
- ๖) วิตกจริต
- ๗) รากโทสจริต
- ๘) รากโมหจริต
- ๙) โทสโมหจริต
- ๑๐) รากโทสโมหจริต
- ๑๑) สัทธาพุทธิจริต
- ๑๒) สัทธาวิตกจริต
- ๑๓) พุทธิวิตกจริต
- ๑๔) สัทธาพุทธิวิตกจริต^{๘๔}

(ค) จริต ๑๔ ย่อลงเป็น ๗ คือ

- ๑) รากจริตกับสัทธาจริตรวมกันเป็นหนึ่ง
- ๒) โทสจริตกับพุทธิจริตรวมกันเป็นหนึ่ง
- ๓) โมหจริตกับวิตกจริตรวมกันเป็นหนึ่ง
- ๔) รากโทสจริตกับสัทธาพุทธิจริตรวมกันเป็นหนึ่ง
- ๕) รากโมหจริตกับสัทธาวิตกจริตรวมกันเป็นหนึ่ง
- ๖) โทสโมหจริตกับพุทธิวิตกจริตรวมกันเป็นหนึ่ง
- ๗) รากโทสโมหจริตกับสัทธาพุทธิวิตกจริตรวมกันเป็นหนึ่ง^{๘๕}

(ง) วิธีการฝึกบุคคลทั้ง ๗ ประเภท คือ

- ๑) รากจริตฝึกได้เร็ว เพราะแนะนำได้ง่ายมีศรัทธากล้า และไม่ค่อยมีโมหะและวิตก

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕-๕๖.

^{๘๕} อ้างแล้ว, พระอุปติสสเถระ, วมุตติมรรค, หน้า ๕๖.

- ๒) โทสจรีตฝึกได้เร็ว เพราะแนะนำได้ง่ายมีปัญญากล้า และไม่ค่อยมีโมหะและวิตก
- ๓) โมหจรีตฝึกได้ช้า เพราะแนะนำได้ยาก เนื่องจากมีโมหะและวิตก และไม่ค่อยมีศรัทธาและปัญญา
- ๔) รากโทสจรีตฝึกได้เร็ว เพราะแนะนำได้ง่าย มีศรัทธาและปัญญากล้า และไม่ค่อยมีโมหะและวิตก
- ๕) รากโมหจรีตฝึกได้ช้า เพราะแนะนำได้ยาก ไม่มีศรัทธาและเพราะมีโมหะและวิตกกกล้า

- ๖) โทสโมหจรีตฝึกได้ช้าเพราะแนะนำได้ยากไม่มีปัญญาและเพราะมีโมหะและวิตกกกล้า
- ๗) ผู้มีจรีตเสมอกัน (รากโทสโมหจรีต หรือสัทธาพุทธิวิตกจรีต) ฝึกได้ช้า เพราะแนะนำได้ยาก ไม่มีปัญญา และเพราะมีโมหะและวิตกกกล้า^{๘๖}

ดังนั้น จรีต ๗ ย่อลงเป็น ๓ ตามอภิสกุลคือ รากจรีต ๑ โทสจรีต ๑ โมหจรีต ๑ ^{๘๗}

(จ) สาเหตุของบุคคลผู้มีจรีตทั้ง ๓ คือ กรรมที่ทำในอดีตชาติทั้งหลายและโทษ^{๘๘} กรรมที่ทำในอดีตเป็นสาเหตุของจรีตทั้ง ๓ คือ

- ๑) คนรากจรีต เป็นผู้ที่ได้สะสมกุศลกรรมไว้ในอดีตชาติ เพราะอุบายวิธีที่น่ารักน่าชอบใจ และผู้ที่จุติจากวิมานลงมาปฏิสนธิในโลก
- ๒) คนโทสจรีต เป็นผู้ที่ได้สั่งสมกรรมอันเป็นเวรด้วยการฆ่า ทรมาน และจับกุมคุมขัง และผู้ที่จุติมาจากนรกหรือกำเนิดงูมาปฏิสนธิในโลกนี้
- ๓) คนโมหจรีต เป็นผู้ที่ยึดติดมากด้วยการดื่มน้ำเมา และเว้นจาก (การศึกษาและสันทนาธรรม) และผู้ที่จุติมาจากกำเนิดดิรัจฉานมาปฏิสนธิในโลกนี้^{๘๙}

(ฉ) ชาติเป็นสาเหตุของจรีตทั้ง ๓ คือ

- ๑) คนรากจรีต เป็นผู้ที่มีชาติทั้งหมดเสมอกัน
- ๒) คนโทสจรีต เป็นผู้ที่มีชาติลุ่มและชาติไฟสูง
- ๓) คนโมหจรีต เป็นผู้ที่มีชาติดินและชาติน้ำสูง^{๙๐}

(ช) โทษ (ในร่างกาย) เป็นสาเหตุของจรีตทั้ง ๓ คือ

- ๑) คนรากจรีต เป็นผู้ที่มีเสมหะมากกว่าปกติ อีกนัยหนึ่งเป็นผู้มีลมมากกว่าปกติ
- ๒) คนโทสจรีต เป็นผู้ที่มีน้ำดีมากกว่าปกติ

^{๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗-๕๘.

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

^{๙๐} อ้างแล้ว, พระอุปติสสเถระ, วมุตติมรรค, หน้า ๕๘.

๓) คนโมหจริต เป็นผู้มึลมากกว่าปกติ อีกนัยหนึ่ง เป็นผู้มึลเสมหะมากกว่าปกติ^{๙๑}

วิมุตติมรรคบทที่ ๗ กัมมัญฐานารัมมณปริจเฉท พรรณนาเรื่องวิธีการกำหนด
คุณลักษณะ และหัวข้ออันเป็นอารมณ์กรรมฐานจำนวน ๓๘

มีการอธิบายว่า เมื่ออาจารย์ (กัลยาณมิตรผู้มีคุณธรรมสูง) สังเกตจริตของศิษย์ตนได้
แล้ว จึงสอนอารมณ์กรรมฐาน ๓๘ ประการ ได้แก่

กสิณ ๑๐ ได้แก่ ปฐวีกสิณ อาโปกสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ นิลกสิณ ปิตกสิณ โลหิต
กสิณ โอทาทกสิณ อากาสกสิณ วิญญานกสิณ

อสุภสังขยา ๑๐ ได้แก่ อุทุมตาสังขยา วินิลกสังขยา วิบุพพกสังขยา วิจิตทก
สังขยา วิชิตกสังขยา วิชิตตกสังขยา หตวิจิตตกสังขยา โลหิตกสังขยา ปุพพกสังขยา อัญญิก-
สังขยา

อนุสสติ ๑๐ ได้แก่ พุทธานุสสติ ัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ
เทวตานุสสติ มรณสติ กายคตาสติ อานาปานสติ อุปमानุสสติ อัปมัณญา ๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา
มูทิตา อุเบกขา จตุราศตวรรษาน ๑ อหारेปฏิกุศลสังขยา ๑ อากิณญ์ญายตนะ ๑ และ เนวสัญญานา
สังขยาตนะ ๑^{๙๒}

ลักษณะพิเศษแห่งกรรมฐาน ๓๘ ประการนั้น กำหนดรู้ได้ด้วยคุณลักษณะ ๙
ประการ คือ โดยมาน ๑ โดยการก้าวล่วง ๑ โดยการขยาย ๑ โดยปัจจัย ๑ โดยอารมณ์ ๑ โดยข้อ
พิเศษ ๑ โดยภูมิ ๑ โดยการทำนาค ๑ โดยบุคคล ๑^{๙๓}

วิมุตติมรรคบทที่ ๘ กัมมัญฐานปริจเฉท พรรณนาเรื่องอารมณ์กรรมฐาน ๓๘ ประการ
โดยละเอียด

มีการอธิบายว่า บุคคลผู้จะเจริญกรรมฐานโดยมีกสิณเป็นต้น ในเบื้องต้น ควร
พิจารณาโทษของกามและพิจารณาอานิสสของการหลีกออกจากกาม (เนกขัมมะ)^{๙๔}

(ข) โยคีควรพิจารณาโทษของกาม

เพราะว่า กามทั้งหลายมีคุณน่ายินดีน้อย มีทุกข์มาก กามเหล่านั้นประกอบด้วยโทษ
๒๐ อย่าง คือ

๑) กามเปรียบเหมือนกระดุก เพราะก่อให้เกิดความยินดีน้อย

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

- ๒) กามเปรียบเหมือนขึ้นเนื้อ เพราะมันถูกติดตามโดยทุกซ์มากมาย
- ๓) กามเปรียบเหมือนคบเพลิงที่ลุกไหม้ ซึ่งบุคคลถือเดินฝ่าลมไป เพราะมันเผาไหม้
- ๔) กามเปรียบเหมือนกับหลุมถ่านเพลิงที่กำลังคุโชน เพราะความยิ่งใหญ่และความเล็ก
- ๕) กามเปรียบเหมือนความฝัน เพราะมันเลื่อนหายไปอย่างรวดเร็ว
- ๖) กามเปรียบเหมือนสิ่งของที่ขี้มมาเพราะบุคคลไม่สามารถชื่นชมมันได้นาน
- ๗) กามเปรียบเหมือนกับต้นไม้ผล เพราะถูกคนทั่วไปตัดโค่นอยู่เสมอ
- ๘) กามเปรียบเหมือนดาบ เพราะมันตัด (เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย)
- ๙) กามเปรียบเหมือนเข็มหมุดที่แหลมคม เพราะมันเสียดแทง
- ๑๐) กามเปรียบเหมือนห้วงพิช เพราะมันเป็นของน่ากลัว
- ๑๑) กามเปรียบเหมือนกลุ่มด้ายที่ถูกลมพัดกระจายออกไป เพราะมันไม่ถูก

ขัดขวางโดยธรรมชาติ

- ๑๒) กามเปรียบเหมือนภาพมายา เพราะมันทำให้คนโง่หลงมกมาย
- ๑๓) กามเปรียบเหมือนความมืด เพราะมันทำให้มืดบอด
- ๑๔) กามเปรียบเหมือนเครื่องกีดขวาง เพราะมันขัดขวางหนทางแห่งความดี
- ๑๕) กามเปรียบเหมือนการหลงทาง เพราะมันทำให้สูญเสียสัมมาสติ
- ๑๖) กามเปรียบเหมือนความสุกงอม เพราะมันต้องผูกพันไปเป็นธรรมดา
- ๑๗) กามเปรียบเหมือนโซ่ เพราะมันผูกคนหนึ่งติดกับอีกคนหนึ่ง
- ๑๘) กามเปรียบเหมือนมหาโจร เพราะมันขโมยคุณค่าของสิ่งที่ดีไป
- ๑๙) กามเปรียบเหมือนรังของโทษ เพราะมันทำให้เกิดการทะเลาะวิวาท
- ๒๐) กามเปรียบเหมือนพาหนะที่เต็มไปด้วยทุกซ์ เพราะทำให้เกิดความคับ

แค่นที่ประมาณมิได้^{๙๕}

ดังนั้น เมื่อพิจารณาโทษของกามแล้ว โยคีควรพิจารณาคุณานิสงส์ (ประโยชน์) ของการหลีกออกจากกาม (เนกขัมมะ) คือ การกำจัดนิวรณ์ การอยู่ด้วยวิมุตติ ความยินดีในความสงัด การอยู่เป็นสุขและมีสติ และความสามารถอดทนต่อทุกซ์ การทำกุศลให้พร้อมมูล และการบรรลุขั้นต้นซึ่งผลอันใหญ่ยิ่ง การได้รับประโยชน์ทั้งสองฝ่าย โดยการให้ทานนี้ (เนกขัมมะ) คือ ปัญญาอันสูงส่งเป็นความดีสูงสุดในบรรดาพหุทั้งหลาย เรียกว่า อยู่เหนือโลกทั้ง ๓ อนึ่ง สิ่งที่เราเรียกว่า เนกขัมมะ ก็คือ การหลีกออกไปจากกาม นี่คือนิวรณ์ ความสงัด ความเป็นอิสระจากนิวรณ์ เครื่องกีดกัน ทั้งหมด เป็นความสุข เป็นความสิ้นไปแห่งกิเลส เป็นอนุตตรมรรค เป็นการล้างสิ่งสกปรกออกไปจากจิตใจ เพราะการปฏิบัติบุญชื่อกว่าอันบุคคลสั่งสมแล้ว บุคคลชื่อว่าบรรลุความสงบภายใน^{๙๖}

^{๙๕} อ้างแล้ว, พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๗๔.

^{๙๖} อ้างแล้ว, พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๗๔.

(๒) การเตรียมตัวเพื่อปฏิบัติสมณกรรมฐานในคัมภีร์วิมุตติมรรค

โยคี (ผู้ประกอบความเพียร หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โยคาวจร หมายความว่า ผู้หยั่งลงสู่ความเพียร ผู้ประกอบความเพียร ผู้เจริญภาวนาคือกำลังปฏิบัติสมณกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน)^{๙๗} พิจารณาโทษของกามและอาณิสสของเนกขัมมะแล้วได้รับความสุข เพราะเนกขัมมะโยคีปลุกศรัทธาและปสาทะแล้ว ยึดกสิณที่เตรียมไว้หรือไม่ได้เตรียมไว้เป็นอารมณ์ (เริ่มจากกสิณ) เธอฉันอาหารแต่พอประมาณ รักษาภูที่เนื่องด้วยบาตรและจีวร ไม่ประมาททั้งทางร่างกายและจิตใจ และรับถวายสิ่งของแต่เพียงเล็กน้อย เมื่อบริโภคน้ำแต่พอประมาณแล้ว โยคินั้นล้างมือและเท้า นั่งเจริญกรรมฐานพิจารณาพุทธานุสสติคุณ ธรรมคุณ และสังฆคุณ เพราะทำกรรมดี และมีอนุสสติเหล่านี้ เธอจึงมีความสุขและคิดว่า “บัดนี้ เป็นเวลาอันสมควรแล้วสำหรับที่จะได้บรรลุจุดหมายสูงสุด ถ้าเราไม่เลิกออกจากกาม อาจจะต้องใช้เวลาอีกนานกว่าจะบรรลุความสงบแห่งจิต เพราะเหตุนี้ เราควรบำเพ็ญเพียรโดยไม่ย่อหย่อน”^{๙๘}

(๓) การเจริญสมณกรรมฐานโดยเริ่มจากการเพ่งกสิณ ๑๐

โยคี ถืออาสนะสำหรับนั่งเจริญกรรมฐานไปสู่สถานที่ไม่ไกล และไม่ใกล้ดวงกสิณนัก คือประมาณ ๑ ชั่วโมงจากดวงกสิณ นั่งขัดสมาธิ หันหน้าไปทางดวงกสิณ ตั้งกายตรง และปลุกใจให้ตื่นจากภวังค์แล้วหลับตา ต่อจากนั้น โยคีสามารถจัดสิ่งที่รบกวนร่างกายและจิตใจทั้งหมด รวบรวมความคิด และตั้งใจมั่นแล้ว สืบตาดขึ้นเพียงเล็กน้อย เพ่งดวงกสิณเพื่อให้เกิดอุคคณิมิต (นิมิต ติดตา) และปฏิภาคนิมิต (นิมิตเทียบเคียง) อันจะเป็นปฏิภาคนิมิตให้เกิดอุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ เพื่อเป็นปัทมฐานให้เกิดฌาน เพราะความก่อกำจัดได้ซึ่งนิวรณ์ ๕ อย่าง

(ก) กสิณ ๑๐

กสิณ หมายความว่า ความแผ่ขยายไปทั่ว^{๙๙} วัตถุที่เป็นอารมณ์อย่างเดียวล้วนในการเจริญกรรมฐาน วัตถุอันจูงใจ^{๑๐๐} มี ๑๐ อย่าง ได้แก่ ปฐวีกสิณ (ดิน) อาโปกสิณ (น้ำ) เตโชกสิณ (ไฟ)

^{๙๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๓๔.

^{๙๘} อ้างแล้ว, วิมุตติมรรค, หน้า ๗๕.

^{๙๙} อ้างแล้ว, พระอุทิศสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๗๑.

^{๑๐๐} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๙.

วาโยกลิน (ลม) นีลกลิน (สีเขียว) ปิตกกลิน (สีเหลือง) โลหิตกกลิน (สีแดง) โอทาทกกลิน (สีขาว) อากาสกกลิน (แสงสว่าง) วิญญานกกลิน^{๑๐๑} (คือ วิญญานัญญาตนณาน)^{๑๐๒}

(ข) การปฏิบัติสมถกรรมฐานโดยการเพ่งกลิน ๑๐

โยคีควรบำเพ็ญสมถกรรมฐาน โดยวิธีเพ่งดวงกลิน และให้ได้นิมิต (เครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนดในการเจริญกรรมฐาน หรือ ภาพที่เป็นอารมณ์กรรมฐานมี ๓ คือ บริกรรมนิมิต อุกคณินิมิต และปฏิภาคนิมิต)^{๑๐๓} ด้วยวิธีการ ๓ อย่าง คือ

๑) ด้วยการเพ่งดูแต่พอดี คือ ไม่ลืมตามากเกินไปหรือไม่หลับตามากเกินไป

๒) ด้วยความฉลาด (โกศล) คือ ปรับดวงกลิน ด้วยวิธี ๔ อย่าง ได้แก่

(๑) การขจัดความขาดพร่องภายในดวงกลิน

(๒) การเพ่งดูกลินให้ทั่วถึง

๓) การเติมนิมิตส่วนที่ขาดหายให้เต็ม

๔) ในขณะนั้น ถ้าใจของโยคินั้นยังฟุ้งซ่านและประมาท เธอควรพากเพียรต่อไปเหมือนนายช่างหม้อทำงานอยู่กับวงล้อสำหรับกลิ้งฉะนั้น

๓) ด้วยขจัดความฟุ้งซ่าน ซึ่งความฟุ้งซ่านมี ๔ ประเภท ได้แก่ ความเพียรที่เร่งด่วนเกินไป ความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไป ความบันเทิง และความท้อถอยเหนื่อยล้า^{๑๐๔}

(ค) การปฏิบัติสมถกรรมฐานโดยวิธีพิจารณาอสุกสัญญา ๑๐

โยคีไปตามลำพัง ไม่มีเพื่อน มีสติตั้งมั่น ไม่ลุ่มหลง สำรวมระวังอินทรีย์ มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน พิจารณาดูทางไปมา เธอไปสู่สถานที่มียสุกนิมิต ด้วยอาการอย่างนี้ เธอหลีกเลี่ยงที่ได้ลม นั่งอยู่ในที่นั้น ยืนหรือนั่งไม่ไกลและไม่ใกล้จากศพนั้นเกินไป มียสุกนิมิตปรากฏอยู่หน้า เธอพิจารณาอสุกนิมิตจากลักษณะภายใน โดยอาการ ๑๐ อย่างคือ โดยสี เพศ ทิศ สัญฐาน ตัดตอน ขั้วต่อ ช่อง ส่วนเบื้องต่ำ ส่วนเบื้องสูง และโดยรอบ^{๑๐๕}

(ง) อสุกสัญญา ๑๐

^{๑๐๑} อ้างแล้ว, วิมุตติมรรค, หน้า ๖๓.

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕.

^{๑๐๓} อ้างแล้ว, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๖๗.

^{๑๐๔} อ้างแล้ว, วิมุตติมรรค, หน้า ๗๕-๗๖.

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

อสุภสัญญา หมายความว่า ความกำหนดหมายถึงความไม่งามแห่งร่างกาย^{๑๐๖} มี ๑๐ ประการ ได้แก่

๑) อุทุมตกสัญญา มีวินิจัยดังนี้ สภาพแห่งการพองขึ้น เช่น ซากศพเน่าเหม็นพองขึ้นอืด นี้เรียกว่า อุทุมตกะ การมองดูซากศพที่พองขึ้นด้วยความรู้ชอบ นี้เรียกว่า อุทุมตกสัญญา^{๑๐๗}

๒) วินิลกสัญญา มีอธิบายว่า หลังจากตายแล้วเป็นเวลา ๑-๒ หรือ ๓ คืบ ร่างกายย่อมเปลี่ยนสีและปรากฏเป็นสีเขียวคล้ำ นี้เป็นนิมิตมีสฬสมกัน เรียกว่า วินิลกนิมิต (เครื่องหมายสีเขียวปนกับสีต่างๆ) การเข้าใจวิสัลกนิมิตนี้ด้วยความรู้ถูกต้อง เรียกว่า วินิลกสัญญา^{๑๐๘}

๓) วิบุพพกสัญญา มีอธิบายว่า หลังจากตายแล้ว ๒ หรือ ๓ คืบ ร่างกายมีน้ำหนองเกิดขึ้น และไหลออกจากร่างกายนั้นเหมือนเนยเหลวที่บุคคลเทออก (จากภาชนะ) นี่คือการเกิดหนองของร่างกาย การเข้าใจนิมิตนี้ด้วยความถูกต้อง เรียกว่า วิบุพพกสัญญา^{๑๐๙}

๔) วิจฉิทกสัญญา มีอธิบายว่า ชิ้นส่วนที่กระจัดกระจายของร่างกายที่ถูกตัดด้วยดาบ อนึ่ง ซากศพที่ถูกโยนทิ้งไว้ ท่านก็เรียกว่า วิจฉิทกะ เหมือนกัน การเข้าใจนิมิตนี้ด้วยความถูกต้อง เรียกว่า วิจฉิทกสัญญา^{๑๑๐}

๕) วิกขายิตกสัญญา มีอธิบายว่า เศษชิ้นส่วนของร่างกายที่ถูกสัตว์กัดกิน เช่น กา เหยี่ยว นกเค้า นกอินทรี แร้ง หมูป่า สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก สุนัขป่า เสือโคร่ง หรือเสือเหลือง กัดกิน นี้เรียกว่า วิกขายิตกะ การเข้าใจวิกขายิตกะนิมิตด้วยความรู้ถูกต้อง นี้เรียกว่า วิกขายิตกสัญญา^{๑๑๑}

๖) วิกขิตตกสัญญา มีอธิบายว่า สภาพแห่งอวัยวะที่กระจัดกระจายไปที่โน้นที่นี่ เรียกว่า วิกขิตตกะ ความเข้าใจวิกขิตตกะนี้ด้วยความรู้ถูกต้อง นี้เรียกว่า วิกขิตตกสัญญา^{๑๑๒}

๗) หตวิกขิตตกสัญญา มีอธิบายว่า ซากศพที่วางอยู่ในที่ต่างๆ เป็นซากคนที่ถูกฆ่าด้วยไม้ค้อน คมดาบ หรือ ธนู เหล่านี้เรียกว่า หตวิกขิตตกะ การรู้หตวิกขิตตกะด้วยความรู้ที่ถูกต้อง เรียกว่า หตวิกขิตตกสัญญา^{๑๑๓}

^{๑๐๖} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๒๓.

^{๑๐๗} อ้างแล้ว, พระอุปัชฌาย์, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๒๘.

^{๑๐๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑.

^{๑๐๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑.

^{๑๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๒.

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓.

^{๑๑๓} อ้างแล้ว, พระอุปัชฌาย์, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๓๓.

๘) โลหิตกสัณญา มีอธิบายว่า สภาพที่เปื้อนเลือดของร่างกายและอวัยวะที่ถูกตัดขาด ชื่อ โลหิตกะ การเข้าใจโลหิตกะนี้ด้วยความรู้ความถูกต้อง เรียกว่า โลหิตกสัณญา^{๑๑๔}

๙) ปุพฺพกสัณญา มีอธิบายว่า สภาพแห่งร่างกายที่คลาล้ำไปด้วยตัวหนอนเหมือนกองไข่มุก เรียกว่า ปุพฺพกะ การเข้าใจปุพฺพกะนี้ด้วยความรู้ความถูกต้อง เรียกว่า ปุพฺพกสัณญา^{๑๑๕}

๑๐) อัฏฐิกสัณญา มีอธิบายว่า สภาพของกระดูกที่ถูกเชื่อมติดกันเป็นลูกโซ่โดยอาศัยเนื้อ เลือดและเอ็น หรืออาศัยเพียงเอ็นที่ไม่มีเนื้อและเลือด หรือปราศจากเนื้อและเลือด เรียกว่า อัฏฐิกะ การเข้าใจอัฏฐิกะนี้ด้วยความรู้ความถูกต้อง เรียกว่า อัฏฐิกสัณญา^{๑๑๖}

(จ) อนุสสติ ๑๐

อนุสสติ หมายความว่า ความระลึกถึง, อารมณ์ที่ควรระลึกถึงเนื่องๆ^{๑๑๗} มี ๑๐ อย่าง ได้แก่

๑) พุทธานุสสติ มีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพระสยัมภู (พระผู้เป็นเอง) ตรัสรู้ร้อยสัจที่ไม่เคยสดับมาก่อน พระองค์ทรงรอบรู้ทุกอย่าง ทรงมีพลังทรงพันวิเศษเพราะพระคุณเหล่านี้ พระองค์จึงได้รับพระนามว่า “พระพุทฺธเจ้า” โยคีระลึกถึงพระพุทฺธเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้ตรัสรู้บุตรโพธิญาณ พระผู้ควรแก่การตรัสรู้ เฮอร์ระลึกถึงญาณ และผลของพระพุทฺธเจ้านั้น ปฏิบัติสมาสติ นี้เรียกว่า พุทธานุสสติ ^{๑๑๘}

วิธีเจริญพุทธานุสสติ คือ โยคีระลึกถึงองค์พระสุคตเจ้า ทำความอาภาวให้เกิดขึ้นในดวงจิตของตนเองโดยวิธีการเหล่านี้ด้วยอำนาจคุณความดีเหล่านี้เพราะประกอบด้วยความอาภาวและความสะดวกในการระลึกจิตของเธอจึงไม่ถูกอารมณ์รบกวนเพราะความที่จิตของเธอไม่ถูกรบกวน เธอจึงบรรลุอุปปาสนาสมาธิ (ไม่บรรลุอุปปาสนาสมาธิ เพราะพระคุณของพระพุทฺธเจ้าเป็นหลักแห่งปัญญาสูงสุด จึงไม่ปรากฏชัดเจนได้ทั้งหมด กล่าวคือ เพราะระลึกถึงพระคุณจำนวนมาก จึงไม่สามารถบรรลุอุปปาสนาสมาธิ)^{๑๑๙}

๒) ธัมมานุสสติ มีอธิบายว่า ธรรม หมายถึง ความดับ (นิพพาน) หรือข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุให้บรรลุถึงนิพพาน การทำลายกิจกรรมทุกอย่าง การละกิเลสทุกอย่าง การกำจัดต้นหาความเป็นผู้บริสุทธิ์และสงบ เหล่านี้เรียกว่า ความดับ (นิพพาน) กล่าวคือ ข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับ

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

^{๑๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔-๑๓๕.

^{๑๑๗} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๙๕.

^{๑๑๘} อ้างแล้ว, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๓๖.

^{๑๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๓.

ได้แก่ ธรรมเหล่านี้คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมีองค์ ๘ เหล่านี้ เรียกว่า ธรรมานุสสติ^{๑๒๐}

วิธีเจริญธรรมานุสสติ คือ โยคีระลึกถึงพระธรรม โดยวิธีอื่นๆ ดังนี้คือ พระธรรม นั้นเป็นดวงตา เป็นความรู้ เป็นความสงบ เป็นหนทางที่นำไปสู่อมตะ (นิพพาน) พระธรรมนั้น เป็นการ หลีกออก เป็นเครื่องอำนวยความสะดวกให้บรรลุถึงนิโรธ (ความดับทุกข์) เป็นหนทางสู่ทิพยภาวะ (ความเป็นทิพย์หรือคุณวิเศษ) เป็นการไม่ถอยกลับ เป็นสิ่งประเสริฐที่สุด เป็นการไม่กระทำ เป็นความ สงัด เป็นความวิเศษ พระธรรมนั้น ไม่ใช่เวทมนต์คาถา เป็นอารมณ์ที่ยอดเยี่ยมที่สุดสำหรับจิตวิญญาณ พระธรรม เป็นการข้ามไปสู่ฝั่งโน้น เป็นที่พึ่ง โยคินั้ระลึกถึงพระธรรมด้วยวิธีเหล่านี้ โดยอาศัยคุณ งามดีเหล่านี้ และจิตของเธอย่อมเต็มไปด้วยความอาภาว เพราะความอาภาวนี้ จิตของเธอย่อม ไม่ถูกรบกวน เพราะความที่จิตไม่ถูกรบกวน เธอ่อมทำลายนิรวณ ทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น และอยู่ใน อุปจารฌาน^{๑๒๑}

๓) สังฆานุสสติ มีอธิบายว่า การประชุมพระอรียะในหมู่ภิกษุ นี้เรียกว่า ภิกษุ สงฆ์ โยคีระลึกถึงคุณความดีของการรักษา (ข้อปฏิบัติ) ของภิกษุสงฆ์ นี้เรียกว่า สังฆานุสสติ^{๑๒๒}

วิธีเจริญสังฆานุสสติ คือ โยคีระลึกโดยวิธีการดังต่อไปนี้

หมู่ภิกษุนี้เป็นการรวมกลุ่มที่ยอดเยี่ยมและดีที่สุดในหมู่ภิกษุนี้ท่านจึงเรียกว่าอนุต ตระ ประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ โยคินั้ ระลึกถึงคุณความดีต่างๆ โดยประการต่างๆ เพราะการระลึกถึงคุณความดีต่างๆ นี้แหละ เธอ่อมมีความมั่นใจ เพราะการระลึก ด้วยความมั่นใจ จิตของเธอไม่ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ย่อมสามารถทำลายนิรวณ ให้เกิดองค์ ฌาน และบรรลุอุปจารฌาน^{๑๒๓}

๔) สีลานุสสติ มีอธิบายว่า โยคีระลึกถึงความดีบริสุทธิ์โดยอาศัยศีล ความเป็น ผู้มีสติ ชื่อว่า ความระลึกและความระลึกถูกต้อง นี้เรียกว่า สีลานุสสติ^{๑๒๔}

วิธีเจริญสีลานุสสติ คือ โยคีไปสู่ที่สงัดและรักษาจิตไม่ให้ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ ถูกรบกวน ระลึกอย่างนี้ “ศีลของเรา ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท ผู้รู้สรรเสริญ ไม่แปด เปื้อนด้วยมลทิน เป็นไปเพื่อสมาธิ” อนึ่ง โยคีควรปฏิบัติสีลานุสสติโดยวิธีการอื่นๆ ด้วยการคิดดังนี้ว่า “ศีลเป็นความสุขที่ปราศจากความคับแค้น บริษัทนี้หน้าเคารพ สมบัติคือศีล เป็นสมบัติที่ปลอดภัย อานิสงส์ของศีลท่านแสดงไว้แล้ว” (เรียกว่า สีลานุสสติ) โยคินั้ปฏิบัติสีลานุสสติ พิจารณาอานิสงส์

^{๑๒๐} อ่างแล้ว, พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๔๓.

^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

^{๑๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗.

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗.

ของศีลโดยวิธีการเหล่านี้เพราะความที่เธอมีสติและมีศรัทธา จิตของเธอจึงไม่ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ย่อมทำลายนิรวณ ทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น และบรรลุอุปปจารฌาน^{๑๒๕}

๕) จาคานุสสติ มีอธิบายว่า บุคคลให้สมบัติของตนแก่คนอื่น ประราณาที่จะทำประโยชน์แก่คนอื่น และเพื่อได้รับความสุขอันเกิดจากการทำประโยชน์แก่คนอื่น เรียกว่า จาคะ บุคคลอยู่อย่างไม่วิตถิมนั่นด้วย การระลึกถึงคุณของจาคะ อนุสสติคือความระลึกอย่างนี้และความระลึกชอบ นี่ท่านเรียกว่า จาคานุสสติ^{๑๒๖}

วิธีเจริญจาคานุสสติ คือ โยคีไปสู่ที่สงัดและรักษากิจของตนไม่ให้ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ปฏิบัติจาคานุสสติ ดังนี้คือ เพราะการสละสิ่งทั้งหลาย เราจึงได้ทำประโยชน์แก่ผู้อื่น เราได้บุญมากจากการสละสิ่งของนั้น เพราะมีมลทินคือความละโมภ คนถ้อยจึงถูกมัดติดอยู่กับสิ่งทั้งหลาย เราดำรงชีวิตอยู่ด้วยจิตที่ไม่ละโมภและบริสุทธิ์ เราให้และยินดีการให้แก่ผู้อื่นเสมอ เราให้และแจกจ่ายอยู่เป็นประจำ โยคีนั่นปฏิบัติจาคานุสสติ โดยวิธีการเหล่านี้ เพราะจาคานุสสติ จิตของเธอจึงประกอบด้วยความอาจหาญ เพราะสติและความอาจหาญนี้ จิตของเธอจึงไม่ถูกรบกวน เธอมีจิตที่ไม่ถูกรบกวน ย่อมทำลายนิรวณ ทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น และบรรลุอุปปจารฌาน^{๑๒๗}

๖) เทวตานุสสติ มีอธิบายว่า เมื่อมองเห็นอันสงัดของการเกิดในสวรรค์ บุคคลจึงระลึกถึงบุญของตนเองอนุสสติก็คือการระลึกและความมีสติโดยชอบนี้เรียกว่า เทวตานุสสติ^{๑๒๘}

วิธีเจริญเทวตานุสสติ คือ โยคีเข้าสู่ที่สงัดและรักษากิจไม่ให้ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ปฏิบัติการระลึกถึงเทวดา ดังนี้ว่า “มีท้าวมหาราชทั้ง ๔ เทวดาชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี มีเทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหมและเทวดาอื่นๆ เทวดาเหล่านั้น (ในเวลาเป็นมนุษย์) เพราะด้วยศรัทธาเป็นต้น เมื่อจุติจากโลกนี้แล้วจึงเกิดในที่นั้น เรามีศรัทธาเช่นนั้นเหมือนกัน เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วยศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เช่นนั้น จึงเกิดขึ้นในที่นั้น เราก็มียุทธาเช่นนั้นเหมือนกัน” เธอระลึกถึงศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาของตนเองและของเทวดาทั้งหลาย โยคีนั่นบำเพ็ญเทวตานุสสติ โดยวิธีการเหล่านี้ และโดยอาศัยคุณความดีเหล่านี้เธอจึงประกอบด้วยศรัทธา เพราะมีศรัทธาและสติ จิตของเธอจึงไม่ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวนย่อมทำลายนิรวณ ทำองค์ฌานให้เกิดขึ้นและบรรลุอุปปจารฌาน^{๑๒๙}

^{๑๒๕} อ่างแล้ว, พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๔๗-๑๔๘.

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘.

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

^{๑๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๙.

^{๑๒๙} อ่างแล้ว, พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๔๙ - ๑๕๐.

๗) อานาปานสติ มีอธิบายว่า “อานะ” คือ ลมหายใจที่เข้าข้างใน “อปานะ” คือ ลมหายใจที่ออกไปข้างนอก การรับรู้ลมหายใจที่เข้ามา และลมหายใจที่ออกไปนี้ เรียกว่า อานา-ปานสติ^{๑๓๐}

วิธีเจริญอานาปานสติ คือ โยคีเข้าไปสู่วา โคนต้นไม้ หรือ ที่ว่างกลางแจ้งแล้ว นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรงดำรงสติมั่นเรามีสติในการหายใจเข้าออก (อานาปานสติ ๑๖ ประการ) ดังต่อไปนี้

๑) เมื่อหายใจออกยาว ก็มีสติกำหนดรู้ว่า เราหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ว่าเราหายใจเข้ายาว

๒) เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ว่าเราหายใจเข้าสั้น เมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ว่าเราหายใจเข้าสั้น

๓) เธอศึกษา (หมายถึง สึกขา ๓ ประการ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และ อธิปัญญาสิกขา) ว่าเรารู้กายทั้งปวง หายใจเข้าออก

๔) เธอศึกษาว่า เราระงับกายสังขาร หายใจเข้าออก

๕) เธอศึกษาว่า เรารู้ปิติ หายใจเข้าออก

๖) เธอศึกษาว่า เรารู้สุข หายใจเข้าออก

๗) เธอศึกษาว่า เรารู้จิตตสังขาร หายใจเข้าออก

๘) เธอศึกษาว่าเราระงับจิตตสังขาร (สัญญา และเวทนา) หายใจเข้าออก

๙) เธอศึกษาว่า เรารู้จิต หายใจเข้าออก

๑๐) เธอศึกษาว่า เราทำจิตให้รื่นเริง หายใจเข้าออก

๑๑) เธอศึกษาว่า เราทำจิตให้ตั้งมั่น หายใจเข้าออก

๑๒) เธอศึกษาว่า เราทำจิตให้หลุดพ้น หายใจเข้าออก

๑๓) เธอศึกษาว่า เราเห็นความไม่เที่ยง หายใจเข้าออก

๑๔) เธอศึกษาว่า เราเห็นความไม่กำหนด หายใจเข้าออก

๑๕) เธอศึกษาว่า เราเห็นความดับ หายใจเข้าออก

๑๖) เธอศึกษาว่า เราเห็นการหลีกออกไป หายใจเข้าออก^{๑๓๑}

ในวิธีฝึกอานาปานสติทั้ง ๑๖ อย่างนี้ ๑๒ วิธีแรกทำได้ทั้งสมถะ และวิปัสสนา ส่วน ๔ วิธีสุดท้าย ทำให้ได้วิปัสสนาอย่างเดียว^{๑๓๒} อีกอย่างหนึ่ง ท่านแสดงวิธีการปฏิบัติอานาปานสติ ๔ ประการ ได้แก่

^{๑๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑.

^{๑๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

^{๑๓๒} อ้างแล้ว, พระอุปัชฌาย์, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๕๗.

๑) การนับ (คณนา) มีอธิบายว่า โยคีนับลมหายใจจาก ๑ ถึง ๑๐ เริ่มด้วยลมหายใจออก และจบด้วยลมหายใจเข้า เธออย่านับมากกว่า ๑๐ อนึ่ง โยคีนับเพียงนับจาก ๑ ถึง ๕ แต่ไม่พินับเลยจำนวน ๕ เธอจึงไม่นับผิด ในเวลาที่เธอนับผิด เธอควรนับเลขต่อไป หรือหยุดนับเสีย เธออยู่กับการกำหนดลมหายใจเข้าออก ใส่ใจถึงอารมณ์ (กรรมฐาน) อย่างนี้ นี้เรียกว่า การนับ

๒) การติดตาม (อนุพันธนา) มีอธิบายว่า เมื่อนับลมแล้ว โยคีมีสติกำหนดตามลมหายใจเข้าออกอย่างต่อเนื่องอยู่ นี้เรียกว่า การติดตาม

๓) การกระทบ (ผัสสะ) มีอธิบายว่า เมื่อทำสัญญาเกี่ยวกับลมหายใจให้เกิดขึ้นแล้ว เธอกำหนดใจถึงการกระทบของลมหายใจเข้าออกได้แก่ ที่ปลายจมูกหรือเหนือริมฝีปากนี้เรียกว่า การกระทบ

๔) การตั้งมั่น (ฐภนา) มีอธิบายว่า เมื่อเธอได้รับความชำนาญในการกระทบแล้ว โยคีควรทำนิมิตให้มั่นคงและควรทำปิติสุข และธรรมอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในที่นี้ให้ตั้งมั่นนี้เรียกว่า การตั้งมั่น^{๑๓๓}

๘) มรณสติ มีอธิบายว่า ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ นี้เรียกว่า มรณะ การระลึกถึงมรณะนี้เรียกว่า มรณสติ^{๑๓๔}

วิธีเจริญมรณสติ คือ โยคีเข้าไปสู่สถานที่สงัด รักษาจิตของตนไว้ มีจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน พิจารณาความตายของสัตว์ทั้งหลายอย่างนี้ว่า เราจักตาย เราจักเข้าถึงอาณาจักรแห่งความตาย เราจักไม่พ้นความตายไปได้^{๑๓๕} มรณสติ มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑) มรณสติที่เกี่ยวเนื่องด้วยทุกข์กังวล หมายถึง การระลึกที่เกี่ยวกับความสูญเสียบุตรที่รักของตน (เป็นตัวอย่าง)

๒) มรณสติที่เกี่ยวเนื่องด้วยความกลัว หมายถึง การระลึกที่เกี่ยวกับความตายอย่างกะทันหันของบุตรที่เป็นที่รักของตน

๓) มรณสติที่เกี่ยวเนื่องด้วยอุเบกขาหมายถึงการที่สัปหเรระลึกถึงความตาย

๔) มรณสติที่เกี่ยวเนื่องด้วยปัญญาหมายถึงการที่บุคคลเมื่อระลึกถึงธรรมชาติของโลกแล้วเกิดความเบื่อหน่าย

โยคีไม่ควรปฏิบัติมรณสติ ที่เกี่ยวเนื่องด้วยความทุกข์กังวล ความกลัว หรืออุเบกขาเพราะอาศัยการเจริญมรณสติเหล่านั้น เธอไม่สามารถกำจัดทุกข์ได้ทุกเป็นสิ่งที่กำจัดได้เพราะอาศัยการปฏิบัติมรณสติที่เกี่ยวเนื่องด้วยปัญญาเท่านั้น^{๑๓๖}

^{๑๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓-๑๕๔.

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๘.

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๙.

^{๑๓๖} อ้างแล้ว, พระอุปติสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๕๙.

ความตายมี ๓ อย่าง คือ สัมมุติภรณ์ ความตายที่ชาวโลกสมมติกัน ๑ สมุทเทภรณ์ การตัดกิเลส ๑ ขณิกภรณ์ ความตายในแต่ละขณะ ๑ อีกอย่างหนึ่ง ความตายมี ๒ อย่าง คือ อกาลภรณ์ ตายก่อนเวลา ๑ กาลภรณ์ ตายไปตามกาลเวลา ๑^{๑๓๗} ท่านแสดงวิธีเจริญมรณสติไว้ ๘ วิธี ได้แก่

- ๑) โดยความปรากฏของชาตกร (วธกปัจจุภูฐานะ)
- ๒) โดยความไม่ปรากฏแห่งเหตุให้สำเร็จกิจ (สารกเหตุ)
- ๓) โดยการเปรียบเทียบ (อุปสังหรณะ)
- ๔) โดยความที่กายเป็นสังขารณะแก่สิ่งทั้งหลาย (กายพหุสาธารณะ)
- ๕) โดยความอ่อนแอของอายุ (อายุพหุพละ)
- ๖) โดยการกำหนดเวลา (อัทธานปริจเฉท)
- ๗) โดยความไม่ปรากฏแห่งเครื่องหมาย (อนิมิตตะ)
- ๘) โดยความสั้นแห่งขณะ (ขณปริตตะ)^{๑๓๘}
- ๙) กายคตาสติ มีอธิบายว่า การระลึกที่เกี่ยวกับลักษณะของกาย เรียกว่า

กายคตาสติ สติ ได้แก่ การระลึกได้ คือ สัมมาสติ เรียกว่า กายคตาสติ^{๑๓๙}

วิธีเจริญกายคตาสติ คือ โยคีเข้าไปสู่สถานที่สงัด นั่งรักษาจิตของตนไว้ เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน เจริญกรรมฐานพิจารณาลักษณะร่างของตน โยคินั้นบำเพ็ญกายคตาสติ อย่างนี้

กายนี้ประกอบด้วย ผม (เกสละ) ขน (โลมะ) เล็บ (นชะ) ฟัน (ทันตะ) ผิวหนัง (ตจะ) เนื้อ (มังสะ) เอ็น (นหารุ) กระดูก (อฐิ) เยื่อในกระดูก (อฐิมิณุชะ) ไต (วิกกะ) ตับ (ยกนะ) หัวใจ (หทยะ) ม้าม (ปิหกะ) ปอด (ปัปผาสะ) น้ำดี (ปิตตะ) พังผืด (กิโถมกะ) มันทัน (เมทะ) ไขมัน (วสา) มันทมอง (มัตถลุงกะ) อาหารใหม่ (อุทริยะ) ใสใหญ่ (อันตะ) ใส่น้อย (อันตคฺคุณะ) อาหารเก่า (กรีส) มูล (มุตตะ) น้ำเหลือง (ปุพพะ) เลือด (โลหิตะ) เสมหะ (เสมหะ) เหงื่อ (เสทะ) ไขข้อ (ลลิกา) น้ำตา (อัสสุ) น้ำมูก (สิงฆานิกกา) น้ำลาย (เขพะ) ซึ่งไม่บริสุทธิ์^{๑๔๐}

โยคินั้น ในเบื้องต้น ควรท่องจำส่วนประกอบ ๓๒ ส่วนเหล่านี้ของร่างกายทั้งอนุโลมและปฏิโลม (ตามลำดับ และย้อนลำดับ) เธอควรท่องจำอยู่เสมอและใคร่ครวญ ดูส่วนประกอบเหล่านี้เธอเมื่อท่องจำด้วยดีแล้ว ควรใคร่ครวญดูบ่อยๆ หลังจากนั้นเธอควรใส่ใจส่วนประกอบเหล่านั้น โดยวิธีการ ๔ อย่างนี้คือการปรุงแต่ง โดยรูป โดยสัญญา เธออาจเลือกถือเอานิมิต ๑ หรือ ๒ หรือมากกว่านั้นก็ได้ กำหนดนิมิตหยาบ ด้วยอาการอย่างนี้ โยคีสามารถทำให้ความโน้มเอียงของความคิด ๓ อย่าง

^{๑๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๙.

^{๑๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๐.

^{๑๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๓.

^{๑๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๓.

เกิดขึ้นได้ คือ ความคิดเกี่ยวกับสีสน ความเป็นของไม่น่าพอใจและโอกาส เมื่อโยคีทำนิมิตให้เกิดขึ้น โดยสี เธอสามารถบำเพ็ญฌานด้วยความสะดวก โดยอาศัย วัฒนธรรม เมื่อเธอทำนิมิตให้เกิดขึ้น โดยความเป็นของไม่น่าพอใจ เธอสามารถบำเพ็ญฌานด้วยความสะดวกโดยพิจารณาความไม่บริสุทธิ์ เมื่อโยคีทำนิมิตให้เกิดขึ้น โดยโอกาส เธอสามารถบำเพ็ญฌานด้วยความสะดวก โดยพิจารณาธาตุ ถ้าโยคีเพ่งกลิ่นนั้น เธอจะบรรลุจุตถฌาน ถ้าโยคีเพ่งความไม่บริสุทธิ์ เธอจะบรรลุปฐมฌาน ถ้าโยคีเพ่งธาตุ เธอจะบรรลุอุปปจารฌาน^{๑๔๑}

อนึ่ง โยคีควรน้อมนึกลักษณะของร่างกายโดยวิธีการ ๑๓ อย่าง คือ โดยเมล็ดพันธุ์ โดยสถานที่ โดยปัจจัย โดยการซึมรุ่ม โดยการปรุงแต่งตามลำดับ โดยหมุ่นนอนโดยที่ต่อโดยเป็นที่รวม โดยความเป็นของปฏิภูม โดยความไม่บริสุทธิ์ โดยอิงอาศัยกัน โดยการไม่รู้จักตอบแทนบุญคุณ โดยข้อจำกัด^{๑๔๒}

๑๐) อุปสมานุสสติ มีอธิบายว่า ความเข้าไปสงบ คือความหยุดนิ่งแห่งความเคลื่อนไหวของจิตและกาย ความหยุดนิ่งอย่างสมบูรณ์ เรียกว่า อุปสมะ (ความเข้าไปสงบ) บุคคลระลึกถึงความเข้าไปสงบด้วยดีนี้คือความเป็นผู้มีสติเข้าไปตั้งมั่น ความระลึกได้และสัมมาสตินี้เรียกว่า อุปสมานุสสติ (ความระลึกถึงความสงบ)^{๑๔๓}

วิธีเจริญอุปสมานุสสติ คือ โยคีเข้าไปสู่สถานที่สงบ นิ่งลง มีจิตจดจ่ออุปสมานุสสติ และไม่ถูกรบกวน ถ้าภิกษุนี้ทำอินทรีย์ให้สงบ จิตของเธอจะพลอยสงบไปด้วย และเธอจะได้รับความสงบทันที ภิกษุนี้เห็นและได้ยินด้วยกิจกรรมทางกาย ทางวาจา และทางใจ ด้วยการระลึกถึงความสงบและด้วยบุญอันเกิดจากความสงบนั้น

ในการระลึกถึงความสงบ โยคีระลึกถึง (ภิกษุ) ดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุนั้นเข้าถึงปฐม ฌาน เธอทำลายนิรวณ” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุนั้นเข้าถึงทุติยฌาน เธอทำลายวิตกและวิจารณ์” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุนั้นเข้าถึงตติยฌาน เธอทำลายปีติ” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุนั้นเข้าถึงจุตถฌานเธอทำลายสุข” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุนั้นเข้าถึงอาภาสอันญายตนะ เธอทำลายรูปสัญญา ปฏิขสัญญา และ นานัตตสัญญา” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุนั้นเข้าถึงวิญญาณญายตนะ เธอทำลาย อาภาสอันญายตนะสัญญา” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุนั้นเข้าถึงอาภิญญายตนะ เธอทำลายวิญญาณญายตนะสัญญา” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุนั้นเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ เธอทำลาย อาภิญญายตนะสัญญา” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อเข้าถึงสัญญาเวทยินโรธ เธอทำลายสัญญาและเวทนา” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุนั้นบรรลุโสดาปัตติผล เธอทำลายสังโยชน์ (คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส)” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุนั้นบรรลุสุกัทธคามิผล เธอทำลายกิเลสคือราคะอย่างหยาบ โทสะและโมหะหยาบ” ระลึก

^{๑๔๑} อ่างแล้ว, พระอุทิศสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๖๓ - ๑๖๔.

^{๑๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๔.

^{๑๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๕.

ดังนั้น “เมื่อภิกษุฉันบรรลุนาคามีผล เธอทำลายกิเลสคือ ราคะ โทสะ และโมหะอย่างละเอียด” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุฉันบรรลอรหัตผลแล้ว เธอทำลายกิเลสได้ทั้งหมด” และระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุฉันบรรลุนิพพานแล้ว เธอทำลายทุกสิ่ง” ในการระลึกถึงความสงบ (อุปमानุสสติ) โยคีระลึกถึงภิกษุอย่างนี้โยคินระลึกความสงบโดยวิธีการเหล่านี้โดยอาศัยคุณความดีเหล่านี้และประกอบ ด้วยศรัทธาเพราะไม่ติดอยู่ในศรัทธา เธอจึงระลึกด้วยความสะดวกใจ และมีจิตไม่ถูกรบกวน เมื่อจิตของเธอไม่ถูกรบกวน เธอย่อมทำลายนิรวณได้ ทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น และบรรลุอุปปจารณา^{๑๔๔}

(ฉ) อัปมัญญา ๔

อัปมัญญา หมายความว่า ธรรมที่แผ่ไปไม่มีประมาณ หมายถึง เมตตา กรุณา มุติตา อุเบกขา ที่แผ่ไปในมนุษย์ และสัตว์ทั้งหลายอย่างกว้างขวางเสมอกัน ไม่จำกัดขอบเขต^{๑๔๕} มี ๔ ประการ ได้แก่

๑) เมตตา มีอธิบายว่า เปรียบเหมือน มารดาบิดา เมื่อมองดูบุตรน้อยคนเดียวของตน ทำจิตประกอบด้วยเมตตาและปรารถนาดีให้เกิดขึ้นแก่บุตรน้อยฉันใด โยคิกฉันนั้น ทำจิตประกอบด้วยเมตตาและปรารถนาดีให้เกิดขึ้นแก่สรรพสัตว์ นี้เรียกว่า เมตตา^{๑๔๖}

วิธีเจริญเมตตา คือ โยคีผู้ปรารถนาจะแผ่เมตตาในเบื้องต้น ควรนึกถึงโทษของความโกรธ และความขัดเคืองใจและประโยชน์ของความอดทน เธอเข้าไปสู่ที่สงัดมีใจไม่ถูกรบกวนโยคินนั้นควบคุมจิตของตนและทำจิตให้อ่อนนุ่ม เธอทำจิตให้สามารถบรรลุ (คุณความดี) ถ้าจิตของเธอเป็นธรรมชาติอ่อน และสามารถทนต่ออารมณ์ได้เธอควรบำเพ็ญเมตตาถือสรรพสัตว์เหมือนกับตัวเธอเอง

ในการบำเพ็ญเมตตาต่อสรรพสัตว์นั้น ในเบื้องต้น โยคีไม่สามารถแผ่เมตตาให้ศัตรู คนชั่ว สัตว์ที่ไม่มีบุญ และคนตายได้ โยคินั้นแผ่เมตตาให้บุคคลผู้ที่เขามีความเคารพ นับถือ ไม่ดูหมิ่น เป็นบุคคลที่โยคีไม่ปฏิบัติด้วยอาการเฉยเมย และเป็นบุคคลที่ทำประโยชน์ให้แก่โยคี เธอทำจิตให้เป็นธรรมชาติอ่อน แผ่เมตตาจิตให้ผู้อื่นที่เป็นที่รักของตนตามลำดับ หลังจากที่เขาแผ่เมตตาจิตให้แก่คนอื่นเป็นที่รักแล้ว เธอแผ่เมตตาจิตให้แก่บุคคลเป็นกลางไม่รักไม่เกลียด หลังจากแผ่เมตตาจิตให้แก่คนเป็นกลางแล้ว เธอแผ่เมตตาจิตให้แก่ศัตรู เธอแผ่เมตตาจิตครอบคลุมสรรพสัตว์อย่างนี้ และรวมตัวเองเข้าเป็นอันเดียวกันกับสรรพสัตว์^{๑๔๗}

^{๑๔๔} อ่างแล้ว, พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๗๐.

^{๑๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๔.

^{๑๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒.

^{๑๔๗} อ่างแล้ว, พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๗๒-๑๗๕.

๒) กรุณา มีอธิบายว่า เปรียบเหมือน มารดาบิดาผู้มองดูบุตรน้อยคนเดียวของตน รู้สึกสงสาร กล่าวว่า “เจ้าเป็นทุกข์จริงหนอ” ฉันทใด บุคคลผู้สงสารสรรพสัตว์ก็ฉันทนั้นเหมือน กัน นี้เรียกว่า กรุณา^{๑๔๘}

วิธีเจริญกรุณา คือ โยคีเข้าไปสู่ที่สงบแล้วนั่ง มีจิตตั้งมั่น และไม่ถูกรบกวน ถ้าเธอ มองเห็นหรือได้ยินบุคคลเจ็บไข้ หรือบุคคลผู้ถูกความชราครอบงำ หรือบุคคลผู้เต็มไปด้วยความละโมภ เธอพิจารณาว่า “บุคคลนั้นประกอบด้วยทุกข์ เขาจะหลีกพ้นทุกข์ได้อย่างไร” อนึ่ง ถ้าเธอ มอง เห็น หรือได้ยินบุคคลผู้เป็นมิฉาปฏิญญี และประกอบด้วยกิเลส หรือบุคคลผู้ตกอยู่ในอวิชชา หรือบุคคลผู้ทำ บุญแล้วในอดีตแต่ปัจจุบันนี้ ไม่ได้ฝึกฝนตัวเอง เธอพิจารณาดังนี้ว่า “บุคคลนั้น มีทุกข์ เขาจะอยู่เป็น ทุกข์ เขาจะหลีกพ้นทุกข์ได้อย่างไร” อนึ่ง ถ้าเธอ มองเห็นหรือได้ยินบุคคลผู้ปฏิบัติกุศลธรรมและไม่ ปฏิบัติกุศลธรรม หรือบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมที่ไม่น่าปรารถนา ไม่ปฏิบัติตามธรรมที่น่าปรารถนา เธอ พิจารณาดังนี้ว่า “บุคคลนั้นประสบทุกข์ เขาจะอยู่เป็นทุกข์ เขาจะหลีกพ้นทุกข์ได้อย่างไร” โยคินั้น โดยอุบายวิธีเหล่านี้ เจริญกรุณาจิต (ความคิดที่ประกอบด้วยความสงสาร) เพื่อบุคคลเหล่านั้น และ เจริญบ่อยๆ แล้ว ทำจิตให้อ่อนนุ่ม และสามารถรับอารมณ์ได้ ต่อจากนั้น เธอเจริญกรุณาไปเพื่อบุคคล เป็นกลางและศัตรูตามลำดับ^{๑๔๙}

๓) มุทิตา มีอธิบายว่า เปรียบเหมือนมารดาบิดาผู้มองดูบุตรน้อยคนเดียวของตนมี ความชื่นชมและพูดว่า “สาธุ” ฉันทใด โยคีเจริญมุทิตาเพื่อสรรพสัตว์ก็ฉันทนั้นเรียกว่า มุทิตา^{๑๕๐}

วิธีเจริญมุทิตา คือ โยคีเข้าไปสู่ที่สงบ นั่งลงด้วยจิตตั้งมั่นและไม่ถูกรบกวน เมื่อเธอ มองเห็น หรือได้ยินว่า บุคคลผู้มีคุณสมบัติบางคน ได้รับการยกย่องจากบุคคลอื่น และ เขาอยู่สงบและมีความ อิ่มใจ โยคีคิดดังนี้ว่า “สาธุ สาธุ ของงจะมีใจอิ่มใจไปตลอดกาลนานเกิด” อนึ่ง เมื่อเธอ มองเห็นหรือได้ ยินว่า บุคคลคนใดบุคคลหนึ่งไม่ปฏิบัติกุศลธรรม หรือเขาไม่ปฏิบัติตามธรรมที่ไม่น่าปรารถนา และ ปฏิบัติตามธรรมที่น่าปรารถนา โยคินั้นคิดดังนี้ว่า “สาธุ สาธุ ของงจะมีใจอิ่มใจตลอดกาลนานเกิด” โยคินั้นเจริญมุทิตาจิตและเจริญบ่อยๆ แล้ว ทำจิตของตนให้อ่อนโยนและสามารถทนต่ออารมณ์ได้ ต่อจากนั้น เธอเจริญมุทิตาจิตเพื่อบุคคลเป็นกลางและเป็นศัตรูตามลำดับ^{๑๕๑}

๔) อุเบกขา มีอธิบายว่า เปรียบเหมือนมารดาบิดา ทั้งไม่เอาใจใส่เกินไป และ ไม่ ละเลยบุตรของตนเกินไป แต่เอาใจใส่พอประมาณ และคอยดูแลบุตรเหล่านั้นอยู่ ฉันทใด โยคีคอยดู สรรพสัตว์โดยอุเบกขาก็ฉันทนั้น นี้เรียกว่า อุเบกขา^{๑๕๒}

^{๑๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๐.

^{๑๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๐.

^{๑๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๑.

^{๑๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๑.

^{๑๕๒} อ้างแล้ว, พระอุทิศสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๘๒.

วิธีเจริญอุเบกขา คือ โยคีพิจารณาตั้งนี้ว่า “ในเมตตา กรุณา และมุทิตา บุคคลยินดีกับสัตว์ทั้งหลายมากเกินไป” เธอกำจัดความยินดีที่หันมาบำเพ็ญอุเบกขา เปรียบเหมือนบุรุษกระโดดด้วยความยินดีที่ได้พบเพื่อนที่จากกันไปนาน และมีอาการสงบในเวลาต่อมา เมื่อได้อยู่กับเขาเป็นชั่วระยะหนึ่งแล้ว ฉนใด เมื่อได้ดำเนินชีวิตอยู่กับเมตตา กรุณา และมุทิตาเป็นเวลานานแล้ว โยคีก็บรรลุลูกอุเบกขา ฉนั้น เมื่ออุเบกขาอันบุคคลบำเพ็ญแล้ว เขาย่อมทำลายความไม่ชอบและความชอบและไม่ทำอวิชาให้เกิดขึ้น อุเบกขาชื่อว่าอันบุคคลไม่บำเพ็ญแล้วเพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ เพราะความขัดเคืองใจที่เกิดขึ้นภายในตนเองและเพราะความเกิดขึ้นแห่งความไม่รู้ (อัญญานอุเบกขา)^{๑๕๓}

(ข) จตุธาตุววัฏฐาน

จตุธาตุววัฏฐาน หมายความว่า การกำหนดธาตุ ๔ คือพิจารณาร่างกายนี้ แยกแยะออกไปมองเห็นแต่ส่วนประกอบต่างๆ ที่จัดเข้าในธาตุ ๔ คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย ทำให้รู้ภาวะความเป็นจริงของร่างกายว่า เป็นเพียงธาตุ ๔ ประชุมกันเข้าเท่านั้น ไม่เป็นตัวสัตว์บุคคลที่แท้จริง^{๑๕๔}

วิธีเจริญจตุธาตุววัฏฐาน คือ โยคิกำหนดธาตุทั้งหลายโดยวิธีการ ๒ อย่าง ได้แก่

๑) กำหนดธาตุทั้งหลายโดยย่อ มีอธิบายว่า โยคีเข้าไปสู่ที่สงัด มีจิตตั้งมั่น พิจารณาอย่างนี้ว่า “กายนี้ ควรกำหนดรู้ โดยธาตุ ๔ ในกายนี้ มีลักษณะแข็งอยู่ นั้นเป็นปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) มีลักษณะชื้น นั้นเป็นอาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) มีลักษณะร้อน นั้นเป็นเตโชธาตุ (ธาตุไฟ) มีลักษณะเคลื่อนไหว นั้นเป็นวาโยธาตุ (ธาตุลม) ดังนั้น จึงมีเพียงธาตุเท่านั้นในร่างกาย ไม่มีสัตว์ ไม่มีชีวะ โยคินั้นกำหนดธาตุทั้งหลายโดยย่ออย่างนี้

๒) กำหนดธาตุทั้งหลายโดยพิสดารมีอธิบายว่าโยคิกำหนดธาตุ ๔ อย่างนี้

(๑) โยคิกำหนดปฐวีธาตุโดยพิสดาร คือ กำหนดโดยอาการ ๒๐ ได้แก่ ผม ขน เล็บ หน้ เนื้อ เอ็น เส้นเลือดดำ กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ ปอด ม้าม ลำไส้เล็ก ลำไส้ใหญ่ อาหารใหม่ อาหารเก่า มันทมอม ที่มีอยู่ในกายนี้

(๒) โยคิกำหนดวาโยธาตุโดยพิสดาร คือ กำหนดโดยอาการ ๑๒ ได้แก่ น้ำดี น้ำลาย หนอง เลือด เหงื่อ มันทัน น้ำตา มันทลว เสมหะ น้ำมูก ไขข้อ ปัสสาวะ ที่มีอยู่ในกายนี้

(๓) โยคิกำหนดเตโชธาตุโดยพิสดาร คือ กำหนดโดยอาการ ๔ ได้แก่ ความร้อนจากอาการใช้ ความร้อนปกติของร่างกายและอากาศ ความเท่ากันของความเย็นและความร้อน ความร้อนที่ช่วยย่อยอาหารที่บุคคลบริโภค

(๔) โยคิกำหนดวาโยธาตุโดยพิสดาร คือ กำหนดโดยอาการ ๖ ได้แก่ ลมพัดขึ้น ข้างบน ลมพัดลงข้างล่าง ลมพัดในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปตามตัว ลมหายใจเข้าออก

^{๑๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๒-๑๘๓.

^{๑๕๔} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕.

อนึ่ง โยคีควรกำหนดธาตุ ๔ โดยอาการ ๑๐ คือ โดยความหมายของคำ โดยอารมณ์ โดยกลาปะ โดยความเป็นผล โดยไม่แยกกัน โดยปัจจัย โดยลักษณะ โดยความเสมอกันและไม่เสมอกัน โดยความเหมือนและความต่างกัน โดยความเป็นหุ่น^{๑๕๕}

(ซ) อาหาเรปิกุลสัญญา

อาหาเรปิกุลสัญญา หมายความว่า กำหนดหมายความเป็นปิกุลในอาหาร, ความสำคัญหมายในอาหารว่าเป็นของปิกุล พิจารณาให้เห็นว่าเป็นของน่าเกลียดโดยอาการต่างๆ เช่น ปิกุลโดยบริโภคน โดยประเทศที่อยู่ของอาหาร โดยสั่งสมอยู่นาน เป็นต้น^{๑๕๖} มีอธิบายว่า โยคีใส่ใจความน่ารังเกียจของสิ่งที่อยู่ในรูปของเคี้ยว เลี้ยว ต้ม หรือบริโภคเข้าไป รู้และรู้ยิ่งซึ่งปิกุลสัญญานี้ นี้เรียกว่า อาหาเรปิกุลสัญญา^{๑๕๗}

วิธีเจริญอาหาเรปิกุลสัญญา คือ โยคีเข้าไปสู่ที่สงัด นั่งลง มีจิตตั้งมั่นและไม่ถูกรบกวน พิจารณาความน่ารังเกียจของสิ่งที่อยู่ในรูปของเคี้ยว เลี้ยว ต้ม หรือบริโภคเข้าไป ดังนี้ว่า “สิ่งนั้นเป็นอาหารที่ปรุงอย่างดีมีรสชาติหลายร้อยชนิด เป็นอาหารที่มีรสอร่อยของคนทั่วไป มีสีและกลิ่นดี เหมาะสำหรับคนชั้นสูง แต่หลังจากที่อาหารเหล่านี้เข้าไปสู่ร่างกาย มันกลับกลายเป็นของไม่สะอาด ปิกุลบูดเน่า น่าชัง” โยคินั้นเจริญอาหาเรปิกุลสัญญา โดยอาการ ๕ อย่างคือ โดยการแสวงหาโดยการเคี้ยวกิน โดยภาชนะรองรับ โดยอาการร่ำซึม และโดยความเป็นกองแล้วไม่ติดใจ จิตของเธอย่อมเป็นอิสระและไม่ฟุ้งซ่าน เธอทำลายนิเวศทั้งหลาย ทำองค์มานให้เกิดขึ้นและอยู่ในอุปปารมณ^{๑๕๘}

(ณ) อากิญจัญญายตนะ

อากิญจัญญายตนะ หมายความว่า ฌานกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์^{๑๕๙}

วิธีเจริญอากิญจัญญายตนะ คือ โยคินั้นเมื่อได้ความเชี่ยวชาญในการบำเพ็ญวิญญา ฌนุจายตนฌานแล้ว บรรณานาที่จะให้อากิญจัญญายตนะเกิดขึ้น และก้าวพ้นวิญญาณัญญายตนะ เธอคิดว่า “วิญญาณัญญายตนะฌานเป็นธรรมหยาบ อากิญจัญญายตนะฌานเป็นธรรมละเอียด” เธอพิจารณาเห็นโทษของวิญญาณัญญายตนะ และอันสงฆ์ของอากิญจัญญายตนะแล้ว เธอข้ามพ้นวิญญาณัญญายตนะทันที เพราะอาศัยอากิญจัญญายตนะสัญญา เธอจึงบรรลุปปนาสมาธิ (ฌาน) โยคินั้นก้าวล่วงวิญญาณัญญายตนะ โดยสิ้นเชิงคิดว่า “ไม่มีอะไรเลย” เข้าถึง และอยู่ในอากิญจัญญายตนะ^{๑๖๐}

^{๑๕๕} อ้างแล้ว, พระอุปัชฌายะ, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๘๕ - ๑๘๗.

^{๑๕๖} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕๓.

^{๑๕๗} อ้างแล้ว, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๙๓.

^{๑๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๓-๑๙๕.

^{๑๕๙} อ้างแล้ว, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๓๘.

^{๑๖๐} อ้างแล้ว, พระอุปัชฌายะ, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๑๓ - ๑๑๔.

(ญ) เนวสัญญานาสัญญายตนะ

เนวสัญญานาสัญญายตนะ หมายความว่า ภาวะที่มีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่ เป็นชื่อรูปฌานหรือรูปฌานที่ ๔^{๑๖๑}

วิธีเจริญเนวสัญญานาสัญญายตนะ คือ โยคินั้น เมื่อได้ความเชี่ยวชาญในการปฏิบัติอากิญจัญญายตนะแล้ว ปรารถนาจะให้เนวสัญญานาสัญญายตนะ (ฌานที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่) เกิดขึ้นและก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะ เธอพิจารณาดังนี้ว่า “อากิญจัญญายตนะเป็นธรรมหยาบ เนวสัญญานาสัญญายตนะเป็นธรรมละเอียด” อนึ่งเธอเห็นโทษของอากิญจัญญายตนะและอานิสงส์ของเนวสัญญานาสัญญายตนะ อนึ่ง เธอเห็นโทษว่า สัญญานี้เป็นดุจโรค เป็นดุจฝี เป็นดุจหนาม เนวสัญญานาสัญญายตนะนี้ เป็นธรรมชอบ ธรรมละเอียดและประณีต โยคินั้นปฏิบัติฌานอื่น โดยให้ความสงบเกิดขึ้นโดยปราศจากอากิญจัญญายตนะ เธอเจริญกรรมฐานอย่างนั้น ก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะสัญญา ไม่นานนัก ย่อมบรรลุอุปนาสมาธิในเนวสัญญานาสัญญายตนะ^{๑๖๒}

วิมุตติมรรคบทที่ ๙ อภิญญาปริจเฉท พรรณนาเรื่องอภิญญา ๕ ประการ อาทิเช่น อิทธิวิธี ๗ ได้แก่ อธิษฐานฤทธิ์ วิกุพพนาฤทธิ์ มโนมยิทธิ ทิพพโสต เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ และทิพพจักขุ

มีการอธิบายว่า โยคินั้น ได้ปฏิบัติสมาธิจนดำรงอยู่ในจตุตถฌานได้อย่างสะดวกสบาย เธอสามารถทำให้เกิดอภิญญา (ความรู้ยิ่ง, ความรู้เจาะตรงยวดยิ่ง, ความรู้ขั้นสูงมี ๖ คือ อิทธิวิธี ทิพพโสต เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติ ทิพพจักขุ อาสวักขยญาณ)^{๑๖๓} มี ๕ อย่างคือ ๑) อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ ๒) ทิพพโสต หูทิพย์ ๓) เจโตปริยญาณ รู้ใจคนอื่น ๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนๆ ได้ ๕) ทิพพจักขุ ดาตทิพย์^{๑๖๔}

ท่านกล่าวสรุปเป็นคาถาเรื่องอารมณ์กรรมฐาน ๓๘ ไว้ในตอนจบบทที่ ๘ ว่าด้วยกรรมฐานปริจเฉท มีว่า

“อารมณ์กรรมฐานในที่นี้ ท่านแสดงไว้แก่โยคีโดยย่อ เหมือนกับบุคคลซึ่งทางไปเมืองปัตลีบุตร ฉะนั้น สิ่งที่ท่านแสดงไว้อย่างรวบรัด โยคีสามารถรู้ได้โดยพิสดาร เธอผู้เห็นสิ่งที่อยู่ก่อนหลังและเข้าใจสัจจะที่ต่างจากอสังขจะด้วยปัญญาจักษะ พึงรู้ขอบข่ายแห่งวิมุตติมรรคตามความเป็นจริง โดยอาศัยสิ่งที่ท่านแสดงไว้โดยพิสดารในที่นี้ นั่นคือ นิमित และความดีที่สมบูรณ์^{๑๖๕}

^{๑๖๑} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๗๓.

^{๑๖๒} อ้างแล้ว, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๑๔ - ๑๑๕.

^{๑๖๓} อ้างแล้ว, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๙๙.

^{๑๖๔} อ้างแล้ว, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๙๖.

^{๑๖๕} อ้างแล้ว, พระอุปัชฌาย์, วิมุตติมรรค, หน้า ๑๙๕.

(๔) สรุปวิธีปฏิบัติสมณกรรมฐานตามคัมภีร์วิมุตติมรรค

เริ่มต้นเริ่มจาก การศึกษาเรียนรู้ในเรื่องสมาธิและฌาน (บทที่ ๔) แล้วแสวงหา กัลยาณมิตร กล่าวคือ ครูหรือผู้มีความรู้ความสามารถในการฝึกกรรมฐาน (บทที่ ๕) ต่อจากนั้นจึงเริ่ม ฝึกด้วยการฝึกตนเองตามจริตของตน (บทที่ ๖) แล้วจึงเริ่มศึกษาหัวข้อหรือวิธีการกรรมฐานมี ๓๘ เป็น เบื้องต้น (บทที่ ๗) ต่อจากนั้น จึงเริ่มฝึกอารมณ์กรรมฐาน ๓๘ ตามจริตของตนโดยละเอียด (บทที่ ๘) สุดท้าย ผู้บำเพ็ญสมณกรรมฐานอาจทำให้เกิดผลคือฌาน และอาจให้บรรลุถึงอภิญาทั้ง ๕ อย่างได้ (บทที่ ๙)

วิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน สามารถกำหนดบทในคัมภีร์วิมุตติมรรคที่จัดเป็น วิปัสสนากรรมฐานจำนวน ๓ บท (จากบททั้งหมดจำนวน ๑๒ บท) โดยเริ่มจาก วิมุตติมรรคบทที่ ๑๐ ปัญญาภิเทศ วิมุตติมรรคบทที่ ๑๑ อุบายปริจเฉท และวิมุตติมรรคบทที่ ๑๒ สัจญาณปริจเฉท

วิมุตติมรรคบทที่ ๑๐ ปัญญาภิเทศ พรรณนาเรื่องความหมายของปัญญา ปัญญา ๒ ปัญญา ๓ ปัญญา ๔

มีการอธิบายว่า การที่จิตรู้อารมณ์ตามความเป็นจริง นี้เรียกว่า ปัญญา อีกอย่างหนึ่ง การ พิจารณาเห็นประโยชน์มิใช่ประโยชน์นี้เรียกว่า ปัญญา นี่เป็นความหมายตามนัยแห่งอภิธรรม^{๑๖๖}

ปัญญา คือ ความรอบรู้ ญาณ การวิจัยธรรม การจำแนก การกำหนดหมาย การวิจัยที่เป็น การศึกษาอันชำนาญและชาญฉลาด ในการพิจารณาก็เป็นการเห็นชัดเจนและได้ความรู้ ปัญญาคือ ความฉลาด ปัญญาปริย ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศาสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ปัญญาคือประทีป ปัญญาคืออรรถนะ ความไม่หลง ธรรมวิจัย สัมมาทิฐิ เหล่านี้เรียกว่า ปัญญา^{๑๖๗}

ปัญญาเกิดขึ้นเพราะความดี ๑๑ อย่าง ได้แก่ การศึกษาความหมายของคัมภีร์ ๑ การทำ ความดีต่างๆ ๑ การมีศีลบริสุทธิ์ ๑ สมณะและวิปัสสนา ๑ อริยสัจสี่ ๑ ศิลปะศาสตร์ ๑ การทำจิตให้ สงบ ๑ การอยู่ในฌานตลอดกาลทุกเมื่อ ๑ การทำจิตให้ปราศจากนิวรณ์ ๑ การไม่คบคนพาล ๑ การ คบบัณฑิต ๑ ^{๑๖๘}

ปัญญา ๒ ได้แก่ โลภียปัญญา โลกุตตรปัญญา^{๑๖๙}

ปัญญา ๓ ได้แก่ จินตามยปัญญา สุตมยปัญญา ภาวนามยปัญญา อีกนัยหนึ่ง ปัญญา ๓ ได้แก่ อายโกศล อปายโกศล อุบายโกศล อีกอย่างหนึ่ง ปัญญา ๓ ได้แก่ อาจยคามินีปัญญา อปจยคา มินีปัญญา ปัญญาที่ไม่เป็นทั้งอาจยคามินี และอปจยคามินี ^{๑๗๐}

^{๑๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๐.

^{๑๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๐.

^{๑๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๑.

^{๑๖๙} อ่างแล้ว, พระอุทิศสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๒๑๑.

^{๑๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒.

ปัญหา ๔ ได้แก่ กัมมัสสกตญาณ ๑ สัจจानุโลมิกญาณ ๑ มัคคสมัคคิกญาณ ๑

ผลสมังคิกญาณ ๑ อีกนัยหนึ่ง ปัญหา ๔ ได้แก่ กามาวจรปัญญา รูปาวจรปัญญา อรูปาวจรปัญญา อปริยาปັນนปัญญา อีกอย่างหนึ่ง ปัญหา ๔ ได้แก่ ธรรมญาณ อำนวยญาณ ปริจยญาณ สัมมุตติญาณ อีกนัยหนึ่ง ปัญหา ๔ ได้แก่ ปัญญาเกิดจากการรวมและไม่เกิดจากการไม่รวม ๑ ปัญญาเกิดจากการไม่รวมและไม่เกิดจากการรวม ๑ ปัญญาเกิดจากการรวมและการไม่รวม ๑ ปัญญาเกิดจากการรวมก็ไม่ใช่และไม่รวมก็ไม่ใช่ ๑ อีกนัยหนึ่ง ปัญหา ๔ ได้แก่ ปัญญาที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่ใช่เพื่อความรู้อย่าง ๑ ปัญญาที่เป็นไปเพื่อความรู้อย่าง ไม่ใช่เพื่อความเบื่อหน่าย ๑ ปัญญาที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายและรู้อย่าง ๑ ปัญญาที่ไม่เป็นไปทั้งเพื่อความเบื่อหน่ายและรู้อย่างอีกนัยหนึ่ง ปัญหา ๔ ได้แก่ อัตตปฏิสัมภิตา ธัมมาปฏิสัมภิตา นิรุตติปฏิสัมภิตา ปฏิภาณปฏิสัมภิตา อีกอย่างหนึ่ง ปัญหา ๔ ประเภทนี้คือ ทุกขญาณ สมุทยญาณ นิโรธญาณ มัคคญาณ^{๑๗๑}

วิมุตติมรรคบทที่ ๑๑ อูบายปริจเฉท พรรณนาเรื่องอูบายเป็นเครื่องกำจัดกิเลส เพื่อบรรลुพระนิพพาน มีการพิจารณาหัวข้อธรรมหลายประการเช่น ชั้น ๕ आयตนะภายในและภายนอก ๑๒ ธาตุอูบาย ปฏิจสมุปบาทอูบาย และอริยสัจ ๔ เป็นต้น

มีการอธิบายว่า โยคีในพระศาสนานี้ปรารถนาจะหลีกพ้นจากขรามรณะและสาเหตุแห่งความเกิดและความดับ ปรารถนาจะขับไล่ความมืดของอวิชชา เพื่อตัดเครื่องรัดแห่งตัณหา และเพื่อได้มาซึ่งอริยปัญญา เธอควรเจริญอูบาย คือ ชั้นอูบาย आयตนอูบาย ธาตุอูบาย ปฏิจสมุปบาทอูบาย และสัจจอูบาย^{๑๗๒}

ชั้นอูบาย มีอธิบายว่า ชั้น ๕ คือ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญานชั้น^{๑๗๓}

อายตนอูบาย มีอธิบายว่า आयตนะภายในและภายนอก ๑๒ ประการ คือ จักขุประสาท รูปารมณ์ โสตประสาท สัททารมณ์ ฆานประสาท คันธารมณ์ ชิวหาประสาท รสารมณ์ กายประสาท โผฏฐัพพารมณ์ มนายนะ และธัมมารมณ์^{๑๗๔}

ธาตุอูบาย มีอธิบายว่า ธาตุมี ๑๘ กล่าวคือ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญานธาตุ โสตธาตุ สัทธาตุ โสตวิญญานธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญานธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญานธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กายวิญญานธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ และมโนวิญญานธาตุ^{๑๗๕}

ปฏิจสมุปบาทอูบาย มีอธิบายว่า ปฏิจสมุปบาทอูบาย โดยอนุโลม และปฏิโลม ได้แก่

^{๑๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒ - ๒๑๕.

^{๑๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๖.

^{๑๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๖.

^{๑๗๔} อ้างแล้ว, พระอุทิศสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๒๓๐-๒๓๑.

^{๑๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๔.

๑) ปฏิจจสมุปบาทอุบาย โดยอนุโลม (ตามลำดับ)

เพราะอริชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร

เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ

เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ

เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ

เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส

การเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงย่อมมีด้วยประการฉะนี้

๒) ปฏิจจสมุปบาทอุบาย โดยปฏิโลม (ย้อนลำดับ)

เพราะอริชาดับ สังขารจึงดับ

เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ

เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ

เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ

เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ

เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ

เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ

เพราะภพดับ ชาติจึงดับ

เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงดับ การดับ

แห่งกองทุกข์ทั้งปวงจึงมีด้วยประการฉะนี้^{๑๗๖}

สังจอุบาย มีอธิบายว่า อริยสัจมี ๔ อย่าง คือ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ

ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ^{๑๗๗}

^{๑๗๖} อ้างแล้ว, พระอุทิศสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๒๓๖.

^{๑๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๕.

ลักษณะของอริยสัจทั้งหลายเหล่านี้ พึงทราบโดยอุบาย ๑๑ ประการ ได้แก่ โดยความหมาย โดยลักษณะ โดยลำดับ โดยย่อ โดยอุปมา โดยวิภาค (จำแนกอรรถแห่งอริยสัจ) โดยการแจกแจง โดยความเหมือนกัน โดยความต่างกัน โดยอย่างต่างๆ มีอย่างเดียวเป็นต้น โดยสังเคราะห์^{๑๗๘}

วิมุตติมรรคบทที่ ๑๒ สัจจญาณปริจเฉท พรรณนาเรื่อง สัจจญาณ ในเรื่อง อุทัพพญาณ ภัททญาณ ภูตูปุฏฐานญาณ มุญจิตุกัมมตาญาณ เป็นต้น

สัจจญาณ อธิบายว่า เบื้องต้น โยคีพึงตั้งใจสัจบอริยสัจ ๔ ที่อธิบายไว้โดยย่อหรือโดยพิสดาร หรือทั้งโดยย่อและพิสดาร อาศัยการฟัง การท่อง การบ่น เธอก็สามารถทรงจำไว้ได้ด้วยใจ จากนั้นโยคีจะเข้าไปสู่สถานที่อันสงัด นั่งตั้งกายตรง สำรวมจิต ไม่ให้จิตแล่นไปในที่นั่นที่นี่ ตั้งจิตไว้ที่อริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ^{๑๗๙}

อุทัพพญาณ มีอธิบายว่า โยคี เมื่อเข้าใจอุปาทานชั้น ๕ ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ บรรณาความสุขโดยการหลุดพ้นจากสภาพที่เป็นอยู่ เมื่อเธอเฝ้ากำหนดอุปาทานชั้น ๕ ด้วยวิธี ไตรลักษณ์ เธอย่อมแทงตลอดการเกิดและการดับว่า “ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ทั้งสิ้นที่ยังเกิดก็เกิดขึ้น และเมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป”^{๑๘๐}

ภัททญาณ มีอธิบายว่า โยคินั้นเพลิดเพลินกับการเป็นอยู่ด้วยการเป็นอยู่ด้วยการพิจารณา ลักษณะการเกิดขึ้น และดับไปของสังขารทั้งหลาย เมื่อพิจารณาเห็นชัดว่า สังขารมีความแตก ดับไปเป็นธรรมดา เธอจึงน้อมจิตเข้าไปสู่สมาธิเขาย่อมเกิดญาณและเห็นแตกดับของจิตโดยไม่ยากเลย เพราะอาศัยรูปารมณฺ์ และการเกิดดับของจิต (ที่รู้รูปารมณฺ์นั้น) เธอก็เห็นการเกิดดับของจิตที่สัมพันธ์กับรูปารมณฺ์นั้นด้วย (ด้วยจิตอีกชุดหนึ่ง ต่อจากจิตที่รู้รูปารมณฺ์) ในทำนองเดียวกัน เธอจะเห็นการเกิดดับของจิตที่สัมพันธ์กับอารมณ์เหล่านี้ คือ สัญญาเป็นอารมณ์ สังขารเป็นอารมณ์ วิญญาณเป็นอารมณ์ และเห็นการเกิดดับไปของจิตนั้น (ด้วยจิตอีกชุดหนึ่ง)^{๑๘๑}

ภูตูปุฏฐานญาณ มีอธิบายว่า โดยอาศัยภัททญาณ ภูตูปุฏฐานญาณ ย่อมเกิดขึ้นแก่โยคินั้นผู้พิจารณาการเกิดดับแห่งสังขารทั้งหลาย กล่าวคือ สิ่งเหล่านี้ ได้แก่ เหตุแห่งสังขันธ์ การเกิดแห่งสังขันธ์ ภพ ๓ คติ ๕ วิญญาณิทธิ ๗ และสัตตาวาส ๙ ย่อมปรากฏต่อโยคินั้นว่าน่ากลัวเหมือนเผชิญหน้ากับบุรุษผู้มีดาบในมือ ภูเขา และกองถ้ำเพลิง^{๑๘๒}

^{๑๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๙.

^{๑๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๔.

^{๑๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๘.

^{๑๘๑} อ้างแล้ว, พระอุทิศสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๒๖๔.

^{๑๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๙.

มฤจิตุกัมยตาญาณ มีอธิบายว่า โยคีผู้ปฏิบัติภยตูปัญฐานญาณให้เกิดขึ้นแล้ว เมื่อเธอกลับนิมิตแห่งชั้นทั้งหลาย มฤจิตุกัมยตาญาณย่อมเกิดขึ้น เปรียบเหมือนนกที่ตกอยู่ท่ามกลางกองเพลิง ย่อมปรารถนาจะพ้นไปเสีย และเปรียบเหมือนคนที่ตกอยู่ในวงล้อมของพวกโจรย่อมหาหนทางที่จะให้พ้นไปเสีย^{๑๘๓}

อนุโลมญาณ คือ ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่สติปัญฐานทั้ง ๔ สัมมปัชาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมองค์ ๘ มีอธิบายว่า เมื่อโยคินั้นปฏิบัติมฤจิตุกัมยตาญาณอยู่ ปรารถนาที่จะปลดปล่อยตัวเองให้เป็นอิสระจากกรรมทั้งปวงและเพื่อบรรลุนิพพาน โดยอาศัยวิธี ๓ ประการที่จะทำให้อนุโลมญาณย่อมเกิดขึ้น ได้แก่

๑) พิจารณาชั้น ๕ โดยความเป็นอนิจจัง เธอย่อมบรรลุนุโลมญาณ การดับชั้น ๕ ชื่อว่า บรรลุนิพพานอันเที่ยง

๒) พิจารณาชั้น ๕ โดยความเป็นทุกข์ เธอย่อมบรรลุนุโลมญาณ การดับชั้น ๕ ชื่อว่า บรรลุนิพพานอันเป็นสุข

๓) พิจารณาชั้น ๕ โดยความเป็นอนัตตา เธอย่อมบรรลุนุโลมญาณ การดับชั้น ๕ ชื่อว่า บรรลุนิพพานที่แท้จริง

เธอก้าวล่วงสังขารทั้งหลาย โดยพิจารณาสังขารเหล่านั้นว่า เป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา^{๑๘๔}

โคตรภูญาณ มีอธิบายว่า อนุโลมญาณย่อมเกิดขึ้นจากการพิจารณาลักษณะแห่งสังขารทั้งหลายโดยทันที แต่เมื่อเธอพิจารณานิพพานเป็นอารมณ์อยู่ เธอ่อมทำโคตรภูญาณ (ญาณ ที่ข้ามพ้นโคตรปุณฺณ) ให้เกิดขึ้น โดยอาศัยโคตรภูญาณ เธอ่อมเข้าใจชัดซึ่งความทุกข์โดยทันทีเธอ่อมกำจัดสมุทัยและทำนิโรธให้ปรากฏชัด เธอได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติตามมรรค และบรรลุซึ่งมรรคญาณแห่งโสดาปัตติมรรค และองค์ประกอบทั้งปวงเพื่อความตรัสรู้ บัดนี้ เธอ่อมรู้ชัดสังขตธรรม อสังขตธรรม และปรมาตมธรรม โดยอาศัยการหลีกเร้น เธอ่อมหยั่งรู้ถึงอริยสัจ ๔ ในขณะเดียวกันไม่ก่อนไม่หลัง เธอรู้ทุกข์ ละสมุทัย ทำให้แจ้งนิโรธ และเจริญมรรคทันที^{๑๘๕}

พระโสดาบัน มีอธิบายว่า โยคีรู้ชัดปัจจุบัน เห็นแจ้งปัจจุบันและตัดสังโยชน์ ๓ กล่าวคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส และกิเลสที่เกี่ยวเนื่องกับสังโยชน์ทั้งหลาย^{๑๘๖}

พระสกทาคามี มีอธิบายว่า เมื่อดำรงอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว โยคีทำความพยายามให้ยิ่งขึ้นไป โดยมีความปรารถนาเพื่อบรรลุสกทาคามีผล และเธอ่อมเห็นแจ้งความเกิดความตายและ

^{๑๘๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๙.

^{๑๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๐.

^{๑๘๕} อ่างแล้ว, พระอุทิศสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๒๗๐ - ๒๗๑.

^{๑๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๓.

สภาวะอื่นๆ เธอเห็นแจ้งสัจจะ ประกอบความเพียรตามวิธีที่ทำให้เธอได้เห็นแล้วซึ่งมรรคนั้นโดยอาศัย อินทรีย์และโพธิปักขิยธรรม เธอย่อมพิจารณาเห็นแจ้งสัจจะ เหตุนั้น เธอย่อมปฏิบัติและเข้าถึงนิโรธ เธออย่าตัดเสียได้ซึ่งกิเลสราคะโทสะอย่างหยาบและกิเลสทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในที่นั้น โดยวิธีการแห่งมรรค นั้น เธอย่อมบรรลุสัททาคามีผลโดยทันที^{๑๘๗}

พระอนาคามี มีอธิบายว่า เมื่อดำรงอยู่ในสัททาคามีผล เธอพยายามให้ยิ่งขึ้นไป เพื่อบรรลุ อนาคามีผล และย่อมเห็นชัดซึ่งความแก่ความตายและสภาวะธรรมอื่นๆ เธอพิจารณาเห็นสภาวะ ทั้งหลายตามความเป็นจริง เธอย่อมประกอบความเพียร โดยวิธีที่ทำให้เธอได้เห็นมรรคนั้น โดยอาศัย อินทรีย์ พละ และโพธิปักขิยธรรม เธอย่อมเห็นแจ้งสัจจะและปฏิบัติมุ่งตรงไปยังนิโรธ เธออย่าทำได้ ซึ่งราคะโทสะอย่างละเอียดและกิเลสทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในที่นั้น โดยวิธีแห่งมรรคนี้ เธอย่อมบรรลุ อนาคามีผลทันที^{๑๘๘}

พระอรหันต์ มีอธิบายว่า โยคินั้นดำรงอยู่ในอนาคามีผลย่อมปรารถนาประกอบความเพียร ให้ยิ่ง ขึ้นไป เพื่อบรรลุอรหัตผล และเธอเห็นแจ้งซึ่งความเกิดความตายและสภาวะธรรมอื่นๆ เธอย่อม พิจารณาเห็นสภาวะธรรมต่างๆ แล้วประกอบความเพียรตามหนทางที่ทำให้เธอได้เห็นมรรคนั้นแล้ว โดย อาศัยอินทรีย์ พละ และโพธิปักขิยธรรม เธอย่อมพิจารณาเห็นสัจจะ เหตุนั้น เธอจึงกำจัดอุปัทมาและ อรูปตัมหาเสียได้ เธออย่าทำได้ซึ่งมานะ อุทธัจจะ อวิชชาและกิเลสอย่างอื่นทั้งหมดโดยสิ้นเชิง หลังจากนั้นโยคินั้นย่อมบรรลุอรหัตผล เห็นแจ้งมรรค เห็นแจ้งอรหัตผล และเห็นแจ้งความสิ้นไปแห่ง กิเลสทั้งหลาย เหตุนั้น ภิกษุนี้จึงเป็นพระอรหันต์ละอาสวะทั้งหลายเสียได้ ทำสิ่งที่ต้องทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำอีกไม่มี บรรลุจุดหมายพรหมจรรย์ ถอนเสียได้ซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย^{๑๘๙}

วิปัสสนามี ๒ อย่าง ได้แก่

๑) วิปัสสนาในวิธีสมถะ คือ เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้ว บุคคลย่อมกำจัดนิรณันต์เสียได้ด้วย กำลังแห่งสมาธินั้น และเธออย่าเข้าใจรูป หลังจากเธอจำแนกแยกแยะนาม โดยอาศัยองค์ฌาน บัดนี้ เมื่อเริ่มต้นด้วยสมาธิ เธออย่าดำเนินต่อไปยังวิปัสสนา

๒) วิปัสสนาในวิธีวิปัสสนาล้วน คือ บุคคลกำจัดนิรณันต์เสียได้ โดยอาศัยกำลังแห่ง ปัญญา เธออย่าพิจารณาเห็นนาม ภายหลังจากรูป โดยอาศัยกายสังขาร ชื่อว่า เริ่มต้นด้วยวิปัสสนา เธออย่าเจริญสมถะภายหลัง^{๑๙๐}

^{๑๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๔-๒๗๕.

^{๑๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๕.

^{๑๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๕.

^{๑๙๐} อ่างแล้ว, พระอุปติสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๒๗๗.

สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ

สัญญาเวทิตนโรธ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า นิโรธสมาบัติ หมายความว่า การเข้านิโรธ คือ ดับสัญญา ความจำได้หมายรู้ และเวทนา การเสวยอารมณ์ เรียกเต็มว่า เข้าสัญญาเวทิตนโรธ พระอรหันต์และพระอนาคามีที่ได้สมาบัติ ๘ แล้วจึงจะเข้านิโรธสมาบัติได้^{๑๙๑}

มีอธิบายว่า การที่จิตและเจตสิกไม่เป็นไปนี้เรียกว่า สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ พระอรหันต์และพระอนาคามีย่อมสามารถเข้าสมาบัตินี้ได้ และต้องอาศัยการบำเพ็ญพละ ๒ ประการ คือ สมถพละ และวิปัสสนาพละ สมาธิ (สมถพละ) ในที่นี้หมายถึง อำนาจแห่งสมาบัติ ๘ วิปัสสนา (วิปัสสนาพละ) หมายถึง อำนาจที่ได้ในวิปัสสนา ๗ คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา นิพพิทานุปัสสนา วิราคานุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา และปฏิสัคคานุปัสสนา ซึ่งสมถพละนั้นย่อมเจริญองค์มานแห่งนิโรธและวิมุตติ โดยอาศัยวิปัสสนาพละ บุคคลย่อมสามารถเข้าใจชัดซึ่งความทุกข์เพราะการเกิดและการได้อิสระภาพแห่งการไม่ต้องกลับมาเกิดอีก^{๑๙๒}

สรุปการปฏิบัติกัมมัฏฐานตามแนวคัมภีร์วิมุตติมรรค นั้น มีความสอดคล้องกับการปฏิบัติกัมมัฏฐานในพระไตรปิฎก เพราะคัมภีร์วิมุตติมรรค เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นโดยอาศัยการอ้างอิงจากพระไตรปิฎก แต่อธิบายความการปฏิบัติกัมมัฏฐานย่อจากพระไตรปิฎกละเอียดขึ้นมา โดยอธิบายถึงรูปแบบของสมาธิในลักษณะต่างๆ และการได้บรรลุธรรมในขั้นต่างๆ ทำให้รู้ละเอียดขึ้นอีกว่าการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ตามแนวคัมภีร์วิมุตติมรรคเป็นการปฏิบัติกัมมัฏฐานตามแนวพระไตรปิฎกนั่นเอง

๒.๑.๔ การปฏิบัติกัมมัฏฐานตามแนววิสุทธิมรรค

คัมภีร์วิสุทธิมรรคมีจำนวน ๒๓ ปริจเฉท หากจัดแบ่งตามวิธีปฏิบัติกรรมฐานทั้ง ๒ คือ สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ก็จะสามารถกำหนดได้ ดังต่อไปนี้

๑) วิธีการปฏิบัติสมถกรรมฐาน

สามารถกำหนดปริจเฉทในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่จัดเป็นสมถกรรมฐานจำนวน ๑๑

ปริจเฉท (จาก ๒๓ ปริจเฉท) ได้แก่ ปริจเฉทที่ ๓-๑๓ (กัมมัฏฐานานคคณนิตเทศ ปฐวีกสินนิตเทศ เสสก-สินนิตเทศ อสุกกัมมัฏฐานนิตเทศ ฉอนุสสตินิตเทศ อนุสสติกัมมัฏฐานนิตเทศ พรหมวิหารนิตเทศ อารูป-นิตเทศ สมาธินิตเทศ อิทธิวิธีนิตเทศ อภิญาณนิตเทศ

ปริจเฉทที่ ๓ กัมมัฏฐานนคคณนิตเทศ แสดงถึงบุพกิจเบื้องต้นก่อนลงมือเจริญสมถกรรมฐานและวิธีเรียนเอาสมถกรรมฐาน ๔๐ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่งตามจริตของตนแล้วเริ่มปฏิบัติสมถกรรมฐาน เป็นต้น

(ก) บุพกิจเบื้องต้นก่อนเจริญสมถกรรมฐาน

^{๑๙๑} อ้างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๖๘.

^{๑๙๒} อ้างแล้ว, วิมุตติมรรค, หน้า ๒๘๖-๒๘๗.

(๑) รักษาศีลให้บริสุทธิ์

โยคีบุคคลชำระศีลทั้งหลายให้บริสุทธิ์ตามนัยที่ได้แสดงมาแล้วในศัลนิเทศน์ แล้วพึงตั้งตนไว้ในศีลอันบริสุทธิ์ดีแล้วนั้น^{๑๙๓}

(๒) ตัดปลิโพธ ๑๐

บรรดาปลิโพธเครื่องกังวล ๑๐ ประการอย่างใดมีอยู่แก่ตน ก็จงตัดปลิโพธเครื่องกังวลนั้นเสียให้สิ้นห้วง^{๑๙๔}

(๓) ปลิโพธ เครื่องทำให้เกิดความกังวลนั้นมีอยู่ ๑๐ ประการ คือ

- (๑) อาวาสปลิโพธ เครื่องกังวลคือที่อยู่
- (๒) กุลปลิโพธ เครื่องกังวลคือตระกูล
- (๓) ลาภปลิโพธ เครื่องกังวลคือลาภสักการะ
- (๔) คณปลิโพธ เครื่องกังวลคือหมู่คณะ
- (๕) กัมมปลิโพธ เครื่องกังวลคืออนุกรรม
- (๖) อัทธานปลิโพธ เครื่องกังวลคือการเดินทาง
- (๗) ญาติปลิโพธ เครื่องกังวลญาติ
- (๘) อาพาธปลิโพธ เครื่องกังวลคือโรคภัยไข้เจ็บ
- (๙) คันถปลิโพธ เครื่องกังวลคือการเล่าเรียน
- (๑๐) อิทธิปลิโพธ เครื่องกังวลคือการแสดงอิทธิฤทธิ์^{๑๙๕}

(ข) เรียนพระกรรมฐาน ๔๐ จากพระอาจารย์ผู้เป็นกัลยาณมิตร

โยคีพึงเข้าไปหากัลยาณมิตรผู้ให้พระกรรมฐาน เรียนเอาพระกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาพระกรรมฐาน ๔๐ ประการ อันเหมาะสมแก่จริตจรรยาของตน แล้วพึงออกจากวัดที่ไม่สมควรแก่การที่จะภาวนาสมาธิไปอยู่ในวัดที่สมควร ครั้นแล้วพึงทำการตัดเครื่องกังวลเล็กๆ น้อยๆ เช่น ตัดเล็บโกนหนวดเป็นต้นให้สิ้นเสร็จเรียบร้อย แต่นั่นพึงลงมือภาวนาสมาธินั้น ด้วยไม่ทำวิธีภาวนาต่างๆ อย่าง ให้ขาดตกบกพร่องไป^{๑๙๖}

(ค) กรรมฐานมี ๒ อย่าง

^{๑๙๓} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาโมกข์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: ธนาเพรส, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔๖.

^{๑๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

^{๑๙๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

^{๑๙๖} อ่างแล้ว, พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๔๖.

(๑) สัพพัตถกัมมัฏฐาน ธรรมเนียมที่ปรารภเป็นเบื้องต้นในการบำเพ็ญ ธรรมเนียมทั้งปวง ได้แก่ ความมีเมตตาในหมู่ภิกษุเป็นต้นและมรณสติ การระลึกถึงความตาย อาจารย์ พวกหนึ่งหมายเอาอสุภสัญญา ความสำคัญเห็นในแง่ที่ไม่สวยไม่งาม เพราะเป็นธรรมเนียมที่ต้องการ ปรารภด้วยการอาเสวนะเบื้องต้น ในการบำเพ็ญธรรมเนียมทั้งปวง ด้วยเป็นธรรมเนียมที่มีอุปการะมาก

(๒) ปาริหาริกัมมัฏฐาน ธรรมเนียมที่จำเป็นต้องรักษาอยู่เป็นนิจ ได้แก่ ธรรมเนียม ๔๐ ที่เหมาะสมแก่จริยาของโยคีบุคคล ชื่อว่า ปาริหาริกัมมัฏฐาน เพราะเหตุที่โยคีจะต้อง รักษาไว้เป็นนิจ และเพราะเป็นปทัฏฐานแก่ภวานากรรมชั้นสูงๆ ขึ้นไป^{๑๙๗}

(ง) ลักษณะของกัลยาณมิตร

กัลยาณมิตรนั้นหมายเอากัลยาณมิตรผู้ที่ดีตรงตนอยู่ในฝ่ายข้างดี มีจิตมุ่งในสิ่งที่เป็น ประโยชน์ ซึ่งประกอบด้วยคุณสมบัติประจำตน ๗ ประการ ดังนี้

ปิโย ครุ ภาวนีโย วตธา จ วจนกขโม คมภีรณจ กถ กตธา โน จฏฐาเน นิโย ชโก ^{๑๙๘}
ได้แก่

- (๑) มีคุณสมบัติเป็นที่รัก
- (๒) มีคุณสมบัติเป็นที่น่าเคารพ
- (๓) มีคุณสมบัติเป็นที่น่าสรรเสริญ
- (๔) เป็นผู้สามารถว่ากล่าวตักเตือน
- (๕) เป็นผู้อดกลั้นต่อถ้อยคำต่ำๆ สูงๆ ได้
- (๖) เป็นผู้สามารถชี้แจงถ้อยคำที่สับสนลุ่มลึกได้
- (๗) เป็นผู้ไม่แนะนำในทางที่ไม่สมควร

ท่านผู้เป็นกัลยาณมิตรย่อมเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศรัทธา ๑ สมบูรณ์ด้วยศีล ๑ สมบูรณ์ ด้วยสุตะ ๑ สมบูรณ์ด้วยจาคะ ๑ สมบูรณ์ด้วยวิริยะ ๑ สมบูรณ์ด้วยสติ ๑ สมบูรณ์ด้วยปัญญา^{๑๙๙}

(จ) จริยามี ๖ อย่าง ได้แก่

- (๑) ราคจริยา ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจจาคะ
- (๒) โทสจริยา ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจโทสะ
- (๓) โมหจริยา ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจโมหะ
- (๔) สัทธาจริยา ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจศรัทธา
- (๕) พุทธิจริยา ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจปัญญา

^{๑๙๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๕-๑๖๐.

^{๑๙๘} อจ. สุตตก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗

^{๑๙๙} อ้างแล้ว, พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๖๑.

(๖) วิตักกจริยา ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจจิต^{๒๐๐}

(ฉ) จริตบุคคล ๖ ประเภท

คำว่า จริยา ๑ ปกติ ๑ ความหนาแน่น ๑ โดยใจความเป็นอันเดียวกัน และด้วยอำนาจแห่งมูลจริยา ๖ อย่างนั้น บุคคลจึงมี ๖ ประเภทเหมือนกัน ได้แก่

- (๑) ราคจริตบุคคล คนราคจริต
- (๒) โทสจริตบุคคล คนโทสจริต
- (๓) โมหจริตบุคคล คนโมหจริต
- (๔) สัทธาจริตบุคคล คนศรัทธาจริต
- (๕) พุทธิจริตบุคคล คนพุทธิจริต
- (๖) วิตักกจริตบุคคล คนวิตักกจริต^{๒๐๑}
- (๗) การวินิจฉัยกรรมฐานโดยอาการ ๑๐ อย่าง
 - (๑) โดยแสดงจำนวนกัมมัญฐาน ๔๐
 - (๒) โดยการนำมาซึ่งอุปจารณานและอัปนาณาน
 - (๓) โดยความต่างกันแห่งณาน
 - (๔) โดยผ่านองค์ณานและอารมณ์
 - (๕) โดยควรขยายและไม่ควรขยาย
 - (๖) โดยอารมณ์ของณาน
 - (๗) โดยภูมิเป็นที่บังเกิด
 - (๘) โดยการถือเอา
 - (๙) โดยความเป็นปัจจัยเกื้อหนุน
 - (๑๐) โดยเหมาะสมแก่จริยา^{๒๐๒}

(๘) สมถกรรมฐาน ๔๐

พระกรรมฐาน ๔๐ ประการ ท่านสงเคราะห์เป็น ๗ หมวด คือ (๑) กสิณกัมมัญฐาน ๑๐ ได้แก่ (๑) ปฐวีกสิณ กสิณสำเร็จด้วยดิน (๒) อาโปกสิณ กสิณสำเร็จด้วยน้ำ (๓) เตโชกสิณ กสิณสำเร็จด้วยไฟ (๔) วาโยกสิณ กสิณสำเร็จด้วยลม (๕) นีลกสิณ กสิณสำเร็จด้วยสีเขียว (๖) ปิตกสิณ กสิณสำเร็จด้วยสีเหลือง (๗) โลหิตกสิณ กสิณสำเร็จด้วยสีแดง (๘) โอทาทกสิณ กสิณสำเร็จด้วยสีขาว

^{๒๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๖-๑๖๗.

^{๒๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๗.

^{๒๐๒} อ้างแล้ว, พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๘๒.

(๙) อาโลกกสิณ กสิณสำเร็จด้วยแสงสว่าง (๑๐) ปริจินนากาสกสิณ กสิณสำเร็จด้วยช่องว่างซึ่งกำหนดขึ้น^{๒๐๓}

(๒) อสุภกัมมัญฐาน ๑๐ ได้แก่ (๑) อุทฺธมาตกอสฺสฺส ชากศฺพที่ขึ้นพอง

นำเกลียด (๒) วินีลกอสฺสฺส ชากศฺพที่ขึ้นเป็นสีเขียวนำเกลียด (๓) วิบุพฺพกอสฺสฺส ชากศฺพที่มีหนอนแตกพลัคนำเกลียด (๔) วิจฉิททกอสฺสฺส ชากศฺพที่ถูกตัดเป็นท่อนๆ นำเกลียด (๕) วิกขยิตกอสฺสฺส ชากศฺพที่ถูกสัตว์กัดกระจุยกระจายนำเกลียด (๖) วิกขิตตกอสฺสฺส ชากศฺพที่ทิ้งไว้เรียราดนำเกลียด (๗) หตวิกขิตตกอสฺสฺส ชากศฺพที่ถูกสับฟันทิ้งกระจัดกระจายนำเกลียด (๘) โลหิตกอสฺสฺส ชากศฺพที่มีโลหิตไหลออกนำเกลียด (๙) ปุพฺพกอสฺสฺส ชากศฺพที่เต็มไปด้วยหนอนนำเกลียด (๑๐) อัญฺฐกอสฺสฺส ชากศฺพที่เป็นกระดูกนำเกลียด^{๒๐๔}

(๓) อนุสฺสติกัมมัญฐาน ๑๐ ได้แก่ (๑) พุทธานุสฺสติ ระลึกถึงพระคุณของ

พระพุทธเจ้า (๒) ฐมฺมานุสฺสติ ระลึกถึงคุณของพระธรรม (๓) สังฆานุสฺสติ ระลึกถึงคุณของพระอริยสงฆ์ (๔) สีลานุสฺสติ ระลึกถึงศีลของตน (๕) จาคานุสฺสติ ระลึกถึงการบริจาคที่ตนบริจาคแล้ว (๖) เทวตานุสฺสติ ระลึกถึงคุณธรรมที่ทำให้เป็นเทวดา (๗) มรณานุสฺสติ ระลึกถึงความตาย (๘) กายคตาสติ ระลึกถึงร่างกายซึ่งล้วนแต่ไม่สะอาด (๙) อานาปานสติ ระลึกถึงกำหนดลมหายใจเข้าออก (๑๐) อุปสมานุสฺสติ ระลึกถึงนิพพานอันเป็นที่ดับทุกข์ทั้งปวง^{๒๐๕}

(๔) พรหมวิหารกัมมัญฐาน ๔ ได้แก่ (๑) เมตตา ความรักที่มุ่งช่วยทำประโยชน์ (๒) กรุณา ความสงสารที่มุ่งช่วยบำบัดทุกข์ (๓) มุทิตา ความพลอยยินดีต่อสมบัติ (๔) อุเบกขา ความเป็นกลางไม่เข้าฝ่ายใด^{๒๐๖}

(๕) อารูปกัมมัญฐาน ๔ ได้แก่ (๑) อากาสนันญฺจายตนะ อากาศไม่มีที่สุด (๒) วิญญานันญฺจายตนะ วิญญานไม่มีที่สุด (๓) อากิญจัญญายตนะ ความไม่มีอะไร (๔) เนวสัญญานา สัญญายตนะ สัญญาละเอียด ซึ่งจะว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่^{๒๐๗}

(๖) สัญญากัมมัญฐาน ๑ คือ อาหารเรปฏิกุลสัญญา ความหมายรู้ในอาหารโดยเป็นสิ่งที่น่าเกลียด^{๒๐๘}

(๗) ววตถณกัมมัญฐาน ๑ คือ จตุธาตฺววตถณการกำหนดแยกคน ออกเป็นธาตุ ๔^{๒๐๙}

^{๒๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๓.

^{๒๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๓.

^{๒๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๔.

^{๒๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๔.

^{๒๐๗} อ้างแล้ว, พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๘๔.

^{๒๐๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๕.

^{๒๐๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๕.

(ณ) วิธีเรียนเอากรรมฐาน

โยคีบุคคลนั้น พึงเข้าไปหากัลยาณมิตรผู้มีลักษณะตามที่กล่าวแล้ว พึงถวายตัวแด่ พระผู้มีพระภาคเจ้าหรือแก่พระอาจารย์ แล้วพึงทำตนให้เป็นผู้มีอัมภัสสยอันสมบูรณ์และมีอิทธิอันสมบูรณ์ แล้วพึงขอเอาพระกรรมฐานเถิด^{๒๑๐}

(๑) คำถวายตัวแด่พระพุทธเจ้า

ในการถวายตัวนั้น โยคีบุคคลพึงกล่าวคำถวายตัวแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ดังนี้ อิมามหิ ภควา อุตตภาวํ ตุมหากํ ปริจฺจขามิ ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายอภิปาพร่างกายอันนี้ แด่พระพุทธองค์^{๒๑๑}

(๒) โทษที่ไม่ถวายตัวแด่พระพุทธเจ้า

จริงอยู่ โยคีบุคคล ครั้นไม่ได้ถวายตนอย่างนี้แล้ว เมื่อหลักไปอยู่ที่เสนาสนะอันเงียบสงัด ครั้นอารมณ์อันน่ากลัวมาปรากฏให้เห็นในคลองแห่งจักขุ ก็ไม่สามารถที่จะยับยั้งตั้งตนอยู่ได้ จะเลี้ยวหนีไปยังแดนหมูป่า เกิดเป็นผู้คลุกคลีกับพวกคฤหัสถ์ ทำการแสวงหาลาภสักการะอันไม่สมควร ก็จะพึงถึงซึ่งความฉิบหายเสีย^{๒๑๒}

(๓) อานิสงส์ถวายตัวแด่พระพุทธเจ้า

ส่วนโยคีบุคคลผู้ได้ถวายตัวแล้ว ถึงแม้จะมีอารมณ์อันน่ากลัวมาปรากฏให้เห็นในคลองแห่งจักขุ ก็จะไม่เกิดความหวาดกลัวแต่อย่างใด มีแต่จะเกิดความโสมนัสอย่างเดียว โดยที่เจตนาตนว่า “พอบัณฑิต กวั้นก่อนนั้น เจ้าได้ถวายตัวแด่พระพุทธเจ้าแล้ว มิใช่หรือ” เหมือนอย่างว่า บุรุษคนหนึ่งจะมีผ้ากาสาวพัสตร์ (ผ้าที่ทำในแวนแคว้นกาสิ) อย่างดีที่สุด เมื่อผ้านั้นถูกหนูหรือพวกแมลงสาบกัด เขาก็จะพึงเกิดความโทมนัสเสียใจ แต่ถ้าเขาจะพึงถวายผ้านั้นแก่ภิกษุผู้ไม่มีจีวรไปเสีย แต่นั่นถึงเขาจะได้เห็นผ้านั้น อันภิกษุเอามาตัดทำให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย เขาก็จะพึงเกิดแต่ความโสมนัสอย่างเดียว ฉนใด แม้คำอุปไมยนี้ก็พึงทราบเหมือนกันฉนนั้น^{๒๑๓}

(๔) คำถวายตัวแก่อาจารย์

โยคีบุคคล แม้เมื่อจะถวายตัวแก่พระอาจารย์ ก็พึงกล่าวคำถวายตัว ดังนี้ อิมามหิ ภาเต อุตตภาวํ ตุมหากํ ปริจฺจขามิ ข้าแต่ท่านอาจารย์ผู้เจริญ กระผมขอมอบถวายอภิปาพร่างกาย อันนี้ แก่ท่านอาจารย์^{๒๑๔}

(๕) โทษที่ไม่ถวายตัวแก่อาจารย์

^{๒๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๒ - ๑๙๓.

^{๒๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๓.

^{๒๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๓.

^{๒๑๓} อ้างแล้ว, พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๙๓ - ๑๙๔.

^{๒๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๔.

จริงอยู่ โยคีบุคคลผู้ไม่ได้ถวายตัวอย่างนี้ ย่อมจะเป็นคนอันใครๆ ขัดขวางไม่ได้บางที ก็จะเป็นคนว่ายากไม่เชื่อฟังโอวาท บางทีก็จะเป็นคนตามแต่ใจตนเอง อยากไปไหนก็จะไปโดยไม่บอก ลาอาจารย์ก่อน โยคีบุคคลเช่นนี้ อาจารย์ก็จะไม่รับสงเคราะห์ด้วยอาภิสหรือด้วยธรรมะคือ การสั่งสอน จะไม่ให้ศึกษาวิชากรรมฐานอันสุขุมลึกซึ้ง เมื่อเธอไม่ได้รับการสงเคราะห์ ๒ ประการนี้แล้ว ก็จะได้ ที่พึ่งในพระศาสนา ไม่ช้าไม่นานก็จะถึงซึ่งความเป็นคนทุศีล หรือเป็นคฤหัสถ์ไปเลย^{๒๑๕}

(๖) อานิสงส์ที่ถวายตัวแก่อาจารย์

ส่วนโยคีบุคคลผู้ถวายตัวแล้ว จะไม่เป็นคนอันใครๆ ขัดขวางไม่ได้ ไม่เป็นคนตาม แต่ใจตนเอง จะเป็นคนว่าง่าย มีความประพฤติดีเนื่องอยู่กับอาจารย์ เมื่อเธอได้รับการสงเคราะห์ ๒ ประการจากอาจารย์แล้ว ก็จะถึงซึ่งความเจริญอกงามไพบูลย์ในพระศาสนา^{๒๑๖}

(๗) วิธีสอนกรรมฐาน

เมื่อโยคีบุคคลนั้นซึ่งมีอัชฌาสัยและอธิมุตติสมบูรณ์ได้ทีแล้ว ขอเอากรรมฐานอัน อาจารย์ผู้ได้สำเร็จเจโตปริยญาณ ฟังตรวจสอบวาระจิตให้ทราบจรียาเสียก่อน สำหรับอาจารย์ที่ไม่ได้ สำเร็จเจโตปริยญาณนอกนี้ ฟังทราบจรียาโดยสอบถามโยคีบุคคลโดยนัยมีอาทิว่า เธอเป็นคนจิตอะไร หรือธรรมอะไรบ้างรบกวนเธอมาก หรือเมื่อเธอพิจารณาถึงกรรมฐานข้อไหน จึงมีความผาสุกสบาย หรือจิตของเธอน้อมไปในกรรมฐานข้อไหน ครั้นทราบจรียาอย่างนี้แล้ว จึงสอนกรรมฐานอันเหมาะสม แก่จรียาต่อไป^{๒๑๗}

(๑) ฟังสอนกรรมฐานด้วย ๓ วิธี

อาจารย์นั้น เมื่อจะสอนกรรมฐาน ฟังสอนด้วยวิธี ๓ ประการ คือ สำหรับโยคีบุคคล ผู้เรียนกรรมฐานอยู่แล้วตามปกติฟังให้สาธยายให้ฟังต่อหน้าสัก ๑ หรือ ๒ ที่นั่ง (๑-๒ จบ) แล้วจึงมอบ ให้อย่างหนึ่ง สำหรับผู้ที่อยู่ประจำในสำนัก ฟังสอนให้ทุกๆ ครั้งที่เธอมาหา อย่างหนึ่ง สำหรับ ผู้ที่ เรียนเอาแล้วประสงค์จะไปปฏิบัติ ณ ที่อื่น ฟังสอนอย่าให้ย่อเกินไปอย่าให้พิสดารเกินไปอย่างหนึ่ง^{๒๑๘}

(๒) ฟังสอนให้ทราบอาการ ๙ อย่าง

ในกรรมฐานเหล่านั้น เมื่ออาจารย์จะสอนปฐวิกสิณเป็นกรรมฐาน ประการแรก ฟัง สอนให้ทราบอาการ ๙ เหล่านี้คือ โทษแห่งกสิณ ๔ อย่าง ๑ วิธีทำดวงกสิณ ๑ วิธีภาวนาซึ่งกสิณที่ทำ แล้ว ๑ นิमित ๒ อย่าง ๑ สมาธิ ๒ อย่าง ๑ ธรรมเป็นที่สบาย และไม่สบาย ๗ อย่าง ๑ ความเป็นผู้ฉลาด ในอัปปนา ๑๐ อย่าง ๑ การทำความเพียรให้สม่ำเสมอ ๑ วิธีแห่งอัปปนา ๑^{๒๑๙}

^{๒๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๔.

^{๒๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๔ - ๑๙๕.

^{๒๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๐ - ๒๐๑.

^{๒๑๘} อ้างแล้ว, พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๒๐๑.

^{๒๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๑.

(๓) โยคีบุคคลต้องจำให้แม่นยำ

เมื่ออาจารย์สอนกรรมฐานให้อยู่ด้วยอาการอย่างนี้ โยคีบุคคลนั้นพึงตั้งใจฟัง จำเอา นิमितนั้นให้ได้คือ เอาอาการนั้นๆ มาผูกไว้ในใจอย่างนี้ว่า “นี่เป็นบทหลัง นี่เป็นบทหน้า นี่เป็นใจความ ของบทนั้น นี่เป็นคำอธิบายของบทนั้น และบทนี้เป็นคำอุปมา”^{๒๒๐}

ปริเฉทที่ ๔ ปฐวิกสิณนิเทศ แสดงถึงวิธีการเจริญปฐวิกสิณกัมมัฏฐานโดยพิสดาร อันเป็นสมถกรรมฐานประการแรก ซึ่งท่านได้แสดงไว้ไม่แตกต่างกันวิธีปฏิบัติโดยปฐวิกสิณ ตามที่กล่าว ไว้ในคัมภีร์วิมุตติมรรคามากนัก

(ก) วัดในการปฏิบัติกรรมฐาน

วัดที่ไม่สมควร (ปฏิบัติกรรมฐาน) คือ วัดที่ประกอบด้วยโทษ ๑๘ ประการอย่างใด อย่างหนึ่ง ได้แก่ วัดใหญ่ ๑ วัดสร้างใหม่ ๑ วัดที่ซำรุด ๑ วัดที่อิงทางหลวง ๑ วัดมีสระน้ำ ๑ วัดมีใบไม้ใช้เป็นผัก ๑ วัดมีไม้ดอก ๑ วัดมีไม้ผล ๑ วัดที่มีคนขึ้นมาก ๑ วัดที่อิงเมือง ๑ วัดที่อิงป่าไม้ ๑ วัดที่อิงนา ๑ วัดที่มีคนไม่ลงรอยกัน ๑ วัดที่อิงท่า ๑ วัดที่อิงบ้านป่าชายแดน ๑ วัดที่อิงเขตแดนประเทศ ๑ วัดที่ไม่มีความสบาย ๑ วัดที่หาอาจารย์ผู้กัลยาณมิตรไม่ได้ ^{๒๒๑}

วัดที่สมควร (ปฏิบัติกรรมฐาน) คือ วัดที่ประกอบด้วยองค์คุณ ๕ ประการ ได้แก่

- (๑) วัดที่ไม่ไกลนัก ไม่ใกล้นัก แต่โคจรคาม มีทางไปมาสะดวกสบาย ปลอดภัย
- (๒) วัดที่กลางวัดไม่พลุกพล่านด้วยผู้คนกลางคืนเงียบสงัดไม่มีเสียงอึกทึกครึกโครม
- (๓) วัดที่ไม่มีเหือบึงและสัตว์เลื้อยขบกัดไม่มีสัมผัสอันเกิดแต่ลมและแดดรบกวน
- (๔) วัดที่ไม่มีความเดือดเคืองด้วยปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและยาแก้ไข้
- (๕) วัดที่มีภิกษุที่เป็นเถระ ผู้พหุสูต สำเร็จการศึกษาปริยัติธรรม ทรงธรรมทรงวินัย และทรงมาติกาคือหัวข้อแห่งธรรมวินัย ที่เข้าไปเรียนสอบสวนถามตามกาลอันควรว่า “ท่านขอรับ บทนี้เป็นไฉน มีอรรถาธิบายอย่างไร” ท่านเถระเหล่านั้นย่อมเปิดเผยข้อที่ยังไม่เปิดเผย ย่อมทำให้ตื่นข้อที่ยังไม่ได้ทำให้ตื่น และช่วยบรรเทาความสงสัยเป็นอนุเคราะห์ประการ^{๒๒๒}

โยคีบุคคลใดได้ปฏิภาคนิเทศแล้วนั้น พึงเว้นธรรมอันไม่เป็นที่สบาย ๗ อย่างคือ

- (๑) อาวาส ที่อยู่อันไม่เป็นที่สบาย
- (๒) โคจรคาม หมู่บ้านบิณฑบาตไม่เป็นที่สบาย
- (๓) ภัตตะ คำพูดอันไม่เป็นที่สบาย
- (๔) บุคคล บุคคลผู้ไม่เป็นที่สบาย
- (๕) โภชนะ อาหารอันไม่เป็นที่สบาย

^{๒๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๑.

^{๒๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๔.

^{๒๒๒} อ้างแล้ว, พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๒๑๒.

(๖) อุตุ อากาศอันไม่เป็นที่สบาย

(๗) อิริยาบถ อิริยาบถอันไม่เป็นที่สบาย และพึงส้องเสพธรรมอันเป็นที่สบาย ๗ อย่างตรงข้าม เพราะเมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้ ไม่ช้าไม่นานเท่าไรนักเลย โยคีบุคคลบางท่านก็ได้สำเร็จอัปนาสมาธิต่อไป^{๒๒๓}

โยคีบุคคลจำต้องปรารภวิธีที่จะให้มีความฉลาดในอัปนาสมาธิ โดยประการ ๑๐ อย่าง ได้แก่

(๑) โดยทำวัตรให้สะอาด

(๒) โดยทำอินทริยให้ถึงความเสมอกัน

(๓) โดยฉลาดในนิมิต

(๔) โดยยกจิตในสมัยที่ควรยก

(๕) โดยข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม

(๖) โดยพยุ่งจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรให้ร่าเริง

(๗) โดยเพ่งดูจิตเฉยในสมัยที่ควรเพ่งดูเฉย

(๘) โดยเว้นบุคคลผู้ไม่มีสมาธิ

(๙) โดยสมาคมกับบุคคลผู้มีสมาธิ

(๑๐) โดยน้อมจิตไปในสมาธินั้น^{๒๒๔}

ปริจเฉทที่ ๕ เสกสกลนิเทศ แสดงถึงวิธีการเจริญสกลสมาธิที่มีฐานที่เหลืออีก ๙ ได้แก่ อาโปกสกล เตโชกสกล วาโยกสกล นิลกสกล ปิตกสกล โลหิตกสกล โอทาทกสกล อาโลกกสกล และปริจฉินนาทาสกสกล ซึ่งมีเนื้อความที่ท่านแสดงไว้ไม่แตกต่างจากในคัมภีร์วิมุตติมรรคมากนักแต่เพียงกสกลที่ ๑๐ คือ ปริจฉินนาทาสกสกล เพราะในคัมภีร์วิมุตติมรรคท่านกำหนดเป็นวิญญานกสกล (วิญญานัญญาตนญาณ)

ปริจเฉทที่ ๖ อสุภกัมมัฏฐานนิเทศแสดงถึงวิธีการเจริญอสุภกัมมัฏฐาน ๑๐ ประการ ได้แก่ อุทุมตกะ วินีลกะ วิบุพพะกะ วิฉิททกะ วิชายิตกะ วิชิตตกะ หตวิกขิตตกะ โลหิตกสญญา ปุพฺพกะ และอฏฐิกะ ซึ่งมีเนื้อความที่ท่านแสดงไว้ไม่ต่างจากในคัมภีร์วิมุตติมรรคมากนัก

ปริจเฉทที่ ๗ ฉนุสสตินิเทศ แสดงถึงวิธีการเจริญอนุสสติกัมมัฏฐาน ๖ ประการ ได้แก่ พุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ และเทวตานุสสติ ซึ่งมีเนื้อความที่ท่านแสดงไว้ไม่ต่างจากในคัมภีร์วิมุตติมรรคมากนัก

ปริจเฉทที่ ๘ อนุสสติกัมมัฏฐานนิเทศ แสดงถึงวิธีการเจริญอนุสสติกัมมัฏฐานที่เหลืออีก ๔ ประการ ได้แก่ มรณสติ กายคตาสติ อานาปานสติ และอุปสมานุสสติ ซึ่งมีเนื้อความที่ท่านแสดงไว้ไม่ต่างจากในคัมภีร์วิมุตติมรรคมากนัก

^{๒๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๐.

^{๒๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๓.

ปริจเฉทที่ ๙ พรหมวิหารนิเทศ แสดงถึงวิธีการเจริญพรหมวิหารกัมมัญฐาน ๔ ประการ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และ อุเบกขา ซึ่งในคัมภีร์วิมุตติมรรค ท่านไม่เรียกว่า “พรหมวิหาร” แต่ท่านเรียกว่า “อปปมัญญา” ส่วนเนื้อความนั้นไม่แตกต่างจากในคัมภีร์วิมุตติมรรคมากนัก

ปริจเฉทที่ ๑๐ อารูปนิเทศ แสดงถึงวิธีการเจริญอารูปกัมมัญฐาน ๔ ประการ ได้แก่ อากาสนัญญาตนะ อากาสนัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะ และเนวสัณญานาสนัญญาตนะ ซึ่งมีเนื้อความที่ท่านแสดงไว้ไม่แตกต่างจากในคัมภีร์วิมุตติมรรคมากนัก แตกต่างแต่ในคัมภีร์วิมุตติมรรคท่านไม่จัดอรูปารมณฺศรบททั้ง ๔ ท่านนับ/จัดอรูปารมณฺศร ๒ อย่างคือ อากิญจัญญาตนะ และเนวสัณญานาสนัญญาตนะเท่านั้น

ปริจเฉทที่ ๑๑ สมาธินิเทศ แสดงถึงวิธีการเจริญอาหารปฏิกุศลสัญญากรรมฐานและจตุธตฺตวัตถานกรรมฐาน อันเป็นกรรมฐานหมวดสุดท้ายของสมถกรรมฐาน ๔๐ ประการ ซึ่งมีเนื้อ ความที่ท่านแสดงไว้ไม่แตกต่างจากในคัมภีร์วิมุตติมรรคมากนัก

ปริจเฉทที่ ๑๒ อธิธิวธินิเทศ แสดงถึงวิธีอภิญา ๕ โดยเริ่มอธิบายจากการแสดงอธิฤทธิต่างๆ ๑๐ ประการ อันเป็นผลสำเร็จมาแต่สมถกรรมฐานที่โยคีได้เจริญแล้วด้วยดี ได้แก่ อธิฐานาอธิธิ วิกุพฺพนาอธิธิ มโนมยาอธิธิ ญาณวิปฬารอธิธิ สมาธิวิปฬารอธิธิ อริยาอธิธิ กัมม วิปากชาอธิธิ ปุญญวโตอธิธิ วิชขามยาอธิธิ และ อิชณนัญญูอธิธิ

(ฐ) โลกียอภิญา ๕

พระผู้มีพระภาคตรัสโลกียอภิญาไว้ ๕ ประการ ได้แก่

- (๑) อธิธิวิธี การแสดงฤทธิ์ต่างๆ
- (๒) ทิพฺพโสธธาตฺตญาณ การรู้ชัดได้ยืนด้วยโสธธาตฺตอันเป็นทิพย์
- (๓) เจโตปริยญาณ การรู้จักกำหนดใจผู้อื่นได้
- (๔) ปุพฺเพนิวาสานุสสติญาณ การรู้ในอันตามระลึกถึงชาติที่เคยอาศัยในกาลก่อนได้
- (๕) จุตฺตูปปาตญาณ การรู้ชัดและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลายได้^{๒๒๕}

(ท) ฤทธิ ๑๐ ได้แก่

- (๑) อธิฐานาอธิธิ ฤทธิอธิฐาน
- (๒) วิกุพฺพนาอธิธิ ฤทธิที่ทำได้หลายอย่าง
- (๓) มโนมยาอธิธิ ฤทธิที่สร้างรูปมีใจครอง
- (๔) ญาณวิปฬารอธิธิ ฤทธิที่มีญาณปกป้อง
- (๕) สมาธิวิปฬารอธิธิ ฤทธิที่มีสมาธิปกป้อง
- (๖) อริยาอธิธิ ฤทธิของพระอริยะ
- (๗) กัมมวิปากชาอธิธิ ฤทธิที่เกิดแต่ผลแห่งกรรม

^{๒๒๕} อ้างแล้ว, พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๖๔๙.

- (๘) ปุณฺณวโตธิติ ฤทธิ์ของผู้มีบุญ
 (๙) วิชขามยาธิติ ฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยวิทยา
 (๑๐) อิฉณนฺธุฐณฺธิติ ฤทธิ์ที่เป็นเครื่องสำเร็จ(ความเพียรพยายามชอบในคุณความดี)^{๒๒๖}
 (๓) ภูมิ ๔ ของฤทธิ์ ได้แก่
 (๑) ปฐมณาน จัดเป็นวิเวกขภูมิ (ภูมิอันเกิดแต่วิเวก)
 (๒) ทุตติยณาน จัดเป็นปิติสขภูมิ (ภูมิอันเกิดแต่ปิติสข)
 (๓) ตติยณาน จัดเป็นอุเปกขาสขภูมิ (ภูมิอันเกิดแต่อุเบกขาและสข)
 (๔) จตุตถณาน จัดเป็นอุทกขมสขภูมิ (ภูมิอันมีสภาวะไม่มีทุกข์และไม่มีสุข)

เหล่านี้เป็นภูมิ ๔ ของฤทธิ์ ย่อมเป็นไปเพื่อได้บรรลุถึงฤทธิ์ เพื่อทำการแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง เพื่อได้รับอานิสงส์ต่างๆ แห่งฤทธิ์ เพื่อความเป็นผู้เชี่ยวชาญทางฤทธิ์ และเพื่อความแก้แค้นล้างล้างทางฤทธิ์^{๒๒๗}

สรุป การปฏิบัติกัมมฐานตามแนววิสุทธิมรรคนั้น เป็นการอธิบายการปฏิบัติกัมมฐาน โดยเฉพาะการขึ้นกัมมฐาน การปฏิบัติกัมมฐานและผลของการปฏิบัติกัมมฐานทั้งสมถกัมมฐาน และวิปัสสนากัมมฐาน ซึ่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นได้มีความสอดคล้องกับพระไตรปิฎก เพราะเป็นคัมภีร์ที่ผู้รจนาได้อ้างอิงจากพระไตรปิฎก

๒.๔ สำนักปฏิบัติกัมมฐาน : การปรับตัวในโลกสมัยใหม่

การบูรณาการสมถกรรมฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์วิมุตติมรรคเพื่อเป็นแนวทางในการเจริญกรรมฐานนั้น หากพิจารณาเนื้อหาของสมถกรรมฐานจากทั้งสองคัมภีร์แล้ว จะเห็นว่ามีความแตกต่างกันในส่วนของการนำเสนอ กล่าวคือ

คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นคัมภีร์ที่ได้รับการยอมรับในวงการศึกษาธรรมในเมืองไทยว่า มีความสำคัญยิ่ง แนวอธิบายธรรมลากลึงตามลำดับ เหมือนกับลักษณะแห่งมหาสมุทร วิสุทธิมรรคมีนัยวิจิตรพิสดาร มีความงามทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด วิสุทธิมรรคมีใจจุดหมายปลายทางหรือจุดมุ่งหมายอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา วิสุทธิมรรคเป็นเพียงเครื่องมือและวิธีการไปสู่จุดหมายอันสูงสุดคือความหลุดพ้นจากทุกข์ในวัฏสงสาร เมื่อบุคคลได้พบหนทางถูกต้องและดำเนินไป

^{๒๒๖} เรื่องเดียวกัน, ๖๕๖-๖๕๗.

^{๒๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖๕ - ๖๖๖.

ตามทางนั้นโดยไม่หันหลังกลับเสีย ย่อมจะต้องถึงจุดหมายปลายทางเข้าวันหนึ่งจะเร็วหรือช้าเท่าไร^{๒๒๘}

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้รวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ทั้งหมด โดยแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ ศีล สมาธิและปัญญา อันเป็นแก่นแท้ของคำสอนในพระพุทธศาสนา กล่าวอีกนัยหนึ่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค คือ คัมภีร์ที่รวบรวมสาระสำคัญของพระไตรปิฎกไว้เล่มเดียว สาระสำคัญของพระพุทธศาสนา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา^{๒๒๙}

การนำเสนอเนื้อหาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นลักษณะการอธิบายขยายความอย่างละเอียดพิสดาร โดยมีบทตั้งที่เรียกว่า ปัญหากรรม และบทอธิบาย อ้างหลักฐานจากพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา เหมาะสำหรับผู้ที่ต้องการรายละเอียด

ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรค เป็นคัมภีร์ที่ผู้ที่จะศึกษาธรรมของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งคิดจะทำกรรมฐาน สมควรอ่านเป็นอย่างยิ่ง เป็นคัมภีร์ที่อธิบายหลักการของพระพุทธศาสนาไว้อย่างละเอียดลึกซึ้ง มองเห็นเหตุผลและที่มาที่ไปได้อย่างชัดเจน แจกแจงรายละเอียดไว้เป็นหมวดหมู่ตั้งแต่หมวดของศีล สมาธิ (สมถกรรมฐาน) ปัญญา (วิปัสสนากรรมฐาน) โดยการเขียนแบบถามตอบที่สั้นกระชับตรงประเด็นทำให้จับประเด็นหลักและความคิดรวบยอดไว้อย่างรวดเร็วมีรายละเอียดตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นสูงสุด เหมาะกับนักปฏิบัติในทุกๆระดับ^{๒๓๐}

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ทั้งสองคัมภีร์ มีลักษณะเด่นในการนำเสนอเรื่อง สมถกรรมฐานแตกต่างกัน คือ คัมภีร์วิสุทธิมรรคนำเสนอเนื้อหาละเอียดทุกแง่มุม เหมาะสำหรับผู้เริ่มศึกษาหรือผู้ที่ต้องการรายละเอียดต่างๆ ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรค นำเสนอเนื้อหาสั้นกระชับตรงประเด็น เป็นลักษณะการถามตอบ เหมาะสำหรับผู้ที่ไม่ต้องการรายละเอียดมากนักต้องการหลักปฏิบัติล้วนๆ

๒.๔.๑ บุรณการด้านขั้นตอนการปฏิบัติ^{๒๓๑}

บุพกิจเบื้องต้นก่อนการปฏิบัติสมถกรรมฐาน

บุพกิจเบื้องต้นก่อนการปฏิบัติสมถกรรมฐาน ที่ผู้ปฏิบัติต้องเอาใจใส่ เมื่อบุรณการจากทั้งสองคัมภีร์แล้ว ประกอบด้วย

๑. การชำระศีลให้บริสุทธิ์ ตั้งมั่นอยู่ในศีลที่บริสุทธิ์ดีแล้ว
๒. การตัดปิลิโพธ อันเป็นเครื่องกังวล ๑๐ ประการ
๓. การแสวงหากัลยาณมิตรผู้ให้กรรมฐาน

^{๒๒๘} วุฒิน อินทสระ, สาระสำคัญของคัมภีร์วิสุทธิมรรค, (กรุงเทพมหานคร: บรรณาการ, ๒๕๒๑), หน้า ก.

^{๒๒๙} พัฒน์ เพ็งพลา, ประวัติวรรณคดีบาลี, พิมพ์ครั้งที่ ๔.(กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๕.

^{๒๓๐} [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.tmcchote.ofees.net/books.htm> [๑๕ มี.ค. ๒๕๕๗].

^{๒๓๑} อ้างแล้ว, เสฐียร ทังทองมะดัน, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนตรศุขปฏิบัติ, หน้า ๒๓๓.

๔. เลือกกรรมฐานที่เหมาะสมกับจริตของตน
๕. การหลีกเลี่ยงสถานที่ที่ไม่เหมาะแก่การเจริญสมาธิ
๖. การอยู่ในสถานที่ที่เหมาะสมแก่การเจริญสมาธิภาวนา
๗. การตัดปลิโพธเครื่องกังวลเล็กน้อย

รายละเอียดสำคัญของบุพกิจเบื้องต้นก็คือการเตรียมความพร้อมทั้งกาย วาจา และใจ

๒.๔.๒ บุรณการในด้านการปฏิบัติ ^{๒๓๒}

การปฏิบัติสมถกรรมฐานของทั้งสองคัมภีร์ ส่วนใหญ่จะกล่าวไว้ในแนวเดียวกันไม่แตกต่างกันมาก เมื่อบูรณการทั้งสองคัมภีร์ สามารถแสดงหลักการปฏิบัติสมถกรรมฐานได้ ดังนี้

(๑) กสิณ ๑๐

การปฏิบัติในกสิณ ๑๐ แบ่งกลุ่มการบริการมออกได้เป็น ๓ กลุ่ม ตามลักษณะของวัตถุที่ใช้เป็นอารมณ์ คือ

กลุ่มที่ ๑ การเพ่งธาตุ ๔ เป็นอารมณ์ ประกอบด้วยเพ่งดิน น้ำ ไฟ ลม โดยบริการมไปตามวัตถุที่เพ่ง เช่น เพ่งดิน บริการมว่า ปฐวีๆ หรือ ดินๆ เป็นต้น

กลุ่มที่ ๒ การเพ่งสีต่างๆ เป็นอารมณ์ ประกอบด้วยสีเขียว สีเหลือง สีแดง และสีขาว โดยบริการมไปตามสีที่เพ่ง เช่น เพ่งสีเขียว บริการมว่า นิลๆ หรือ เขียวๆ เป็นต้น

กลุ่มที่ ๓ การเพ่งธรรมชาติเป็นอารมณ์ ประกอบด้วยการเพ่งแสงสว่าง และการเพ่งช่องว่างบริการมไปตามที่ปรากฏ เช่น เพ่งแสงสว่าง บริการมว่า อาโลโกๆ หรือ โอภาโสๆ การเพ่งสิ่งต่างๆ ที่กล่าวมานี้ จะช่วยให้จิตเป็นสมาธิมีความสงบเมื่อจิตสงบ นิเวรณ ทั้งหลายก็จะระงับลง

(๒) อสุภะ ๑๐

การปฏิบัติในอสุภะ ๑๐ ประการ หรือบางครั้งเรียกว่าสัญญา ๑๐ ประการ เน้นไปที่การพิจารณาซากศพที่มีลักษณะต่างๆ เช่น ซากศพที่ขึ้นพองอืด ซากศพที่มีสีเขียวคล้ำ ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลออกมา คำบริการมเปลี่ยนไปตามลักษณะของศพที่แตกต่างกัน เช่น ถ้าเป็นศพที่มีน้ำเหลืองไหลออกมา ก็บริการมว่า วิปฺพพฺกํ ปฏิกูลํๆ นอกจากนี้ ก็ยังพิจารณาอวัยวะร่างกายของคนที่ยังมีชีวิตอยู่โดยความเป็นของปฏิกูล หรือพิจารณาร่างกายที่มีลักษณะบาดแผลต่างๆ โดยความเป็นของปฏิกูลได้เช่นเดียวกัน

(๓) อนุสสติ ๑๐

การปฏิบัติในอนุสสติ ๑๐ ประการ เป็นการน้อมนำเอาสิ่งต่างๆ ๑๐ อย่างมาเป็นอารมณ์ในการบริการม จากการบูรณการทั้งสองคัมภีร์จะเห็นว่าหลักปฏิบัติ ดังนี้

^{๒๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๓-๒๓๘.

(๑) พุทธานุสสติ การระลึกถึงคุณของพระพุทธรูป โดยน้อมนำเอาพุทธรูป ๙ ประการข้อใดข้อหนึ่งมาเป็นอารมณ์ในการบริกรรม เช่น พุทโธ ภควา เป็นต้น

(๒) ธัมมานุสสติ การระลึกถึงคุณของพระธรรม โดยน้อมนำเอาธรรมคุณ ๖ ประการ ข้อใดข้อหนึ่งมาเป็นอารมณ์ในการบริกรรม เช่น สุวากขาโต ภควตา ธมโม เป็นต้น

(๓) สังฆานุสสติ การระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ โดยน้อมนำเอาสังฆคุณ ๙ ประการ ข้อใดข้อหนึ่งมาเป็นอารมณ์ในการบริกรรม เช่น สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงโฆ เป็นต้น

(๔) สีลानุสสติ การระลึกถึงศีลของตน โดยพิจารณาความที่ตนเป็นผู้มีศีล ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไทย เป็นศีลอันผู้สรรเสริญ เป็นศีลอันตั้งมหาและทิฐิ ไม่ตะต้อง เป็นศีลที่ยังสมาธิให้เกิดขึ้นได้ ศีลเป็นความสุขที่ปราศจากความคับแค้น บริษัทนี้หาเคารพ สมบัติคือศีลเป็นสมบัติที่ปลอดภัย อาณิสสของศีลท่านแสดงไว้แล้ว

(๕) จาคานุสสติ การระลึกถึงการบริจาคของตน โดยพิจารณาคุณคือ การไม่มีความตระหนี่ ซึ่งเป็นตัวมลทินว่า เป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอ เมื่อประชาชนถูกมลทิน คือความตระหนี่ครอบงำอยู่ ตัวเรามีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นตัวมลทิน ไม่เสียตายอาลัย หรือหวังผลตอบแทนคอยจะหยาบของให้ทาน ยินดีในการเสียสละ ควรในการขอ พอใจในการให้และการแบ่ง เพราะการสละสิ่งทั้งหลาย เราจึงได้ทำประโยชน์แก่ผู้อื่น เราได้บุญมากจากการสละสิ่งของนั้น คนถ้อยถูกมัดติดอยู่กับสิ่งทั้งหลาย เพราะมีความละโมภเป็นมลทิน เราดำรงอยู่ด้วยจิตที่ไม่ละโมภและบริสุทธิ์ เราให้และยินดีการให้แก่ผู้อื่นเสมอ เราให้และแจกจ่ายอยู่เป็นประจำ

(๖) เทวदानุสสติ เป็นการระลึกถึงคุณของเทวดา นำเอาคุณนั้นมาเป็นอารมณ์ในการเจริญโดยตั้งเทวดาไว้ในฐานะเป็นพยานแล้วพิจารณาคุณมีศรัทธาเป็นต้นของตนว่าทำวามหาราชทั้ง ๔ คือ เทวดา ชั้นดาวดึงส์ ชั้น ยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี เทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหม และเทวดาอื่นๆ เทวดาเหล่านั้นในเวลาเป็นมนุษย์ เพราะมีศรัทธาเป็นต้น เมื่อจุติจากโลกนี้แล้ว จึงเกิดในที่นั้น เรามีศรัทธาเช่นนั้นเหมือนกัน เทวดาเหล่านั้น ประกอบด้วย ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาเช่นนั้น จึงเกิดในที่นั้น เราก็มียปัญญาเช่นนั้นเหมือนกัน

(๗) มรณัสสติ การระลึกถึงความตายโดยการระลึกถึงความตายโดย ความปรากฏเหมือนฆาตกร โดยความปรากฏแห่งเหตุ โดยการเปรียบเทียบกับคนที่ยิ่งใหญ่ โดยความที่ ภายเป็นของสาธารณะ โดยความอ่อนแอของอายุ โดยการกำหนดเวลา โดยความไม่มีเครื่องหมาย โดย ความสิ้นไปแห่งขณะ การระลึกถึงความตายโดยลักษณะต่างๆ เหล่านี้ โดยบริกรรมว่า มรณๆ ตายๆ หรือ มรณ เม ภวิสสุตึๆ ความตายจักมีแก่เราๆ

(๘) กายคตาสติ สติที่พิจารณาคือร่างกาย ๓๒ ประการ หลักเบื้องต้นในการปฏิบัติคือ ควรท่องส่วนประกอบ ๓๒ หรืออาการ ๓๒ ให้คล่องปากทั้งตามลำดับและทวนลำดับ ควรท่องอยู่เสมอพร้อมทั้งใคร่ครวญดูอาการ ๓๒ บ่อยๆ กำหนดอาการ ๓๒ โดยสี โดยสัณฐาน โดยทิศ

โดยโอกาสที่ตั้งอยู่ และโดยตัดตอน นอกจากนี้ ก็พิจารณาร่างกายโดยอาการต่างๆ คือ โดยความเป็นเมตต์พันธ์ที่ไม่บริสุทธิ์ที่เกิดจากการดาบิศา โดยความเป็นสถานที่เก็บของไม่บริสุทธิ์มีกลิ่นเหม็น โดยการร่ำซึม โดยการปรุงแต่งตามลำดับ โดยเป็นที่รวมของอวัยวะต่างๆ โดยการอิงอาศัยกัน โดยการไม่รู้จักรับตอบแทนคุณ และโดยข้อจำกัด กล่าวโดยสรุปก็คือ การพิจารณาสภาวะของร่างกายที่ดำรงอยู่ในแห่งของโครงสร้างหรือองค์ประกอบและพิจารณาสภาวะความเป็นสิ่งปฏิภูล ไม่สะอาดของร่างกาย

(๙) อานาปานสติ การพิจารณาลมหายใจเข้าออก โดยวิธีการนับลมหายใจ ทั้งการนับแบบช้าๆ และการนับแบบเร็ว การติดตามดูลม การกระทบ เมื่อรู้แล้วว่าลมหายใจของเรานั้นกระทบ ณ จุดใด ก็ให้ทำสัญญาจำไว้ว่าลมหายใจของเรากระทบ ณ จุดนี้ และการตั้งมั่นเมื่อมีความชำนาญในการกระทบแล้วผู้ปฏิบัติก็ทำให้มาก ทำให้มั่นคง และควรทำให้ปิติ สุข และธรรมอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในที่นี้ตั้งมั่นด้วย เช่นเมื่อกำหนดลมหายใจแล้วจิตใจก็มีความเบิกบาน ก็พยายามทำความเบิกบานให้เกิดขึ้นบ่อยๆ ในขณะปฏิบัติ

(๑๐) อุปมานุสสติ การระลึกถึงพระนิพพานเป็นอารมณ์ และหมายเอาภาวะที่ภิกษุได้บรรลุความสงบอย่างใดอย่างหนึ่ง หรืออาการที่ละกิเลสได้ในแต่ละช่วงมาเป็นอารมณ์ในการระลึก ตั้งแต่ได้บรรลุรูปฌาน ๔ รูปฌาน ๔ โสตาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล

(๔) พรหมวิหาร ๔

(๑) เมตตาพรหมวิหาร การแผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ทั้งหลายมีความสุข ลักษณะการแผ่มี ๒ อย่างคือ (๑) แบบไม่เจาะจง คือแผ่เมตตาให้สัตว์ทั้งหลาย ปาณะทั้งหลาย กูตทั้งหลาย บุคคลทั้งหลาย ผู้นับเนื่องในอรรถภาพทั้งหลาย รวมถึงภิกษุในอาวาส เทวดา สรรพสัตว์ จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุขบริหารตนอยู่เถิด (๒) ลักษณะแบบเจาะจง คือแผ่เมตตาขอให้สตรี บุรุษ อริยชน อนาจริยชน เทวดา มนุษย์ และผู้อยู่ในอบาย จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข บริหารตนอยู่เถิด ส่วนการแผ่ไปยังทิศทั้งหลาย คือแผ่เมตตาขอให้สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันตกเฉียงใต้ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทิศเบื้องล่าง และทิศเบื้องบน จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุขบริหารตนอยู่เถิด

(๒) กรุณาพรหมวิหาร การแผ่กรุณาให้สรรพสัตว์ทั้งหลายพ้นจากความทุกข์ลักษณะการแผ่มี ๒ อย่างคือ (๑) แบบไม่เจาะจง คือแผ่กรุณาให้สัตว์ทั้งหลาย ปาณะทั้งหลาย กูตทั้งหลาย บุคคลทั้งหลาย ผู้นับเนื่องในอรรถภาพทั้งหลาย รวมถึงภิกษุในอาวาส เทวดา สรรพสัตว์ จงพ้นจากความทุกข์ (๒) ลักษณะแบบเจาะจง คือแผ่กรุณาขอให้สตรี บุรุษ อริยชน อนาจริยชน เทวดา มนุษย์ และผู้อยู่ในอบาย จงพ้นจากความทุกข์ ส่วนการแผ่ไปยังทิศทั้งหลาย คือแผ่กรุณาขอให้สัตว์

ทั้งหลายที่อยู่ในทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันตกเฉียงใต้ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทิศเบื้องล่าง และทิศเบื้องบน จงพ้นจากความทุกข์

(๓) มุกตาพรหมวิหาร การแผ่มุกตาให้สรรพสัตว์ทั้งหลายจงอย่าได้พลัดพรากจากสมบัติอันตนได้แล้วเลย ลักษณะการแผ่มี ๒ อย่างคือ ๑) แบบไม่เจาะจง คือ แผ่มุกตาให้สัตว์ทั้งหลาย ปาณะทั้งหลาย ภูตทั้งหลาย บุคคลทั้งหลาย ผู้นับเนื่องในอรรถภาพทั้งหลาย รวมถึงภิกษุในอาวาส เทวดา สรรพสัตว์ จงอย่าได้พลัดพรากจากสมบัติอันตนได้แล้วเลย ๒) ลักษณะแบบเจาะจงคือ แผ่มุกตาขอให้สตรีบุรุษ อริยชน อนาจริยชน เทวดา มนุษย์ และผู้อยู่ในอบาย จงอย่าได้พลัดพรากจากสมบัติอันตนได้แล้วเลย ส่วนการแผ่ไปยังทิศทั้งหลายคือแผ่มุกตาขอให้สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันตกเฉียงใต้ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทิศเบื้องล่างและทิศเบื้องบน จงอย่าได้พลัดพรากจากสมบัติอันตนได้แล้วเลย

(๔) อุเบกขาพรหมวิหาร การแผ่อุเบกขาให้สัตว์ทั้งหลายว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงเป็นผู้มีกรรมเป็นของๆ ตน ลักษณะการแผ่มี ๒ อย่างคือ (๑) ลักษณะแบบไม่เจาะจงคือแผ่อุเบกขาถึงสัตว์ทั้งหลาย ปาณะทั้งหลาย ภูตทั้งหลาย บุคคลทั้งหลาย ผู้นับเนื่องในอรรถภาพทั้งหลาย รวมถึงภิกษุในอาวาส เทวดา สรรพสัตว์ ว่าสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงเป็นผู้มีกรรมเป็นของตนเอง (๒) ลักษณะแบบเจาะจงคือแผ่อุเบกขาถึงสตรี บุรุษ อริยชน อนาจริยชน เทวดา มนุษย์ และผู้อยู่ในอบายว่าสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงเป็นผู้มีกรรมเป็นของตนเอง ส่วนลักษณะการแผ่ไปยังทิศทั้งหลายคือแผ่อุเบกขาถึงสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันตกเฉียงใต้ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทิศเบื้องล่าง และทิศเบื้องบน ว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของตนเอง

(๕) อรูปฌาน ๔

(๑) อากาสาณัญจายตนะ เมื่อจะเจริญอากาสาณัญจายตนะ ทำในใจซึ่งอากาสาณัญจายตนะ โดยความเป็นธรรมละเอียด แผ่กลิ่นไปจนตลอดเขตจักรวาล หรือตลอดเท่าที่ต้องการ ทำในใจซึ่งโอกาสที่กสิณรูปแผ่ไปถึงว่า อากาโส อากาโส อากาโส อากาโส หรือ อนนโต อากาโส อากาโสเป็นอนันตะ เมื่อทำในใจอยู่จนสามารถนึกเอามาได้ ตรึกเอามาได้ นึกหน่วงนิมิตนั้นบ่อยๆ นิเวรณก็จะสงบระงับ สติดำรงมั่นจิตเป็นอุปจารสมาธิ

(๒) วิญญูณัญจายตนะ เมื่อจะเจริญวิญญูณัญจายตนะ ทำให้ชำนาญในอา-กาสาณัญจายตนะ พิจารณาเห็นโทษและตัดความพอใจในอากาสาณัญจายตนะ ใส่ใจถึงวิญญูณัญจายตนะ โดยพิจารณาว่าเป็นธรรมละเอียด นึกหน่วงเอาความรู้สึกที่เป็นไปแผ่อยู่ทั่วนิมิตนั้นว่า วิญญูณ วิญญูณ วิญญูณวิญญูณ หรือ วิญญูณ อนนโต วิญญูณ เป็นอนันตะ เมื่อทำในใจอยู่จนสามารถนึกเอามาได้ ตรึกเอามาได้ นึกหน่วงนิมิตนั้นบ่อยๆ นิเวรณก็จะสงบระงับ สติดำรงมั่น จิตเป็นอุปจารสมาธิ

(๓) อาภิกขุญญายตนะ เมื่อจะเจริญอาภิกขุญญายตนะ ทำให้ชำนาญในวิญญา-ณญายตนะ พิจารณาเห็นโทษและตัดความพอใจในวิญญาณญายตนะ ใส่ใจถึงอาภิกขุญญายตนะโดยความเป็นธรรมละเอียดย ทำในใจถึงความไม่มี ความว่างเปล่า นึกหน่วง กำหนดรูปอยู่ในใจแค่เพียงว่า นตฺถิ นตฺถิ ไม่มี ไม่มี หรือ สฺยุญฺ สฺยุญฺ เปล่า เปล่า หรือ วิวิตฺตํ วิวิตฺตํ ว่าง ว่าง เมื่อทำในใจอยู่จนสามารถนึกเอามาได้ ตรึกเอามาได้ นึกหน่วงนิมิตนั้นบ่อยๆ นิรณฺทํก็จะสงบระงับ สติดำรงมั่น จิตเป็นอุปจารสมาธิ

(๔) เนวสัณญานาสัณญายตนะ เมื่อจะเจริญเนวสัณญานาสัณญายตนะ ทำให้ชำนาญในอาภิกขุญญายตนะ พิจารณาเห็นโทษในอาภิกขุญญายตนะว่ามีวิญญาณญายตนะอยู่ใกล้ ยังไม่ละเอียดยเหมือนเนวสัณญานาสัณญายตนะ หรือเห็นโทษว่า สัณญานาเป็นจุจโรคฺ คฺจฝิก คฺจลูกศร มองเห็นว่าเนวสัณญานาสัณญายตนะเป็นธรรมละเอียดย ประณีต ตัดความพอใจในอาภิกขุญญายตนะเสีย ใส่ใจ ถึงเนวสัณญานาสัณญายตนะโดยความเป็นธรรมละเอียดย นึกหน่วงกำหนดอยู่ในใจว่า สนฺตา สนฺตา ละเอียดย ละเอียดย เมื่อทำในใจอยู่จนสามารถนึกเอามาได้ ตรึกเอามาได้นึกหน่วงนิมิตนั้นบ่อยๆ นิรณฺทํก็จะสงบระงับ สติดำรงมั่น จิตเป็นอุปจารสมาธิ

(๕) อาหาเรปฏิกูลสัณญานา

การพิจารณาความสำคัญว่าเป็นสิ่งปฏิกูลในอาหาร พิจารณาโดยการไปแสวงหาอาหาร โดยการบริโภค ตั้งแต่หย่อนมือลงขยำ ทำเป็นคำวางลงในปาก เคี้ยวจนละเอียดกลับกลายเป็นของน่าเกลียดเหมือนสำรอกของสุนัขที่อยู่ในรางข้าวของสุนัข จากนั้นก็พิจารณา เมื่ออาหารล่องผ่านลำคอลงไปแล้วไปรวมกันอยู่ในกระเพาะอาหาร แล้วไปยังลำไส้ใหญ่ หมู้นอนเจาะกินอาหารถูกธาตุไฟเผาผลาญจนย่อยละเอียด หากยังไม่ย่อยออกมาก็หมักหมมอยู่ในลำไส้ใหญ่ เมื่อย่อยออกมาแล้ว ก็ออกมาทางทวารทั้ง ๔ เมื่อไหลออกมาแล้ว ก็หล่อเลี้ยงอาการ ๓๒ ให้ครบบริบูรณ์ ถ้าไม่ออกมา ก็ทำให้เกิดโรคต่างๆ มากมาย โดยความเป็นสิ่งเปรอะเปื้อน ตั้งแต่เริ่มบริโภคก็เปื้อนมือ ริมฝีปาก ลื่น เมื่อบริโภคแล้ว ย่อยเป็นฟองผุดขึ้นด้วยธาตุไฟ กลายเป็นมูลฟืน มูลหนู มูลตา เมื่อไหลออกทางทวารหนัก กลายเป็นอุจจาระต้องล้างทุกวัน

(๖) จตุธาตุววัฏฐาน

การกำหนดธาตุ ๔ มี ๒ แบบคือ (๑) การกำหนดธาตุ ๔ แบบย่อ (๒) การกำหนดธาตุ ๔ แบบพิสดาร การกำหนดธาตุ ๔ แบบย่อ คือกำหนดเอาอาการ ๔๒ ในร่างกาย แต่ละอย่างตามลักษณะของธาตุ เช่น เสภา ปฐวีธาตุ ผมหงอกเป็นธาตุดิน โลมา ปฐวีธาตุ ขนทั้งหลาย เป็นธาตุดิน หรือกำหนดตามลักษณะว่า สิ่งที่มีลักษณะกระด้าง เป็นธาตุดิน สิ่งที่มีลักษณะซึบซาบเป็นธาตุน้ำ สิ่งที่มีลักษณะร้อนเป็นธาตุไฟ สิ่งที่มีลักษณะไหวตัวได้เป็นธาตุลม โดยกำหนดรู้ว่ามีเพียงธาตุ ๔ เท่านั้น ไม่มีสัตว์ ไม่มีชีวะ การกำหนดธาตุ ๔ แบบพิสดาร คือ การกำหนดอาการ ๔๒ ซึ่งรวมอยู่ในธาตุทั้ง ๔ คือ ย่อโกฐฐาสะทั้งหลายเข้าเป็นหมวดหมู่ตามอาการของธาตุนั้นๆ จำแนกโกฐฐาสะแห่งธาตุ

นั้นๆ ออก กำหนดอาการไปทีละอย่าง ย่อโกฏฐาสะเข้าเป็นหมู่ๆ ตามลักษณะของธาตุนั้นๆ และ จำแนกโกฏฐาสะแห่งธาตุนั้นๆ ออกกำหนดลักษณะไปทีละอย่าง

สรุปได้ว่า สมถกรรมฐานในฐานะเป็นบาทฐานของวิปัสสนากรรมฐาน กล่าวคือ เมื่อฝึกปฏิบัติ โดยการใช้อารมณ์ของสมถกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่กล่าวมาแล้ว สมถิระดับต้นคือ ขณิกสมาธิ ย่อมเกิดขึ้น เมื่อได้หมั่นฝึกจิตบ่อยๆ จิตก็จะตั้งมั่นมากขึ้น จนกระทั่งเป็น อุปจารสมาธิแล้ว ถ้าหากไม่ทอดหย่อน หมั่นประคองรักษาสมาธิที่ได้นั้นไว้ ในที่สุดจิตก็ย่อมถึงความสงบ ตั้งมั่น ปักติงในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง แนบแน่นเต็มที่ จนเป็นอัปปนาสมาธิ เมื่อจิตเป็นระดับอัปปนาสมาธิแล้ว องค์ฌานก็จะเกิดขึ้น เอาองค์ฌานนั้นเป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน นอกจาก การใช้องค์ฌานเป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ยังสามารถใช้อารมณ์สมถกรรมฐานบางหมวด เพื่อเป็นบาทฐานเพื่อการเจริญวิปัสสนา จนสามารถบรรลุอรหัตผลได้ เช่น การปฏิบัติในอสุภะ อนุสสติ จตุธาตุววัฏฐาน อาหาเรปฏิกูลสัญญา

สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานมีความสัมพันธ์กัน ในแง่ของรูปแบบ การปฏิบัติทั้ง ๔ แบบคือ (๑) การปฏิบัติวิปัสสนาที่มีสมถะนำหน้านั้น เป็นลักษณะการปฏิบัติแบบสมถะ ยานิกะ ผู้ปฏิบัติใช้อารมณ์สมถกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งจนเกิดอุปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิเกิด องค์ฌานจากนั้นจึงใช้ปัญญาพิจารณาสมถิณนั้นและธรรมที่เกิดพร้อมด้วยสมถิณนั้นให้เห็นแจ้งโดย ลักษณะ ๓ ประการคือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา (๒) การปฏิบัติสมถะที่มีวิปัสสนาหน้าหน้านั้น เป็นลักษณะการปฏิบัติแบบวิปัสสนายานิกะ คือผู้เจริญวิปัสสนาล้วนๆ ยังไม่ได้บำเพ็ญสมถะ โดย พิจารณาเบญจขันธ์โดยความเป็นไตรลักษณ์ มิใช่ไม่เที่ยงเป็นต้น ผู้ปฏิบัติโดยวิธีนี้ จะไม่ได้ฌานมาก่อน เมื่อปฏิบัติวิปัสสนาแล้วอยากได้ฌาน จึงหันมาบำเพ็ญสมถะทำฌานให้เกิดขึ้นในภายหลังจนกระทั่งได้ สมาบัติ ๘ ประการ (๓) การปฏิบัติแบบการเจริญสมถะ วิปัสสนาควบคู่กันมีความเกี่ยวข้องกันระหว่าง การเข้าสมาบัติและการพิจารณาสังขาร คือเข้าสมาบัติถึงไหน ก็พิจารณาสังขารถึงนั้น พิจารณาสังขาร ถึงไหนก็เข้าสมาบัติถึงนั้น และ (๔) การปฏิบัติเมื่อจิตถูกทำให้ไขว้เขวด้วยธัมมมุทัจจ เป็นลักษณะการ ปฏิบัติที่เกิดขึ้นเมื่อกำลังพิจารณาสังขารทั้งหลายโดยความเป็นไตรลักษณ์ แล้ววิปัสสนูปกิเลส คือ อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา ๑๐ อย่าง เกิดขึ้นแก่ผู้ได้วิปัสสนาญาณอ่อน ๆ ชวนให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจผิดว่าตนได้ บรรลุสมรรคผลแล้ว ทำให้คลาดออกนอกวิปัสสนาวิถี คือ พลาดทางวิปัสสนาแล้วก็จะทิ้งกรรมฐานเดิม เสีย ให้พิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อกำจัดวิปัสสนูปกิเลสได้แล้ว จิตก็จะเข้าสู่วิถีเพื่อการบรรลุสมรรคผลต่อไป นอกจากนี้แล้ว สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานยังมีความสัมพันธ์กันในแง่ของการบรรลุธรรม กล่าวคือการปฏิบัติวิปัสสนาที่มีสมถะนำหน้า หรือการปฏิบัติ สมถะและวิปัสสนาควบคู่กัน เรียกผู้ปฏิบัติว่าสมถะยานิก เมื่อบรรลุธรรมแล้ว เป็นพระอริยบุคคล ประเภทอุกโตภาควิมุตติ มีวิชชา ๓ อภิญญา ๖ และปฏิสัมภิทา ๔ ส่วนการปฏิบัติสมถะที่มีวิปัสสนา

นำหน้า และการปฏิบัติเมื่อจิตถูกทำให้ไขว้เขวด้วยวิปัสสนูปกิเลส เรียกผู้ปฏิบัติว่า วิปัสสนายานิก เมื่อ บรรลุธรรมแล้วเป็นพระอริยบุคคลประเภทปัญญาวิมุตติ เป็นอรหันต์ประเภทสุกขวิปัสสก

คัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรค มีลักษณะเด่นในการนำเสนอเรื่อง สมถกรรมฐานแตกต่างกัน คือ คัมภีร์วิสุทธิมรรคนำเสนอเนื้อหาละเอียดทุกแง่มุม เหมาะสำหรับผู้ที่เริ่ม ศึกษาหรือผู้ที่ต้องการรายละเอียดต่างๆ ส่วนคัมภีร์วิมุตติมรรค นำเสนอเนื้อหาสั้นกระชับตรงประเด็น เป็นลักษณะการถามตอบเหมาะสำหรับผู้ที่ไม่ต้องการรายละเอียดมากนักต้องการหลักปฏิบัติล้วนๆ เมื่อบูรณาการเนื้อหาของทั้งสองคัมภีร์เข้าด้วยกันแล้ว เห็นได้ว่าเนื้อหาเป็นไปในแนวทางเดียวกัน^{๒๓๓}

สรุปบูรณาการสมถกรรมฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและคัมภีร์วิมุตติมรรคเพื่อ เป็นแนว ทางในการเจริญกรรมฐานนั้น เป็นการบูรณาการแนวทางปฏิบัติ เพราะคัมภีร์ทั้ง ๒ เป็น คัมภีร์ที่สำคัญในการเสนอแนะแนวทางในการปฏิบัติกัมมัฏฐาน มีความเหมาะสมกับผู้เริ่มปฏิบัติ กัมมัฏฐานและผู้ที่ยังติดขัดในเรื่องของการปฏิบัติทำให้การปฏิบัติกัมมัฏฐานของผู้ปฏิบัติสามารถลุล่วง ก้าวหน้าและประสบผลสำเร็จในการปฏิบัติกัมมัฏฐานได้

การปฏิบัติวิปัสสนา คือ การพิจารณาหัวข้อธรรมตามหลักพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดปัญญา ความรู้แจ้ง ซึ่งถือเป็นหัวใจที่แท้จริงของการปฏิบัติธรรม การปฏิบัติวิปัสสนามีหลากหลายรูปแบบและ แนวทาง โดยมีการแนะนำไว้ในกรรมฐาน ๔๐ ถึงความเหมาะสมในแต่ละบุคคลที่มีอุปนิสัยแตกต่างกัน กับหลักธรรมแต่ละหัวข้อที่สามารถแก้ไขข้อเสียโดยเฉพาะได้ เช่น คนอารมณ์ร้อนควรใช้เมตตาเป็น อารมณ์ในการปฏิบัติ คนปกติทั่วไปควรใช้มรณสติ หรือ การระลึกถึงความตายเป็นอารมณ์ในการ ปฏิบัติ เพื่อคงไว้ในความไม่ประมาท เป็นต้น หลักธรรมที่แตกต่างกันในแต่ละข้อต่างมีไว้เพื่ออธิบาย เนื้อหาที่กว้างขวางและลึกซึ้ง โดยการประยุกต์ หรือ จัดหมวดหมู่ให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงหลักธรรมทุกข้อมีความสัมพันธ์โยงใยคาบเกี่ยวซึ่งกันและกัน ไม่สามารถแยกขาด จากกันได้โดยมีหลักธรรมสองหมวดใหญ่ที่ครอบคลุมหลักธรรมทั้งหมด และเป็นหัวใจแก่นแท้ของพุทธ ศาสนาคือไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาท ทั้งสองหมวดต่างสัมพันธ์เป็นสิ่งเดียวกัน เพียงแต่อธิบายสิ่ง ต่างๆ คนละกรอบการสังเกตโดยไตรลักษณ์อธิบายสิ่งต่างๆในกรอบของลักษณะ ๓ ประการที่เกิดขึ้น ในทุกสิ่งไม่มีช้อยกเว้น และปฏิจจสมุปบาทอธิบายในกรอบของกระบวนการและความสัมพันธ์ที่ ครอบคลุมทั้งระบบโดยมีรายละเอียด^{๒๓๔}

อย่างไรก็ตาม แม้พระไตรปิฎกจะให้ความหมายของคำว่าวิปัสสนาไว้หลายนัยก็ตามแต่ผู้ ปฏิบัติก็ต้องผ่านกระบวนการฝึกวิปัสสนากัมมัฏฐานตามหลักสติปัฏฐานเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้า ตรัสไว้ในพระไตรปิฎกจึงจะสามารถพัฒนาวิปัสสนาปัญญาให้เกิดขึ้นได้หลักการฝึกเจริญวิปัสสนา

^{๒๓๓} อ่างแล้ว, เสฐียร ทั้งทองมะดัน, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, หน้า ๒๓๘ - ๒๓๙.

^{๒๓๔} สุภีร์ ทุมทอง, **สติปัฏฐาน ๔**, (กรุงเทพมหานคร : ชุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๔๒.

กัมมัญฐานนั้น แม้ผู้เข้าฝึกจะมีสมาธิในระดับใดก็ตาม ก็สามารถนำมาเป็นเครื่องมือในการเจริญวิปัสสนากัมมัญฐานได้ แม้แต่จิตที่สงบชั่วขณะ(ขณิกสมาธิ) ก็สามารถนำมาเป็นพื้นฐานในการเจริญวิปัสสนากัมมัญฐานได้ ดังที่ท่านกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคว่าปราศจากขณิกสมาธิเสียแล้ว วิปัสสนาย่อมมีไม่ได้ อีกทั้งผู้เจริญสมถกัมมัญฐานจนได้ผลของสมถะในระดับสูง เช่น แสดงฤทธิ์ได้ ก็สามารถนำผลนั้นมาเป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนากัมมัญฐานได้ด้วย เพราะการได้ฌานสมาบัติจนถึงขนาดแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ได้นั้น ถ้ายังไม่ผ่านกระบวนการฝึกจิตด้วยหลักวิปัสสนากัมมัญฐานจนถึงขั้นบรรลุเป็นพระอรหันต์ ก็ยังไม่ถือว่าได้บรรลุจุดหมายสูงสุดในทางพุทธศาสนา เพราะอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ เป็นสิ่งที่เสื่อมสลายไปได้เสมอในกรณีที่เกิดกับคนยังมีกิเลสอยู่พระพุทธศาสนาถือว่าการฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดปัญญาตามกระบวนการวิปัสสนากัมมัญฐานถึงขนาดทำลายกิเลสได้เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด เพราะการฝึกฝนอบรมจิตนี้ย่อมจะทำให้ความไม่รู้(อวิชชา) หายไป เปรียบเหมือนแสงสว่างทำให้ความมืดหายไป ด้วยจิตของปุถุชน โดยปกติหนาแน่นไปด้วยกิเลส เมื่อได้รับการชำระโดยกระบวนการวิปัสสนา^{๒๓๕}

การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัญฐาน ในพระพุทธศาสนา

ความหมาย วิปัสสนากัมมัญฐาน เป็น ภาษาบาลี จำแนกออกเป็น ๔ คำ คือ วิ+ปสฺสนา+กมฺม+ฐาน วิ อุปสัค แปลว่าพิเศษ แจ่ม ต่าง ทิส ธาตุ แปลว่าเห็น แปลงทิส เป็น ๒ รูป คือ ทกฺข และ ปสฺส ประกอบด้วยปัจจัยและวิภัตติ เป็น ปสฺสนา แปลว่า การเห็น เมื่อนำทั้งสองคำมารวมกันจึงเป็นวิปัสสนา ซึ่งแปลว่าการเห็นโดยพิเศษ การเห็นแจ่ม การเห็นด้วยอาการต่าง ๆ หรือ อาการหลายอย่าง และยังเป็นปัญหาที่เข้าไปเห็นแจ้งรูปนาม พระไตรปิฎก อริยสัจ และ มรรค ผล นิพพาน^{๒๓๖}

วิปัสสนา คือปัญญา กิริยาที่รู้ชัดความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่อง ทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญาในทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศาตรา ปัญญาเหมือนปราสาท แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือน ประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม และสัมมาทิฏฐิ^{๒๓๗}

วิปัสสนา หมายถึง การกระทำอันเป็นที่ตั้งแห่งการเห็นแจ้งในขั้น๕หรือรูปและนามที่มาปรากฏทางทวารทั้ง ๖ โดยความเป็นพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง ความทนอยู่ใน

^{๒๓๕} พระศรีธรรมญาณ (บุญชิต ญาณสวโร), หลักการปฏิบัติพระกัมมัญฐานในพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์การ, ๒๕๔๒), หน้า ๓๐๗-๓๐๘.

^{๒๓๖} อ่างแล้ว, พระมหาไสว ญาณวิโร, “คู่มือพระวิปัสสนาจารย์”, หน้า ๒๕.

^{๒๓๗} อภิ.ธ. (ไทย) ๓๔/๕๕/๓๗.

สภาพเดิมไม่ได้ อนัตตา ความไม่เป็นไปตามอำนาจบังคับบัญชาของใคร องค์ธรรม ได้แก่ปัญญาเจตสิก ปัญญาที่รู้เห็นอย่างนี้จึงจะเรียกว่า “วิปัสสนา”^{๒๓๘}

วิปัสสนากัมมัฏฐาน แปลว่า อารมณอันเป็นที่ตั้งแห่งการงานทางใจที่จะให้เห็นแจ้ง ซึ่ง มีความหมายว่า ให้เห็นแจ้ง รูปนาม ให้เห็นแจ้ง ไตรลักษณ์ ให้เห็นแจ้ง อริยสัจ ให้เห็นแจ้ง มรรคผล นิพพาน^{๒๓๙}

วิปัสสนา มี ๓ ประการดังนี้

๑. สังขารปริคคัณห์ คือ วิปัสสนาญาณที่มีการกำหนดรู้ในสังขารธรรม รูปและ นาม
๒. ผลสมาบัติวิปัสสนา คือ วิปัสสนาญาณที่เป็นเหตุให้เข้าผลสมาบัติได้
๓. นิโรธสมาบัติวิปัสสนา คือ วิปัสสนาญาณที่เป็นเหตุให้เข้านิโรธสมาบัติได้^{๒๔๐}

วิปัสสนา ยังมีอีก ๓ แบบ คือ

(๑). จุฬวิปัสสนา แปลว่า วิปัสสนาน้อย ๆ ได้แก่ผู้ลงมือปฏิบัติโดยกำหนดรูป นามภาวนาว่า พองหนอ ยุบหนอ เป็นต้น จนเห็นรูปนาม เห็นเหตุปัจจัยของรูปนาม เห็นรูปนามเป็น ของไม่เที่ยง มีแต่สิ้นไปหมดไปฝ่ายเดียว เป็นทุกข์ ทนอยู่ไม่ได้ เป็นของน่ากลัว เป็นอนัตตา คือบังคับ บัญชาไม่ได้ และไม่มีสาระแก่นสารอะไรเลย

(๒). มัชฌิมวิปัสสนา แปลว่า วิปัสสนาอย่างกลาง ได้แก่ผู้ปฏิบัติตั้งใจอย่างจริงจัง โดยเดินจงกรมบ้าง นั่งกำหนดบ้าง กำหนดเวทนาบ้าง กำหนดจิตบ้าง กำหนดธรรมบ้างตามนัยแห่ง พระไตรปิฎก อันมีปรากฏอยู่ใน มหาสติปัฏฐานสูตร และเห็นความเกิดดับของรูปนาม คือ ญาณที่ ๔ เป็นต้นไป จนกระทั่งถึงสังขารุเพกขาญาณ คือ ญาณที่ ๑๑

(๓). มหาวิปัสสนา แปลว่า วิปัสสนาใหญ่ คือวิปัสสนาที่มีกำลังแก่กล้า สามารถ เห็นอริยสัจ ๔ ซึ่งเรียกว่า สัจจานุโลมิกญาณ และสามารถทำลายปฏิกูลคือโคตรของปุณฺณอัน หนาแน่นไปด้วยกิเลสตัณหาให้เบาบางลงไป รูปนามดับหมด ซึ่งเรียกว่า โคตรภูญาณ ต่อจากนั้นมรรค ญาณก็เกิดขึ้น ประทานกิเลสคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาสให้เด็ดขาดออกไปแล้วปัจจ เวกขณญาณก็เกิดขึ้นมาพิจารณากิเลสที่ละ ที่เหลือ มรรค ผล นิพพาน^{๒๔๑}

อย่างไรก็ตาม แม้พระไตรปิฎกจะให้ความหมายของคำว่าวิปัสสนาไว้หลายนัยก็ ตามแต่ผู้ปฏิบัติก็ต้องผ่านกระบวนการฝึกวิปัสสนากัมมัฏฐานตามหลักสติปัฏฐานเป็นพระสูตรที่ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระไตรปิฎกจึงจะสามารถพัฒนาวิปัสสนาปัญญาให้เกิดขึ้นได้หลักการฝึกเจริญ วิปัสสนากัมมัฏฐานนั้น แม้ผู้เข้าฝึกจะมีสมาธิในระดับใดก็ตาม ก็สามารถนำมาเป็นเครื่องมือในการ

^{๒๓๘} อ่างแล้ว, พระมหาไสว ญาณวีโร, คู่มือหลักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน, หน้า ๑๐.

^{๒๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

^{๒๔๐} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๖๘/๘๘๘.

^{๒๔๑} อ่างแล้ว, พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒, หน้า ๓๐๘-๓๐๙.

เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานได้ แม้แต่จิตที่สงบชั่วขณะ (ขณิกสมาธิ) ก็สามารถนำมาเป็นพื้นฐานในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานได้ ดังที่ท่านกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคว่า ปราศจากขณิกสมาธิเสียแล้ว วิปัสสนาย่อมมีไม่ได้ อีกทั้งผู้เจริญสมถกัมมัฏฐานจนได้ผลของสมถะในระดับสูง เช่น แสดงฤทธิ์ได้ ก็สามารถนำผลนั้นมาเป็นบาทฐานในการเจริญ วิปัสสนากัมมัฏฐานได้ด้วย เพราะการได้มานสมาบัติจนถึงขนาดแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ได้นั้น ถ้ายังไม่ผ่านกระบวนการฝึกจิตด้วยหลักวิปัสสนากัมมัฏฐานจนถึงขั้นบรรลุปะระอรหัตต์ ก็ยังไม่ถือว่าได้บรรลุจุดหมายสูงสุดในทางพุทธศาสนา เพราะอิทธิฤทธิ์ ต่าง ๆ เป็นสิ่งที่เสื่อมสลายไปได้เสมอ ในกรณีที่เกิดกับคนยังมีกิเลสอยู่ พระพุทธศาสนาถือว่าการฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดปัญญาตามกระบวนการวิปัสสนากัมมัฏฐานถึงขนาดทำลายกิเลสได้เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด เพราะการฝึกฝนอบรมจิตนี้ย่อมจะทำให้ความไม่รู้(อวิชชา)หายไป เปรียบเหมือนแสงสว่างทำให้ความมืดหายไปด้วยจิตของปุถุชนโดยปกติหนาแน่นไปด้วยกิเลส เมื่อได้รับการชำระโดยกระบวนการวิปัสสนา

กัมมัฏฐานแล้วสภาพจิตก็จะบางเบาจากกิเลสเปลี่ยนไปในทางที่ดีจนบรรลุปะระอรหัตต์ซึ่งเป็นชีวิตในอุดมคติของพระพุทธศาสนา ดังนั้น เราจึงสามารถกล่าวได้ว่า พระอรหันต์จะต้องผ่านการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน(สติปัฏฐาน) มาแล้วทั้งนั้น^{๒๔๒}

ประเภทของวิปัสสนากัมมัฏฐาน ผู้บรรลุ มรรค ผล นิพพาน นั้นมีอยู่ ๒ ประเภท คือ สุกขวิปัสสกะ(วิปัสสนายานิกะ) และ ฌานลาภีบุคคล(สมถยานิกะ)

(๑). สุกขวิปัสสกะบุคคล(วิปัสสนายานิกะ) เป็นผู้ที่มีวิปัสสนาญาณอันแท้จริงจากโลกียฌานคือพระอรหันต์จำพวกนี้ไม่ได้เจริญสมถภาวนาจนเกิดฌานจิตมาแต่ก่อนเลยเริ่มเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานอย่างเดียวจนเป็นพระอรหันต์ ที่เรียกว่า ปัญญาวิมุตติ^{๒๔๓}

(๒). ฌานลาภีบุคคล(สมถยานิกะ) คือผู้ที่ได้เจริญสมถกัมมัฏฐานจนเกิดฌานจิตมีปฐมฌานเป็นต้นมาก่อนแล้ว เป็นฌานลาภีบุคคลมาแล้ว จึงได้ใช้ฌานเป็นบาทเพื่อมาเจริญตามแนวสติปัฏฐาน ๔ หรือ วิปัสสนากัมมัฏฐานต่อจนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ที่เรียกว่า เจโตวิมุตติ

ประโยชน์ของวิปัสสนากัมมัฏฐาน ประโยชน์ของการปฏิบัติวิปัสสนามี ๑๐ อย่าง คือ

(๑). สามารถกำจัดกิเลสต่าง ๆ อันเป็นต้นเหตุของ ความทุกข์ ความเดือดร้อนต่าง ๆ ลงได้

(๒). มีความทุกข์น้อยลง และมีความสุขมากขึ้น

(๓). คลายความยึดมั่น ในสิ่งทั้งปวงลงได้ ไม่วุ่นวายเดือดร้อน ไปตามกระแสของโลก

^{๒๔๒} อ่างแล้ว, พระศรีวิสุทธิญาณ (บุญชิต ญาณส่วโร), หลักการปฏิบัติพระกัมมัฏฐานในพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๓๐๗ - ๓๐๘.

^{๒๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐ - ๑๓๓.

(๔). มีจิตใจมั่นคง รู้เท่าทันความเป็นจริง ของสิ่งทั้งหลาย ไม่ฟูขึ้นหรือ ยุบลงด้วย
อำนาจโลภธรรม

(๕). มีความเห็นแก่ตัวน้อยลง แต่บำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นมากขึ้น

(๖). จิตใจมีคุณธรรมหรือมีคุณภาพสูงขึ้นตามขั้นของการปฏิบัติ

(๗). สามารถเข้านิโรธสมาบัติ อันเป็นความสุขขั้นสูงในปัจจุบันภพได้

(๘). สามารถบรรลุความเป็นอริยบุคคล อันเป็นบุญเขตของโลก

(๙). ย่อมได้ดีมรสแห่งอริยผล อันเกิดจากการพ้นจากอำนาจของกิเลสได้

(๑๐). การปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ หรือ วิปัสสนากัมมัฏฐาน จะเป็นเหตุให้ได้
บรรลุผลอย่างใดอย่างหนึ่ง คือบรรลุ อรหัตผลในปัจจุบัน แต่ถ้ายังมีเชื้อเหลือก็จะได้บรรลุความเป็น
พระอนาคามี(ผู้ไม่กลับมาเกิดในโลกนี้อีก)ภายใน ๗ ปีหรือลดลงมาโดยลำดับถึงภายใน ๗ วัน^{๒๔๔}

๒.๕ วัดกับชุมชน : ศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

จากงานศึกษาของยุรนนท์ ตามกาล^{๒๔๕} เรื่อง “บ้าน วัด โรงเรียน กับการใช้วิถีเศรษฐกิจ
พอเพียงในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว” บทความเรื่อง บ้าน วัด โรงเรียนกับการใช้
เศรษฐกิจพอเพียงในการส่งเสริมความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัว อันมีวัตถุประสงค์ในงานวิจัยสอง
ประการ ได้แก่ ประการที่หนึ่ง การศึกษาวิธีการและเนื้อหาในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว
ของบุคลากรบ้าน วัดและโรงเรียนในชุมชนที่มีวิถีแบบเศรษฐกิจพอเพียงและชุมชนที่ไม่มีวิถีเศรษฐกิจ
แบบพอเพียง ประการที่สอง การศึกษาแนวทางในการใช้หลักการเศรษฐกิจพอเพียงของบุคลากรของ
บ้าน วัดและโรงเรียนในการส่งเสริมความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัว การวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิง
คุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกบุคลากรของบ้าน วัด โรงเรียนในชุมชนหมู่บ้าน
เศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบ และชุมชนใกล้เคียงที่ไม่ได้เป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบ ใน ๔
พื้นที่ (ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้) รวม ๘ ชุมชน และการสนทนา
กลุ่มร่วมกับบุคลากรทั้งสามฝ่ายของทั้งสองชุมชนในแต่ละพื้นที่ โดยพื้นที่ที่ทำการศึกษา ได้แก่
ภาคเหนือ ชุมชนบ้านแม่โลกกลาง หมู่ ๒ ตำบลแม่ไล่ อำเภอมือง จังหวัดพะเยา และชุมชนแม่ไล่เหนือ
หมู่ ๙ ตำบลแม่ไล่ อำเภอมือง จังหวัดพะเยา ภาคกลาง ชุมชนบ้านบางละแก หมู่ ๖ ชุมชนบางละแก
อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม และชุมชน บ้านบางละแก หมู่ ๔ ตำบลบางละแก อำเภอบาง
คนที จังหวัดสมุทรสงคราม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชุมชนบ้านบึงสว่าง หมู่ ๕ ตำบลบึงเนียม

^{๒๔๔} ฐิตวณโณ ภิกขุ, วิปัสสนาภาวนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิบาล
วิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒,

^{๒๔๕} ยุรนนท์ ตามกาล, “บ้าน วัด โรงเรียน กับการใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียงในการส่งเสริมความ
เข้มแข็งของครอบครัว” Journal of HR Intelligence, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๗, หน้า ๑๒- ๓๑.

อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น และชุมชนบ้านบึงไคร์นุ่น หมู่ ๒ ตำบลบึงเนียม อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ภาคใต้ ชุมชนบ้านห้วยเรียง หมู่ ๗ ตำบลกระปี่น้อย อำเภอเมือง จังหวัดกระบี่ และชุมชนบ้านเขาตั้ง หมู่ ๘ ตำบลกระปี่น้อย อำเภอเมือง จังหวัดกระบี่

ผลการศึกษาพบว่า วิธีการและเนื้อหาการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวที่บ้าน วัด โรงเรียน มีนั้น มักเป็นลักษณะของการส่งเสริมภาระหน้าที่บทบาทของสถาบัน ส่วนใหญ่เป็นไปตามนโยบายของรัฐอยู่แล้ว จึงทำให้วิธีการและเนื้อหาเหมือนหรือใกล้เคียงกันทุกพื้นที่ ทั้ง ๔ พื้นที่ ๘ ชุมชน และยังไม่ได้มีนโยบายที่เชื่อมโยงกับมาตรฐานครอบครัวเข้มแข็งอย่างชัดเจนในประเด็นความเชื่อมโยงดังกล่าวในลักษณะที่เป็น “ความตั้งใจ” หรือ “นโยบาย” ในระดับชุมชนที่จะใช้หลักวิถีเศรษฐกิจพอเพียงมาช่วยส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งของครอบครัว แต่ที่พบว่ามียู่แล้วในชุมชนในพื้นที่ที่ศึกษา คือ ผลผลิตและผลพลอยได้ของวิถีเศรษฐกิจพอเพียงในรูปของกิจกรรมทางการเกษตร และกิจกรรมอื่นๆ ไปช่วยส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวบางประการ ซึ่งผลในการศึกษายังพบปัญหาอุปสรรคของการที่บ้าน วัด โรงเรียน จะใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียงในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวด้วย และตอนท้ายของการศึกษาได้เสนอแนวทางในการใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียงในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว สำหรับบ้าน วัด และโรงเรียน ซึ่งมีที่มาจากการสนทนาร่วมกันของกลุ่มบุคลากรทั้งสามสถาบัน

จากการศึกษา ผลการศึกษาวิจัยเพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ วิธีการและเนื้อหาในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว ของบุคลากรของบ้าน วัด และโรงเรียน ในชุมชนที่มีวิถีเศรษฐกิจแบบเศรษฐกิจพอเพียงและชุมชนที่ไม่มีวิถีชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง จากการศึกษา พบว่า ทั้งชุมชนที่มีวิถีเศรษฐกิจพอเพียงและชุมชนที่ไม่มีวิถีเศรษฐกิจพอเพียงนั้นต่างก็มีการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวในชุมชนเช่นเดียวกัน โดยทั้ง ๓ ฝ่าย (บ้าน วัด โรงเรียน) มีวิธีการและเนื้อหาในการส่งเสริมค่อนข้างเป็นทางการและหลากหลายกว่าอีก ๒ ฝ่าย เนื่องจากฝ่ายปกครองจะมีวิธีการที่เป็นทางการ ที่พบทุกพื้นที่นั้น คือ การประชุมคณะกรรมการหมู่บ้าน (หรือในตำแหน่งที่ใกล้เคียงกันนี้) เพื่อติดตามความเป็นไปได้ของครอบครัวในชุมชน การก่อตั้งกองทุนสำหรับการกู้ยืมเงินในชุมชน การก่อตั้งกองทุนสนับสนุนการกู้ยืมเงินในชุมชน พบทั้งกองทุนโดยนโยบายรัฐ และกองทุนของชุมชนเอง การมีอาสาสมัครสาธารณสุข หรือ อสม. ไว้บริการดูแลติดตามสุขภาพของคนในชุมชน และทุกชุมชนมีระบบเครือข่ายซึ่งเป็นกลไกอย่างไม่เป็นทางการในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว ที่แน่นแฟ้นและโดดเด่นที่สุด ก็คือ ชุมชนบ้านแม่โลกกลางและแม่ไผ่เหนือ จังหวัดพะเยา ส่วนวิธีการอื่นๆ นอกเหนือจากนี้ก็มีเพิ่มเติมแตกต่างกันไปตามพื้นที่ เช่น “ฮิต ๑๒ คลอง ๑๔” เป็นหลักในการครองเรือนของชาวอีสาน ปรากฏในพื้นที่บ้านบึงสวางค์และบ้านบึงไคร์นุ่น จังหวัดขอนแก่น ที่น่าจะมีส่วนสำคัญในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว การใช้หลักศาสนาอิสลามในการดำเนินชีวิตครอบครัวของพื้นที่บ้านเขาตั้ง จังหวัดกระบี่

ส่วนของโรงเรียน พบว่า มีวิธีการในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวให้กับนักเรียน ในลักษณะเหมือนกันทุกโรงเรียนทุกพื้นที่ คือ ใช้การเยี่ยมบ้านเป็นจุดเริ่มต้นของการรับทราบข้อมูล ครอบครัวของนักเรียน เมื่อมีปัญหาจึงให้ความช่วยเหลือ ซึ่งส่วนใหญ่ปัญหาพื้นฐานคือครอบครัว มีฐานะยากจน (พบทุกชุมชนที่มีการให้ความช่วยเหลือเรื่องการเงินหรือทุนบรรเทาค่าใช้จ่ายของ ครอบครัวนักเรียน ถึงแม้ว่าจะเป็นโรงเรียนในชุมชนที่สภาพเศรษฐกิจโดยรวมหรือฐานะของชาวชุมชน โดยภาพรวมจะมีฐานะดีก็ตาม) และอีกประการหนึ่งที่โรงเรียนทำก็คือ การเฝ้าระวังดูแล ไปจนถึง แก้ไขพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของนักเรียน ซึ่งประการหลังนี้จะพบในโรงเรียนที่นักเรียนช่วงวัยที่เข้าสู่ วัยรุ่นคือในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นแล้ว ได้แก่ โรงเรียนชุมชนบึงเนียม บึงไคร่นุ่นของชุมชนบึงไคร่นุ่น จังหวัดขอนแก่น และโรงเรียน ชุมชนแม่ไผ่กลางและแม่ไผ่เหนือ จังหวัดพะเยา

อนึ่ง ทั้ง “บ้าน” และ “โรงเรียน” ทั้งในชุมชนที่มีวิถีชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงและชุมชน ที่ไม่มีวิถีเศรษฐกิจพอเพียง มักจะมีการให้ครอบครัวในชุมชนทำกิจกรรมตามโครงการเศรษฐกิจ พอเพียง ซึ่งในส่วนนี้เป็นการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวไปในตัวได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะ โรงเรียนจะเห็นได้ชัดเจนมากในการฝึกฝนให้นักเรียนพึ่งตนเอง อดออม ประหยัด ซึ่งพบว่า มีการ ส่งเสริมในส่วนนี้ทุกโรงเรียน ในทุกชุมชน ที่เป็นโครงการต่อเนื่องชัดเจน และมีกิจกรรมที่หลากหลาย ได้แก่ โรงเรียนวัดบางละแก ของชุมชนบ้านบางละแก ทั้งหมู่ที่ ๔ และ ๖ จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งมีทั้ง ธนาคารโรงเรียน ตลาดนัด ๕ บาท ในขณะที่โรงเรียนบ้านบึงสว่างคึกคักโพธิ์ของชุมชนบ้านบึงสว่าง จังหวัดขอนแก่น นั้น นอกจากจะให้นักเรียนปลูกผักสวนครัวตามโครงการเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว นักเรียนที่นี่ยังนำผลผลิตที่ปลูกเองมาประกอบอาหารกลางวันรับประทานในโรงเรียนด้วยตนเองอีก ด้วย โดยโรงเรียนมีจุดประสงค์ให้นักเรียนรู้จักการช่วยเหลือตนเอง เรียนรู้สิ่งที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน และสามารถนำไปปฏิบัติในครอบครัวได้จริง

ในเรื่องของเศรษฐกิจพอเพียงมีอยู่ในกิจกรรมการเรียนการสอนและคุณลักษณะอันพึง ประสงค์ มีกำหนดอยู่ในตัวหลักสูตรแล้วว่าจะต้องอยู่อย่างพอเพียง เพราะฉะนั้นเรื่องตรงนี้ในการเรียน การสอนมีอยู่แล้ว สอดแทรกไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการใช้ชีวิตประจำวัน ครูจะอบรมหน้าแถวชีวิตความ เป็นอยู่ การซื้อของ การเก็บรักษาของ ก็พอจะพูดอยู่ตลอด บางทีมันอาจจะไม่ได้ใช้ในการเรียนการ สอนโดยตรง แต่อยู่ในชีวิตประจำวัน..... โครงการออม เราปลูกฝังให้เด็ก แต่ที่นี้เราทำในเชิงบังคับ เพื่อให้ประโยชน์คงไปในตัวเด็ก เราเปิดโครงการมีธนาคารโรงเรียน ที่แรกมีปัญหาตรงที่ว่า พอเด็กฝาก แล้วมีการเบิกเงินกลับไปใช้ ซึ่งผู้ปกครองบอกว่านำไปซื้อของให้แก่เด็กบ้าง ก็กลายเป็นว่าเรารู้สึกว่า ผู้ปกครองไม่น่าทำแบบนี้ ก็เลยเปลี่ยนประมาณสัก ๒-๓ ปีมานี้ เดิมมีการฝากถอนแล้วก็เบิก ซึ่งมองไม่ เห็นว่าเด็กมีอะไรเปลี่ยนแปลง เลยตั้งกฎใหม่ไม่ให้เบิก หรือถ้าจะเบิกต้องมาคุยกันก่อน สุดท้าย ผอ. บอกว่าคนที่ฝากห้ามเบิก จะเบิกได้ก็ต่อเมื่อจบ ป.๖ เท่านั้น เราต้องการให้เด็กนำเงินไปต่อยอด

ทางการศึกษา หลังจากที่ได้ จบ ป.๖ ไปแล้ว จะได้มีทุนก้อนหนึ่งไปเรียน ต่อ ม.๑ อย่างน้อยก็ประหยัด ช่วยลดภาระผู้ปกครองได้เลย

ในส่วนของวัดไม่ค่อยมีบทบาทเด่นชัดนักในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว แต่จะมีในลักษณะบทบาททางอ้อมคือการสั่งสอนคุณธรรม ยกเว้นบางพื้นที่ที่มีวัดมีบทบาทต่อชุมชน คือ วัดท่าเรียบในชุมชนบ้านบึงไคร่นุ่น จังหวัดขอนแก่น รวมทั้งมัสยิดของบ้านเขาค้าง จังหวัดกระบี่ ก็มีบทบาทอย่างมากในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวและมีเนื้อหาครอบคลุมวิถีชีวิตในครอบครัวหลายด้าน ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว บทบาทที่พึงกระทำต่อกันของสมาชิกในครอบครัว การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในครอบครัว เป็นต้น

งานวิจัยเรื่องบทบาทของบวร (บ้าน วัด โรงเรียน) ในการพัฒนาชุมชน ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านโนรา อำเภอบางบาล จังหวัดร้อยเอ็ด ที่พบว่า สถาบันครอบครัวและเครือญาติ สถาบันศาสนา และความเชื่อ และสถาบันการศึกษา มีบทบาทในการพัฒนาทางการศึกษา เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนแต่มีระดับแตกต่างกันดังกล่าวก็คือ สถาบันครอบครัวและเครือญาติมีบทบาทอย่างมากในการพัฒนาชุมชนทั้งทางด้านการศึกษา เศรษฐกิจและด้านสังคม ขณะที่สถาบันศาสนาและความเชื่อมีบทบาทน้อยมาก แต่ขัดแย้งกันในส่วนของการวิจัยที่ระบุว่าสถาบันการศึกษามีบทบาทน้อยมากในการพัฒนาหมู่บ้านโนรา และงานวิจัยชิ้นนี้มีความแตกต่างจากงานวิจัยที่ได้กล่าวมาแล้ว ในแง่ของการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวโดยเฉพาะการใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียงนั้นมีบทบาทในโรงเรียนอย่างชัดเจนมาก ซึ่งน่าจะเป็นเพราะการวิจัยมุ่งเน้นเฉพาะประเด็นความเข้มแข็งของครอบครัวและการใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งประการหลังนี้เป็นนโยบายของรัฐที่สนับสนุนให้โรงเรียนจัดให้เด็กและขยายสู่ชุมชนอยู่แล้ว ผลที่ได้จึงปรากฏชัดเจนว่าในแง่โรงเรียนมีบทบาทมาก

ทั้งนี้ การส่งเสริมหรือพัฒนาความเข้มแข็งของครอบครัวโดย บ้าน วัด และโรงเรียนนั้นเกิดขึ้นโดยเป็นบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่าย มีเนื้อหาครอบคลุมหลายด้านในชีวิต แต่ไม่ปรากฏว่าเป็นความตั้งใจที่จะส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวตามมาตรฐานของครอบครัวเข้มแข็งในด้านต่างๆ แต่เมื่อพิจารณาแล้วก็พบว่า เนื้อหาที่บ้าน วัด โรงเรียนส่งเสริมอยู่ตามบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่ายนั้นก็ครอบคลุมทุกด้านของมาตรฐานครอบครัวเข้มแข็ง แต่สังเกตได้ว่าไม่ค่อยมีในด้านของการพึ่งพาตนเองในด้านข้อมูลข่าวสาร

จากผลการวิจัย ที่แสดงว่าวิธีการและเนื้อหาการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวที่ชุมชนมีนั้น มักเป็นลักษณะของการส่งเสริมตามภาระบทบาทหน้าที่ของสถาบัน (บ้าน วัด โรงเรียน) ส่วนใหญ่เป็นไปตามนโยบายของรัฐอยู่แล้ว จึงทำให้มีวิธีการและเนื้อหาเหมือนหรือใกล้เคียงกันในทุกพื้นที่ ทั้ง ๔ พื้นที่ ๘ ชุมชน และยังไม่ได้มีนโยบายที่เชื่อมโยงกับมาตรฐานครอบครัวเข้มแข็งอย่างชัดเจน เช่น ต้องส่งเสริมมาตรฐานด้านไหน อย่างไร ทำอย่างไรให้ผ่านตัวชี้วัด และการส่งเสริมความเข้มแข็งซึ่งครอบครัวที่มีอยู่ในชุมชนพื้นที่นั้นมักเป็นการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นแล้ว ซึ่งสังเกตได้ว่า ปัญหาที่

มีอยู่ในพื้นที่นั้น คือ ปัญหาเศรษฐกิจการเงิน ที่ถึงแม้ว่าจะเป็นชุมชนที่รายได้ค่อนข้างดี แต่ก็มีหนี้สินส่วนหนึ่งมาจากความฟุ้งเฟ้อ และอิทธิพลของยุคสมัยที่นิยมวัตถุ

รายได้นี้ก็มีส่วนที่เหมือนกัน เพราะว่าความที่ฐานะไม่ค่อยเท่าเทียมกัน คนที่เขาฐานะดีๆ เขามีส่วนก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง ส่วนคนที่ครอบครัวเด็กก็จะเป็นอาชีพที่รับจ้าง ก็ไม่ค่อยพอเพียง แต่ด้วยความเปลี่ยนแปลงของโลก ความทันสมัยต่างๆ คนก็อดไม่ได้ที่จะต้องตามกระแส แต่ในโลกที่ตัวเอง ทำมาหากิน รายจ่ายกับรายได้อาจจะไม่ค่อยพอเพียง แต่ก็อยากให้ตัวเองยกระดับเหมือนหรือเท่าเทียมกับคนอื่นๆ แต่ถ้าเทียบกับชุมชนอื่น เรามองว่ายังมีน้อยอยู่ ถ้าเทียบกับในเมืองมากมาย เราถึงได้มีหนี้สินกันล้นพ้นตัวเพราะเราอยากมี

...เห็นบ้านโน้นเขาซื้อรถยนต์ เรามีฐานะเพียงเล็กน้อย อยากมีเหมือนเขาก็ไปออก แอร์ก็ต้องส่ง ไม่รู้จักคำว่าพอเพียง อย่างที่ได้เงินมาเป็นก้อนแทนที่จะแบ่งเก็บ แบ่งใช้ ก็ไปใช้หมด เห็นเขาซื้อกางเกงมาใช้ตัวเป็นพันก็อยากได้เหมือนเขาทั้งที่เราเงินน้อย

ปัญหาที่พบอีกในหลายชุมชนก็คือ ปัญหายาเสพติด ปัญหาทางเพศ ปัญหาความสัมพันธ์ในครอบครัว เช่น เด็กไม่ได้อยู่กับพ่อแม่

ปัญหาเรื่องชู้สาว เพราะว่าเด็กเป็นวัยรุ่นแล้ว และสื่อหนึ่งที่มันมีเร็วนี้พวกไลน์ พวกโทรศัพท์มือถือ เจอกันปั๊บ อย่างปีที่แล้วจัดกิจกรรม ในกลุ่ม ๒ ตำบลเป็นขานเมือง เด็กวัยรุ่นก็แลกเปลี่ยนโทรศัพท์กัน ปิ้งกัน เอาไปเอามากี่มีเรื่องเพศ หนีโรงเรียนไปเที่ยวสนุกด้วยกัน สุดท้ายก็ออกกลางคัน มีลูกเขาก็ให้ออกจากโรงเรียน อันนี้คือเด็กที่ขาดวุฒิภาวะในการตัดสินใจ อีกปัญหาหนึ่งก็มาจากสื่อออนไลน์ นี่คือปัญหาหนึ่งที่สื่อภาครัฐควบคุมไม่ถึง

ทั้งหมดนี้ยังเป็นปัญหาครอบครัวในสังคมไทยอย่างต่อเนื่องเช่นที่ปรากฏในงานวิจัยช่วงก่อนหน้านี้ พฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของเด็กและเยาวชน ซึ่งนับว่าเป็นปัญหาใหญ่ของทั้งในระดับครอบครัวรวมถึงสังคมส่วนรวมอย่างมาก โดยสรุปแล้ว เด็กและเยาวชนมีพฤติกรรมที่เป็นปัญหาและน่ากังวลใน ๓ ประเด็นใหญ่คือ พฤติกรรมบริโภคนิยม (ฟุ่มเฟือย บูชาเงินและวัตถุ) ความไม่เท่าทันสื่อ (ติดสื่ออย่างไม่มีวิจารณญาณ ใช้สื่อในทางที่เป็นภัยกับตัวเองและสังคม) และมีค่านิยมเรื่องเพศสัมพันธ์ที่ไม่เหมาะสม (มีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร การทำแท้ง การขายตัว)

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ แนวทางในการใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงของบุคลากรของ บ้าน วัด โรงเรียนในการส่งเสริมความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัว ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อนี้เป็นความมุ่งหมายหลักของงานวิจัยดังกล่าวข้างต้นนี้ที่พยายามเชื่อมโยงวิถีเศรษฐกิจพอเพียงกับเรื่องของการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว โดยใช้ “บวร” หรือ บ้าน วัด โรงเรียน เป็นตัวขับเคลื่อนหลัก ซึ่งจากการศึกษาในพื้นที่ โดยตั้งต้นจากชุมชนที่มีวิถีชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง คือ ชุมชนที่ได้รับการประกาศเป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบของกระทรวงมหาดไทย และชุมชนใกล้เคียงที่ยังไม่ได้รับการประกาศเป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจ ซึ่งผลการวิจัยนั้น ไม่พบความเชื่อมโยงดังกล่าวใน

ลักษณะที่เป็น “ความตั้งใจ” หรือ “นโยบาย” ในระดับชุมชนที่จะใช้หลักวิถีเศรษฐกิจพอเพียงอยู่แล้ว ถึงแม้ว่าบางพื้นที่จะไม่ได้เป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงก็ตาม และในขณะเดียวกันทุกพื้นที่ก็มีการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวอยู่แล้วด้วยเช่นกัน เพียงแต่ว่าเป็นการส่งเสริมที่อยู่ในบทบาทหน้าที่อย่างอยู่ในวิถีชีวิต จึงไม่ได้เฉพาะเจาะจงว่าสิ่งเหล่านั้น คือ การส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว และที่สำคัญคือไม่ได้มีทิศทางแน่นอนว่าเป็นการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวด้านใด (ตามมาตรฐานครอบครัวเข้มแข็ง) แต่ที่มีอยู่แล้วในชุมชนในพื้นที่ที่ศึกษา คือ ผลผลิตและผลพลอยได้ของวิถีเศรษฐกิจพอเพียงในรูปของกิจกรรมทางการเกษตรหรือกิจกรรมอื่นๆไปช่วยส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวในบางประการ แต่อย่างที่กำลังกล่าวแล้วว่า เป็นการส่งเสริมโดยที่ผู้ใช้เอง “ไม่ได้ตั้งใจ” หรือ “เจาะจง” หรือ “มีนโยบาย” มาก่อนว่าจะใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียงส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว

ดังนั้น ผลการวิจัยในข้อนี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอผลในลักษณะที่เป็น “แนวทาง” การใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียงของบ้าน วัด โรงเรียน ในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว ซึ่งเป็นผลได้จากการสนทนากลุ่มร่วมกันระหว่างบุคลากรของ บ้าน วัด โรงเรียน จากทั้งชุมชนที่มีวิถีเศรษฐกิจพอเพียง (หมู่บ้านเศรษฐกิจแบบพอเพียง) และชุมชนที่ไม่มีวิถีเศรษฐกิจพอเพียง (หมู่บ้านที่ยังไม่ได้ประกาศเป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบ) โดยการสรุปความคิดเห็นจากวงสนทนากลุ่มในทุกพื้นที่แล้ว ซึ่งผลที่ได้ นำเสนอเป็น ๒ ประเด็นหลัก ได้แก่ ประเด็นแรก เป็นเรื่องของปัญหาหรืออุปสรรคที่เกิดขึ้นในการที่จะใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียงของในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว และประเด็นที่สองคือ เรื่องของแนวทาง การใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียงของบ้าน วัด โรงเรียน ในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว ดังนี้

๑) ปัญหาอุปสรรคในการใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียงของบ้าน วัด โรงเรียน ในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว

จากการสนทนากลุ่มในทุกพื้นที่ที่มีความเห็นเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรคที่อาจจะทำให้บ้าน วัด โรงเรียน ไม่สามารถใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อไปส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวได้ หรือทำได้ไม่ดี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นอุปสรรคที่จะเกิดจากใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งสรุปได้เป็นประเด็นดังนี้

๒) ประชาชนยังไม่เข้าใจ “วิถีเศรษฐกิจพอเพียง” อย่างลึกซึ้งในอันที่จะหมายถึงฐานคิด หลักทั้ง ๓ ห่วง ๒ เงื่อนไข ซึ่งสามารถนำไปใช้ได้ในชีวิตประจำวันในทุกการกระทำ ทุกอาชีพ ทุกสถานะ แต่ส่วนใหญ่เข้าใจวิถีเศรษฐกิจพอเพียง แต่ในการกระทำอื่นๆในชีวิตกลับไม่ได้นำหลักการนี้มาใช้ ...เศรษฐกิจพอเพียงบางคนปลูกเครื่องครัวไว้ข้างบ้าน ใครมีอะไรปลูกอะไร ต้นหอม ไม่เอามาใช้ แต่ไปซื้อมานั่นแหละไม่รู้จักรับการนำของที่มีอยู่มาใช้ ไม่รู้จักคำว่าพอเพียง เห็นบ้านโน้นเขาซื้อรถยนต์ เรามีฐานะเพียงเล็กน้อย อยากมีเหมือนเขาก็ไปออก แชรก็ต้องส่ง ไม่รู้จักคำว่าพอเพียง อย่างที่ได้เงิน

มาเป็นก้อนแทนที่จะแบ่งเก็บ แบ่งใช้ ก็ไปใช้หมด เห็นเขาซื้อกางเกงมาตัวเป็นพันก็อยากได้เหมือนเขา ทั้งที่เรามีเงินน้อย ...ชาวบ้านเขาจะคิดแค่ว่าปลูกผักกินเอง แต่ในความเป็นจริงแล้วต้องลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็น เพิ่มรายได้จากเศรษฐกิจพอเพียง จากการศึกษาเล่าเรียน การฟังวิทยุ การอ่านหนังสือพิมพ์ การดูโทรทัศน์อยู่ในนั้น คนเราต้องแสวงหาความรู้ด้วยและก็ในส่วนที่เป็นความรู้ก็เอามาใช้ในวิถีชีวิต แม้แต่ในละครจริงๆ แล้วก็มีความรู้อยู่ แต่คนเข้าใจว่าเป็นแค่การปลูกผัก ขุดบ่อเลี้ยงปลา...

๓) ในส่วนของการเรียนรู้วิถีเศรษฐกิจพอเพียงผ่านกิจกรรมผ่านโครงการหรืออาชีพเสริม ซึ่งเป็นสิ่งที่มีในทุกพื้นที่ที่เป็นชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ก็ยังไม่สามารถที่จะดึงทุกคนรอบครัวมาเข้าร่วมได้ ซึ่งการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมโครงการนี้ ที่คนทั่วไปเข้าใจว่าเศรษฐกิจพอเพียง คือ “ปลูกผัก” คือ “เลี้ยงปลา” คือกิจกรรมทางการเกษตรอื่นๆ นั้น ที่จริงแล้วถ้าได้ลงมือทำก็จะค่อยๆ เข้าใจและเรียนรู้ไปกับกิจกรรมนั้นว่าภายใต้การปลูกผักกินเองเหลือแล้วขาย ฯลฯ นั้น มีหลักการอะไรของเศรษฐกิจพอเพียงมาเกี่ยวข้องตรงไหน อย่างไร จนสามารถเข้าใจในฐานคิดหลักคิดของเศรษฐกิจพอเพียงอย่างแท้จริงและนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้กับทุกๆ การคิดการกระทำ แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือ ในขั้นตอนที่ชุมชนก็กระตุ้นให้ครอบครัวในชุมชนมาร่วมกิจกรรม ร่วมโครงการเหล่านี้ได้ ก็ไม่ได้รับความร่วมมือไปเสียทั้งหมด คือ บางครอบครัวสนใจเข้าร่วมกิจกรรม บางครอบครัวก็ไม่สนใจ บางครอบครัวเข้าใจ แต่ไม่ลงมือทำ จึงทำให้ความรู้ความเข้าใจในวิถีเศรษฐกิจพอเพียงไม่สามารถขยายไปสู่ทุกครอบครัวได้ แม้แต่ในชุมชนที่เป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบก็ตาม ...ในตอนนี้เหมือนเศรษฐกิจพอเพียงมันมีเพียงบางพื้นที่ ก็ยากให้เกิดทั้งตำบล... จะไปส่งเสริมให้ไปใช้ในครอบครัวได้อย่างไร ที่เราทำนี้แต่ละบ้านที่ส่งตัวแทนมา เราก็หวัง เพราะเราไม่สามารถจับคนในหมู่บ้าน ๑๗๐ คน มาฟังได้ ถ้าฟังแค่ให้ส่งตัวแทนครัวเรือนมาประชุมก็ยากอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นถามว่าเราจะสามารถทำให้บทบาททำนุผู้ใหญ่บ้านจะให้ทุกครัวเรือนนำเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ได้หรือไม่ ผมให้คำตอบไม่ได้... เวลาเราทำกิจกรรมเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง คนที่เข้าร่วมโครงการจะเป็นคนฐานะปานกลางกับล่างลงมา ส่วนคนที่ฐานะดีก็จะมีส่วนร่วมบ้าง แต่น้อย อย่างเช่นการจัดประชุม สมาชิกไขว่ไก่ก็จะมานั่งฟัง แต่เขาไม่เอาด้วย เขาขอเป็นฝ่ายซื้อไขว่ไก่จากชาวบ้าน...ก็ไม่ทั้งหมด มันมาจากข้าราชการก็ไม่มา พวกที่ทำงานบริษัทต่างๆ ก็ไม่มา พวกเราเป็นเกษตรกร พวกที่รับผลประโยชน์จะให้ความร่วมมือ พวกที่ไม่ทำการเกษตรก็จะไม่ให้ความร่วมมือ

๔) ในส่วนของบ้าน วัด โรงเรียน ซึ่งจะเป็นตัวขับเคลื่อนหลักนั้น ในความเป็นจริงคือ บางฝ่ายเองก็ไม่ได้เป็นตัวอย่างที่ดี คือ การปฏิบัติก็ยังห่างไกลจากคำว่าพอเพียง บางฝ่ายก็ยังไม่มีความรู้ความเข้าใจในวิถีเศรษฐกิจพอเพียง จึงเป็นการยากที่จะเป็นผู้ขับเคลื่อนในการใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียงไปส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว ...ผมก็สงสัยว่าสำนักงานพระพุทธศาสนาของเราเน้นเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงให้กับทางศาสนาอย่างไรหรือไม่ มาเชื่อมโยงกับทางชุมชน นอกเหนือจากไปวัดปกติ พระบางรูปยังตัดกิเลสไม่ได้ ใส่ของน้อยก็บ่นอีก อันนี้เราพูดตามความเป็นจริงนะ สังคม

ปัจจุบัน เพราะฉะนั้นมันก็ต้องเริ่มทุกส่วนละครับ สำนักงานพระพุทธศาสนาที่ควรจะมาเน้นให้สมภารทุกวัดเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงและมาร่วมกับชุมชนแก้ปัญหา แล้วส่วนใหญ่พระทุกวันนี้ เน้นไปเรื่องของสัก เสก เลข ยันต์ ดูหมอ ให้ห่วย ก็เลยไม่เข้าใจในเรื่องประเด็นของพระพุทธเจ้าเท่าไร คนไปวัดทุกวันนี้ก็ไปไม่ถึงธรรมะเท่าที่ควร...วัดที่บ้านผมนะ มันเป็นวัดที่พระไม่ค่อยมีความรู้ นั่นแหละเป็นวัดที่หลวงตาแก่ๆ...ผมว่าของผมมันไม่มีพระที่มีความรู้นะ ถ้าพระที่มีความรู้ พระที่นักพัฒนามาอยู่..อยากได้พระที่นักพัฒนา ถ้าพระได้มีความรู้มาอบรม ได้มา ๘ คำ ๑๕ คำ แบบนี้จะเข้าใจหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นมาอย่างไร นี่ก็ไหวกันธรรมดาๆกัน ...พระไม่มีภูมิความรู้ เพราะวัดต่างๆ พระส่วนมากจะอยู่ในวัด ไปเรียนหนังสือเป็นเจ้าคุณ นั่งทับอยู่ อยู่กองสังฆทานทั้งหลาย ที่นี้อยู่ตามบ้านนอกเรานี้ คือพระแก่ กับพระพิการนานด้วยพรรษา แก่เพราะพิการ ไปทำอะไรกินไม่ได้ ต้องไปบวชกิน และตรงนี้ที่ไม่มีภูมิรู้ เพราะว่าปฏิบัติไม่ดี ในวัดที่ปฏิบัติเคร่งครัด แล้วก็ขาดศรัทธา ภูมิตัวนี้ไม่มี ถ้าหากขาดศรัทธาความเลื่อมใสแล้ว ไปวัดก็ไปตามประเพณีเฉยๆ...อันนี้คือประเด็นปัญหาที่เป็นอยู่ปัจจุบัน คือ คนไม่มีอยู่วัด คนที่อยู่วัดก็คือคนพิการ หรือคนไม่รู้นี่คือประเด็นของวัด ส่วนมากที่ผมมาดู มันจะเจอบุคคลอย่างนั้น เพราะคนที่มียศความรู้บวชเข้าก็บวชออก ทุกวันนี้ เปรียบใหญ่ๆก็คือสึกออกมาทำงาน อันนี้สังคม และก็สังคมก็ไม่พอเพียง เป็นสังคมที่เฟ้อ ฟุ่มเฟือยเพราะไม่มีจ่าย มีแต่รับอย่างเดียว เห็นพระผู้ใหญ่ที่ซื้อเครื่องบิน แล้วก็เจ้าอาวาสแถวๆบ้านเรานี้ ถ้าหากมีพรรษาใหญ่หน่อยก็มีนาเป็นทุ่ง บ้านเป็นหลัง เพราะว่ารับอย่างเดียว ญาติมี ซื้อมอเตอร์ให้หลาน มีไหมครับ มี ผลพูดความจริงนี่คือสถาบันสงฆ์

๕) ความยากในการทำงานร่วมกันของ ๓ ฝ่าย คือ บ้าน วัด โรงเรียน เนื่องจากไม่มีนโยบายความร่วมมืออย่างจริงจัง ... ดังนั้น ผมสรุปง่ายๆในเรื่องภาคีภาคส่วน จะเป็นวัด บ้าน โรงเรียนว่าเขาเป็น บวร มนตรี นี้ มันเป็นคำที่สวยหรู มันคือปฏิบัติไม่ได้ ขาดการกำกับ ติดตาม ขาดความจริงใจ ที่สำคัญขาดงบประมาณ ...ตรงนี้ ต้องมีเจ้าภาพหลักมาขอความร่วมมือจากชุมชน ซึ่งมันก็ยาก

๖) บทบาท ขอบเขตของทั้ง ๓ ฝ่าย คือ บ้าน วัด โรงเรียน ในปัจจุบันที่จะเข้าถึงการมีส่วนร่วมในการพัฒนาหรือส่งเสริมครอบครัวนั้น ลดน้อยลง ทำอะไรไม่ได้มาก ...ถ้าสมภารที่อยู่ในวัดพูดในวัดก็โอเค ผู้นำพูดโอเค ครูพูดโอเค แต่ก่อนนี้ ชุมชนสังคมยังไม่กว้าง ตามไม่ไกลไปถึง เส้นทางคมนาคมลำบาก อย่างเช่น สมภารอยู่ที่วัด หลวงตาว่าอย่างไร ถ้าเด็กเกิดเลี้ยงยาก ไปฝากตาเป็นบุตร เสกผูกขา จบ ความเชื่อ แต่ทุกวันนี้พระไม่มีภูมิ และที่สำคัญส่วนมาก ไม่ได้ว่านะ โยมจะเป็นเจ้าอาวาสเอง แล้วถ้าหากเจ้าอาวาสหลายคนก็จะไปตั้งวัดใหม่ นั่นคือ สถาบัน นั่นแหละคือปัญหา ที่นี้ในส่วนหนึ่งนี้ กำนันพูดว่าแต่ก่อน เรามี ๑. การทำบุญลั้มวัวมา วัวต้องกินเนื้อสัน กำนันต้องได้ ผู้ใหญ่บ้านครูก็ต้องได้กิน แต่ก่อนเป็นอย่างนั้น เพราะเชื่อ เมื่อก่อนเป็นไงปัญหาเปราะบาง พระอาจารย์แห่งยกเลิกไม่เรียว ประชาชนยกเลิกไม่เรียว ๒. ไว้ทรงผม เครื่องแต่งกายเข้าสมัยใหม่เลยทำอะไรไม่ได้

ผู้ปกครองทุกวันนี้เตะไม่ได้ ลูกฉันดีหมดเวลามีปัญหา อันนี้ก็คือปัญหาสังคมในปัจจุบัน เพราะฉะนั้นครูทำอะไรมาไม่ได้ โอเคสังคมพระ ๓ แสนกว่า สังคมครู ๖ แสนกว่า มีปัญหาอยู่เหมือนกัน...

จากปัญหาดังกล่าว ร่วมกับการสรุปวิเคราะห์จากการสนทนากลุ่มและสัมภาษณ์ในทุกพื้นที่ จึงสรุปเป็นแนวทางการใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียง บ้าน วัด โรงเรียน ในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว ดังนี้

๑) แนวทางการใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียงของบ้าน วัด โรงเรียน ในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว

๒) ต้องเริ่มจากหน่วยงานระดับสูงของประเทศ คือระดับกระทรวงต้นสังกัดของบ้าน วัด และโรงเรียนต้องมีนโยบายชัดเจนในความร่วมมือกันในเรื่องนี้ พร้อมกับมีนโยบายการปฏิบัติที่จริงจังทุกขั้นตอนตั้งแต่เริ่มจนถึงการติดตามประเมินผล ... ถามว่าประเด็นจะเอาเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงมาสู่สถาบันครอบครัวยังไง ทำชุมชนยังไงให้เข้มแข็ง ที่นี้การขับเคลื่อนจะมี ๓ ฝ่าย บ้าน วัด โรงเรียน ดังนั้น สถาบัน กระทรวงมหาดไทย แล้วก็สำนักพุทธเกี่ยวกับวัด กระทรวงศึกษาธิการ การศึกษาโรงเรียน เพราะฉะนั้น ๓ ฝ่ายจะต้องจับมือกัน เอาให้จริงจังในแนวปฏิบัติ

๓) ในระดับชุมชนต้องมีผู้นำหรือเจ้าภาพหลักในการกระตุ้น ขอความร่วมมือ ติดตาม และต้องเป็นผู้นำที่เข้าถึงทุกฝ่ายได้ ทั้งในระหว่างบ้าน วัด โรงเรียนเอง กับครอบครัวในชุมชน

๔) บ้าน วัด โรงเรียน ต้องมีความเข้าใจอย่างถ่องแท้เกี่ยวกับวิถีเศรษฐกิจพอเพียงก่อน เข้าใจแล้วต้องทำต้องปฏิบัติด้วย และต้องมีความเข้าใจเกี่ยวกับความเข้มแข็งของครอบครัวด้วยอย่างน้อยที่สุด คือ เข้าใจว่าเรื่องของปัญหาครอบครัวไม่ใช่เรื่องส่วนตัวที่ชุมชนไม่สามารถเข้าไปยุ่งได้...เมื่อก่อนมักจะได้ยินคำว่าครอบครัวเขาอย่าเข้าไปยุ่งเลย เมื่อก่อนนี้ใช่เลย แต่พอไปอบรมที่ได้ความรู้มา ผมก็เข้าใจว่าครอบครัว ไม่ใช่ครอบครัวหนึ่งครอบครัวเดียว เราอยู่ร่วมกัน ชุมชนหนึ่งก็เหมือนครอบครัวหนึ่ง ฉะนั้นตรงนี้ ที่ผมถึงมาคิดว่า บ้านใกล้เคียงมันก็ต้องเหมือนคนในครอบครัวเดียวกัน เพียงแต่เราไปทำร้าย แต่ก็ยังมองเห็นกันใช่ไหม ในอดีตคุณยังดักแกงให้กันกินได้ เป็นครอบครัวเดียวกัน เพราะฉะนั้นถ้าครอบครัวหนึ่งมีปัญหา อีกหลายๆครอบครัวไม่ยุ่งเกี่ยวเลย ปัญหาที่ลูกหลานมาถึงครอบครัวเราใช่ไหม เรื่องพวกนี้มันจะต้องสร้างความผูกพัน เห็นครอบครัวหนึ่งมีปัญหาช่วยได้เราก็ควรเข้าไปช่วยด้านใดด้านหนึ่งก็ตาม...ปัญหาเรื่องครอบครัวน้อย ถ้าเรื่องการหย่าร้าง เราไปทำอะไรเขาไม่ได้อยู่แล้ว แต่ก็ต้องปล่อยเขา คนเขาจะหย่า ปัญหาหนี้เรื่องผัวเมียทะเลาะกันอีกอย่างคนนอกเข้าไปไม่ได้ถึงเวลาดีกัน

๕) ขยายกลุ่มประชากรหรือครอบครัวที่มีความเข้าใจหรือกลุ่มที่ปฏิบัติหรือใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียงในชีวิตประจำวันให้มากขึ้น เพื่อที่จะนำไปสู่ครอบครัวได้ง่ายและชัดเจนขึ้น

๖) ในการทำกิจกรรมเกี่ยวกับวิถีเศรษฐกิจพอเพียงไม่ว่าจะเป็นโดยบ้าน วัด หรือโรงเรียน ควรมีการสรุปบทเรียนหรือบอกกล่าว อธิบาย ขยายความ ว่าสิ่งที่อยู่ภายใต้กิจกรรมเหล่านั้น

(เช่น การปลูกผักสวนครัวรับประทานเอง เหลือแล้วนำไปขาย) คือ หลักคิด ฐานคิดของเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งสามารถนำไปใช้ได้ในการดำเนินชีวิตครอบครัวด้วย คือ ถ้าทุกการกระทำประกอบไปด้วย หลักคิด คือ มีความรู้ มีคุณธรรม รู้จักพอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันที่ดีแล้ว ก็สามารถมีครอบครัวที่ดีมีความเข้มแข็งตามมาตรฐานทุกด้านได้ หรือแม้แต่การบอก อธิบายว่ากิจกรรมโครงการที่เกี่ยวกับวิถีเศรษฐกิจพอเพียงนั้น เมื่อทำแล้วจะช่วยครอบครัวได้อย่างไรดี หรือมีประโยชน์อะไรต่อครอบครัว เพราะบางทีกลุ่มเป้าหมายของทั้ง ๓ ฝ่าย อาจเข้าใจได้ไม่ครบถ้วนจนทำให้นำไปเชื่อมโยงใช้กับชีวิตประจำวันในการกระทำอื่นๆได้

๓) วิธีการใช้เศรษฐกิจพอเพียงในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวนั้น ใช้ตามบทบาทเดิมที่มีอยู่ คือ บ้านใช้ผ่านทางการปกครอง ดูแล โรงเรียนผ่านทางการสอนและปลูกฝังทุกระดับชั้น ส่วนวัดอยากให้เพิ่มบทบาทมากกว่านี้โดยเฉพาะการเน้นคุณธรรมและการเป็นตัวอย่างที่ดีในประเด็นความเชื่อมโยงระหว่างการใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียงกับการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวนั้น ซึ่งกล่าวแล้วว่า ไม่พบความเชื่อมโยงดังกล่าวในลักษณะที่เป็น “ความตั้งใจ” หรือ “นโยบาย” ในระดับชุมชนที่จะใช้หลักวิถีเศรษฐกิจพอเพียงมาช่วยส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งของครอบครัว โดยที่เกือบทุกชุมชนที่เป็นพื้นที่ศึกษาครั้งนี้มีการส่งเสริมวิถีเศรษฐกิจพอเพียงอยู่แล้ว ถึงแม้ว่าบางพื้นที่จะไม่ได้เป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงก็ตาม และในขณะเดียวกันทุกพื้นที่ก็มีการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวอยู่แล้วด้วยเช่นกัน เพียงแต่ว่าเป็นการส่งเสริมที่อยู่ในบทบาทหน้าที่บางอย่างอยู่ในวิถีชีวิต จึงไม่ได้เฉพาะเจาะจงว่าสิ่งเหล่านั้นคือการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวและที่สำคัญ คือ ไม่ได้มีทิศทางแน่นอนว่าเป็นการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวด้านใด แต่ที่มีอยู่แล้วในชุมชนในพื้นที่ที่ศึกษาคือผลผลิตและผลพลอยได้ของวิถีเศรษฐกิจพอเพียงในรูปของกิจกรรมทางการเกษตรหรือกิจกรรมอื่นๆไปช่วยส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวในบางประการ แต่อย่างทีกล่าวแล้วว่า เป็นการส่งเสริมโดยที่ผู้ใช้เอง “ไม่ได้ตั้งใจ” หรือ “เจาะจง” หรือ “มีนโยบาย” มาก่อนว่าจะใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียงส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว ตามที่ผลการสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงส่วนหนึ่งระบุว่าส่วนสำคัญที่ขาดหายไปของการศึกษาวิจัยเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ก็คือ ความรู้เพื่อการเชื่อมต่อสถาบันครอบครัว โรงเรียนและศาสนา และยังไม่พบงานวิจัยที่ศึกษาบทบาทของครอบครัว สถาบันศาสนาในการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรม เพื่อให้สามารถเป็นพลังขับเคลื่อนการพัฒนาของประเทศไปในแนวเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นการวิจัยตั้งต้นของการวิจัยนี้

ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงได้นำเสนอถึงปัญหาและอุปสรรคในการเศรษฐกิจพอเพียงของบ้าน วัด โรงเรียนในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว และแนวทางในการใช้เศรษฐกิจพอเพียงของบ้าน วัด โรงเรียนในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว ซึ่งเป็นผลจากการสนทนากลุ่ม จากตัวแทนของบ้าน วัด โรงเรียน ในชุมชนพื้นที่ที่ศึกษาดังที่ได้เสนอไว้ดังกล่าว

ทั้งนี้ งานวิจัยข้างต้น ได้เสนอแนะให้เห็นรูปแบบอีกหลากหลาย เช่น

๑) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งในส่วนของการส่งเสริมวิถีเศรษฐกิจพอเพียง การส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัวในชุมชน ควรจะได้มีการอธิบายทำความเข้าใจกับครอบครัวในชุมชนถึงหลักคิดและการปฏิบัติตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียงที่นอกเหนือไปจากการส่งเสริมในลักษณะทำโครงการด้วย เนื่องจากผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่าครอบครัวในชุมชนเองยังไม่เข้าใจหลักหรือวิธีคิดอย่างลึกซึ้งในอันที่จะนำไปใช้ในชีวิตประจำวันนอกเหนือจากกิจกรรมตามโครงการ นอกจากนี้ควรชี้หรือเชื่อมโยงให้เห็นว่าหลักการของวิถีเศรษฐกิจพอเพียงนั้นสามารถเอื้อให้เกิดความเข้มแข็งของครอบครัวได้ เช่น หากในครอบครัวดำเนินชีวิตโดยมีความพอประมาณ ก็น่าที่จะทำให้ครอบครัวสามารถควบคุมรายรับรายจ่าย ลดปัญหาทางเศรษฐกิจของครอบครัวได้ ความมีเหตุผลที่พร้อมด้วยคุณธรรมและความรู้ที่ถูกต้องรองรับการกระทำของตนเองในการปฏิบัติต่อครอบครัว น่าจะส่งผลให้การแสดงบทบาทหน้าที่ในครอบครัวของสมาชิกครอบครัวต่อกันนั้นเป็นไปอย่างเหมาะสม ซึ่งจะส่งผลดีต่อสัมพันธภาพในครอบครัวด้วย หรือความมีภูมิคุ้มกันในตนเองน่าที่จะช่วยให้ครอบครัวสามารถปรับตัวได้ดีเมื่อเกิดวิกฤติในครอบครัว เช่นนี้ เป็นต้น

๒) จากผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นจุดเด่นของแต่ละชุมชนในแง่ของบทบาทของบ้าน วัด โรงเรียน ที่แตกต่างกันออกไป เช่น บางพื้นที่ “บ้าน” มีความสำคัญหรืออิทธิพลต่อครอบครัวในชุมชนมาก บางพื้นที่ “วัด” เป็นฝ่ายที่มีความสำคัญและอิทธิพลมากกว่า หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับนโยบายน่าจะได้ใช้จุดเด่นในส่วนนี้ให้เกิดประโยชน์ต่อครอบครัวในชุมชนมากยิ่งขึ้น โดยการมอบนโยบายซึ่งในที่นี้ คือในส่วนที่เกี่ยวกับการใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียงในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว หรือขอความร่วมมือให้แต่ละฝ่ายนั้นๆเป็นแกนนำหรือผู้ขับเคลื่อนสำคัญในการส่งเสริมให้ครอบครัวในชุมชนได้นำไปใช้กับครอบครัวของตน

๓) ควรมีการศึกษาต่อในประเด็นของปัญหาหรืออุปสรรคในการใช้เศรษฐกิจพอเพียงในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว ตามประเด็นที่สรุปไว้จากผลการศึกษาโดยเฉพาะในเชิงการแก้ปัญหาดังกล่าว

๔) การศึกษาครั้งนี้ทำในพื้นที่ต่างจังหวัดและเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่คล้ายคลึงกัน การศึกษาในพื้นที่อื่นที่แตกต่างออกไปจากนี้ เช่น ชุมชนเมืองหลวงอาจได้ผลที่แตกต่างไปและน่าสนใจอย่างยิ่งทั้งในแง่ของการใช้วิถีเศรษฐกิจพอเพียงและการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว

จากการศึกษาของศุภชัย ทองจันทร์ และเสนห์ บุญกำเนิด^{๒๔๖} เรื่อง “การพัฒนาการมีส่วนร่วมของบ้าน วัด โรงเรียน ในการแก้ไขปัญหาเยาวชนในเขตเทศบาลตำบลพนม อำเภอนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี” โดยการศึกษาในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัญหาการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน วัด

^{๒๔๖} ศุภชัย ทองจันทร์ และเสนห์ บุญกำเนิด, การพัฒนาการมีส่วนร่วมของบ้าน วัด โรงเรียนและชุมชนในการแก้ไขปัญหาเยาวชนในเขตเทศบาลตำบลพนม อำเภอนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี, บทคัดย่อ.

และโรงเรียนในการแก้ไขปัญหาเยาวชนในเขตเทศบาลตำบลพนม อำเภพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี และเพื่อพัฒนาการมีส่วนร่วมของบ้าน วัดและโรงเรียนในการแก้ไขปัญหาเยาวชนในเขตเทศบาลตำบลพนม อำเภพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ผลการวิจัยพบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของบ้าน วัด โรงเรียนในการแก้ไขปัญหาเยาวชนในเขตพื้นที่เทศบาลตำบลพนม อำเภพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ได้แก่ ด้านการมีส่วนร่วมของ “บวร” ในการปฏิบัติและดำเนินการตามแผนงานการแก้ไขปัญหาเยาวชนในชุมชน รองลงมา ได้แก่ ด้านการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ด้านการมีส่วนร่วมของ “บวร” ในการติดตามและประเมินผล และด้านการมีส่วนร่วมของ “บวร” ปัญหาและสาเหตุของปัญหาและปัญหาที่พบในชุมชนได้แก่ ปัญหายาเสพติด พบว่า เด็กและเยาวชนมีการเสพยาเสพติด เช่น ยาบ้า กัญชา ๔ คน ๑๐๐ ปัญหาด้านพฤติกรรม ได้แก่ ความฟุ้งเพื่อติดเกมส์ ชาตินิยม และชาตินิยม ปัญหาด้านการศึกษา พบว่า เด็กและเยาวชนขาดเรียน หนีเรียน ออกกลางคัน และท้องในวัยเรียน

แนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของ “บวร” พบว่า ครอบครัวต้องมีการพัฒนาความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้น ผู้ปกครองเป็นแบบอย่างที่ดี และเป็นที่ปรึกษาให้แก่เยาวชน รวมทั้งเป็นผู้สร้างความรู้สึกมีคุณค่าให้กับเยาวชน เพื่อให้เยาวชนเกิดความมั่นใจในตนเอง โรงเรียน เมื่อเด็กเริ่มเข้าสู่วัยรุ่น จะเริ่มคบเพื่อนมากขึ้น และเริ่มสนใจเพศตรงข้าม ต้องการสร้างพฤติกรรมที่โดดเด่น ครูควรเข้าใจพฤติกรรมเหล่านี้ และสั่งสอนให้เด็กมีความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของร่างกาย เพื่อเข้าสู่วัยรุ่น สอนเพศศึกษาให้เยาวชนทราบถึงผลของการขาดความยับยั้งชั่งใจ รวมทั้งสร้างบรรยากาศที่โน้มน้าวให้เด็กเกิดความคิดสร้างสรรค์ พระสงฆ์ (ศาสนา) ปลุกฝังเรื่องวินัย จิตสำนึก และความรักผดชอบ ให้เยาวชนได้มีโอกาสร่วมกิจกรรมทางศาสนา นำธรรมะเข้ามาเป็นเครื่องมือพัฒนาสติปัญญา เสริมสร้างพลังสุขจิตและกล่อมเกล่าจิตใจ โดยจัดกิจกรรมในแบบธรรมะแห่งความสุขที่สอดคล้องกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาให้วัยรุ่นสามารถเข้าถึงได้ง่าย เช่น การทำบุญตักบาตร ไหว้พระฟังธรรม นั่งสมาธิ หรือการเวียนเทียนในวันสำคัญทางศาสนา การท่องเที่ยวธรรมในสื่อทางสังคม และสื่ออิเล็กทรอนิกส์สมัยใหม่ ดังนั้น ทั้ง ๓ ฝ่าย ควรมีส่วนร่วมในการดูแลเอาใจใส่เด็ก เมื่อพบเห็นสิ่งผิดปกติ ปลุกฝังเรื่องวินัย จิตสำนึกให้กับเยาวชน

สามารถสรุปผลการวิจัย ได้ดังนี้ ขั้นตอนที่ ๑ ศึกษาการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาเยาวชนของบ้าน วัดและโรงเรียนในเขตเทศบาลตำบลพนม อำเภพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี ระดับการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน วัด และโรงเรียนในการแก้ไขปัญหาเยาวชนในพื้นที่เขตเทศบาลตำบลพนม อำเภพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยภาพรวม และรายด้านอยู่ในระดับมาก ได้แก่ ด้านการมีส่วนร่วมของ “บวร” ในการปฏิบัติ/ดำเนินการตามแผนการแก้ไขปัญหาเยาวชนในชุมชน รองลงมาได้แก่ ด้านการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ด้านการมีส่วนร่วมของ “บวร” ในการติดตามและประเมินผล

ด้านการมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรมของ “บวร” และ ด้านการมีส่วนร่วมของ “บวร” ในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา

ปัญหาที่พบในชุมชน ได้แก่ ปัญหาด้านยาเสพติด พบว่า เด็กและเยาวชนมีการเสพยาบ้า สารระเหย ัญญา และสื่อบุหรี่ ปัญหาด้านพฤติกรรม ได้แก่ ความฟุ้งเฟ้อ การแต่งกาย ติดเกม ขาดวินัย ความรับผิดชอบ ไม่รู้จักหน้าที่ของตนเอง ขาดความร่วมมือกับชุมชน ไม่มีพลังเยาวชน และขาดจิตสำนึก ปัญหาด้านการศึกษา พบว่า เด็กและเยาวชนขาดเรียน ออกกลางคัน หนีเรียน ไม่เรียนต่อในระดับสูง ยากจน ไม่มีทุนการศึกษาต่อ เรียนจบแล้วไม่มีงานทำ ปัญหาทางเพศ ได้แก่ การมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร พบว่า มีการค้าประเวณี เกิดปัญหาท้องไม่มีพ่อ ปัญหาคุณธรรม จริยธรรม พบว่า เด็กและเยาวชนมีนิสัย กิริยามารยาทอันก้าวร้าว ขาดความเคารพเชื่อฟัง ไม่ปฏิบัติตามวัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม ปัญหาการใช้เวลาว่าง เด็กและเยาวชนใช้เวลาว่างในการเล่นเกมส์ ติดเพื่อน มั่วสุม เล่นการพนัน ดื่มสุรา ติดบุหรี่ และอื่นๆ ปัญหาการก่ออาชญากรรม มีการทะเลาะเบาะแว้งกัน ยกพวกตีกัน ลักขโมย ปล้นจนถึงขั้นการข่มขืน ปัญหาครอบครัว พบว่า ครอบครัวไม่มีเวลาดูแลบุตรหลาน ครอบครัวเปราะบาง แตกแยก ขาดความอบอุ่น

ขั้นที่ ๒ การพัฒนาการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหายาเสพติดของบ้าน วัดและโรงเรียน ผลการปฏิบัติการใช้รูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วมของบ้าน วัด โรงเรียน ในการแก้ไขปัญหายาเสพติดในเขตเทศบาลตำบลพนม อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี ผู้วิจัยได้นำรูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วมของบ้าน วัด โรงเรียนในการแก้ไขปัญหายาเสพติดในเขตเทศบาลตำบลพนม อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานีที่ผ่านการแก้ไขปรับปรุงแล้วนำไปปฏิบัติทดลองใช้กับกลุ่มเป้าหมาย คือ ตัวแทนผู้ปกครอง ตัวแทนครู และพระสงฆ์เป็นกลุ่มทดลอง จำนวน ๓๖ คน โดยใช้วิธีการสนทนากลุ่ม ทั้ง ๓ ประเด็นของเนื้อหารูปแบบ พบว่า

๑) ระดับครอบครัวได้สรุปความคิดเห็นในการพัฒนาด้านครอบครัว ได้แก่ ผู้ปกครองพ่อแม่ ทุกคนต้องศึกษาหาความรู้ในการเลี้ยงเด็ก สร้างความผูกพัน พ่อแม่ลูก มีเวลาพูดคุยกับลูกทุกวัน เปิดโอกาสให้แสดงความรู้สึก เปิดอก หรือซักถามปัญหา ว่าวันนี้ เขาประสบอะไรบ้าง มีความไม่สบายใจสิ่งใด อยากให้พ่อแม่ทำอะไรให้เขาบ้าง ต้องการความช่วยเหลืออะไร อย่าตีกรอบ หรือควบคุมเด็กแบบเข้มงวดจนเกินไป หรือปล่อยปละละเลยมากเกินไป เลี้ยงดูเด็กด้วยความรัก ความเมตตา แต่ไม่ตามใจหรือบังคับมากเกินไป เมื่อเด็กทำผิด หรือเมื่อเขามาปรึกษาปัญหา ก้อย่าเพิ่งดูว่าเป็นด้านแรกแต่ค่อยๆ สอนสอดแทรกในสิ่งที่ถูกที่ควร และระมัดระวังคำพูดคำจา ไม่ด่าเด็ก บ่อยๆ แต่พยายามหาสิ่งที่ดีในตัวเขา มาชมเชยเสมอ แล้วค่อยๆ ให้เขาปรับพฤติกรรมที่ไม่เอาความเครียดจากที่ทำงาน หรือโกรธสามี-ภรรยา มาลงที่เด็ก ให้เด็กได้มีเวลาในการออกกำลังกาย เล่นกีฬา ดนตรี ร้องเพลง ทำงานอดิเรกที่เขาชอบ ควรให้เด็กทุกคนหัดฝึกจิต สมาธิ เพื่อให้ควบคุมอารมณ์ มีทักษะในการจัดการกับความโกรธ ความก้าวร้าว ความเครียด ฝึกให้เด็กหัดทำงานตามวัย ช่วยเหลือตัวเองตามวัย และในวัย

มัธยมเริ่มให้เรียนรู้ กิจการธุรกิจของพ่อแม่ เพื่อเรียนรู้การทำงานจริงเมื่อเขาเติบโตเป็นผู้ใหญ่ เพื่อมิให้มีเวลาว่างเกินไป

๒) ระดับ โรงเรียน ได้สรุปความคิดเห็นในการพัฒนา ได้แก่ อบรมครูด้านจิตวิทยาเด็ก พัฒนาสติปัญญาเพื่อให้มีครูที่ปรึกษา รู้ เข้าใจจิตวิทยา จิตใจ เด็กสามารถเข้าหาได้ง่าย เพื่อให้เด็กมีโอกาสหรือสามารถเข้ามาปรึกษาปัญหาได้ ส่งเสริมกิจกรรมภายในโรงเรียน เพื่อให้เด็กและผู้ปกครองมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม เมื่อเด็กเริ่มเข้าสู่วัยรุ่นจะเริ่มคบเพื่อนมากขึ้น และเริ่มสนใจเพศตรงข้าม ต้องการสร้างพฤติกรรมที่โดดเด่น ครูควรเข้าใจพฤติกรรมเหล่านี้ และสั่งสอนให้เด็กมีความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของร่างกายเพื่อเข้าสู่วัยรุ่น สอนเพศศึกษาให้เยาวชนทราบถึงผลของการขาดความยับยั้งชั่งใจ เช่น การตั้งครรภ์ที่ไม่พึงประสงค์ การติดเชื้อโรคทางเพศสัมพันธ์ รวมทั้งสร้างบรรยากาศที่โน้มน้าวให้เด็กเกิดความคิดสร้างสรรค์

๓) ระดับ พระสงฆ์/สังฆ/ชุมชน ได้สรุปรวมความคิดเห็นในการพัฒนา ได้แก่ ปลุกฝังเรื่องวินัย จิตสำนึกและความรับผิดชอบ ให้เยาวชนได้มีโอกาสร่วมกิจกรรมทางศาสนา นำธรรมะเข้ามาเป็นเครื่องมือพัฒนาสติปัญญาเสริมสร้างพลังจิตและกล่อมเกลาจิตใจ โดยจัดกิจกรรมในแบบธรรมะแห่งความสุขที่สอดคล้องกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาให้วัยรุ่นสามารถเข้าถึงได้ง่าย เช่น การทำบุญตักบาตรไหว้พระ นั่งสมาธิหรือการเวียนเทียนในวันสำคัญทางศาสนา การท่องเที่ยวตามธรรมในสื่อทางสังคม และสื่ออิเล็กทรอนิกส์สมัยใหม่

การเข้าวัดทำบุญหรือร่วมกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาถือเป็นมงคลในชีวิต และเป็นก้าวที่สำคัญในการปรับเปลี่ยนค่านิยม ช่วยสร้างจิตให้เกิดกุศล ก่อเกิดความสุข ช่วยเสริมพลังทางจิตใจให้มีสมาธิ สติปัญญาในการพิจารณาพิจารณาถึงสิ่งต่างๆ เมื่อความคิดนิ่ง ทำให้ได้อยู่กับปัจจุบันขณะและกับตนเองได้มากขึ้น สามารถซึมซับนำหลักคำสอนทางศาสนามาปรับใช้และเปลี่ยนแปลงตนเองในทางที่ดีขึ้นตามหลักการทางจิตวิทยา

จากการศึกษาของขวัญดิน สิงห์คำ^{๒๔๗} เรื่อง “บูรณาการวัด บ้าน โรงเรียน ศาสน์และศิลป์แห่งการพัฒนาชุมชน” โดยการวิจัยครั้งนี้ มีจุดประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการศึกษาแบบบูรณาการที่เริ่มต้นที่ครอบครัว ชุมชน วัดและโรงเรียน ของโรงเรียนสัมมาสิกขาศีระชะอโศกและโรงเรียนสัมมาอาชีวสิกขาศีระชะอโศก ซึ่งเป็นโรงเรียนที่มีลักษณะการจัดการศึกษาแบบบูรณาการ บ้าน วัด โรงเรียน ที่มีส่วนช่วยส่งเสริมให้การบูรณาการการศึกษาสมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยผู้วิจัยศึกษาหลักการ แนวคิดทางพระพุทธศาสนา หลักการบูรณาการการศึกษา และหลักการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง เพื่อนำไปสู่การจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนสัมมาสิกขาศีระชะอโศก ซึ่งใช้การบูรณาการบ้าน วัด โรงเรียน โดยศึกษาวิธีการจัดการเรียนการสอน ผลที่เกิดขึ้นจากการจัดการศึกษา ตลอดจนปัจจัยที่

^{๒๔๗} ขวัญดิน สิงห์คำ, “บูรณาการวัด บ้าน โรงเรียน ศาสน์และศิลป์แห่งการพัฒนาชุมชน”, วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ (2013): มกราคม - มิถุนายน ๒๕๕๖.

สนับสนุนและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการจัดการศึกษาของโรงเรียนสัมมาสิกขาศีระะอโศก ด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการศึกษาพบว่า การจัดการศึกษาของโรงเรียนสัมมาสิกขาศีระะอโศก เน้นการพัฒนาคุณธรรมผ่านการเรียนรู้ร่วมกันของวัด บ้านและโรงเรียน จากการทำกิจกรรมต่างๆในชีวิตประจำวัน และกิจกรรมทางด้านจริยธรรม คุณธรรมและวัฒนธรรมประจำปีของชาวอโศก นักเรียนที่ผ่านการศึกษารูปแบบของชาวอโศกจะได้รับกาฝึกหัด และพัฒนาด้านศีลธรรม คุณธรรมและงานวิชาชีพที่เป็นงานไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น เพื่อให้สามารถเลี้ยงตนเองและช่วยเหลือผู้อื่นได้ สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ผู้ปกครองนักเรียนและบุคลากรทางการศึกษาพึงพอใจในการจัดการศึกษาเพราะว่าเป็นการจัดการศึกษาที่มีการสอนทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติจากตัวอย่างจริง ไม่ใช่การทดลอง สร้างและพัฒนาผู้เรียนให้มีความเห็นที่ถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) ในเรื่องต่างๆ ของชีวิตตามแนวทางของพระพุทธศาสนา โดยมี สมณะ สิกขมาตุ ครู และชาวชุมชน เป็นต้นแบบที่ดีในการทำงานฟรี ตั้งใจและเต็มใจในการทำงาน พร้อมทั้งเป็นแบบอย่างในการทำงานอย่างเสียสละ

แต่จากการศึกษายังพบอีกว่าสิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อการจัดการศึกษา คือ ขาดแคลนบุคลากรทางการศึกษาที่จะมาทำหน้าที่รับการดูแลนักเรียนอย่างใกล้ชิด เพื่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดเวลาและมีกิจกรรมมากทำให้การเรียนด้านวิชาการมีเวลาเรียนน้อยลง

จากการศึกษาได้เสนอวิธีการบูรณาการการศึกษา บ้าน วัด โรงเรียน เริ่มจากแรงบันดาลใจที่จะริเริ่มให้ชาวชุมชนอโศกได้มีการจัดการศึกษาเป็นของตนเอง เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตในชุมชน ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากการส่งบุตรหลานของคนในชุมชนไปศึกษาในระบบโรงเรียนภายนอกชุมชน ที่ทำให้ชาวชุมชนพบบทสรุปที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ๖ ประการได้แก่

๑) ระบบการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการที่มีอยู่เน้นวิชาการมากเกินไปและเป็นการศึกษาที่แยกส่วน ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้

๒) ระบบการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการที่มีอยู่ คือ เครื่องมือขโมยลูกหลานที่มีสติปัญญาดี เหลือเพียงผู้เงี้ยวในชุมชน แล้วชุมชนจะพัฒนาได้อย่างไร

๓) ระบบการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการที่มีอยู่เป็นลัทธิบูชาเงิน สร้างลูกหลานให้เป็นคนเห็นแก่ตัว ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย เห็นแก่เงิน นอกจากไม่ทำให้เด็กได้เพิ่มคุณธรรมและจริยธรรมแล้ว ยังทำให้เด็กทิ้งคุณธรรมจริยธรรมที่เคยสั่งสมมาก่อนเข้าโรงเรียน ดังนั้น เกที่ผ่านการศึกษาที่ยิ่งสูงยิ่งผลาญชุมชน แทนที่จะช่วยสร้างผลผลิตหรือสร้างชุมชน กลับทำให้พ่อแม่ต้องเป็นหนี้เป็นสินหรือขายไร่ขายนา

๔) ระบบการศึกษาที่มีอยู่ เอาลูกหลานไปสอนให้เป็นทาส สร้างความรำรวยให้กับคนเพียงไม่กี่คน เป็นเครื่องมือให้คนส่วนน้อยขูดรีดซ้ำเติมความเดือดร้อนเลือดตาแทบกระเด็นให้กับชุมชนที่เขาจากมา

๕) ระบบการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการที่มีอยู่ สอนให้เด็กเนรคุณพ่อแม่ ชุมชน ประเทศชาติ ด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เพราะว่าขาดภูมิปัญญาแยกชั่วดี

๖) ระบบการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการที่มีอยู่ ทำให้เด็กหิยาบโหยง ทำอะไรไม่เป็น หัวโต มือลึบ วิสัยทัศน์ต่ำและถูกหลอกง่าย

ดังนั้น การจัดการศึกษาโดยชาวชุมชนอโศก พบว่า

๑) ผู้เรียนปฏิบัติศีล ๕ ละอบายมุข กินมังสวิรัต มีสัมมาคารวะ กตัญญู มีน้ำใจ ทำให้เป็นสมาชิกที่ดี เกิดสันติสุขในครอบครัว ชุมชน และสังคมประเทศชาติ

๒) ผู้เรียนมีทักษะในการทำงานอย่างหลากหลายกิจกรรม มีความเป็นผู้นำ กล้าแสดงออก รักการทำงาน สามารถประสานสัมพันธ์ทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ ทั้งยังถ่ายทอดด้านคุณธรรม อาชีพ และความรู้ให้กับผู้อื่นได้โดยมีเจตคติที่ดีต่ออาชีพสุจริต พึ่งตนเองจนเป็นที่พึ่งของผู้อื่น

๓) ผู้เรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมีความสามารถส่วนบุคคลสูง มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ สืบต่องานกิจกรรมแทนครูและครูฐานงานอาชีพได้

๔) ผู้เรียนมีความสามารถในการแสดงดนตรี ละคร และศิลปะการรำรำได้เป็นอย่างดี โดยแต่งกายตามวัฒนธรรมไทยอันดีงาม

๕) ผู้เรียนไม่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดทุกชนิด

๖) ผู้เรียนสามารถประกอบอาชีพได้ไม่ตกงานหลังจากเรียนจบจากสถานศึกษา

๗) ผู้เรียนเสนอให้เพิ่มเวลาในการเรียนวิชาการ (ภาคทฤษฎี) มากขึ้น

๘) ผู้เรียนเสนอให้ผู้ใหญ่ในชุมชน ครู พ่อแม่ให้เวลาและความใกล้ชิดมากกว่านี้

๙) ผู้เรียนเสนอให้เพิ่มบุคลากรทางด้านการศึกษาที่มีความสามารถในด้านต่างๆ

๑๐) ผู้เรียนเสนอให้จัดบรรยากาศในการเรียนการสอนให้น่าสนใจมากขึ้น

จากการศึกษาของพระเริ่ม ไชตะขบ นลินทิพย์ พิมพ์กลัด และกิ่งแก้ว ปะติตังโฆ^{๒๔๘} เรื่อง “แนวทางการมีส่วนร่วมระหว่างวัดกับชุมชนในการจัดกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา” โดยการศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันการมีส่วนร่วมระหว่างวัดกับชุมชนในการจัดกิจกรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาแนวทางการมีส่วนร่วมระหว่างวัดกับชุมชนในการจัดกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และเพื่อประเมินแนวทางการมีส่วนร่วมระหว่างวัดกับชุมชนในการจัดกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น ๔ ระยะ ดังนี้ ระยะที่ ๑ การศึกษาสภาพปัจจุบันการมีส่วนร่วมระหว่างวัดและชุมชนในการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ระยะที่ ๒ การร่างแนว

^{๒๔๘} พระเริ่ม ไชตะขบ นลินทิพย์ พิมพ์กลัด และกิ่งแก้ว ปะติตังโฆ, “แนวทางการมีส่วนร่วมระหว่างวัดกับชุมชนในการจัดกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา”, วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ, มหาวิทยาลัยศิลปากร, Vol 10 No 1 (2017): ฉบับภาษาไทย มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ (มกราคม - เมษายน ๒๕๖๐)

ทางการมีส่วนร่วมระหว่างวัดและชุมชนในการจัดกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ระยะที่ ๓ ตรวจสอบร่างแนวทางการมีส่วนร่วมระหว่างวัดและชุมชนในการจัดกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และระยะที่ ๔ การนำเสนอแนวทางการมีส่วนร่วมระหว่างวัดและชุมชนในการจัดกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาต่อสาธารณะ ประชากรในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ พุทธศาสนิกชนที่เข้าร่วมกิจกรรม วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

ผลการศึกษาวิจัย พบว่า ๑) สภาพปัจจุบันของการมีส่วนร่วมระหว่างวัดและชุมชนในการจัดกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาโดยอยู่ในระดับมาก เรียงตามลำดับดังนี้ ด้านการริเริ่มดำเนินการ ด้านการดำเนินงาน ด้านการวางแผนการดำเนินการและด้านการประเมินผล ส่วนความต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาโดยภาพรวมอยู่ในระดับการเข้าร่วมดำเนินงาน ๒) แนวทางการมีส่วนร่วมระหว่างวัดกับชุมชนในการจัดกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย ๕ ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนที่ ๑ การเตรียมการ คือ พระสงฆ์ต้องเป็นแบบอย่างที่ดี พระสงฆ์ต้องสร้างเครือข่ายทางชุมชน ใช้ช่องทางการสื่อสารโดยวิธีการประชาสัมพันธ์ โดยเลือกใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ ขั้นตอนที่ ๒ การริเริ่ม คือ วัดและชุมชนต้องจัดตั้งทีมงานอาสาสมัครที่มีความศรัทธาและการสรรหา ขั้นตอนที่ ๓ การวางแผน คือ มีการประชุม วางแผนงาน ทำหนังสืออย่างเป็นทางการ และประชาสัมพันธ์ ขั้นตอนที่ ๔ การดำเนินการ คือ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินงานตามแผนที่วางไว้ และควรมีการตั้งศูนย์ประสานงานเก็บรายละเอียดการดำเนินงานเพื่อเตรียมการประเมินผลการดำเนินงาน ขั้นตอนที่ ๕ การประเมินผลงาน คือ การพัฒนาจุดเด่นและแก้ไขจุดบกพร่องในครั้งต่อไป และ ๓) ผลการประเมินความเหมาะสมในการนำแนวทางการมีส่วนร่วมระหว่างวัดและชุมชนในการจัดกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาไปปฏิบัติ ในภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด

จากการศึกษาของดำรงศักดิ์ มีสุนทร^{๒๔๙} เรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน กรณีศึกษา วัดนามสมมติกับชุมชนนามสมมติ จังหวัดกาญจนบุรี” โดยการศึกษาเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ประการแรก เพื่อศึกษารูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน ประการที่สอง เพื่อศึกษาเงื่อนไขความร่วมมือระหว่างวัดกับชุมชนในด้านการพัฒนาชุมชน ประการที่สาม เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรค และแนวทางในการส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน การศึกษางานวิจัยเชิงคุณภาพครั้งนี้ได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง จากพระสงฆ์ ๔ รูป ผู้นำชุมชน ๒ คน ข้าราชการ ๕ คน ชาวบ้าน ๑๓ คน รวมทั้งสิ้น ๒๔ คน โดยใช้แนวทางการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญและวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม

^{๒๔๙} อ่างแล้ว, ดำรงศักดิ์ มีสุนทร, ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน กรณีศึกษา วัดนามสมมติกับชุมชนนามสมมติ จังหวัดกาญจนบุรี, บทคัดย่อ.

ผลการศึกษาพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนโดยภาพรวมยังถือว่ามีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ด้วยตัวชุมชนเองเป็นชุมชนที่มีขนาดเล็กที่ยังไม่เข้าถึงต่อวัฒนธรรมเมืองมากนัก ชุมชนจึงมีระบบการพึ่งพาอาศัยกันในรูปแบบเครือญาติค่อนข้างสูง รวมทั้งยังมีปัจจัยอื่นที่เข้ามาสนับสนุนให้ชุมชนเกิดความสามัคคีต่อกัน เช่น ระบบความเชื่อ ลักษณะนิสัยของชุมชน บทบาทของพระสงฆ์กับวัด นโยบายพัฒนาชุมชนของวัดและโรงเรียน ที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน

การศึกษารูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับวัด โดยแบ่งการศึกษาความสัมพันธ์ออกเป็น ๔ มิติ ได้แก่ มิติที่หนึ่ง ระดับเครือข่ายทางความสัมพันธ์ โดยทำการศึกษาผ่าน ๓ ระดับ ได้แก่ ปัจเจบุคคล สถาบันภายในชุมชน เครือข่ายนอกชุมชน โดยมี ๘ ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ระบบความเชื่อ บทบาทของพระสงฆ์กับวัด ระบบการอบรมของโรงเรียน ลักษณะนิสัยของชาวบ้าน วัฒนธรรมเครือญาติ นโยบายวัดและโรงเรียน และความต้องการพัฒนาชุมชน โดยปัจจัยทั้งหมดได้ส่งเสริมการทำหน้าที่ระหว่างวัดกับชุมชนให้เกิดปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ การสร้างห้องสมุดโรงเรียนที่มีทุกภาคส่วนทั้งพระสงฆ์และชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมและร่วมมือกันทำหน้าที่สาธารณะประโยชน์ให้ชุมชน โดย ๘ ปัจจัยเป็นสิ่งที่ช่วยเกื้อหนุนระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน มิติที่สอง ความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างจากการศึกษาพบว่า ชุมชนมีโครงสร้างทางความสัมพันธ์แบบแนวราบที่เน้นความเป็นเครือญาติ สถานะของสมาชิกชุมชนจึงมีความเสมอภาคกันสูง โดยสมาชิกในชุมชนจะเน้นเรื่องมิตรภาพและความเป็นกันเองมากกว่าหลักการที่ควรจะเป็น เช่น กรณีของการประชุมหมู่บ้านในแต่ละครั้งลูกบ้านมักจะเกิดพฤติกรรมแบบคล้อยตามกัน ผู้นำว่าอย่างไร ลูกบ้านก็ว่าอย่างนั้น ไม่กล้าโต้แย้งเพราะกลัวขายหน้าและเสียใจ เป็นต้น

มิติที่สาม ความสัมพันธ์ตามช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงเป็นการศึกษาปรากฏการณ์ชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงทางบริบทของชุมชนนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันว่ามีทิศทางอย่างไร ซึ่งจากผลการศึกษาได้พบ ๓ ปรากฏการณ์ที่สำคัญของชุมชน ได้แก่ วิถีชีวิตของเกษตรกร การเปลี่ยนแปลงของวัด และการขยายและการเคลื่อนย้ายของประชากร แต่ละปรากฏการณ์ต่างมีแบบแผนทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน เช่น วิถีของชาวนาที่เปลี่ยนแปลงไปที่สมัยก่อนชาวนามีรูปแบบการพึ่งพาระหว่างเพื่อนบ้านด้วยกันสูง ในขณะที่ปัจจุบันวิถีชีวิตได้ถูกเปลี่ยนแปลงเป็นลักษณะนายจ้างกับลูกจ้างที่อยู่ภายใต้ระบบทุนนิยมมากกว่าวิถีชีวิตแบบเดิม ในกรณีของวัดเองก็เช่นกัน ที่มีการเปลี่ยนแปลงในวิถีทางความสัมพันธ์เรื่อยมาจนปัจจุบัน

มิติที่สี่ ความยั่งยืนทางความสัมพันธ์เป็นการศึกษาที่ค้นหาปัจจัยที่ส่งผลต่อความยั่งยืนทางความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน ซึ่งพบ ๒ ปัจจัย ได้แก่ ระบบความเชื่อและลักษณะนิสัยของชุมชน ที่ต่างเกื้อกูลและประคองความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนให้ดำรงอยู่ต่อไปได้

เงื่อนไขความร่วมมือระหว่างวัดกับชุมชนในมิติการพัฒนา จากการศึกษาพบว่า พฤติกรรมเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของชาวบ้านที่การยึดถือผ่านลักษณะนิสัยของชุมชน ความเชื่อ และการคาดหวังผลประโยชน์ทางสังคม ได้หลอมรวมชุมชนเข้าด้วยกันให้น้ำหนึ่งใจเดียวกัน ส่งผลทำให้ชุมชนเกิดความร่วมมือได้ง่าย

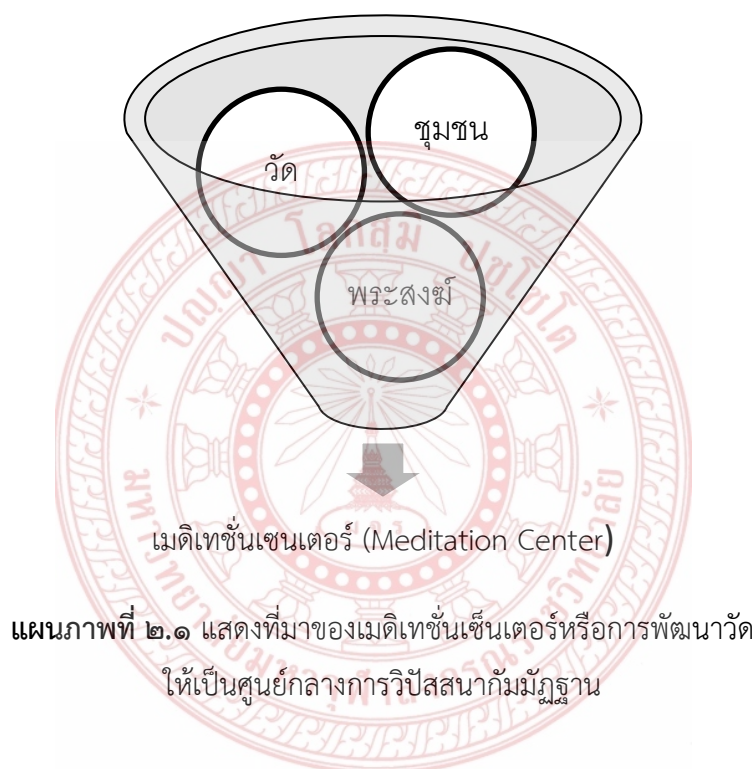
จากการศึกษาเงื่อนไขการส่งเสริมความร่วมมือในการพัฒนาชุมชน ได้พบว่ามี ๓ ปัจจัยที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านเกิดความร่วมมือ ได้แก่ ประการแรก ลักษณะนิสัยของชุมชนได้มีการให้ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ ที่ชาวบ้านมักนึกถึงระหว่างกันในลักษณะญาติพี่น้องพึ่งพิงเดียวกัน พฤติกรรมช่วยเหลือพึ่งพาซึ่งกันและกันแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยระหว่างชุมชนจึงเกิดขึ้นได้ง่าย ซึ่งส่งผลไปถึงความร่วมมือของชาวบ้านต่อการทำกิจกรรมต่างๆภายในชุมชนด้วย ประการที่สอง คาดหวังผลประโยชน์ทางสังคมที่พบว่าชาวบ้านบางส่วนมักมีพฤติกรรมที่แอบแฝงผลประโยชน์ปะปนอยู่ด้วย เช่น การเข้ากิจกรรมเพราะหวังผลประโยชน์ตอบแทนบางอย่าง เช่น อาหารฟรี ค่าแรง และหน้าตาทางสังคม แต่อีกด้านหนึ่งชาวบ้านเองก็มีความต้องการการพัฒนาชุมชนเป็นแรงจูงใจสำคัญต่อการให้ความร่วมมือ ประการที่สาม ระบบความเชื่อที่วัดมีส่วนช่วยในการประสานจิตใจของชาวบ้านให้หลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกัน แรงจูงใจในปัจจุบันคือ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำชุมชนอย่าง “หลวงพ่อบุญมา” เป็นปัจจัยที่กล่อมเกล่าให้สมาชิกเกิดความเป็นเอกภาพ และลดความขัดแย้งระหว่างกันได้ดีที่สุด

ปัญหาอุปสรรคที่คาดว่าจะเกิดขึ้นได้ในอนาคต ๒ สาเหตุ ได้แก่ ประการแรก ผลพวงของการพัฒนาชุมชน คาดว่าอนาคตทั้งชุมชนและวัดจะมีการพัฒนาที่ชัดเจนเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น อาจทำให้บริบทและวิถีชีวิตของชุมชนต้องเปลี่ยนแปลงไป เหมือนดังที่เคยเกิดขึ้นมาในอดีต ซึ่งอาจจะส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนจำต้องห่างเหินกันมากยิ่งขึ้น ประการที่สอง บทบาทของพระสงฆ์จากงานวิจัยมองว่า ถ้าชุมชนและวัดไม่เตรียมแผนการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนอาจประสบกับปัญหาขึ้นซ้ำรอยเดิมดังในอดีต

แนวทางส่งเสริมความสัมพันธ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตสำหรับวัด จำต้องใช้หลักธรรมาภิบาลขึ้นมาให้อยู่ภายใต้การบริหารจัดการทั้ง ๖ องค์ประกอบ อันได้แก่ หนึ่ง หลักนิติธรรม สอง หลักคุณธรรม สาม หลักความโปร่งใส สี่ หลักการมีส่วนร่วม ห้า หลักความรับผิดชอบ หก หลักความคุ้มค่า ซึ่งมันจะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งและภาพลักษณ์ที่ดีให้แก่วัด การศึกษาครั้งนี้มองว่า ในอนาคตข้างหน้าวัดจะมีการพัฒนาสิ่งต่างๆให้เห็นเป็นรูปธรรมมากขึ้น อาทิ อาคารสถานที่ บุคลากรของวัดที่เพิ่มขึ้น ถ้าทางวัดไม่ปรับแผนการบริหารองค์กรและบุคลากรให้สอดคล้องกับยุคสมัย วัดจะเกิดปัญหาต่อความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนได้ในอนาคต

๒.๖ เมดิเทชั่นเซ็นเตอร์ (Meditation center): บทบาทของวัดและชุมชนในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้หารูปแบบที่สอดคล้องระหว่างความสัมพันธ์ในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ความเกี่ยวเนื่องระหว่างวัดกับชุมชน พร้อมทั้งพัฒนารูปแบบของวัดตัวอย่างให้สามารถเป็นศูนย์วิปัสสนากัมมัฏฐานได้ ทั้งนี้ การพัฒนารูปแบบของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของวัดนั้นต้องเกิดจากความร่วมมือกันระหว่าง พระสงฆ์ วัดและผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนอันเกี่ยวข้องกับวัด ทั้งนี้ เป็นการฟื้นฟูบทบาทของวัดที่เริ่มจะเลือนลางหายไปจากสังคมไทย ให้กลายเป็นพื้นที่ที่ใช้สำหรับการฝึกปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานอันเป็นหัวใจอันสำคัญของพระพุทธศาสนา

บทสรุป

จากแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้น พบปัจจัยสำคัญ ด้วยกัน ๔ ประการ

๑) วัด ถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางอันสำคัญในการทำหน้าที่ส่งเสริมและสนับสนุนพระพุทธศาสนาให้มั่นคง แข็งแรง และทำหน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้และการปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาให้ดำรงสืบต่อไปอีกหลายชั่วอายุคน ทั้งนี้ วัดยังทำหน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ที่เป็นแก่นแกนอันสำคัญทางพระพุทธศาสนา อันได้แก่ การถ่ายทอดความรู้และหลักการปฏิบัติว่าด้วยการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ทั้งนี้ วัดยังมีหน้าที่ในการพัฒนาสัปายะ ให้ดีและเหมาะสมกับกับการปฏิบัติธรรม

รวมถึงการพัฒนาพระวิปัสสนาจารย์และวิปัสสนาจารย์เพื่อให้สามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานได้อย่างถูกต้องและแม่นยำ

๒) ชุมชน เป็นสถานที่ที่ทำหน้าที่สนับสนุนและเอื้อเพื่อต่อสำนักปฏิบัติธรรมเพื่อให้สำนักปฏิบัติธรรมสามารถดำรงอยู่ได้ ด้วยการเอื้อเพื่อสัปปายะที่จำเป็นต่อสำนักปฏิบัติธรรม

๓) สังคม หน่วยงานสังคมทำหน้าที่ผลักดันความต้องการของสังคมที่ต้องการ ความร่มเย็นทางจิตใจและประการหนึ่งคือเรียกร้องความร่มเย็นทางจิตใจ ได้แก่ การเรียกร้องให้มีการกำหนดทางจิตใจ หรือการเรียนรู้เพื่อฝึกฝนการสงบจิตสงบใจในสังคมยุคบริโภคนิยม ให้สามารถกับไปทำหน้าที่ต่างๆในสังคมได้ดีและไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่อคนอื่น ได้ด้วย การปฏิบัติธรรม

๔) ผู้ปฏิบัติ คือกลุ่มคนผู้มาปฏิบัติธรรม ชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบวัดที่เอื้อต่อการก่อให้เกิดสำนักปฏิบัติธรรมหรือเอื้อต่อการพัฒนาวัดให้กลายเป็นสำนักปฏิบัติธรรม

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานทั้งวิจัยในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในภาคสนาม โดยใช้วิธีวิทยาวิจัยการแบบผสมผสาน ดังนี้

๑) การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องพระไตรปิฎก หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม ภาพถ่าย เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบความสัมพันธ์ หลักสูตร กระบวนการสร้างรูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ดังนี้

(๑) ศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องทั้งหนังสือ รายงานการวิจัย และเอกสารอื่นๆ โดยวิเคราะห์หลักการหลักสูตร รูปแบบ และแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นกรอบในการศึกษา

(๒) ทำการศึกษาวเคราะห์กระบวนการสร้างสำนักและแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นกรอบในการศึกษา

(๓) ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบ กระบวนการและแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานจากสำนักปฏิบัติธรรมเป็นกรอบในการศึกษา และความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาในมิติต่างๆ

(๔) สรุปผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบการประยุกต์ใช้หลักสูตรการปฏิบัติธรรมของสำนักต่าง ๆ

๒) การศึกษาในภาคสนาม (Field Study) เพื่อทราบถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบ ความสัมพันธ์ กระบวนการสร้างสำนักปฏิบัติธรรม และแนวทางการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมให้วัดเป็นศูนย์กลางโดยมีขั้นตอนการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

(๑) ทำการศึกษาและคัดเลือกสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดฉะเชิงเทรา จำนวน ๓ แห่ง โดยการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ตามความสำคัญของสำนัก คือ เป็นเป็นสำนักปฏิบัติธรรมที่มีบทบาท มีการจัดปฏิบัติธรรมตลอดปี

(๒) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อยร่วมกับเจ้าสำนักคณะผู้ปฏิบัติธรรมสำนักละ ๓-๕ ราย

(๓) ดำเนินการศึกษาวิเคราะห์แนวคิด รูปแบบ การจัดการ สำนักปฏิบัติธรรมและแนวทางการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ และกระบวนการบริหารจัดการเกี่ยวกับการบริหารสำนักปฏิบัติธรรมในลักษณะของการวิเคราะห์เชิงลึก โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการศึกษาวิจัย

(๔) สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่สำคัญ คือแนวคิด หลักการ ความเป็นมา หลักสูตร ทั้งนี้ เน้นการนำผลการศึกษาวิจัยมาเผยแพร่ให้ คณะสงฆ์ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องของในระดับพระสังฆาธิการได้รับทราบ

๓) วิเคราะห์รูปแบบและแนวทางการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานในระดับจังหวัด

๔) สรุปผลการศึกษาวิจัย และข้อเสนอแนะ

๓.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ จากกลุ่มประชากรสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดฉะเชิงเทรา

กลุ่มตัวอย่างที่คัดเลือกจำนวน ๓ สำนัก อันได้แก่ ๑) วัดสุวรรณาทร ตำบลคลองอุดมชลธาร อำเภอมะนัง จังหวัดฉะเชิงเทรา ๒) วัดปากน้ำ ตำบลบางคล้า อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา ๓) วัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอนวมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยการสัมภาษณ์พระวิปัสสนาจารย์จำนวนวัดละ ๕ รูป และแจกแบบสอบถามประชาชนผู้เข้าปฏิบัติธรรม จำนวนวัดละ ๑๐ คน

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา การดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าว เน้นการศึกษาวิเคราะห์และการมีส่วนร่วมทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย รายงานการประชุมที่เกี่ยวข้อง การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ส่วนการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลนั้นเน้นวิธีการแสวงหาความรู้ จากการตั้งประเด็นหลักในการศึกษาแนวทางสร้างรูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานโดยดำเนินการและใช้เครื่องมือที่สำคัญ ได้แก่

๑) การสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับเจ้าสำนักผู้ปฏิบัติธรรม และผู้เกี่ยวข้อง โดยพัฒนาเป็นแบบสัมภาษณ์ที่พัฒนาจากเอกสาร รายงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อค้นหาแนวคิด หลักการ ความเป็นมา กระบวนการสร้าง สำนักปฏิบัติธรรมวัดเป็นศูนย์กลาง

๒) การจัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus group) ร่วมกับคณะผู้ปฏิบัติธรรม ผู้เกี่ยวข้อง เพื่อทราบถึงทิศทางและการพัฒนาแนวคิด กระบวนการสร้างวัดเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติธรรม

๓) ศึกษาและติดตามผลการปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรม เพื่อสรุปเป็นแนวทางสร้างวัดเป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติธรรมร่วมกัน

๔) การสังเกต ซึ่งเป็นการสังเกตพฤติกรรมและการแสดงออกของฝ่ายต่างๆ ที่จะทำควบคู่กับการสัมภาษณ์ผู้ปฏิบัติธรรม และเข้าร่วมกิจกรรมในการปฏิบัติธรรม เพื่อให้สามารถมองเห็นถึงกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับหลักสูตรแนวทางปฏิบัติธรรม

ดังนั้น จึงมีเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย (๑) แบบสอบถามประกอบการสัมภาษณ์หรือแนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์ (Interview Guideline) สำหรับเจ้าสำนัก ผู้ปฏิบัติธรรมและผู้ที่เกี่ยวข้อง (๒) แบบสอบถามผู้ปฏิบัติธรรมและผู้เกี่ยวข้อง

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

- ๑) การลงพื้นที่วัดที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด คณะผู้วิจัยลงพื้นที่ด้วยตนเอง
- ๒) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Observations Participant) ซึ่งเป็นการสังเกตพฤติกรรมและการแสดงออกของฝ่ายต่างๆ ที่จะทำควบคู่กับการสัมภาษณ์เจ้าสำนัก ผู้ปฏิบัติธรรม และเข้าร่วมกิจกรรม
- ๓) การสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับเจ้าสำนัก ผู้ปฏิบัติธรรม และผู้เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมกิจกรรมการปฏิบัติธรรม
- ๔) การรวบรวมข้อมูลจากเอกสารเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม การสร้างวัดให้สำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน
- ๕) การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ร่วมกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อศึกษาเกี่ยวกับการสร้างวัดเป็นศูนย์กลาง และเพื่อให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวคิด รูปแบบ กระบวนการเสริมสร้างวัดให้สำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานร่วมกัน

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย การแจกแบบสอบถาม เป็นกระบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลโดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์โดยการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ตามประเด็นหัวข้อดังนี้

๑) วิเคราะห์แนวคิด ความหมายการปฏิบัติธรรมกัมมัฏฐานตามหลักคำสอนในพระไตรปิฎก องค์ประกอบตามหลักคำสอนในพระไตรปิฎกและแนวความคิดของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา

๒) ศึกษาวิเคราะห์การสร้างวัดให้สำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของประชาชนตามหลักพระพุทธศาสนา

๓) การนำเสนอรูปแบบและวิธีการสร้างวัดให้สำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของประชาชน

๔) นำผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ มาทำการวิเคราะห์ปัจจัยข้อมูลพื้นฐานกับระดับการปฏิบัติที่มีต่อการสร้างรูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเพื่อเป็นแนวทางการเสริมสร้างรูปแบบการสร้างวัดเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติธรรมสำหรับประชาชน

๕) การวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลโดยการเชื่อมโยงแนวคิดทฤษฎีที่ได้กล่าวแล้ว เพื่อให้เห็นชุดความรู้ กระบวนการ และแนวทางการเสริมสร้างรูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานให้วัดเป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามหลักพระพุทธศาสนาเพื่อนำไปประยุกต์ในวัด องค์กร ชุมชน และปัจเจกบุคคล

การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย การนำเสนอข้อมูลจะอยู่ในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่ายและการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างรูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อให้เห็นรูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน กระบวนการเสริมสร้างวัดเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติธรรม เพื่อนำไปสู่การประยุกต์ใช้ในวัด ชุมชน องค์กร และปัจเจกบุคคล

๓.๖ ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง เมดิเทชั่นเซนเตอร์ การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน นี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยโดยละเอียดตามขั้นตอนวิธีการดำเนินการวิจัย ๓ ขั้นตอน ดังนี้

แผนภาพที่ ๓.๑ ขั้นตอนวิธีการดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยตามขั้นตอนวิธีการดำเนินวิจัย ซึ่งในแต่ละขั้นตอนมีวิธีการดำเนินการวิจัยมีรายละเอียดดังนี้

ขั้นตอนการสร้างและตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ

๑. ศึกษาเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
๒. กำหนดกรอบแนวคิดในการสร้างเครื่องมือ
๓. สร้างแบบสอบถามให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ และแนวทางที่ได้ศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
๔. นำแบบสอบถามไปให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้อง ตามเนื้อหา (Content Validity)
๕. นำแบบสอบถามกลับมาปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้องตามให้ผู้เชี่ยวชาญ ให้คำแนะนำ
๖. หาความเที่ยงตรง (Validity) โดยการนำไปให้ผู้เชี่ยวชาญ ๕ ท่าน ตรวจสอบโดยขอหนังสือจากมหาวิทยาลัยตรวจสอบความเที่ยงตรงตามเนื้อหาและครอบคลุมได้ค่า ที่ ๐.๘-๑.๐
๗. หาความเชื่อมั่น (Reliability) โดยนำแบบสอบถามที่ได้รับการปรับปรุงแก้ไขแล้วไปทดลองใช้กับกลุ่มใกล้เคียงตัวอย่างจำนวน ๓๐ รูป เพื่อหาความเชื่อมั่นของแบบสอบถามโดยวิเคราะห์หาค่าสัมประสิทธิ์แอลฟา (α - Coefficient) ของครอนบาค (Cronbach) ได้ค่าที่ ๐.๘๙๖
๘. จัดทำแบบสอบถามฉบับสมบูรณ์แล้วนำแบบสอบถามเก็บรวบรวมข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยต่อไป

บทที่ ๔

ผลวิเคราะห์การวิจัย

๔.๑ สภาพวัดในจังหวัดฉะเชิงเทรา

การวิจัยเรื่อง “การศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้กำหนดวัตถุประสงค์ในการวิจัยครั้งนี้ เป็น ๒ ประการด้วยกัน ประการแรก ได้แก่ เพื่อศึกษารูปแบบการปฏิบัติธรรมของวัดในจังหวัดฉะเชิงเทรา และประการที่สอง ได้แก่ เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นปัจจัยในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทั้งนี้ การวิจัยศึกษาข้างต้นได้ทำการศึกษาวัดตัวอย่างในจังหวัดฉะเชิงเทราทั้งสิ้น ๓ วัด ได้แก่ ๑) วัดสุวรรณมาตร ตำบลคลองอุดมชลจร อำเภอมะนัง จังหวัดฉะเชิงเทรา ๒) วัดปากน้ำ ตำบลบางคล้า อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา ๓) วัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยการสัมภาษณ์พระวิปัสสนาจารย์จำนวนวัดละ ๕ รูป และแจกแบบสอบถามประชาชนผู้เข้าปฏิบัติธรรม จำนวนวัดละ ๑๐ คน โดยการวิจัยจะนำเสนอประวัติศาสตร์ บริบทความเป็นมาของวัดทั้งสาม เพื่อให้เห็นถึงความพร้อมในการพัฒนาวัดดังกล่าวข้างต้น เพื่อให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

วัดสุวรรณมาตร

วัดสุวรรณมาตร ตั้งอยู่ในเขตตำบลคลองอุดมชลจร อำเภอมะนัง จังหวัดฉะเชิงเทรา เดิมชื่อวัดคัดซ้อน ตั้งอยู่ ณ บ้านวังคู หมู่ที่ ๓ ตำบลคลองอุดมชลจร อำเภอมะนัง จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นวัดราษฎร์ สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย จัดตั้งเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ผู้บริจาคที่ดินสร้างวัด คือ นายรูป ทองธรรมรงค์ วัดสุวรรณมาตร เป็นสถานที่ที่ประชาชนชาวตำบลคลองอุดมชลจร และชุมชนใกล้เคียง ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และกิจกรรมทางประเพณี

๔.๑.๑ การประเมินการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของวัดสุวรรณมาต

๑) การวิเคราะห์วัดสุวรรณมาตผ่านมุมมอง SWOT Analysis

จากการวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานของวัดสุวรรณมาต เพื่อหาจุดอ่อน จุดแข็ง โอกาส และอุปสรรค ในการพัฒนาวัดสุวรรณมาตเพื่อดำเนินการพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน พบว่า

จุดอ่อน คือ การพัฒนาวัด สภาพแวดล้อมยังคงมีการบูรณปฏิสังขรณ์ตลอดเวลา เป็นสาเหตุให้ไม่เอื้อต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

จุดแข็ง คือ การเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานในท้องถิ่นมีค่อนข้างมาก เป็นสาเหตุให้มีการสื่อสารและประชาสัมพันธ์กิจกรรมต่างๆ สามารถทำได้อย่างกว้างขวางและทั่วถึง รวมถึงการเป็นสถานที่ที่กำลังพัฒนาไปสู่การเป็นสถานที่ท่องเที่ยวประจำชุมชน

โอกาส คือ สามารถนำการสื่อสารและประชาสัมพันธ์ เพื่อพัฒนาการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติธรรมอย่างกว้างขวางของทั้งชุมชนและชุมชนอันใกล้เคียง พร้อมทั้งได้รับความร่วมมือจากชุมชนในการเอื้อเพื่อปัจจัยพื้นฐานในการดำเนินการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

อุปสรรค คือ ความพร้อมของวัดในการจัดการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน พร้อมทั้ง ความขาดแคลนพระวิปัสสนาจารย์ การฝึกฝนและอบรมหลักสูตรที่ได้มาตรฐานในการจัดวิปัสสนากัมมัฏฐาน

๒) แผนการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของวัดสุวรรณมาตร

การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของวัดสุวรรณมาตร ยังไม่มีความชัดเจน การปฏิบัติธรรมของวัดสุวรรณมาตร จึงคงอยู่ในรูปแบบเดิมๆ กล่าวคือ การเข้าวัดฟังพระธรรมเทศนาในวันธรรมสวนะ

๓) การพัฒนารูปแบบให้เป็นศูนย์การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

การพัฒนาวัดสุวรรณมาตรให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ต้องการตั้งแต่การพัฒนาในระดับสถานะแวดล้อมพื้นฐาน อันได้แก่ การพัฒนาปัจจัยสี่ปายะทั้งหมด อันเป็นปัจจัยที่เอื้อให้เกิดการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เช่น อาหาร สิ่งแวดล้อม พระวิปัสสนาจารย์ เป็นต้น

๔) บทสรุปเพื่อการพัฒนาศูนย์การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน : กรณีวัดสุวรรณมาตร

การพัฒนาวัดสุวรรณมาตร ต้องการปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาวัดสุวรรณมาตรให้เป็นศูนย์กลางวิปัสสนากัมมัฏฐาน อันได้แก่

- สถานที่ที่เหมาะสม
- อาหารที่เหมาะสม
- การพูดคุยที่เหมาะสม
- มีพระวิปัสสนาจารย์ และผู้มีปัญญาเป็นที่ปรึกษาในการปฏิบัติ
- อากาศที่เหมาะสม
- อิริยาบถที่เหมาะสม
- ความพร้อมของชุมชนในการสื่อสาร ประชาสัมพันธ์และเข้าร่วมในการปฏิบัติ

กิจกรรม

วัดบ้านช่อง

ที่อยู่ : เลขที่ ๖๑ หมู่ ๘ ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา, ๒๔๑๒๐

ประเภทสถานที่ : วัด-ท่องเที่ยว-สถานที่ปฏิบัติธรรม

วัดบ้านช่องเป็นวัดในชุมชนที่ประชาชนร่วมกันทำกิจกรรมทางศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมอยู่เป็นประจำ ที่ดินที่ตั้งวัดมีเนื้อที่ ๑๖ ไร่ ๒ งาน ๗ ตารางวา วัดบ้านช่องได้ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๔ สันนิษฐานว่าเริ่มสร้างสมัยตอนปลายกรุงศรีอยุธยาหรือตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ นายอินทร์และนายโช ได้ร่วมกันปฏิสังขรณ์วัดซึ่งชำรุดทรุดโทรม และได้เปลี่ยนชื่อเป็น "วัดอินทโชสังฆโพธาราม" แต่ชาวบ้านก็ไม่เรียกยังคงเรียก "วัดบ้านช่อง" เหมือนเดิมเพราะสันนิษฐานว่าเป็นที่ช่องสุ่มฝักปรี๊ดคนที่ไปร่วมรบกับกองกำลังของพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งในสมัยก่อนบริเวณที่ตั้งของวัดบ้านช่องนั้นเป็นพื้นที่เป็นป่าชายทุ่งที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ ๑๒ เดือนเมษายน พุทธศักราช ๒๕๑๑ ด้านการศึกษามีโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม เปิดสอนเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑ ถึงปัจจุบัน โดยมีพระครูโสภณวิริยานุยุต เป็นเจ้าอาวาส เป็นวัดราษฎร์ สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย

๔.๑.๒ การประเมินการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐานของวัดบ้านช่อง

๑) การวิเคราะห์วัดบ้านช่องผ่านมุมมอง SWOT Analysis

จากการวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานของวัดบ้านช่อง เพื่อหาจุดอ่อน จุดแข็ง โอกาส และอุปสรรค ในการพัฒนาวัดบ้านช่องเพื่อดำเนินการพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐาน พบว่า

จุดอ่อน คือ การพัฒนาวัด สภาพแวดล้อมยังคงมีเก่าแก่ และยังคงต้องการการบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นสาเหตุให้ไม่เอื้อต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐาน

จุดแข็ง คือ การเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานในท้องถิ่นมีจำกัดมาก เป็นสาเหตุให้มีการสื่อสารและประชาสัมพันธ์กิจกรรมต่างๆ ไม่สามารถทำได้อย่างกว้างขวางและทั่วถึง รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องดำเนินการให้เป็นสถานที่ที่พัฒนาไปสู่การเป็นสถานที่ท่องเที่ยวประจำชุมชน

โอกาส คือ สภาพวัดที่มีชุมชนคอยเอื้อหนุน สามารถพัฒนาไปสู่การปฏิบัติธรรมได้ พร้อมทั้งขอความร่วมมือจากชุมชน เพื่อสามารถนำการสื่อสารและประชาสัมพันธ์ เพื่อพัฒนาการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติธรรมอย่างกว้างขวางของทั้งชุมชนและชุมชนอันใกล้เคียง พร้อมทั้งได้รับความร่วมมือจากชุมชนในการเอื้อเพื่อปัจจัยพื้นฐานในการดำเนินการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐาน

อุปสรรค คือ ความพร้อมของวัดในการจัดการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐาน พร้อมทั้ง ความขาดแคลนพระวิปัสสนาจารย์ การฝึกฝนและอบรมหลักสูตรที่ได้มาตรฐานในการจัดวิปัสสนากัมมัฐาน

๒) แผนการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐานของวัดบ้านช่อง

การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐานของวัดบ้านช่อง ยังไม่มีความชัดเจน การปฏิบัติธรรมของวัดบ้านช่อง จึงคงอยู่ในรูปแบบเดิมๆ กล่าวคือ การเข้าวัดฟังพระธรรมเทศนาในวันธรรมสวนะ การปฏิบัติตามจารีตประเพณีในทางวัฒนธรรม

๓) การพัฒนารูปแบบให้เป็นศูนย์การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐาน

การพัฒนาวัดบ้านช่องให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐาน ต้องการตั้งแต่การพัฒนาในระดับสถานะแวดล้อมพื้นฐาน อันได้แก่ การพัฒนาปัจจัยสัปปายะทั้งหมด อันเป็นปัจจัยที่เอื้อให้เกิดการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐาน เช่น อาหาร สิ่งแวดล้อม พระวิปัสสนาจารย์ เป็นต้น

๔) บทสรุปเพื่อการพัฒนาศูนย์การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐาน: กรณีวัดบ้านช่อง

การพัฒนาวัดบ้านช่อง ต้องการปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาวัดบ้านช่องให้เป็นศูนย์กลางวิปัสสนากัมมัฐาน อันได้แก่

- สถานที่ที่เหมาะสม
- อาหารที่เหมาะสม

- การพูดคุยที่เหมาะสม
- มีพระวิปัสสนาจารย์ และผู้มีปัญญาเป็นที่ปรึกษาในการปฏิบัติ
- อากาศที่เหมาะสม
- อิริยาบถที่เหมาะสม
- ความพร้อมของชุมชนในการสื่อสาร ประชาสัมพันธ์และเข้าร่วมในการ

ปฏิบัติกิจกรรม

วัดปากน้ำโจ้โล่

ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา

เดิมเป็นสำนักสงฆ์ อยู่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย หน้าวัดมีคลองไหลผ่านมารวมกับแม่น้ำบางปะกง สร้างมาประมาณ ๒๐๐ ปี พื้นที่บริเวณนี้เป็นที่ตั้งของทัพพม่า ซึ่งมีทั้งทัพบก และทัพเรือ ได้ต่อสู้และพ่ายแพ้ทัพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเจดีย์ขึ้น ณ ที่แห่งนี้เพื่อเป็นอนุสรณ์ เจดีย์นั้นอยู่ที่อนุสรณ์สถานพระสุปเจดีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แต่ถูกน้ำกัดเซาะพังทลายลงไปหมด ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๑ กรมศิลปากรจึงได้สร้างขึ้นใหม่ในบริเวณเดิม เป็นวัดราษฎร์ สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย

สิ่งที่น่าสนใจในวัดปากน้ำโจโจ้

อุโบสถสีทองทั้งหลัง (ปัจจุบันกำลังสร้างกำแพงแก้ว และซุ้มประตูสีทอง) ศาลาการเปรียญไม้หลังใหญ่แบบเก่า มีข้อฟ้าใบระกาหางหงส์ เรือโบราณในยุคสมเด็จพระเจ้าตากสิน สถานที่ตั้ง ม. ๗ ต.ปากน้ำ อ.บางคล้า จ.ฉะเชิงเทรา ๒๔๑๑๐ พระอุโบสถสีทองทั้งหลัง เป็นพระอุโบสถที่สร้างขึ้นใหม่อย่างงดงามตระการตา ไม่ได้ทำจากทองหรือปิดทองหลังทั้ง แต่เป็นการทาสีทองทั้งหลัง ไม่ว่าจะเข้าไปสัมผัสความสวยงามภายใน ที่สีทองต้องแสงไฟยิ่งเปล่งประกายสวยงาม ซึ่งพระประธานข้างในโบสถ์ยังสามารถลอดใต้ฐานพระเพื่อความเป็นสิริมงคลได้อีกด้วย ส่วนด้านนอกโบสถ์ ก็จะได้ถึงความเรืองรองของแสงสีทอง ยามเมื่อแสงแดส่องกระทบตัวโบสถ์ เป็นภาพที่งดงามตระการตาเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ด้านนอกยังมี เรือโบราณ ในสมัยยุค สมเด็จพระเจ้าตากสิน

พระอุโบสถสีทองวัดปากน้ำโจโจ้ ขอเกริ่นถึงเรื่องการเดินทางมาที่นี่กันก่อนนะครับ ที่แรกเราไม่ได้ตั้งใจจะมาที่นี่แต่แรก ในวันนั้นเราตระเวนเก็บภาพจากสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ หลายแห่งในอำเภอเมืองฉะเชิงเทรา จากนั้นก็เลยแวะมาชมการก่อสร้างเทวสถานอุทยานพระพิฆเนศ แล้วก็ขับไปเรื่อยๆ ลัดเลาะไปตามพื้นที่การเกษตรของชาวฉะเชิงเทราในพื้นที่อำเภอกลองเขื่อน จากนั้นเราก็ออกเดินทางไปยัง อนุสรณ์สถานพระศุภเจติย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ระหว่างทางผ่านมาเห็นตลาดนัดในวัดปากน้ำโจโจ้แล้วได้เห็นพระอุโบสถสีทองอร่ามทั้งหลัง จึงได้ตัดสินใจเลี้ยวรถเข้ามาจอดในวัดมีลานจอดรถกว้างขวางเปิดเป็นพื้นที่ตลาดนัดบางส่วนแต่ก็ไม่แน่นมากยังมีที่จอดรถอีกมากทั้งด้านหน้าพระอุโบสถและด้านหลังซึ่งพอจะมีลานเล็กๆ อยู่ผมเลือกจอดรถด้านหลังเพราะเป็นทางแสงไม่ฉนั้นจะถ่ายรูปลำบาก สิ่งที่ได้เห็นนับว่าสวยงามกว่าที่เห็นก่อนที่จะเลี้ยวรถเข้ามาเยอะ แม้ว่ากำแพงแก้ววัดปากน้ำโจโจ้จะยังอยู่ในระหว่างการก่อสร้างและตกแต่งลงสีแต่ก็ยังแสดงให้เห็นถึงความสวยงามคุ้มค่าที่ได้แวะเข้ามาอย่างที่เห็น

Photo : Tom@Touronthai.com

พระอุโบสถวัดปากน้ำโจ้โล่ด้านหลัง เมื่อจอดรถได้แล้วก็เดินเข้ามาจากประตูหลังของกำแพงแก้วจึงได้พบว่าพระอุโบสถนั้นสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว คงเหลือเพียงการก่อสร้างกำแพงแก้วเท่านั้น สิ่งที่เห็นตรงตาจริงใจให้เราต้องอยู่ที่นี่ซึ่งไม่ได้เป็นเป้าหมายของการเดินทางแต่แรกไปถึง ๑ ชั่วโมง ตั้งแต่หลังคาเรื่อลงมาถึงหน้าบัน เสา ประตู ใบเสมา พระพุทธรูปบนฐานที่สร้างไว้ที่ผนังด้านหลัง ชุ่มประตู บานประตู ทุกอย่างใช้เป็นสีทองทั้งหมด ลวดลายยังสวยงามมากอีกด้วย

ภายนอกอุโบสถ ประกอบด้วยกำแพงแก้วสี่ด้าน มีชุ่มประตู ๒ ด้าน ส่วนอีก ๒ ด้านเป็นช่องประตูมียักษ์ทวารบาล หรือที่เราจะรู้จักกันดีคือท้าวเวสสุวรรณ ด้านที่มีชุ่มประตูจะมีด้านหนึ่งมีพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ หรือช้างสามเศียร เสากำแพงแก้วสร้างเป็นช้างสามเศียร ตามนิมิตของเจ้าอาวาสว่ามีช้างมาเป็นผู้ช่วยให้การบูรณะและก่อสร้างต่อเติมอุโบสถหลังนี้ให้สำเร็จลุล่วงลงได้ ทุกสิ่งทุกอย่างใช้สีทองทั้งหมด ตกแต่งด้วยลายปูนปั้น ละเอียดละออสวยงามมาก เห็นแล้วนึกถึงวัดในเขตจังหวัดเพชรบุรีซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีช่างสิบหมู่ด้านงานปั้นอยู่ด้วย

หลังจากที่เดินชมบริเวณรอบนอกโบสถ์แล้วเดี๋ยวต่อจากนี้จะได้เข้าไปภายใน ก่อนหน้านั้น เราลองมาเดินดูรอบๆ ให้ชัดๆ กันดีกว่า

รอบอุโบสถ เริ่มจากโคนเสาอุโบสถสีทอง มาดูที่โคนเสาเป็นงานปูนแม่พิมพ์รูปยักษ์ เหมือนกันทุกต้นแต่แต่ละต้นมียักษ์ยืนอยู่ ๑ ตน เฉพาะเสาต้นมุมจะมียักษ์ ๒ ตน แม้ว่าจะเป็นการใช้แม่พิมพ์แต่ลวดลายที่ได้ก็ค่อนข้างมีรายละเอียดมาก ใบเสมา อยู่บนซุ้มสีทองทั้ง ๘ ใบ แต่ละซุ้มก็มีลวดลายสวยงามมาก บันได มีชปักษาคู่ เป็นเอกลักษณ์ของทางวัดปากน้ำโจ้โล้ เพราะที่อื่นๆ มักจะใช้สัตว์อื่น เช่น พญานาค หรือไม้ก่ มอม

ระเบียงพระอุโบสถ ทำด้วยปูนโดยใช้แม่พิมพ์รูปหนุมานแบกแท่น เรียงรายตามช่องที่เท่าๆ กันช่องละ ๔ ตัว

ผนังพระอุโบสถด้านหลัง ตอนนี้เราก็เข้าไปภายในพระอุโบสถสีทองของวัดปากน้ำโจ้โล่ กันแล้วแต่ก่อนหน้านั้นมาดูผนังด้านนอกกันก่อน พระพุทธรูปปางห้ามสมุทรประดิษฐานอยู่ตรงกลาง ระหว่างช่องประตู ๒ ช่อง ด้านหน้าของพระอุโบสถมีประตู ๓ ช่อง จึงประดิษฐานพระพุทธรูปบนฐาน แท่นการสร้างติดอยู่บนผนัง

ลวดลายฐานองค์พระ ดูภาพรวมของผนังด้านหลังแล้วคราวนี้ก็ดูที่ฐานขององค์พระพุทธรูปว่ามีลายละเอียดที่สวยงามขนาดไหน ชั้นล่างสุดเป็นเทพพนม ๙ องค์ ชั้นกลาง เทพพนม ๓ องค์บนพญานาค ๓ เศียรหันหลังเข้าหากัน แล้วยังมีชั้นบนขึ้นไปอีก งดงามมากครับ ที่เห็นอยู่ ๒ ข้างของภาพเป็นส่วนหนึ่งของขอบซุ้มประตูทางเข้าภายในพระอุโบสถซึ่งมีลวดลายงดงามมากเช่นกัน

คชปักษา สำหรับสัตว์หิมพานต์ที่สร้างขึ้นตรงข้างบันไดทางขึ้นพระอุโบสถทั้ง ๒ ด้านนี้ ผมก็พยายามที่จะค้นคว้าหาข้อมูลมาให้ได้ ลักษณะของสัตว์ที่สร้างขึ้นมานี้เรียกกันว่าคชปักษา มีร่างกายพื้นฐานเป็นนก ส่วนหัวเป็นช้าง ท่อนล่างเป็นหงส์ ส่วนลำตัวและแขนคล้ายเป็นครุฑ

Photo : Tom@TouronThai.com

ภายในอุโบสถวัดปากน้ำโจ้โล่ ได้เวลาเข้ามาด้านในแล้ว ที่เรานึกว่าเข้าไม่ได้เพราะประตูทั้ง ๔ ปิดหมดเลย พอได้เจอพระเดินมาท่านบอกว่ามียู๋ด้านหนึ่งไม่ได้ล็อก ที่ต้องปิดไว้เพราะกลัวนกและหมาจะเข้ามา พอเข้ามาก็เลยมีแสงสว่างน้อยไปนิดแต่ก็พอมองเห็นรายละเอียดที่สวยงามไม่แพ้ด้านนอก ตั้งแต่ฐานชุกชีพระประธาน ไปจนถึงซุ้มประตูหน้าต่าง

Photo : Tom@TouronThai.com

พระประธานวัดปากน้ำโจ้โล่ การสร้างพระอุโบสถนิยมใช้พระพุทธรูปปางมารวิชัยเป็นองค์ประธานในพระอุโบสถหรือวิหารครับ ความสวยงามของภายในพระอุโบสถนั้นไม่ต้องบรรยายกันมากเลยทีเดียว การนำลวดลายปูนปั้นจำหลัก หรือใช้แม่พิมพ์สร้างงานขึ้นมาประดับตกแต่งภายในพระอุโบสถซึ่งใช้สีทองทั้งหมดเหมือนกับภายนอก แทนการใช้ภาพจิตรกรรมฝาผนัง นับว่าเป็นเอกลักษณ์

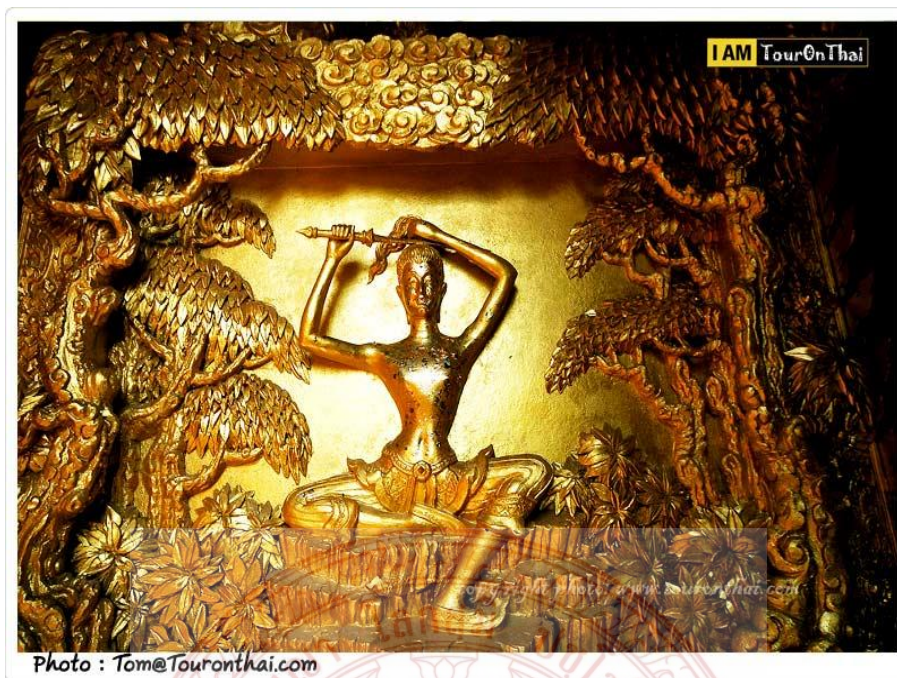
ของวัดปากน้ำโจ๊กลีและเป็นจุดเด่นที่สวยงามมากๆ เลยทีเดียวครับ พระองค์ประธานในพระอุโบสถแล้วยังมีหลวงพ่อโสธรองค์จำลองประดิษฐานอยู่ อีกด้านหนึ่งเป็นพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชให้ประชาชนได้สักการะบูชากันครับ และอย่าลืมว่าวัดแห่งนี้เคยถูกทหารพม่าใช้เป็นฐานเมื่อครั้งยกทัพมา แต่ต้องถูกกองทัพสมเด็จพระเจ้าตากสินมาตีจนพ่ายแพ้ไป จึงเป็นสถานที่ที่สำคัญในประวัติศาสตร์ของชาติแห่งหนึ่งเลยทีเดียว ภายในอุโบสถยังมีกระถางรูปเชิงเทียนตั้งไว้ให้จุดได้ แต่ต่อไปอาจจะต้องไปจุดข้างนอกกันแล้วครับไม่นั้นคว้นคงไปจับตามสีทองของเพดานเน่ๆ นอกจากนี้ฐานพระประธานจะสร้างเป็นห้องมีประตูละหน้าหลัง เชื่อกันว่าหากได้มาลอดฐานพระประธานจะเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต ทางวัดจัดชุดถวายเป็นพุทธบูชาไว้ให้ ทำบุญตามศรัทธาประกอบด้วยธูปเทียนกรวย และลูกแก้วใสๆ วางอยู่บนพาน ให้สวดบทขอขมาพระรัตนตรัย

ตักบาตรพระพุทเจ้า ๒๘ พระองค์ สิ่งสำคัญลำดับต่อมาคือการได้ทำบุญที่เรียกว่าการตักบาตรพระพุทเจ้าซึ่งมีอยู่ ๒๘ พระองค์ แต่ละพระองค์จะมีพระนามติดอยู่ที่ฐาน ที่ต่างจากวัดอื่น ก็ตรงที่วัดอื่นจะให้ตักบาตร ๑๐๘ อันนี้ก็แล้วแต่ศรัทธาครับ แต่เชื่อว่าหลายคนไม่รู้ว่ามีพระพุทเจ้ามี ๒๘ พระองค์ ก็จะได้มาที่วัดปากน้ำแห่งนี้

ซุ้มประตูหน้าต่าง

เจ้าชายสิทธัตถะออกผนวช เป็นลวดลายปูนดำอยู่ด้านข้างของฐานพระประธานครับ นอกจากนี้ยังมีลวดลายอื่นๆ อีก ความสวยงามแบบนี้คงต้องไปดูด้วยตาตัวเองเท่านั้นแล้วละครับ ผมขอจบการพาชมอุโบสถสีทองวัดปากน้ำโจ้โล้ไว้เท่านี้ก่อนครับ ภายในวัดยังมีสิ่งที่น่าสนใจอีกมากลองไปเดินดูครับ สำหรับวันพุธจะมีตลาดนัดครับ มีของกินมากมายให้เลือกด้วย

รายละเอียดรอบอุโบสถ หลังจากไหว้พระทำบุญกันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ออกมาด้านนอก ยังติดใจความสวยงามของโบสถ์สีทองอยู่ เลยลองหามุมเก็บรายละเอียดส่วนเล็กน้อยมาให้ชม

ทำนน้ำวัด เรียกว่าเป็นทำนน้ำวัดก็แล้วกันแม้ว่าในปัจจุบันการคมนาคมจะมาทางรถ สะดวกกว่าทางเรือจนดูเหมือนด้านที่ติดแม่น้ำจะเป็นหลังวัดไปแล้วก็ตาม เมื่อมายืนที่ทำนน้ำมองไปทางซ้ายมือเราจะเห็น อนุสรณ์สถานพระศุภเจติย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งอยู่ไม่ไกลกันมาก ถ้ามีโอกาสมาแล้วก็สักการะทั้งสองที่ ก่อนไปหาอะไรกินที่ตลาดน้ำบางคล้า เท่านั้นที่ripก็จบอย่างสมบูรณ์ อิ่มบุญอิ่มท้องแล้วครับ

๔.๑.๓ การประเมินการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของวัดปากน้ำโจโล้

๑) การวิเคราะห์วัดบ้านปากน้ำโจโล้ผ่านมุมมอง SWOT Analysis

จากการวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานของวัดปากน้ำโจโล้ เพื่อหาจุดอ่อน จุดแข็ง โอกาส และอุปสรรค ในการพัฒนาวัดปากน้ำโจโล้ เพื่อดำเนินการพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน พบว่า

จุดอ่อน คือ การพัฒนาวัด สภาพแวดล้อมยังคงมีการบูรณปฏิสังขรณ์ตลอดเวลา แต่ทั้งนี้ วัดได้รับการสนับสนุนจากศิษยานุศิษย์จำนวนมาก พื้นที่ที่ค่อนข้างจำกัดของวัด ส่งผลให้ไม่สามารถรองรับจำนวนผู้ที่ต้องการมาวัดซึ่งมีจำนวนมากได้

จุดแข็ง คือ การเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานในท้องถิ่นมีมาก เป็นสาเหตุให้มีการสื่อสารและประชาสัมพันธ์กิจกรรมต่างๆ สามารถทำได้อย่างกว้างขวางและทั่วถึง รวมถึงการเป็นสถานที่ที่ด้าลังพัฒนาไปสู่การเป็นสถานที่ท่องเที่ยวประจำชุมชน นอกจากนี้ วัดยังมีกิจกรรมทางศาสนาที่สามารถเรียกผู้เข้าชมวัดได้จำนวนมาก ก่อให้เกิดความศรัทธาต่อวัดที่มีมหาศาล พร้อมทั้งมีผู้คนมากมายมาจากทุกพื้นที่ในประเทศไทยเพื่อเข้าร่วมพิธีกรรมต่างๆที่วัดได้จัดขึ้น เป็นสาเหตุให้วัดสามารถทำการจัดซื้อที่ดิน ขยายพื้นที่วัดได้มากขึ้น เพื่อสร้างเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม

โอกาส คือ สามารถนำการสื่อสารและประชาสัมพันธ์ เพื่อพัฒนาการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติธรรมอย่างกว้างขวางของทั้งชุมชนและชุมชนอันใกล้เคียง พร้อมทั้งได้รับความร่วมมือจากชุมชนในการเอื้อเพื่อปัจจัยพื้นฐานในการดำเนินการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

อุปสรรค คือ ความพร้อมของวัดในการจัดการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานมีจำนวนมาก พร้อมทั้ง ความพร้อมของพระวิปัสสนาจารย์ การฝึกฝนและอบรมหลักสูตรที่ได้มาตรฐานในการจัดวิปัสสนากัมมัฏฐาน แต่อย่างไรก็ตาม การฝึกฝนให้พระวิปัสสนาจารย์จำนวนมากขึ้น เป็นฐานรองรับการขยายตัวและความพร้อมในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

๒) แผนการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของวัดปากน้ำโจโล้

การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของวัดปากน้ำโจโล้ ยังขาดความชัดเจน การปฏิบัติธรรมของวัดปากน้ำโจโล้ ได้รับการพัฒนาให้เข้ากับรูปแบบของพระพุทธศาสนาสมัยใหม่ กล่าวคือ การเข้าวัดฟังพระธรรมเทศนาในวันธรรมสวนะ การสื่อสารผ่านเรื่องราวของการเคารพบูชา

๓) การพัฒนารูปแบบให้เป็นศูนย์การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

การพัฒนาวัดปากน้ำโจโล้ ให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ต้องการตั้งแต่การพัฒนาในระดับสถานะแวดล้อมขั้นสูง อันได้แก่ การพัฒนาปัจจัยสี่ปายะที่ อันเป็นปัจจัยที่เอื้อให้เกิดการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เช่น การพัฒนาพระวิปัสสนาจารย์ให้มีจำนวนมากขึ้น เป็นต้น

๔) บทสรุปเพื่อการพัฒนาศูนย์การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน:กรณีวัดปากน้ำโจโล้

การพัฒนาวัดปากน้ำโจโล้ ต้องการปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาวัดปากน้ำโจโล้ให้เป็นศูนย์กลางวิปัสสนากัมมัฏฐาน อันได้แก่

- สถานที่ที่เหมาะสม
- อาหารที่เหมาะสม
- การพูดคุยที่เหมาะสม
- มีพระวิปัสสนาจารย์ และผู้มีปัญญาเป็นที่ปรึกษาในการปฏิบัติ
- อากาศที่เหมาะสม
- อิริยาบถที่เหมาะสม
- ความพร้อมของชุมชนในการสื่อสาร ประชาสัมพันธ์และเข้าร่วมในการ

ปฏิบัติกิจกรรม

- การพัฒนาจำนวนพระวิปัสสนาจารย์ พร้อมทั้งสร้างหลักสูตรเพื่อให้เกิดการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่มีความต่อเนื่องและสมบูรณ์สำหรับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ต้องการการสัมฤทธิ์ผล

๔.๒ บทวิเคราะห์การพัฒนาารูปแบบวัดสู่การเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานในจังหวัดฉะเชิงเทรา

จากการศึกษาเรื่อง การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ผลการศึกษา สามารถสรุปนิยามความหมายของคำว่า “ศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน” ได้ว่า การพัฒนาจากวัดจากนิยามความหมายเก่า อันได้แก่ วัดที่ทำหน้าที่ในการแสดงพระธรรมเทศนาสู่การพัฒนาไปสู่การแสดงพระธรรมเทศนาควบคู่ไปกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน” อย่างไรก็ตาม ทางคณะผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นรูปแบบตามประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้ อันได้แก่ ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ความถี่ในการมาปฏิบัติธรรม ผลจากการฟังพระธรรมเทศนา การปฏิบัติธรรมของวัดในมุมมองของชุมชน ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของคนในชุมชน การนำปฏิบัติธรรมที่วัด การประชาสัมพันธ์ถึงชุมชน ความถี่ของการจัดการปฏิบัติธรรมที่วัด ที่เข้าถึงชุมชน การแสดงพระธรรมเทศนาว่าด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ความพร้อมของชุมชนในการอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การแสดงพระธรรมเทศนาว่าด้วยเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การเพิ่มพูนความรู้เรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของชุมชน

ทางคณะผู้วิจัยได้ทำการลงพื้นที่สำรวจความคิดเห็นของประชาชนผู้มาปฏิบัติศาสนกิจและปฏิบัติธรรม ในพื้นที่ตัวอย่าง โดยมีความคิดเห็นเกี่ยวกับความเข้าใจในการปฏิบัติธรรม การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การมาปฏิบัติธรรมที่วัด ความถี่ของการปฏิบัติธรรม และผลจากการฟังพระธรรมเทศนา ดังต่อไปนี้

ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม ทั้งนี้ ในการสัมภาษณ์เกี่ยวกับ ความเข้าใจของชาวชุมชนวัดปากน้ำ ได้ผลการสัมภาษณ์ ดังต่อไปนี้ กล่าวคือ นายพีรวิชญ์ ฐิริชญาณวัฒน์ อายุ ๓๑ อาชีพ ธุรกิจส่วนตัว ชาวชุมชนวัดปากน้ำ กล่าวไว้ว่า “เข้าใจตามความเป็นชาวพุทธทั่วไป ทำบุญรักษาศีล สมาธิ ทาน”^๑ รวมทั้งนายพงศ์วิทย์ ฐิริชญาณวัฒน์ อายุ ๓๗ อาชีพ รับจ้าง มีความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม ดังนี้ กล่าวคือ “ทำให้จิตใจสงบ มีสมาธิ มีความสุขทางใจเพื่อหวังผลนิพพาน”^๒ นายพยงค์ สังฆบุญชู อายุ ๕๗ ปี อาชีพ รับจ้าง ชาวชุมชนวัดปากน้ำ กล่าวไว้ว่า การปฏิบัติธรรม คือ “การทำสมาธิ”^๓ นางสาวพิน จันทรมุข อายุ ๕๕ อาชีพ รับจ้าง ชาวชุมชนวัดปากน้ำ

^๑ สัมภาษณ์ พีรวิชญ์ ฐิริชญาณวัฒน์ ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^๒ สัมภาษณ์ พงศ์วิทย์ ฐิริชญาณวัฒน์ ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^๓ สัมภาษณ์ พยงค์ สังฆบุญชู ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

ได้กล่าวถึง การปฏิบัติธรรมว่า คือ “ถือศีล”^๔ นอกจากนี้ นายจักรพันธ์ วสุกาญจนสิริ อายุ ๔๔ ปี ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ได้แสดงความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม ไว้ว่า “ในการสอนหรือแนะนำให้กับพุทธบริษัทที่เข้ามารับการฝึกปฏิบัติธรรมกรรมฐานต่อทุกๆ คนได้รับความเข้าใจและเป็นไปตามหลักสติปัญญาอย่างมีแบบแผนของการถ่ายทอดความเข้าใจแก่ผู้เข้ารับความรู้เป็นอย่างดี”^๕

อีกทั้ง ในการสัมภาษณ์เกี่ยวกับ ความเข้าใจของชุมชนวัดสุวรรณมาตร ได้ผลการสัมภาษณ์ดังต่อไปนี้ กล่าวคือ คุณเทียนชัย สุขศิริ อายุ ๒๕ ปี ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ได้แสดงความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมไว้ว่า “เป็นที่น่าพอใจสำหรับที่เข้าวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้ฝึกสมาธิและศึกษาธรรมะได้ลึกซึ้งถึงการปฏิบัติและการอบรมให้ไปใช้ได้”^๖ รวมทั้ง นายประโยชน์ มัลลย์วงษ์ อายุ ๕๕ ปี อาชีพ รับจ้าง ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ผู้มาปฏิบัติธรรม ได้กล่าวถึงการปฏิบัติธรรมไว้ว่า คือ “รักษาศีล ในการใช้ชีวิตประจำวัน ในการดำรงชีพ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น อยู่อย่างพอเพียง สถานที่สะอาดร่มเย็นดี”^๗ นอกจากนี้ นางสาวเหม่ม ลิมไธสง อายุ ๔๘ ปี อาชีพ แม่บ้าน ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ได้กล่าวถึง การปฏิบัติธรรม ไว้ว่า “เป็นการฝึกหรือทำให้สงบโดยยึดหลักข้อปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา”^๘ พร้อมด้วย นางสาวกัญชรี พิพัฒน์ อายุ ๒๘ ปี อาชีพ วิศวกร ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ได้กล่าวถึง การปฏิบัติธรรมไว้ว่า คือ “การปฏิบัติธรรมเป็นการรักษาศีล หากเข้าวัดปฏิบัติธรรมก็จะถือศีล ๘ หากชีวิตประจำวันก็จะถือศีล ๕”^๙ และอีกหนึ่งตัวอย่างของชาชุมชนวัดสุวรรณมาตร คือ นางนิศพร พนาลัย อายุ ๔๖ ปี อาชีพ พนักงานบริษัท ได้กล่าวถึง การปฏิบัติธรรมว่า คือ “-ถือศีล -กินเจ -นั่งสมาธิ”^{๑๐} และนางสุนิตย์ ม่วงศรี อายุ ๔๘ ปี อาชีพ พนักงานบริษัท ชาว

^๔ สัมภาษณ์ สายพิน จันทรมุข ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^๕ สัมภาษณ์ จักรพันธ์ วสุกาญจนสิริ ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^๖ สัมภาษณ์ เทียนชัย สุขศิริ ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลจร อำเภอมะนัง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^๗ สัมภาษณ์ ประโยชน์ มัลลย์วงษ์ ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลจร อำเภอมะนัง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^๘ สัมภาษณ์ เหม่ม ลิมไธสง ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลจร อำเภอมะนัง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^๙ สัมภาษณ์ กัญชรี พิพัฒน์ ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลจร อำเภอมะนัง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๐} สัมภาษณ์ นิศพร พนาลัย ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลจร อำเภอมะนัง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

ชุมชนวัดสุวรรณมาตร ได้กล่าวถึง การปฏิบัติธรรมไว้ว่า “การปฏิบัติธรรมเป็นการรักษาศีล ทำให้ใจสงบ รู้จักให้อภัย ปลอ่ยวาง รู้จักศีลทั้ง ๘ ข้อ จะทำให้ชีวิตสงบไม่วุ่นวาย”^{๑๑}

นอกจากนี้ ทางคณะผู้วิจัย ได้ทำการลงสำรวจความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม ณ ชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่องอำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ได้ผลการสัมภาษณ์ ดังต่อไปนี้ นายเอกรัฐ เศษวงศ์ อายุ ๒๒ ปี อาชีพ นักศึกษา ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง กล่าวว่า การปฏิบัติธรรม คือ “ศึกษาจากสำนักต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นหนังสือ คำสอนจากอาจารย์วิปัสสนาก็ตาม”^{๑๒} นอกจากนี้ นายนภดล โชคชัยปกรณ อายุ ๔๘ ปี อาชีพ วิศวกร ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ได้กล่าวถึงความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมว่า “ศึกษาจากหนังสือธรรม จากพระอาจารย์วิปัสสนาจารย์”^{๑๓} พร้อมทั้ง นายอาทิตย์ บติเตชา อายุ ๒๓ อาชีพ พนักงานบริษัท ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ได้กล่าวถึง การปฏิบัติไว้ดังนี้ “การปฏิบัติธรรมถึงกับตั้งมั่น มีสมาธิสงบ จิตใจสงบในการที่จะเข้าปฏิบัติธรรม”^{๑๔}

การลงพื้นที่สัมภาษณ์ของคณะผู้วิจัยในประเด็น เรื่อง ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ในพื้นที่วัดปากน้ำ วัดสุวรรณมาตร และวัดบ้านช่อง ได้ผลการสัมภาษณ์ ปรากฏดังต่อไปนี้ นายพีรวิชัย ภูริชญาณวัฒน์ อายุ ๓๑ อาชีพ ธุรกิจส่วนตัว ได้กล่าวถึง การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานไว้ว่า “เป็นการนั่งสมาธิที่ใช้เวลานานและฝึกความอดทนสูง” และนายจักรพันธ์ วสุกาญจนสิริ อายุ ๔๔ ปี ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานไว้ว่า “สามารถทำความเข้าใจได้ตามที่อาจารย์ผู้สอนแนะนำทุกๆ ขั้นตอน และยังสอบถามได้ทุกข้อสงสัยที่ติดขัด”^{๑๕}

ชาวชุมชน วัดสุวรรณมาตร ได้แสดงความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับ การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ไว้ดังนี้ นายประโยชน์ มาลัยวงษ์ อายุ ๕๕ ปี อาชีพ รับจ้าง ได้แสดงความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานว่า ตนเองมีความ “เข้าใจในระดับปานกลาง”^{๑๖} พร้อมทั้ง นางสาวหม่อมลิ้มไธสง อายุ ๔๘ ปี อาชีพ แม่บ้าน ได้แสดงความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานว่า “คือ

^{๑๑} สัมภาษณ์ สุนิตย์ ม่วงศรี ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุทุมมชลธ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๒} สัมภาษณ์ เอกรัฐ เศษวงศ์ ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๓} สัมภาษณ์ นภดล โชคชัยปกรณ ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๔} สัมภาษณ์ อาทิตย์ บติเตชา ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๕} สัมภาษณ์ จักรพันธ์ วสุกาญจนสิริ ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๖} สัมภาษณ์ ประโยชน์ มาลัยวงษ์ ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุทุมมชลธ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

การนั่งสมาธิ ตั้งจิตให้สงบ”^{๑๗} นอกจากนี้ นางสาวภัญชรี พิพัฒน์ อายุ ๒๘ ปี อาชีพ วิศวกร ได้แสดงความคิดเห็นและความรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน กล่าวคือ “การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานต้องทำในวัด เพราะถือว่าเป็นที่สงบเงียบ ใบไม้ปลิวยังได้ยิน ถือศีล ๘”^{๑๘} รวมทั้ง นางนิศพร พนาลัย อายุ ๔๖ ปี อาชีพ พนักงานบริษัท ได้แสดงวิธีปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ว่าคือ การมา “ถือศีลค้างที่วัด (ถือศีล ๘) นั่งสมาธิ เติมน้ำใจ ทำวัตร”^{๑๙} ท้ายที่สุด คือนางสุนิตย์ ม่วงศรี อายุ ๔๘ ปี อาชีพ พนักงานบริษัท ได้กล่าวไว้ว่า “การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานทำให้จิตหยุดนิ่ง สงบ ไม่มีสิ่งอื่นรบกวน”^{๒๐}

ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ได้แสดง ความคิดเห็นเกี่ยวกับ การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ไว้ดังนี้ กล่าวคือ นายเอกรัฐ เศษวงค์ อายุ ๒๒ อาชีพ นักศึกษา ได้แสดงความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานว่ามีความ “เข้าใจพอสมควรเกี่ยวกับวิธีของการปฏิบัติ”^{๒๑} พร้อมทั้ง นาย นพดล โชคชัยปกรณ อายุ ๔๘ ปี อาชีพ วิศวกร ได้แสดงว่าตนมีความ “เข้าใจพอสมควรเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติ”^{๒๒} และนายอาทิตย์ บดีเดชา อายุ ๒๓ อาชีพ พนักงานบริษัท ได้แสดงวิธีปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานไว้ดังนี้ “การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานอาจเกิดจากการนั่งสมาธิ เติมน้ำใจ”^{๒๓}

ทางคณะผู้วิจัยได้ทำการสำรวจความคิดเห็นว่าด้วยเรื่อง การมาปฏิบัติธรรมที่วัด ทั้งนี้ กลุ่มตัวอย่างได้แสดงให้เห็นความเข้าใจต่อการมาปฏิบัติธรรมที่วัด ดังต่อไปนี้ กรณีวัดปากน้ำ นายพีรวิทย์ ภูริชญาณวัฒน์ อายุ ๓๑ อาชีพ ธุรกิจส่วนตัว ได้กล่าวว่า ตนเองมาปฏิบัติธรรมตามวาระและโอกาส กล่าวคือ “เข้ามาตามความสะดวก มีพระครูบาอาจารย์ที่ศรัทธาที่นับถือ”^{๒๔} และนายพยงค์

^{๑๗} สัมภาษณ์ แหม่ม ลืมไธสง ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๘} สัมภาษณ์ ภัญชรี พิพัฒน์ ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๙} สัมภาษณ์ นิศพร พนาลัย ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๒๐} สัมภาษณ์ สุนิตย์ ม่วงศรี ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๒๑} สัมภาษณ์ เอกรัฐ เศษวงค์ ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๒๒} สัมภาษณ์ นพดล โชคชัยปกรณ ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๒๓} สัมภาษณ์ อาทิตย์ บดีเดชา ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๒๔} พีรวิทย์ ภูริชญาณวัฒน์ ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

สังฆบุญชู อายุ ๕๗ ปี อาชีพ รับจ้าง ได้แสดงให้เห็นผลของการปฏิบัติธรรมที่วัดว่า “ก็ทำให้เกิดความสงบทางใจ”^{๒๕} ทั้งนี้ นายจักรพันธ์ วสุกาญจนสิริ อายุ ๔๔ ปี ได้แสดงให้เห็นว่า ผลของการปฏิบัติ นั้นเป็นผลมาจากการมาปฏิบัติที่วัด เพราะว่า “การมาปฏิบัติเป็นที่น่าสนใจมาก”^{๒๖}

การมาปฏิบัติธรรมที่วัด ทั้งนี้ กลุ่มตัวอย่างได้แสดงให้เห็นความเข้าใจต่อการมาปฏิบัติธรรมที่วัด ดังต่อไปนี้ วัดสุวรรณมาตร คุณเทียนชัย สุขศิริ อายุ ๒๕ ปี ได้แสดงถึงความไกร่กังวลในการมาปฏิบัติธรรมที่วัด กล่าวคือ “ได้เป็นการฝึกตนเองโดยเพียงลำพัง ที่ไม่มีอาจารย์”^{๒๗} พร้อมทั้ง นาย ประโยชน์ มาลัยวงษ์ อายุ ๕๕ ปี อาชีพ รับจ้าง ได้กล่าวถึงวาระและเวลาในการมาปฏิบัติธรรมที่วัด ดังนี้ “เป็นบางครั้ง ในวันพระ และวันอื่นๆ”^{๒๘} ทั้งนี้ นางสาวหม่อม ลิมไธสง อายุ ๔๘ ปี อาชีพ แม่บ้าน ได้กล่าวถึงการปฏิบัติธรรมที่วัดว่า “เพื่อมุ่งปฏิบัติที่ถูกต้อง”^{๒๙} นอกจากนี้แล้ว นางสาวภัญชรี พิพัฒน์ อายุ ๒๘ ปี อาชีพ วิศวกร ได้กล่าวถึง การมาปฏิบัติธรรมที่วัดไว้ว่า คือ “การมาปฏิบัติธรรมที่วัดเป็นเรื่องที่ดี จิตใจสงบ รู้สึกปลง กิเลสลดลง ณ ที่วัด แต่โอกาสและความสะดวกเหมือนเป็นมาร”^{๓๐} และ นางนิศพร พนาลัย อายุ ๔๖ ปี อาชีพ พนักงานบริษัท ได้กล่าวถึงรายละเอียดและวิธีการในการมาปฏิบัติธรรมที่วัดไว้ว่า คือ “นั่งสมาธิ สวดมนต์ ถือนศีล ทำตนให้เป็นประโยชน์ เช่นกวาดลานวัด ทำความสะอาดต่างๆ”^{๓๑} สุดท้าย นางสุนิทย ม่วงศรี อายุ ๔๘ ปี อาชีพ พนักงานบริษัท กล่าวไว้ว่า “การมาปฏิบัติธรรมที่วัด ทำให้จิตใจสงบ รู้จักปลง ไม่ยึดติด ปล่อยวาง สงบเงียบ ร่มเย็น เป็นสุขใจ”^{๓๒}

การมาปฏิบัติธรรมที่วัด ทั้งนี้ กลุ่มตัวอย่างได้แสดงให้เห็นความเข้าใจต่อการมาปฏิบัติธรรมที่วัด ดังต่อไปนี้ วัดบ้านซ่อง นายเอกรัฐ เศษวงศ์ อายุ ๒๒ อาชีพ นักศึกษา ได้กล่าวถึง การมา

^{๒๕} สัมภาษณ์ พยงค์ สังฆบุญชู ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๒๖} สัมภาษณ์ จักรพันธ์ วสุกาญจนสิริ ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๒๗} สัมภาษณ์ เทียนชัย สุขศิริ ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๒๘} สัมภาษณ์ ประโยชน์ มาลัยวงษ์ ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๒๙} สัมภาษณ์ หม่อม ลิมไธสง ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๓๐} สัมภาษณ์ ภัญชรี พิพัฒน์ ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๓๑} สัมภาษณ์ นิศพร พนาลัย ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๓๒} สัมภาษณ์ สุนิทย ม่วงศรี ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

ปฏิบัติธรรมที่วัดไว้ว่า “เป็นสิ่งที่ดี สถานที่สงบ ทำให้มีจิตคิดที่จะปฏิบัติ”^{๓๓} พร้อมทั้ง นายนพดล โชคชัยปรกรณ์ อายุ ๔๘ ปี อาชีพ วิศวกร ได้กล่าวถึงบรรยากาศในการมาปฏิบัติธรรมที่วัดว่า “จะทำให้มีบรรยากาศในการปฏิบัติธรรม มีความน่าเชื่อถือ เป็นกรอบที่ดีในการปฏิบัติเพราะเป็นเสริมสร้างกรอบในการปฏิบัติ”^{๓๔} รวมทั้งนายอาทิตย์ บดีเดชา อายุ ๒๓ อาชีพ พนักงานบริษัท ได้กล่าวถึงการมีเพื่อนร่วมปฏิบัติธรรมไว้ว่า “การมาปฏิบัติธรรมอาจตามกลุ่มเพื่อนมาเพื่อให้ได้บุญร่วมกัน”^{๓๕}

ทางคณะผู้วิจัยได้ทำการสำรวจความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่อง **ความถี่ของการมาปฏิบัติธรรม** ทั้งนี้ กลุ่มตัวอย่างได้แสดงให้เห็นถึงความถี่ในการมาปฏิบัติธรรม ดังต่อไปนี้ วัดปากน้ำ ได้แก่ นายพีรวิชัย ภูริชญาณวัฒน์ อายุ ๓๑ อาชีพ ธุรกิจส่วนตัว ได้กล่าวถึง ความถี่ในการมาปฏิบัติธรรมที่วัดไว้ว่า “นานๆ ครั้ง ส่วนใหญ่มาช่วยครูบาอาจารย์ทำงาน”^{๓๖} และนายจักรพันธ์ วสุกาญจนสิริ อายุ ๔๔ ปี ได้กล่าวถึง ความถี่ของการมาปฏิบัติธรรมที่วัดไว้ว่า “ไม่มีข้อตำหนิถือว่าเป็นการทำตามกิจอันควรแล้วของพระพุทธศาสนา ต่อศาสนิกชน เพื่อมิให้ความเสื่อมพียงเกิดขึ้นต่อศาสนสถาน และยังให้ศาสนิกชนเข้าถึงการปฏิบัติ และธรรมของพุทธองค์ดียิ่งขึ้น”^{๓๗}

ในกรณีของวัดสุวรรณมาตร ในเรื่องความถี่ของการมาปฏิบัติธรรมที่วัด คุณเทียนชัย สุขศิริ อายุ ๒๕ ปี ได้กล่าวไว้ว่า ความถี่ในการมาปฏิบัติธรรม นั้นเป็นไปตามความ “สะดวก สบาย และร่มรื่นดี”^{๓๘} นายประโยชน์ มาลัยวงษ์ อายุ ๕๕ ปี อาชีพ รับจ้าง ได้กล่าวไว้ว่า ความถี่ในการมาปฏิบัติธรรมว่า เป็นไปได้ “เฉพาะในวันสำคัญของศาสนาพุทธ”^{๓๙} พร้อมทั้ง นางสาวเหม่ม ล้มไธสง อายุ ๔๘ ปี อาชีพ แม่บ้าน ได้แสดงถึงความถี่ของตนในการมาปฏิบัติธรรมว่า คือ “ทุกวันพระ” รวมทั้ง นางสาวภัฏฐรี พิพัฒน์ อายุ ๒๘ ปี อาชีพ วิศวกร ได้แสดงให้เห็นความถี่ของตนในการมาปฏิบัติธรรมว่า “ปีละ

^{๓๓} สัมภาษณ์ เอกรัฐ เศษวงค์ ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๓๔} สัมภาษณ์ นพดล โชคชัยปรกรณ์ ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๓๕} สัมภาษณ์ อาทิตย์ บดีเดชา ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๓๖} สัมภาษณ์ พีรวิชัย ภูริชญาณวัฒน์ ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๓๗} สัมภาษณ์ จักรพันธ์ วสุกาญจนสิริ ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๓๘} สัมภาษณ์ เทียนชัย สุขศิริ ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลจร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๓๙} สัมภาษณ์ ประโยชน์ มาลัยวงษ์ ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลจร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

๑ครั้ง”^{๔๐} และนางนิศพร พนาลัย อายุ ๔๖ ปี อาชีพ พนักงานบริษัท ได้แสดงความถึในการมาปฏิบัติธรรมที่วัด ว่าเกิดขึ้นได้ “ปีละ ๑ ครั้ง”^{๔๑} และสุดท้ายนางสุนิทย ม่วงศรี อายุ ๔๘ ปี อาชีพ พนักงานบริษัท ได้แสดงให้เห็นถึงความต้องการในการมาปฏิบัติธรรมที่วัด “อยากไปบ่อยๆ ถ้ามีโอกาส”^{๔๒}

กลุ่มตัวอย่างของวัดบ้านช่อง ได้แสดงถึงความถึในการปฏิบัติธรรม กล่าวคือ นายเอกรัฐ เศษวงศ์ อายุ ๒๒ อาชีพ นักศึกษา ได้แสดงให้เห็นถึงความถึในการปฏิบัติธรรมว่า “ปฏิบัติทุกวันอย่างน้อยคือ ๑๕-๓๐ นาที”^{๔๓} นายนพดล โชคชัยปกรณ อายุ ๔๘ ปี อาชีพ วิศวกร ได้แสดงให้เห็นถึงความถึในการปฏิบัติธรรมว่า “ทุกเดือน”^{๔๔} และนายอาทิตย์ บดีเดชา อายุ ๒๓ อาชีพ พนักงานบริษัท ได้แสดงถึงผลจากความถึในการปฏิบัติธรรมว่า “มักจะไปปฏิบัติบ่อยๆ เพื่อให้ผ่อนคลาย จิตใจสงบ เพื่อให้ดีขึ้นในการดำเนินชีวิต”^{๔๕}

ทางคณะผู้วิจัยได้ทำการสำรวจเรื่อง ผลจากการฟังพระธรรมเทศนา ทั้งนี้ กลุ่มตัวอย่าง ได้แสดงถึงผลจากการฟังธรรม โดยสามารถแบ่งกลุ่มตัวอย่างออกได้ดังต่อไปนี้ วัดปากน้ำ คือ นายพีรวิชัย ฐิริชญาณวัฒน์ อายุ ๓๑ อาชีพ ธุรกิจส่วนตัว ได้แสดงให้เห็นถึงความรู้ที่ได้จากการฟังพระธรรมเทศนา คือ “ทำให้เรารู้ถึงประวัติพระพุทธเจ้า การปฏิบัติของท่าน บุญกรรมต่างๆ”^{๔๖} ทั้งนี้ นายพยงค์ สังฆบุญชู อายุ ๕๗ ปี อาชีพ รับจ้าง ได้แสดงให้เห็นผลจากการฟังพระธรรมเทศนาว่า “ก็ทำให้เข้าใจถึงคำสอนและแนวทางทำตัวเมื่อเจอปัญหา”^{๔๗} รวมทั้ง นางสาวพิน จันทรมุข อายุ ๕๕ อาชีพ

^{๔๐} สัมภาษณ์ ภัฏฐริ พิพัฒน์ ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลจร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๔๑} สัมภาษณ์ นิศพร พิลาลัย ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลจร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๔๒} สัมภาษณ์ สุนิทย ม่วงศรี ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลจร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๔๓} สัมภาษณ์ เอกรัฐ เศษวงศ์ ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๔๔} สัมภาษณ์ นพดล โชคชัยปกรณ ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๔๕} สัมภาษณ์ อาทิตย์ บดีเดชา ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๔๖} สัมภาษณ์ พีรวิชัย ฐิริชญาณวัฒน์ ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๔๗} สัมภาษณ์ พยงค์ สังฆบุญชู ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

รับจ้าง แสดงให้เห็นถึงผลว่า “จิตใจสงบลง คิดถึงพ่อแม่”^{๔๘} พร้อมทั้ง นายจักรพันธ์ วสุกาญจนสิริ อายุ ๔๔ ปี ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการแสดงพระธรรมเทศนาว่า “การเทศนาเรื่องการปฏิบัตินี้ ถือว่าเป็นเรื่องที่ดีเปรียบเสมือนการแนะชี้ตัวอย่างตามพระสูตร หรือชาดกขององค์พระสัมมาและยังเสริมกำลังใจเพื่อเพียรในการปฏิบัติยิ่งขึ้น”^{๔๙}

กรณีของวัดสุวรรณมัตถ์ เรื่อง ผลจากการฟังพระธรรมเทศนา กล่าวคือ นายประโยชน์ มาลัยวงษ์ อายุ ๕๕ ปี อาชีพ รับจ้าง ได้แสดงถึงผลของการปฏิบัติธรรม ว่า “ฟังแล้วเอาไปปฏิบัติตาม เป็นอย่างดี”^{๕๐} ทั้งนี้ นางสาวแหม่ม ลิมไธสง อายุ ๔๘ ปี อาชีพ แม่บ้าน ได้แสดงถึงผลจากการปฏิบัติธรรมว่า “ทำให้จิตใจสงบมีสมาธิ ซึ่งนำไปใช้กับชีวิตประจำวันได้ โดยทำให้การทำงานสำเร็จ”^{๕๑} รวมทั้ง นางสาวกัญชรี พิพัฒน์ อายุ ๒๘ ปี อาชีพ วิศวกร ได้กล่าวถึงการฟังพระธรรมเทศนาไว้ว่า “โอ้ มีแบบนี้ด้วยหรือนี่ ชอบนะคะเมื่อฟังธรรม ผลที่ได้คือความรู้ ความรัก ความเชื่อ ศรัทธาธรรมในศาสนา ความไปได้คือความเพียรพยายาม ความตั้งใจมุ่งมั่น นำมาซึ่งบรรลุผลสำเร็จ”^{๕๒} นอกจากนี้ นางนิศพร พนาลัย อายุ ๔๖ ปี อาชีพ พนักงานบริษัท ได้เข้าใจเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา จากการฟังพระธรรมเทศนา กล่าวคือ “ได้ความรู้ความเข้าใจในการทำดี ทำชั่ว จิตใจสงบ ใจเย็นมากขึ้น ปลงกับชีวิตมากขึ้น รู้จักผิด ชอบ ชั่ว ดี”^{๕๓} และสุดท้าย นางสุนิตย์ ม่วงศรี อายุ ๔๘ ปี อาชีพ พนักงานบริษัท ได้แสดงให้เห็นถึงผลของการฟังพระธรรมเทศนาว่า “ทำให้คิดตามแล้วรู้สึกว่าเป็นจริง เมื่อรู้สึกว่าเป็นจริงก็ทำให้เรากระทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อทำแล้วรู้สึกสบายใจ พระธรรมไม่เคยทำร้ายใคร เราจะนึกถึงเมื่อตอนมีความทุกข์ เพราะฉะนั้นเราต้องหมั่นเข้าวัดฟังพระธรรมเทศนาบ่อยๆ จะทำให้ชีวิตดีขึ้น”^{๕๔}

^{๔๘} สัมภาษณ์ สายพิน จันทรมุข ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๔๙} สัมภาษณ์ จักรพันธ์ วสุกาญจนสิริ ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๕๐} สัมภาษณ์ ประโยชน์ มาลัยวงษ์ ชาวชุมชนวัดสุวรรณมัตถ์ ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๕๑} สัมภาษณ์ แหม่ม ลิมไธสง ชาวชุมชนวัดสุวรรณมัตถ์ ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๕๒} สัมภาษณ์ กัญชรี พิพัฒน์ ชาวชุมชนวัดสุวรรณมัตถ์ ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๕๓} สัมภาษณ์ นิศพร พนาลัย ชาวชุมชนวัดสุวรรณมัตถ์ ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๕๔} สัมภาษณ์ สุนิตย์ ม่วงศรี ชาวชุมชนวัดสุวรรณมัตถ์ ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

กรณีของวัดบ้านช่อง เรื่องผลจากการฟังพระธรรมเทศนา กล่าวคือ นายเอกรัฐ เศษวงศ์ อายุ ๒๒ อาชีพ นักศึกษา ได้กล่าวถึงประโยชน์จากการฟังพระธรรมเทศนาไว้ว่า “รู้จักวิธีการปฏิบัติ และหลักธรรมที่ช่วยให้จิตใจสงบมากขึ้น”^{๕๕} รวมทั้ง นายนพดล โชคชัยปกรณ์ อายุ ๔๘ ปี อาชีพ วิศวกร ได้แสดงถึงผลจากการฟังพระธรรมเทศนา “เป็นการตอกย้ำให้เรารักษาศีล ๕ เป็นประจำ เพราะทำให้เกิดสติ”^{๕๖} และสุดท้ายนายอาทิตย์ บดีเดชา อายุ ๒๓ อาชีพ พนักงานบริษัท ได้แสดงให้เห็นถึงผลจากการฟังพระธรรมเทศนาว่า “เกิดความเบาใจ โล่งอก ทำให้เกิดใจสงบ”^{๕๗}

ทางคณะผู้วิจัยได้ทำการลงพื้นที่สำรวจความคิดเห็นของประชาชนผู้มาปฏิบัติศาสนกิจ และปฏิบัติธรรม ในพื้นที่ตัวอย่าง โดยมีความคิดเห็นเกี่ยวกับความเข้าใจในการปฏิบัติธรรม การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การมาปฏิบัติธรรมที่วัด ความถี่ของการปฏิบัติธรรม และผลจากการฟังพระธรรมเทศนา ได้สรุปผลการสำรวจและสัมภาษณ์ ดังต่อไปนี้

ประการที่หนึ่ง ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม การมาวัดทำให้เห็นและเพิ่มพูนความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติได้มากขึ้น

ประการที่สอง การมาวัดทำให้เข้าใจและมีความต้องการในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานมากขึ้น เนื่องจากมีสัทธิธรรมิกและบรรยากาศที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรม

ประการที่สาม การมาปฏิบัติธรรมที่วัด มีความพร้อมในด้านสัปปายะที่เอื้อต่อการปฏิบัติ และมีพระอาจารย์แนะแนวทางในการปฏิบัติที่ถูกต้อง

ประการที่สี่ ความถี่ของการปฏิบัติธรรม จะมีความเพิ่มมากขึ้น เมื่อมีโอกาสในการมาวัดและมีการแนะนำในการปฏิบัติธรรมและวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ประการที่ห้า การมาฟังพระธรรมเทศนาที่วัด ทำให้เกิดความเข้าใจและแนวทางในการปฏิบัติที่ดีมากขึ้น

นอกจากนี้ ทางคณะผู้วิจัยได้ทำการลงพื้นที่สำรวจความคิดเห็นของประชาชนรอบพื้นที่ตัวอย่าง โดยมีความคิดเห็นเกี่ยวกับความเข้าใจในการปฏิบัติธรรมของวัดในมุมมองของชุมชน การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของวัดจากมุมมองของคนในชุมชน การมาปฏิบัติธรรมที่วัด และการประชาสัมพันธ์ถึงชุมชน ความเข้าใจของเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ชุมชนเข้าถึง การแสดงพระธรรมเทศนาว่าด้วยเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ความพร้อมของชุมชน

^{๕๕} สัมภาษณ์ เอกรัฐ เศษวงศ์ ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๕๖} สัมภาษณ์ นพดล โชคชัยปกรณ์ ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๕๗} สัมภาษณ์ อาทิตย์ บดีเดชา ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

ในการอำนวยความสะดวกในการจัดปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การเพิ่มพูนความรู้เรื่อง การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ความร่วมมือระหว่างวัดกับชุมชนในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ดังต่อไปนี้

การปฏิบัติธรรมของวัดในมุมมองของชุมชน จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างของวัดปากน้ำ พบว่า นายบุญยศศักดิ์ เจียโหวง อายุ ๓๐ ปี ได้กล่าวถึง การปฏิบัติธรรมไว้ว่า “เป็นสิ่งที่ดี เพราะการปฏิบัติธรรมเป็นการนำคำสอนของพระพุทธเจ้าท่านมาเผยแพร่ เพื่อให้คนในชุมชนนั้นมีที่พึ่งทางใจ เป็นที่สงบใจ ละกิเลส นับว่าเป็นสิ่งที่ดีที่ทุกวัดควรให้การสนับสนุน และยังเป็นการยืดอายุพระพุทธศาสนา”^{๕๘} พร้อมทั้ง คุณบำรุง อยู่เกษม อายุ ๖๓ ปี ได้กล่าวถึง การปฏิบัติธรรมไว้ว่า “เป็นเรื่องปกติ วัดเป็นที่สงบเงียบ”^{๕๙} คุณฉวิล ศรีทรัพย์ อายุ ๖๓ ปี ถือว่าการปฏิบัติธรรมที่วัด “ก็ดีครับ”^{๖๐} นอกจากนี้แล้ว นางทองหยด ขำเขียว อายุ ๘๙ ปี เห็นว่า การปฏิบัติธรรมของวัด “เป็นเรื่องที่สมควรและดี”^{๖๑} และนางนิตยา ศรีทรัพย์ อายุ ๖๔ ปี แสดงความคิดเห็นของการปฏิบัติธรรมที่วัดว่า “ปกติเจียบตี อากาศดี”^{๖๒} และสุดท้าย นางสาวจริญญา สังข์รัตน์ อายุ ๒๖ ปี ได้แสดงความคิดเห็นต่อการปฏิบัติธรรมของวัดไว้ว่า “ไม่มีใครปฏิเสธว่าวัดเป็นที่พึ่งของชาวบ้าน เป็นศูนย์รวมของสรรพสิ่งหลากหลายกิจกรรมอยู่ที่วัด แม้แต่เรื่องของการศึกษาเล่าเรียนจนเป็นที่มาของคำว่า บวชเรียน แต่ปัจจุบันดูเหมือนว่า วัด กลับมีบทบาทต่อชุมชนลดน้อยลง เหลือเพียงแค่ภาพของการเป็นสถานที่จัดพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น และการปฏิบัติธรรมในวัดก็เป็นมุมมองที่ดีมาก เพราะทุกวันนี้คนในชุมชนก็หวังจะพึ่งหลักธรรมคำสอนจากวัดอยู่แล้ว”^{๖๓}

การปฏิบัติธรรมของวัดในมุมมองของชุมชน กรณีกลุ่มตัวอย่างวัดสุวรรณมาตร พบว่า นายปรัชญา พานิชกุล อายุ ๔๕ ปี ให้ความเห็นว่า “เป็นสิ่งที่ดีช่วยให้สังคมอยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคี ทำให้จิตใจเป็นสุข ทำให้มีกิจกรรมร่วมกันที่ดี ได้บุญ และได้ทำบุญ เข้าใจหลักธรรมเพิ่มขึ้น ได้ทำให้ผู้เข้าปฏิบัติมีการปรับปรุงตัวให้ดีขึ้น ทำให้มีสมาธิมากขึ้น ในการทำงาน เข้าใจตนเองมากขึ้น ได้ฝึก

^{๕๘} สัมภาษณ์ บุญยศศักดิ์ เจียโหวง ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๕๙} สัมภาษณ์ บำรุง อยู่เกษม ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๖๐} สัมภาษณ์ ฉวิล ศรีทรัพย์ ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๖๑} สัมภาษณ์ ทองหยด ขำเขียว ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๖๒} สัมภาษณ์ นิตยา ศรีทรัพย์ ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๖๓} สัมภาษณ์ จริญญา สังข์รัตน์ ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

การมีสติตลอดเวลา”^{๖๔} นอกจากนี้ นายเจตวัต คำใส อายุ ๓๔ ปี ได้ให้ความเห็นว่า “ได้ฝึกสติตลอด เข้าใจตนเอง ได้นำหลักธรรมมาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ทำให้สังคมมีความสามัคคี ทำให้มี ปัญญา”^{๖๕} นส.นิสร ตาวารวิทย์ อายุ ๔๐ ปี “ในความคิดเห็นวัดเป็นที่รวมของคนหลายประเภทซึ่ง แตกต่างกันไปทั้งอายุ ฐานะ และความเป็นอยู่ การศึกษา อาชีพ ตลอดจนนิสัยใจคอ โอกาสจะ กระทบกระทั้งกันย่อมเกิดขึ้นได้ง่าย จึงจำเป็นต้องระมัดระวังสำรวมตน”^{๖๖} และนายรังสรรค์ จิรวัฒน์ อายุ ๕๐ ปี กล่าวไว้ว่า “การปฏิบัติธรรมของวัดแต่ละวัดนั้นไม่เหมือนกัน บางวัดก็มีการสอนการ ปฏิบัติ บางวัดก็ไม่มีได้แต่หนุ่มสาวห่มขาวมาถือศีล ในมุมมองของชุมชนนั้นเป็นการถือศีลของผู้สูงอายุ มักจะถือศีลในวันพระ ส่วนวัดที่มีผู้นำปฏิบัติก็จะทำการปฏิบัติธรรม นั่งกรรมฐาน ๕-๗ วัน แล้วแต่ โอกาสของความเป็นอยู่”^{๖๗}

กรณีของวัดบ้านช่อง ได้มีการแสดงความรู้สึกรต่อการปฏิบัติธรรมที่วัด กล่าวคือ นาง ทองใบ สุคันธจันทร์ อายุ ๗๒ ปี กล่าวไว้ว่า “เหมาะดี สงบดี”^{๖๘} นอกจากนี้ คุณสมพิศ รื่นอารมณ์ อายุ ๖๕ ปี กล่าวไว้ว่า “ดี”^{๖๙} และนางจินดา คณินทพงษ์ อายุ ๖๒ ปี กล่าวถึงการปฏิบัติธรรมไว้ว่า “สงบดี”^{๗๐}

นอกจากนี้ คณะผู้วิจัย ได้ทำการศึกษา เกี่ยวกับ ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติ วิปัสสนากัมมัฏฐานของคนในชุมชนกรณี วัดปากน้ำ ได้ผลการสัมภาษณ์ ดังต่อไปนี้ นายบุญยะ ศักดิ์ เจียโหวง อายุ ๓๐ ปี กล่าวไว้ว่า “เป็นการฝึกให้ใจสงบ ให้มีสมาธิ”^{๗๑} นอกจากนี้ นางสาว จริญญา สังข์รัตน์ อายุ ๒๖ ปี ได้กล่าวไว้ว่า “ชาวบ้านมีความใกล้ชิดกับพระและวัด ทำให้ได้มีโอกาส

^{๖๔} สัมภาษณ์ ปรัชญา พานิชกุล ชาวชุมชนรอบสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัด หนองบัวลำภู สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๖๕} สัมภาษณ์ เจตวัต คำใส ชาวชุมชนรอบสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัด หนองบัวลำภู สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๖๖} สัมภาษณ์ นิสรา ตาวารวิทย์ ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัด หนองบัวลำภู สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๖๗} สัมภาษณ์ รังสรรค์ จิรวัฒน์ ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัด หนองบัวลำภู สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๖๘} สัมภาษณ์ ทองใบ สุวรรณจันทร์ ชาวชุมชนรอบวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัด หนองบัวลำภู สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๖๙} สัมภาษณ์ สมพิศ รื่นอารมณ์ ชาวชุมชนรอบวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัด หนองบัวลำภู สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๗๐} สัมภาษณ์ จินดา คณินทพงษ์ ชาวชุมชนรอบวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัด หนองบัวลำภู สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๗๑} สัมภาษณ์ บุญยะศักดิ์ เจียโหวง ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัด หนองบัวลำภู สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

ซึมซับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และได้รับการอบรมสั่งสอนจากพระผู้ทรงศีล”^{๗๒} กรณีของวัดสุวรรณมาตร พบว่า .นายปรัชญา พานิชกุล อายุ ๔๕ ปี กล่าวถึง ความเข้าใจในการปฏิบัติธรรมว่า “เป็นการฝึกสมาธิ ทำให้จิตกำหนดรู้ ในการกระทำของเราในทุกอิริยาบถ เป็นการฝึกเพื่อให้รู้ถึงการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปโดยการกำหนดรู้ทุกขณะ ทุกอาการ และสิ่งที่เกิดขึ้นรอบตัวอย่างมีสติ”^{๗๓} พร้อมทั้ง นายเจตวัต คำใส อายุ ๓๔ ปี กล่าวไว้ว่า คือ “การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นการฝึกสมาธิ ให้รู้การกระทำของตนเอง รู้อาการต่างๆ และจะได้สมาธิ”^{๗๔} นอกจากนี้ นางสาวนิสรดา ตาวารวิทย์ อายุ ๔๐ ปี กล่าวไว้ว่า “เข้าใจว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของคนในชุมชนนั้นคือ การอบรม พัฒนาจิตของมนุษย์เพื่อให้ลดละกิเลส (โมหะ โทสะ โลภะ) ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุดโดยวัดผลได้เป็นรูปธรรม ผู้ใดได้ฝึกปฏิบัติวิปัสสนาจนบรรลุสู่อารมณ์พระนิพพานแล้วผู้นั้นจะเกิดการพัฒนาจิต ให้เกิดปัญญาและความสุขต่อตนเองก่อนแล้วค่อยๆ ขยายพัฒนาสู่บริบทของสังคมในระดับกว้างออกไปถึง ๗ ระดับ ดังนี้ ๑.การพัฒนาตนเอง ๒.ครอบครัวสันติสุข ๓.การทำงานและวิชาชีพ ๔.คู่ครอง และสังคม เพื่อน ๕.สังคมภายในประเทศ ๖.สังคมโลก ๗.การพัฒนาจิตและวิญญาน”^{๗๕} และสุดท้าย นายรังสรรค์ จิรวัฒน์ อายุ ๕๐ ปี ได้กล่าวไว้ว่า “เข้าใจว่าการปฏิบัติธรรมวิปัสสนากรรมฐานของคนในชุมชนนั้นคือ การอบรมพัฒนาจิตของมนุษย์เพื่อให้ลดกิเลส โดยวัดผลได้ว่าเป็นรูปธรรมของผู้ปฏิบัติผู้นั้นจะเกิดการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและความสุขต่อตน”^{๗๖}

ทั้งนี้ ประเด็นเรื่อง การนำปฏิบัติธรรมที่วัด การประชาสัมพันธ์ถึงชุมชน กรณีของวัดปากน้ำ พบว่า นายบุญยศักดิ์ เจียโหวง อายุ ๓๐ ปี กล่าวถึงการปฏิบัติธรรมที่วัดไว้ว่า “การประชาสัมพันธ์แสดงถึงวัตถุประสงค์ กระจายเสียง สร้างความเข้าใจ เหตุผล และผลลัพธ์”^{๗๗} รวมทั้ง คุณบำรุง อยู่เกษม อายุ ๖๓ ปี ได้รับทราบข่าวการปฏิบัติธรรม “จากผู้ใหญ่บ้าน จากชุมชนที่มา

^{๗๒} สัมภาษณ์ จริญญา สังข์รัตน์ ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๗๓} สัมภาษณ์ ปรัชญา พานิชกุล ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลจร อำเภอมะนัง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๗๔} สัมภาษณ์ เจตวัต คำใส ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลจร อำเภอมะนัง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๗๕} สัมภาษณ์ นิสรดา ตาวารวิทย์ ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลจร อำเภอมะนัง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๗๖} สัมภาษณ์ รังสรรค์ จิรวัฒน์ ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลจร อำเภอมะนัง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๗๗} สัมภาษณ์ บุญยศักดิ์ เจียโหวง ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

ทำบุญ”^{๗๘} นอกจากนี้ คุณถวิล ศรีทรัพย์ อายุ ๖๓ ปี ได้รับทราบถึงการปฏิบัติธรรมเนื่องจาก “คนในครอบครัว หลานๆ บอก และคนใกล้เคียงทางวัด”^{๗๙} เฉกเช่นเดียวกันนางทองหยด ข้าเขียว อายุ ๘๙ ปี โดยกล่าวไว้ว่า “มีลูกหลานคอยบอก”^{๘๐} รวมทั้ง นางนิตยา ศรีทรัพย์ อายุ ๖๔ ปี ได้ทราบถึงการปฏิบัติธรรมจากการ “ไปทำบุญและฟังจากที่คนมาทำบุญพูดขึ้น”^{๘๑} และสุดท้ายนางสาวจริญญา สังข์รัตน์ อายุ ๒๖ ปี กล่าวถึงการประชาสัมพันธ์การปฏิบัติธรรมไว้ว่า “ต้องประชาสัมพันธ์ถึงชุมชนโดยการประชาสัมพันธ์ในชุมชนว่า มีปฏิบัติธรรมที่วัดทุกวันพระ หรือมีปฏิบัติธรรมที่วัดทุกๆ เย็น”^{๘๒}

กรณีกลุ่มตัวอย่างของวัดสุวรรณมาตร พบว่า นายปรัชญา พานิชกุล อายุ ๔๕ กล่าวไว้ว่า “เป็นการปฏิบัติธรรมที่วัดและประชาสัมพันธ์เพื่อเป็นการชักชวนให้คนในชุมชนที่อยากปฏิบัติธรรมได้มาร่วมปฏิบัติธรรมที่วัด”^{๘๓} รวมทั้ง นายเจตวัต คำใส อายุ ๓๔ กล่าวไว้ดังนี้ “เป็นการปฏิบัติธรรมที่วัดและประชาสัมพันธ์เพื่อเป็นการชักชวนให้คนในชุมชนที่อยากปฏิบัติธรรมได้มาร่วมปฏิบัติ”^{๘๔} รวมถึงนางสาวนิสรา ตดาวรวิทย์ อายุ ๔๐ ปี ได้กล่าวไว้ว่า “มุมมองของดิฉัน คิดว่าการปฏิบัติธรรมที่วัดในตอนนี้เป็นสิ่งที่ทำให้ศาสนิกชนนั้นได้ปฏิบัติธรรมอย่างเต็มที่และสะดวกสบาย เหมาะกับการเรียนรู้ปฏิบัติ แต่บางวัดนั้นยังขาดพระวิปัสสนาจารย์ที่เข้าใจอย่างลึกซึ้ง อย่างแท้จริงมาอธิบายและบรรยายให้สาธุชนเข้าใจตลอดถึงการประชาสัมพันธ์นั้นยังน้อยไปไม่ทั่วถึง หรือครอบคลุมในพื้นที่ชุมชน จึงทำให้สาธุชนนั้นไม่ทราบข่าวและข้อมูลต่างๆ อย่างเต็มที่”^{๘๕} ทั้งนี้ นายรังสรรค์ จิรวัฒน์ อายุ ๕๐ ปี กล่าวไว้ว่า “การนำปฏิบัติธรรมที่วัดเป็นการหาที่ที่สงบไม่มีสิ่งรบกวน ส่วนการประชาสัมพันธ์ถึง

^{๗๘} สัมภาษณ์ บำรุง อยู่เกษม ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๗๙} สัมภาษณ์ ถวิล ศรีทรัพย์ ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๘๐} สัมภาษณ์ ทองหยด ข้าเขียว ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๘๑} สัมภาษณ์ นิตยา ศรีทรัพย์ ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๘๒} สัมภาษณ์ จริญญา สังข์รัตน์ ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๘๓} สัมภาษณ์ ปรัชญา พานิชกุล ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมะเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๘๔} สัมภาษณ์ เจตวัต คำใส ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมะเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๘๕} สัมภาษณ์ นิสรา ตดาวรวิทย์ ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมะเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

ชุมชนนั้นยังน้อยไปไม่ถึงถึงและครอบคลุมในพื้นที่ชุมชนและข้อมูลต่างๆ”^{๘๖} กรณีการประชาสัมพันธ์ของวัดบ้านช่อง พบว่า นางทองใบ สุคันธจันทร์ อายุ ๗๒ ปี กล่าวไว้ว่า “บอกกันปากต่อปาก จากเทศบาล และลูกๆ”^{๘๗} รวมถึงคุณสมพิศ รื่นอารมณ์ อายุ ๖๕ ปี กล่าวว่า ได้ทราบการประชาสัมพันธ์ “จากการมาทำบุญ คำบอกของคนในบ้าน”^{๘๘} และ นางจินดา คณินทพงษ์ อายุ ๖๒ ปี ได้ทราบว่าการปฏิบัติ “ทางเทศบาลประกาศ และจากคนที่ไปทำบุญ และจากลูกหลาน”^{๘๙}

ในประเด็นเรื่อง **ความถี่ของการจัดการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่วัด ที่เข้าถึงชุมชนจากกลุ่มตัวอย่างของวัดปากน้ำ พบว่า** นายบุญยศักดิ์ เจียโหว อายุ ๓๐ ปี ได้แสดงความคิดเห็นว่า “การจัดปฏิบัติธรรมนั้นต้องจัดวันให้เหมาะสมกับคนในชุมชนเพื่อที่สะดวก เช่น จัดช่วงวันศุกร์ เสาร์ อาทิตย์ ช่วงเย็น ๑๙.๐๐-๒๐.๐๐ น. ใช้เวลาให้เหมาะสม”^{๙๐} และนางสาวจริญญา สังข์รัตน อายุ ๒๖ ปี กล่าวไว้ว่า “๑.ช่วยบรรเทาและบำบัดโรคทางใจต่างๆ ๒.ช่วยพัฒนาและปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนเอง อาชีพ และครอบครัว”^{๙๑} กรณีของวัดสุวรรณมาตร พบว่า นายปรัชญา พานิชกุล อายุ ๔๕ ปี ได้ กล่าวไว้ว่า “ยังไม่มีความถี่มากเพราะคนในชุมชนมักจะไม่ค่อยมีเวลาไปร่วมเนื่องจากภาระหน้าที่ การงานของแต่ละบุคคล”^{๙๒} ทั้งนี้ นายเจตวัต คำใส อายุ ๓๔ ปี ได้แสดงความคิดเห็นว่า “ยังไม่มีความถี่มากเพราะคนในชุมชนมักจะไม่ค่อยมีเวลาไปร่วม เนื่องจากภาระหน้าที่ การงานของแต่ละบุคคล”^{๙๓} และสุดท้ายนางสาวนิสรรา ตดาวรวิทย์ อายุ ๔๐ ปี กล่าวไว้ว่า “ความถี่ของการปฏิบัติธรรมนั้นจะเห็นได้ว่าวัดส่วนมากจะแบบที่เห็นเป็นรูปธรรม คือ การจัดในวันพระ ตลอด

^{๘๖} สัมภาษณ์ รังสรรค์ จิรวัดน์ ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๘๗} สัมภาษณ์ ทองใบ สุวรรณจันทร์ ชาวชุมชนรอบวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๘๘} สัมภาษณ์ สมพิศ รื่นอารมณ์ ชาวชุมชนรอบวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๘๙} สัมภาษณ์ จินดา คณินทพงษ์ ชาวชุมชนรอบวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๙๐} สัมภาษณ์ บุญยศักดิ์ เจียโหว ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๙๑} สัมภาษณ์ จริญญา สังข์รัตน ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๙๒} สัมภาษณ์ ปรัชญา พานิชกุล ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๙๓} สัมภาษณ์ เจตวัต คำใส ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

ถึงเป็นสิ่งที่ทางวัดจัดได้อนุรักษ์วัฒนธรรม ตลอดถึงเปิดโอกาสให้สาธุชนได้เข้าวัดทำบุญ และปฏิบัติธรรม และเชิญชวนสาธุชนมาทำกิจกรรมร่วมกัน”^{๙๔}

ทั้งนี้ ในประเด็นเรื่อง การแสดงพระธรรมเทศนาว่าด้วยเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน กลุ่มตัวอย่างวัดปากน้ำ ได้ให้สัมภาษณ์ดังนี้ นายบุญยศักดิ์ เจียโหวง อายุ ๓๐ ปี กล่าวว่า “การแสดงพระธรรมเทศนาเพื่อสอนพระกรรมฐานต้องมีการสื่อสาร ใช้ภาษาให้สามารถเข้าใจง่ายเนื่องจากปัจจุบันหากการแสดงธรรมเทศนาสอนแล้วให้มีสื่อ อุปกรณ์ การสอน เช่น การกำหนดลมหายใจ”^{๙๕} และนางสาวจริญญา สังข์รัตน์ อายุ ๒๖ ปี กล่าวไว้ว่า “๑.คนที่มีความทุกข์ทางใจ ๒.คนที่แสวงหาความสุขที่สูงกว่าความสุข ๓.การพัฒนาตนเอง”^{๙๖} กรณีของวัดสุวรรณาทร พบว่า นายปรัชญา พานิชกุล อายุ ๔๕ ปี กล่าวว่า “ฟังแล้วเพลิดเพลิน แต่การเข้าใจไม่ทั้งหมด เนื่องจากเนื้อหาเยอะ”^{๙๗} และ นายเจตวัต คำใส อายุ ๓๔ ปี กล่าวว่า “อาจปรับตัวเข้ากับคำสอนในการเทศนา ไม่สามารถเข้าใจได้ลึก”^{๙๘} ทั้งนี้ นางสาวนริสรา ตาวารวิทย์ อายุ ๔๐ ปี ได้กล่าวเกี่ยวกับการแสดงพระธรรมเทศนาไว้ว่า “การแสดงพระธรรมเทศนานั้นโดยเฉพาะเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้นยังขาดพระที่เข้าใจ จึงทำให้ชุมชนเรานั้นยังขาดความเข้าใจในเรื่องปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน และส่วนมากสาธุชนจะมาลองปฏิบัติเอง หาประสบการณ์เองจนเกิดความชำนาญ เป็นต้น”^{๙๙} และสุดท้าย นายรังสรรค์ จิรวัฒน์ อายุ ๕๐ ปี กล่าวไว้ว่า “การแสดงพระธรรมเทศนานั้นโดยเฉพาะเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้นยังขาดความเข้าใจและส่วนมากสาธุชนจะปฏิบัติเองหรือหาประสบการณ์เพื่อให้เกิดความชำนาญ”

ประเด็นเรื่อง ความพร้อมของชุมชนในการอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน กลุ่มตัวอย่างวัดปากน้ำทำการสัมภาษณ์ไว้ดังนี้ นายบุญยศักดิ์ เจียโหวง อายุ ๓๐ ปี เห็นควรว่า “การจัดปฏิบัติธรรมนั้นต้องจัดวันให้เหมาะสมกับคนในชุมชนเพื่อที่สะดวก เช่น จัดช่วงวัน

^{๙๕} สัมภาษณ์ บุญยศักดิ์ เจียโหวง ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๙๖} สัมภาษณ์ จริญญา สังข์รัตน์ ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๙๗} สัมภาษณ์ ปรัชญา พานิชกุล ชาวชุมชนรอบสุวรรณาทร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมะเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๙๘} สัมภาษณ์ เจตวัต คำใส ชาวชุมชนรอบสุวรรณาทร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมะเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๙๙} สัมภาษณ์ นริสรา ตาวารวิทย์ ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณาทร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมะเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

ศุภร์ เสาร์ อาทิตย์ ช่วงเย็น ๑๙.๐๐-๒๐.๐๐ น. ใช้เวลาให้เหมาะสม”^{๑๐๐} และนางสาวจริญญา สังข์รัตน์ อายุ ๒๖ ปี พบว่า “๑.ช่วยบรรเทาและบำบัดโรคทางใจต่างๆ ๒.ช่วยพัฒนาและปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนเอง อาชีพ และครอบครัว”^{๑๐๑} กรณีวัดสุวรรณมาตร พบว่า นายปรัชญา พานิชกุล อายุ ๔๕ ปี แสดงความคิดเห็นว่า “ยังไม่มีความถี่มากเพราะคนในชุมชนมักจะไม่ค่อยมีเวลาไปร่วม เนื่องจากภาระหน้าที่ การงานของแต่ละบุคคล”^{๑๐๒} พร้อมทั้ง นายเจตวัต คำใส อายุ ๓๔ ปี กล่าวว่า “ยังไม่มีความถี่มากเพราะคนในชุมชนมักจะไม่ค่อยมีเวลาไปร่วม เนื่องจากภาระหน้าที่ การงานของแต่ละบุคคล”^{๑๐๓} นอกจากนี้ นางสาวนิสรา ตดาวรวิทย์ อายุ ๔๐ ปี พบว่า “ความถี่ของการปฏิบัติธรรมนั้นจะเห็นได้ว่าวัดส่วนมากจะแบบที่เห็นเป็นรูปธรรม คือ การจัดในวันพระ ตลอดถึงเป็นสิ่งที่ทางวัดจัดได้อนุรักษ์วัฒนธรรม ตลอดถึงเปิดโอกาสให้สาธุชนได้เข้าวัดทำบุญ และปฏิบัติธรรม และเชิญชวนสาธุชนมาทำกิจกรรมร่วมกัน”^{๑๐๔}

ประเด็นเรื่อง การแสดงพระธรรมเทศนาว่าด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน
กรณีกลุ่มตัวอย่างของวัดปากน้ำ พบว่า นายบุญยศักดิ์ เจียโหวง อายุ ๓๐ ปี เห็นว่า “การแสดงพระธรรมเทศนาเพื่อสอนพระกรรมฐานต้องมีการสื่อสาร ใช้ภาษาให้สามารถเข้าใจง่ายเนื่องจากปัจจุบันหากการแสดงธรรมเทศนาสอนแล้วให้มีสื่อ อุปกรณ์ การสอน เช่น การกำหนดลมหายใจ”^{๑๐๕} และนางสาว จริญญา สังข์รัตน์ อายุ ๒๖ ปี พบว่า “๑.คนที่มีความทุกข์ทางใจ ๒.คนที่แสวงหาความสุขที่สูงกว่าความสุข ๓.การพัฒนาตนเอง” ทั้งนี้ กรณีของวัดสุวรรณมาตร พบว่า นายปรัชญา พานิชกุล อายุ ๔๕ ปี เห็นว่า “ฟังแล้วเพลิดเพลิน แต่การเข้าใจไม่ทั้งหมด เนื่องจากเนื้อหาเยอะ”^{๑๐๖} รวมถึงนายเจตวัต คำใส อายุ ๓๔ ปี พบว่า “อาจปรับตัวเข้ากับคำสอนในการเทศนา ไม่สามารถเข้าใจ

^{๑๐๐} สัมภาษณ์ บุญยศักดิ์ เจียโหวง ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๐๑} สัมภาษณ์ จริญญา สังข์รัตน์ ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๐๒} สัมภาษณ์ ปรัชญา พานิชกุล ชาวชุมชนรอบสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๐๓} สัมภาษณ์ เจตวัต คำใส ชาวชุมชนรอบสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๐๔} สัมภาษณ์ นิสรา ตดาวรวิทย์ ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๐๕} สัมภาษณ์ บุญยศักดิ์ เจียโหวง ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๐๖} สัมภาษณ์ ปรัชญา พานิชกุล ชาวชุมชนรอบสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

ได้ลึก”^{๑๐๗} นอกจากนี้ นางสาวนิสรา ตาวารวิทย์ อายุ ๔๐ ปี ให้ความเห็นว่า “การแสดงพระธรรมเทศนานั้นโดยเฉพาะเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้นยังขาดพระที่เข้าใจ จึงทำให้ชุมชนเรานั้นยังขาดความเข้าใจในเรื่องปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน และส่วนมากสาธุชนจะมาลองปฏิบัติเอง หาประสบการณ์เองจนเกิดความชำนาญ เป็นต้น”^{๑๐๘} และสุดท้าย นายรังสรรค์ จิรวัดน์ อายุ ๕๐ ปี ได้แสดงความคิดเห็นว่า “การแสดงพระธรรมเทศนานั้นโดยเฉพาะเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้นยังขาดความเข้าใจและส่วนมากสาธุชนจะปฏิบัติเองหรือหาประสบการณ์เพื่อให้เกิดความชำนาญ”^{๑๐๙}

ประเด็นเรื่อง ความพร้อมของชุมชนในการอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน กรณีกลุ่มตัวอย่างของวัดปากน้ำ พบว่า นายบุญยศักดิ์ เจียโหวง อายุ ๓๐ ปี พบว่า “การจัดสถานปฏิบัติธรรมภายในวัด การจัดสถานที่ สถานที่จอดรถ ห้องน้ำ หนังสือสวดมนต์ การจัดสรรเวลาให้เหมาะสม”^{๑๑๐} และนางสาวจริญญา สังข์รัตน อายุ ๒๖ ปี พบว่า “๑. ผู้มีอัธยาศัยเหมาะแก่ธรรมนั้น ๒. ผู้มีบุญบารมีพร้อมจะฟังธรรมจนสำเร็จ ๓. ผู้ที่จะรับธรรมต้องมีจิตที่พร้อมจะรองรับธรรมนั้นเสียด้วย”^{๑๑๑} กรณีของวัดสุวรรณมาตร พบว่า นายปรัชญา พานิชกุล อายุ ๔๕ ปี เห็นว่า “ในชุมชนมีความพร้อมในการอำนวยความสะดวกไม่มากเนื่องจากชุมชนเองมองเรื่องอื่นสำคัญมากกว่าการปฏิบัติวิปัสสนา”^{๑๑๒} ทั้งนี้ นายเจตวัต คำใส อายุ ๓๔ ปี ให้ความเห็นว่า “ในชุมชนความพร้อมในการอำนวยความสะดวกไม่มากเนื่องจากชุมชนเองมองเรื่องอื่นสำคัญมากกว่าการปฏิบัติวิปัสสนา”^{๑๑๓} นอกจากนี้ นางสาวนิสรา ตาวารวิทย์ อายุ ๔๐ ปี แสดงความคิดเห็นว่า “จากการสังเกตได้เห็นความพร้อมของชุมชนที่คอยสนับสนุนพระสงฆ์ที่พร้อมสร้างกิจกรรม ตลอดถึงงานบุญ

^{๑๐๗} สัมภาษณ์ เจตวัต คำใส ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๐๘} สัมภาษณ์ นิสรา ตาวารวิทย์ ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๐๙} สัมภาษณ์ รังสรรค์ จิรวัดน์ ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๑๐} สัมภาษณ์ บุญยศักดิ์ เจียโหวง ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๑๑} สัมภาษณ์ จริญญา สังข์รัตน ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๑๒} สัมภาษณ์ ปรัชญา พานิชกุล ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๑๓} สัมภาษณ์ เจตวัต คำใส ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

ต่างๆ ซึ่งเราจะเห็นได้ว่าชุมชนสมัยนี้ถึงจะยากจนจนชักแคïneทุกคนก็พร้อมจะสนับสนุนพระสงฆ์ในการปฏิบัติ”^{๑๑๔} และสุดท้ายนายรังสรรค์ จิรวัดน์ อายุ ๕๐ ปี ให้ความเห็นว่า “ความพร้อมของชุมชนนั้นจะไม่มีอำนาจในการปฏิบัติส่วนใหญ่จะทำงานเหลือแต่ผู้สูงอายุ”^{๑๑๕}

ประเด็นเรื่อง การเพิ่มพูนความรู้เรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของชุมชน กรณีของวัดปากน้ำ พบว่า นายบุญยาศักดิ์ เจียโหวง อายุ ๓๐ ปี พบว่า “การปฏิบัติธรรมเริ่มจากการสร้างความเข้าใจสร้างแรงศรัทธาให้เข้าใจในการปฏิบัติธรรม ให้เริ่มรู้จากการวางจิตวางใจและจึงค่อยๆ สอดแทรกเพิ่มเติมทีละขั้นตอน เช่น จากการสวดมนต์ นั่งสมาธิ ๑๐ นาที กำหนดลมหายใจ เพิ่มเวลาสอนให้ละกายสังขาร เป็นลำดับขั้นตอน” และนางสาวจริญญา สังข์รัตน อายุ ๒๖ ปี พบว่า การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานช่วยเพิ่มพูนศักยภาพ ดังต่อไปนี้ “๑.การทำงานและวิชาชีพ ๒.คู่ครองและสังคมเพื่อน ๓.การพัฒนาจิตวิญญาณสู่กระบวนการทัศน์ใหม่ยุคหลังสมัยใหม่”^{๑๑๖} กรณีของวัดสุวรรณมาตร พบว่า นายปรัชญา พานิชกุล อายุ ๔๕ ปี พบว่า “ต้องมีเอกสารแจกให้ชุมชนได้อ่าน แต่ต้องเป็นเอกสารที่ไม่มีเนื้อหาเยาะจนไม่น่าอ่าน”^{๑๑๗} นอกจากนี้ นายเจตวัต คำใส อายุ ๓๔ ปี กล่าวไว้ว่า “ต้องมีเอกสารแจกให้ชุมชนได้อ่านแต่ต้องเป็นเอกสารที่เข้าใจได้ง่าย”^{๑๑๘} ทั้งนี้ นางสาวนิสรดา ตาวารวิทย์ อายุ ๔๐ ปี ให้ความเห็นไว้ว่า “ความเห็นฉันในการเพิ่มพูนความรู้เรื่องการปฏิบัติวิปัสสนานั้นคนในชุมชนส่วนมากจะแสวงหาการเรียนรู้เพราะมุ่งแต่ทำทานเพื่อแสวงบุญในความเชื่อว่าจะได้ไปสู่ภพภูมิที่ดีจนไม่ได้ศึกษาการปฏิบัติเพื่อให้เกิดความพ้นทุกข์อย่างแท้จริง อีกอย่างหนึ่งห้องสมุดในชุมชนยังขาดหนังสือธรรมะที่จะให้สาธุชนเพื่อให้ได้มาอ่านได้เรียนรู้เพิ่มมากขึ้น” และสุดท้าย นายรังสรรค์ จิรวัดน์ อายุ ๕๐ ปี กล่าวไว้ว่า “คนในชุมชนส่วนใหญ่จะไม่มีความรู้เพราะมุ่งแต่ทำงาน”

ประเด็นเรื่อง ความร่วมมือระหว่างชุมชนและวัดในการอำนวยความสะดวกให้เกิดการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน กรณีตัวอย่างของวัดปากน้ำ พบว่า นายบุญยาศักดิ์ เจียโหวง อายุ ๓๐ ปี เห็นว่า “การร่วมมือต้องเริ่มจากเจ้าอาวาส และผู้นำในชุมชน ผู้สูงอายุ ร่วมมือกันจัดสถานที่ และ

^{๑๑๔} สัมภาษณ์ นริสรดา ตาวารวิทย์ ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุทุมมชลธร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๑๕} สัมภาษณ์ รังสรรค์ จิรวัดน์ ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุทุมมชลธร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๑๖} สัมภาษณ์ จริญญา สังข์รัตน ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๑๗} สัมภาษณ์ ปรัชญา พานิชกุล ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุทุมมชลธร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๑๘} สัมภาษณ์ เจตวัต คำใส ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุทุมมชลธร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

อำนวยความสะดวกในการเดินทาง”^{๑๑๙} ทั้งนี้ นางสาวจริญญา สังข์รัตน อายุ ๒๖ ปี เห็นว่า “ต้องมีอาหาร ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยังมีเทคโนโลยีซึ่งช่วยอำนวยความสะดวกให้เราอีกมากมาย”^{๑๒๐} กรณีของวัดสุวรรณมาตร พบว่า นายปรัชญา พานิชกุล อายุ ๔๕ ปี เห็นว่า “ความร่วมมือน้อย ผู้คนในชุมชนมักต้องออกไปทำงาน มักจะมีแต่ผู้สูงอายุที่จะเข้าปฏิบัติธรรม”^{๑๒๑} รวมทั้งนางสาวนิสรดา ตดาวรวิทย์ อายุ ๔๐ ปี เห็นว่า “สังคมไทยเคารพศรัทธาต่อพระภิกษุมากเนื่องจากเชื่อว่าพระภิกษุนั้นเป็นผู้มีความรู้มากกว่าฆราวาส เป็นผู้ทรงศีลย่อมพูดแต่สิ่งเท็จจริง และเป็นครูบาอาจารย์ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนที่มีต่อวัดจึงผูกพันแน่นต่อชีวิตทุกคนนับแต่เกิดจนตาย คำสอนจึงได้รับความเชื่อถือ ดังนั้นพระสงฆ์จึงกลายเป็นที่พึ่งของสังคมในทุกเรื่อง ถึงอย่างไรก็ตามไม่ว่าวัดจะจัดกิจกรรมใดหรืองานต่างๆ สาธุชนในชุมชนรับรู้ก็จะมาร่วมด้วยช่วยกันเพื่อให้กิจกรรมดำเนินต่อจนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เป็นต้น”^{๑๒๒} และสุดท้ายนายรังสรรค์ จิรวัดน์ อายุ ๕๐ ปี พบว่า “สังคมไทยเรานั้นผู้มีความรู้มากย่อมเป็นครูบาอาจารย์ ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนที่มีต่อวัดจะผูกพันแน่นกับวิถีชีวิตของทุกคนนับแต่เกิดจนตาย”^{๑๒๓}

ทางคณะผู้วิจัยได้ทำการลงพื้นที่สำรวจความคิดเห็นของประชาชนรอบพื้นที่ตัวอย่าง โดยมีความคิดเห็นเกี่ยวกับความเข้าใจในการปฏิบัติธรรมของวัดในมุมมองของชุมชน การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของวัดจากมุมมองของคนในชุมชน การมาปฏิบัติธรรมที่วัดและการประชาสัมพันธ์ถึงชุมชน ความเข้าใจของเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ชุมชนเข้าถึง การแสดงพระธรรมเทศนาว่าด้วยเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ความพร้อมของชุมชนในการอำนวยความสะดวกในการจัดปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การเพิ่มพูนความรู้เรื่อง การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ความร่วมมือระหว่างวัดกับชุมชนในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน สรุปความคิดเห็นได้ดังต่อไปนี้

ประการแรก ความเข้าใจในการปฏิบัติธรรมของวัดในมุมมองของชุมชน มีความเข้าใจดีและเห็นด้วยต่อการปฏิบัติธรรมของวัด

^{๑๑๙} สัมภาษณ์ บุญยศศักดิ์ เจียโหวง ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๒๐} สัมภาษณ์ รังสรรค์ จิรวัดน์ ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมะเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๒๑} สัมภาษณ์ ปรัชญา พานิชกุล ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมะเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๒๒} สัมภาษณ์ นิสรดา ตดาวรวิทย์ ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมะเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

^{๑๒๓} สัมภาษณ์ รังสรรค์ จิรวัดน์ ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมะเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

ประการที่สอง การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของวัดจากมุมมองของคนในชุมชน อยากได้รับโอกาสในการเข้าไปปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง

ประการที่สาม การมาปฏิบัติธรรมที่วัดและการประชาสัมพันธ์ถึงชุมชน สามารถเข้าถึงได้ผ่านการประชาสัมพันธ์ของหน่วยงานในท้องถิ่น

ประการที่สี่ ความเข้าใจของเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ชุมชนเข้าถึงสามารถเพิ่มพูนได้ด้วยการทำเอกสารประชาสัมพันธ์และการเข้าไปฟังธรรมที่วัด

ประการที่ห้า การแสดงพระธรรมเทศนาว่าด้วยเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานสามารถนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้

ประการที่หก ความพร้อมของชุมชนในการอำนวยความสะดวกในการจัดปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน มีความพร้อม แต่ยังต้องการให้มีการอำนวยความสะดวกด้านอื่นๆอีกมากพอสมควร

ประการที่เจ็ด การเพิ่มพูนความรู้เรื่อง การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ต้องกระพระวิปัสสนาจารย์ที่มีความรู้ ความสามารถ

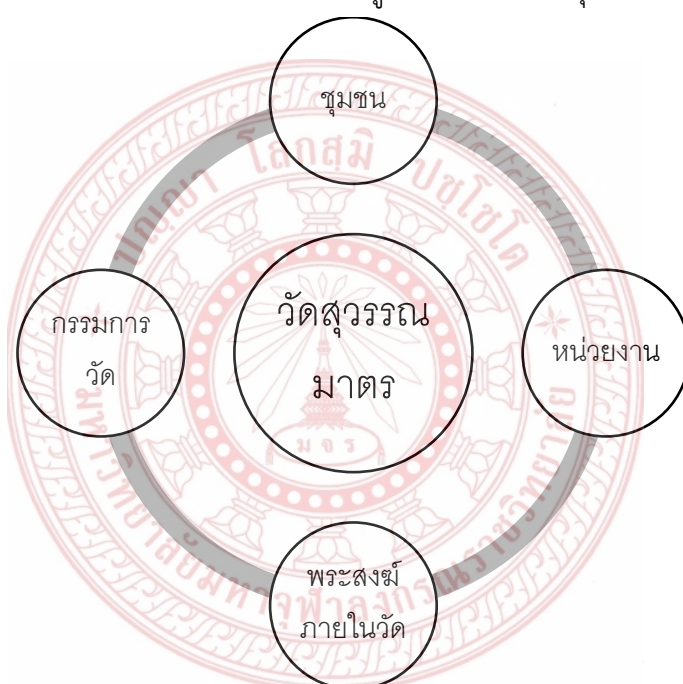
ประการสุดท้าย ความร่วมมือระหว่างวัดกับชุมชนในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เกิดความร่วมมือมากและน้อยแล้วแต่พื้นที่

๔.๓ ตัวแบบของความร่วมมือระหว่างวัดกับชุมชนในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานในจังหวัดฉะเชิงเทรา

จากการศึกษาเรื่อง การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ผลการศึกษา สามารถสรุปนิยามความหมายของคำว่า “ศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้ว่าการพัฒนาจากวัดจากนิยามความหมายเก่า อันได้แก่ วัดที่ทำหน้าที่ในการแสดงพระธรรมเทศนาสู่การพัฒนาไปสู่การแสดงพระธรรมเทศนาควบคู่ไปกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน” อย่างไรก็ตาม การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานดังกล่าว ยังคงต้องการปัจจัยต่างๆที่เอื้อต่อการพัฒนารูปแบบการแสดงพระธรรมเทศนาของวัดไปสู่การเป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ที่พร้อมทั้งรูปแบบ วิธีการดำเนินการปฏิบัติ พระวิปัสสนาจารย์ และชุมชนที่เอื้อต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทั้งนี้ ผลจากการศึกษาวัดอันเป็นกลุ่มตัวอย่าง อันได้แก่ วัดสุวรรณมาตร วัดปากน้ำบางคล้า และวัดบ้านช่อง ซึ่งเป็นวัดที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา อันถือได้ว่าเป็นจังหวัดที่มีแรงศรัทธาต่อการปฏิบัติธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่หนาแน่น เพื่อพัฒนาให้ไปสู่แก่นแกนของการปฏิบัติวิปัสสนาธุระในทางพระพุทธศาสนา และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ง่ายต่อการเข้าถึงหลักอริยสัจ ๔ และหนทางแห่งการพ้นทุกข์

วัดทั้ง ๓ เป็นวัดที่มีที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่แตกต่างกันออกไปในจังหวัดฉะเชิงเทรา กล่าวคือ วัดสุวรรณมาตร ตั้งอยู่ที่ตำบลอุคมชลธาร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา วัดปากน้ำบางคล้า ตั้งอยู่ที่ตำบลบางคล้า อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา และวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นปัจจัยในการเอื้อให้การพัฒนาวัดที่ทำหน้าที่เป็นสถานที่การแสดงพระธรรมเทศนา การปฏิบัติธรรม การสวดมนต์ การไหว้พระ การปฏิบัติกิจของพุทธศาสนิกชน สู่การเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งผลการวิจัย พบปัจจัยดังต่อไปนี้

แผนภาพที่ ๔.๑ การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง กรณีวัดสุวรรณมาตร

จากการศึกษา วัดสุวรรณมาตร พบว่า การดำเนินกิจกรรมต่างๆภายในวัด เป็นไปเพื่อการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา อันได้แก่ คันถธุระ ทั้งนี้ วัดก็มีความต้องการพัฒนาวัดสุวรรณมาตรให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานมาจากการต้องการของวัด ความต้องการของพระสงฆ์ภายในวัด หน่วยงานรอบวัด และชุมชนรอบข้างวัด

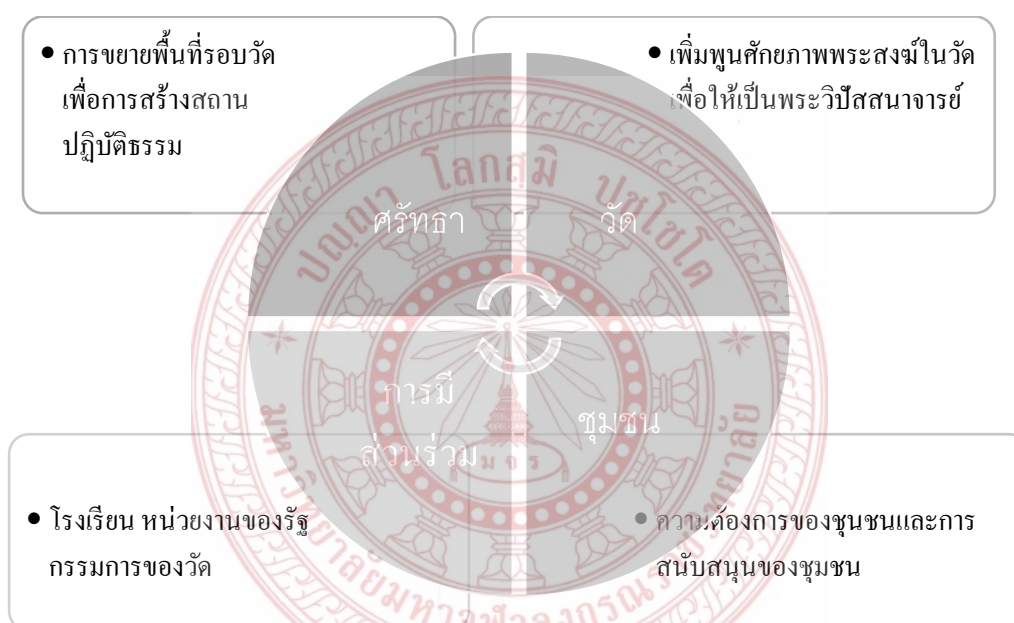
จากผลการศึกษา พบว่า พระสงฆ์ กรรมการวัด ชุมชนรอบข้างวัดมีความต้องการในการพัฒนาวัดสุวรรณมาตรให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทั้งนี้ เพื่อเอื้อต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของผู้คนในชุมชนและหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาพระสงฆ์ภายในวัดให้สามารถนำการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานก็มีความสำคัญ ดังนั้น การให้ความรู้และการพัฒนาพระสงฆ์ให้มีความรู้ความสามารถในการพัฒนาเป็น

พระวิปัสสนาจารย์ก็มีความจำเป็นและมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพื่อให้โยคีผู้มาปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานสามารถเกิดสัมฤทธิ์ผลได้มากที่สุด

ทั้งนี้ รูปแบบของการพัฒนาวัดสุวรรณาตรเพื่อให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ต้องการความร่วมมือ ทั้งจากการบูรณปฏิสังขรณ์วัดที่ได้รับความร่วมมือจากชุมชนและหน่วยงานของรัฐ ชุมชนและกรรมการวัด พร้อมทั้ง การพัฒนาความพร้อมของพระวิปัสสนาจารย์ เพื่อให้เอื้อต่อการส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

แผนภาพที่ ๔.๒ การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง กรณีวัดวัดปากน้ำ

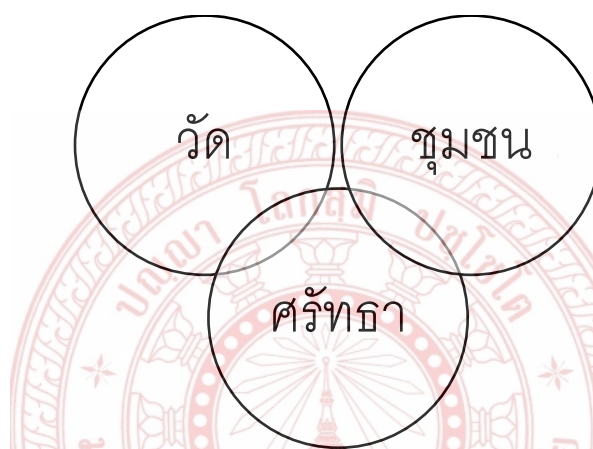

จากการศึกษา วัดปากน้ำบางคล้า พบว่า วัดปากน้ำบางคล้า ได้รับความศรัทธาอย่างมากจากประชาชนทั้งในพื้นที่รอบข้างและประชาชนจากภายนอกวัด รวมถึงเป็นสถานที่ท่องเที่ยวอันสำคัญยิ่งของอำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา การปฏิบัติกิจของพระสงฆ์ก็ได้รับความเชื่อถือศรัทธาอย่างแรงกล้าจากชุมชน

จากผลการศึกษา พบว่า การพัฒนาวัดปากน้ำบางคล้าเกิดจากความต้องการของชุมชนรอบข้าง และความต้องการพัฒนาศักยภาพของพระภายในวัด เพื่อให้เกิดการพัฒนาตนเองเพื่อให้เป็นพระวิปัสสนาจารย์ นอกจากนี้แล้ว ความศรัทธาต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้มีการเตรียมพื้นที่สำหรับการพัฒนาเพื่อเป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทั้งนี้ ชุมชนยังมีส่วนเอื้อให้เกิดสปีปายะ การเอื้อเพื่อต่ออาหาร การพัฒนาสถานที่ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การมีส่วนร่วมในการจัดอบรมและจัดหลักสูตรการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่เอื้อต่อชุมชนและโยคีผู้มาปฏิบัติธรรม

ทั้งนี้ การยกระดับของวัดปากน้ำบางคล้าให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานมีความพร้อมมาก รวมทั้ง ความพร้อมในเรื่องสถานที่อันเอื้อต่อการปฏิบัติธรรม ความพร้อมของพระวิปัสสนาจารย์ อย่างไรก็ตาม ความจำเป็นในการยกระดับการปฏิบัติให้มีรูปแบบที่ชัดเจน และสามารถเห็นผลได้จากการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานก็มีความจำเป็นต่อการพัฒนาวัดปากน้ำบางคล้าให้กลายเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนาธุระที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดฉะเชิงเทรา

แผนภาพที่ ๔.๓ การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง กรณีวัดบ้านช่อง

จากการศึกษา พบว่า วัดบ้านช่อง เป็นวัดที่มีการปฏิบัติศาสนกิจที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาอย่างสม่ำเสมอ พร้อมทั้งมีการส่งเสริมให้ประชาชนรอบข้างมีส่วนร่วมในวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา

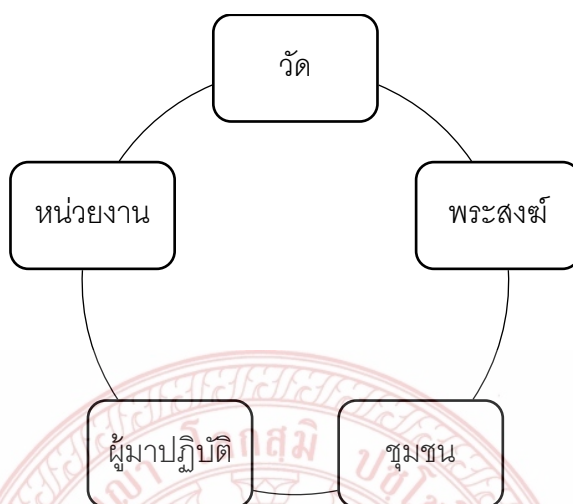
จากผลการศึกษา พบว่า การพัฒนาวัดบ้านช่องให้กลายเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เกิดมาจากการความต้องการของวัด ความศรัทธาของโยคีผู้มาพึ่งและปฏิบัติธรรมและพึงธรรม และสุดท้ายความต้องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาวัดของตนเองให้เป็นสถานปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่สำคัญของจังหวัด รวมทั้งการบำรุงรักษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงมั่นคงสืบไป

อย่างไรก็ตาม วัดบ้านช่องมีความต้องการในการพัฒนาพระสงฆ์ให้มีความเข้าใจเรื่อง การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน พร้อมทั้งการพัฒนาพระสงฆ์ในวัดให้กลายเป็นพระวิปัสสนาจารย์ที่มีคุณภาพและมีประสิทธิภาพในการถ่ายทอดคำสอนอันสำคัญในทางพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาเรื่อง การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้พบปัจจัยอันสำคัญที่เอื้อต่อการพัฒนาวัดในทางพระพุทธศาสนาที่ทำหน้าที่คั่นถูระ ให้มีหน้าที่ควบคู่ไปทั้งคั่นถูระและวิปัสสนาธุระ

จากการศึกษาวัดตัวอย่างทั้งสามวัด ได้แก่ วัดสุวรรณาทร วัดปากน้ำบางคล้าและวัดบ้านช่อง พบปัจจัยร่วมกันในการพัฒนาวัดให้กลายเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้แก่ ๑)

วัด ๒) พระสงฆ์ ๓) ชุมชน ๔) ผู้มาปฏิบัติธรรม ๕) หน่วยงานหรือองค์กรที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกับวัด
 ดังแผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติ
 วิปัสสนากัมมัฏฐาน

แผนภาพที่ ๔.๔ แสดงความสัมพันธ์ของปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติ
 วิปัสสนากัมมัฏฐาน

จากการศึกษาเรื่อง การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ผล
 การศึกษา สามารถสรุปนิยามความหมายของคำว่า “ศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้ว่า
 การพัฒนาจากวัดจากนิยามความหมายเก่า อันได้แก่ วัดที่ทำหน้าที่ในการแสดงพระธรรมเทศนาสู่การ
 พัฒนาไปสู่การแสดงพระธรรมเทศนาควบคู่ไปกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน” อย่างไรก็ตาม การ
 พัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานดังกล่าว ยังคงต้องการปัจจัยต่างๆที่เอื้อต่อ
 การพัฒนารูปแบบการแสดงพระธรรมเทศนาของวัดไปสู่การเป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ที่
 พร้อมทั้งรูปแบบ วิธีการดำเนินการปฏิบัติ พระวิปัสสนาจารย์ และชุมชนที่เอื้อต่อการปฏิบัติวิปัสสนา
 กัมมัฏฐาน ทั้งนี้ ผลจากการศึกษาวัดอันเป็นกลุ่มตัวอย่าง อันได้แก่ วัดสุวรรณมาตร วัดปากน้ำบางคล้า
 และวัดบ้านช่อง ซึ่งเป็นวัดที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา อันถือได้ว่าเป็นจังหวัดที่มี
 แรงศรัทธาต่อการปฏิบัติธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่หนาแน่น เพื่อพัฒนาให้ไปสู่แก่นแกนของการ
 ปฏิบัติวิปัสสนาธุระในทางพระพุทธศาสนา และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ง่ายต่อการเข้าถึงหลักอริยสัจ
 ๔ และหนทางแห่งการพ้นทุกข์

๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

จากการศึกษา พบว่า รูปแบบของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานในจังหวัดฉะเชิงเทรา ไม่ค่อยแพร่หลายมากนักตามวัดทั่วไป แต่ปรากฏว่าการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดและสำนักปฏิบัติของเอกชนผู้มีความศรัทธาในการปฏิบัติกัมมัฏฐานตามแนวทางขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้น รูปแบบของการปฏิบัติกัมมัฏฐานจึงไม่มีความเป็นหนึ่งเดียวในจังหวัดฉะเชิงเทรา ทั้งนี้ จากการศึกษาวัดตัวอย่าง อันได้แก่ วัดสุวรรณมาตร วัดบ้านช่อง และวัดปากน้ำบางคล้า ทั้งสามวัดตัวอย่างมีความต้องการในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ปัจจัยที่เอื้อให้เกิดความต้องการได้แก่ ประการแรก ความต้องการพัฒนารูปแบบของการปฏิบัติธรรมภายในวัด ประการที่สอง ความต้องการพัฒนาศักยภาพของพระภายในวัดให้เป็นพระวิปัสสนาจารย์ ประการที่สาม ความต้องการของผู้มาปฏิบัติธรรมโดยทั่วไปของวัด ประการที่สี่ ความต้องการของชุมชนรอบข้างวัดหรือความต้องการของหน่วยงานที่มีความเกี่ยวข้องกับวัด ประการที่ห้า ความต้องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ดังนั้น จากการศึกษาวิเคราะห์ได้ว่า วัดและชุมชนรอบข้างมีความต้องการพัฒนาศักยภาพของวัดให้กลายเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน และชุมชนยังมีส่วนเอื้อให้เกิดสปีปายะในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานด้วย ได้แก่ การเอื้อเพื่อต่ออาหาร การพัฒนาสถานที่ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การมีส่วนร่วมในการจัดอบรมและจัดหลักสูตรการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่เอื้อต่อชุมชนและโยคีผู้มาปฏิบัติธรรม รูปแบบของการพัฒนาวัดสุวรรณมาตรเพื่อให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ต้องการความร่วมมือ ทั้งจากการบูรณปฏิสังขรณ์วัดที่ได้รับความร่วมมือจากชุมชนและหน่วยงานของรัฐ ชุมชนและกรรมการวัด พร้อมทั้ง การพัฒนาความพร้อมของพระวิปัสสนาจารย์เพื่อให้เอื้อต่อการส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทั้งนี้ ในกรณีวัดปากน้ำโจโล่ การยกระดับของวัดปากน้ำบางคล้าให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานมีความพร้อมมาก รวมทั้ง ความพร้อมในเรื่องสถานที่อันเอื้อต่อการปฏิบัติธรรม ความพร้อมของพระวิปัสสนาจารย์ อย่างไรก็ตาม ความจำเป็นในการยกระดับการปฏิบัติให้มีรูปแบบที่ชัดเจน และสามารถเห็นผลได้จากการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานก็มีความจำเป็นต่อการพัฒนาวัดปากน้ำบางคล้าให้กลายเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนาธุระที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดฉะเชิงเทรา

บทที่ ๕

บทสรุป และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่อง การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ผลการศึกษา สามารถสรุปนิยามความหมายของคำว่า “ศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้ว่า การพัฒนาจากวัดจากนิยามความหมายเก่า อันได้แก่ วัดที่ทำหน้าที่ในการแสดงพระธรรมเทศนาสู่การพัฒนาไปสู่การแสดงพระธรรมเทศนาควบคู่ไปกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน” อย่างไรก็ตาม การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานดังกล่าว ยังคงต้องการปัจจัยต่างๆที่เอื้อต่อการพัฒนารูปแบบการแสดงพระธรรมเทศนาของวัดไปสู่การเป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ที่พร้อมทั้งรูปแบบ วิธีการดำเนินการปฏิบัติ พระวิปัสสนาจารย์ และชุมชนที่เอื้อต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทั้งนี้ ผลจากการศึกษาวัดอันเป็นกลุ่มตัวอย่าง อันได้แก่ วัดสุวรรณาทร วัดปากน้ำบางคล้า และวัดบ้านช่อง ซึ่งเป็นวัดที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา อันถือได้ว่าเป็นจังหวัดที่มีแรงศรัทธาต่อการปฏิบัติธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่หนาแน่น เพื่อพัฒนาให้ไปสู่แก่นแกนของการปฏิบัติวิปัสสนาธุระในทางพระพุทธศาสนา และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ง่ายต่อการเข้าถึงหลักอริยสัจ ๔ และหนทางแห่งการพ้นทุกข์

วัดทั้ง ๓ เป็นวัดที่มีที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่แตกต่างกันออกไปในจังหวัดฉะเชิงเทรา กล่าวคือ วัดสุวรรณาทร ตั้งอยู่ที่ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมะเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา วัดปากน้ำบางคล้า ตั้งอยู่ที่ตำบลบางคล้า อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา และวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นปัจจัยในการเอื้อให้การพัฒนาวัดที่ทำหน้าที่เป็นสถานที่การแสดงพระธรรมเทศนา การปฏิบัติธรรม การสวดมนต์ การไหว้พระ การปฏิบัติกิจของพุทธศาสนิกชน สู่การเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งผลการวิจัย พบปัจจัยดังต่อไปนี้

ทางคณะผู้วิจัยได้ทำการลงพื้นที่สำรวจความคิดเห็นของประชาชนผู้มาปฏิบัติศาสนกิจและปฏิบัติธรรม ในพื้นที่ตัวอย่าง โดยมีความคิดเห็นเกี่ยวกับความเข้าใจในการปฏิบัติธรรม การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การมาปฏิบัติธรรมที่วัด ความถี่ของการปฏิบัติธรรม และผลจากการฟังพระธรรมเทศนา ได้สรุปผลการสำรวจและสัมภาษณ์ ดังต่อไปนี้

ประการที่หนึ่ง ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม การมาวัดทำให้เห็นและเพิ่มพูนความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติได้มากขึ้น

ประการที่สอง การมาวัดทำให้เข้าใจและมีความต้องการในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานมากขึ้น เนื่องจากมีสภรรมิกและบรรยากาศที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรม

ประการที่สาม การมาปฏิบัติธรรมที่วัด มีความพร้อมในด้านสัปปายะที่เอื้อต่อการปฏิบัติ และมีพระอาจารย์แนะแนวทางในการปฏิบัติที่ถูกต้อง

ประการที่สี่ ความถี่ของการปฏิบัติธรรม จะมีความเพิ่มมากขึ้น เมื่อมีโอกาสในการมาวัด และมีการแนะนำในการปฏิบัติธรรมและวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ประการที่ห้า การมาฟังพระธรรมเทศนาที่วัด ทำให้เกิดความเข้าใจและแนวทางในการปฏิบัติที่ดีมากขึ้น

นอกจากนี้แล้ว ทางคณะผู้วิจัยได้ทำการลงพื้นที่สำรวจความคิดเห็นของประชาชนรอบพื้นที่ตัวอย่าง โดยมีความคิดเห็นเกี่ยวกับความเข้าใจในการปฏิบัติธรรมของวัดในมุมมองของชุมชน การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของวัดจากมุมมองของคนในชุมชน การมาปฏิบัติธรรมที่วัดและการประชาสัมพันธ์ถึงชุมชน ความเข้าใจของเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ชุมชนเข้าถึง การแสดงพระธรรมเทศนาว่าด้วยเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ความพร้อมของชุมชนในการอำนวยความสะดวกในการจัดปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การเพิ่มพูนความรู้เรื่อง การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ความร่วมมือระหว่างวัดกับชุมชนในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน สรุปความคิดเห็นได้ดังต่อไปนี้

ประการแรก ความเข้าใจในการปฏิบัติธรรมของวัดในมุมมองของชุมชน มีความเข้าใจดี และเห็นด้วยต่อการปฏิบัติธรรมของวัด

ประการที่สอง การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของวัดจากมุมมองของคนในชุมชน อยากได้รับโอกาสในการเข้าไปปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง

ประการที่สาม การมาปฏิบัติธรรมที่วัดและการประชาสัมพันธ์ถึงชุมชน สามารถเข้าถึงได้ ผ่านการประชาสัมพันธ์ของหน่วยงานในท้องถิ่น

ประการที่สี่ ความเข้าใจของเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ชุมชนเข้าถึง สามารถเพิ่มพูนได้ด้วยการทำเอกสารประชาสัมพันธ์และการเข้าไปฟังธรรมที่วัด

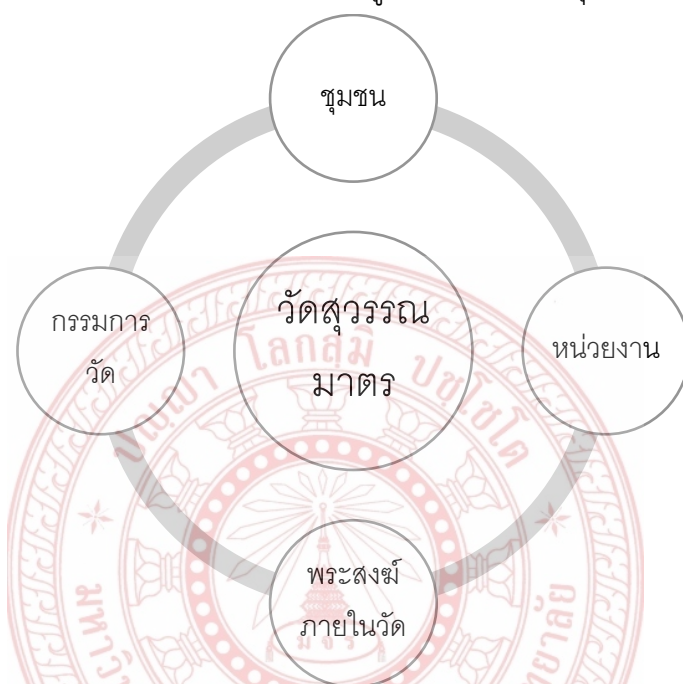
ประการที่ห้า การแสดงพระธรรมเทศนาว่าด้วยเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน สามารถนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้

ประการที่หก ความพร้อมของชุมชนในการอำนวยความสะดวกในการจัดปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน มีความพร้อม แต่ยังต้องการให้มีการอำนวยความสะดวกด้านอื่นๆอีกมากพอสมควร

ประการที่เจ็ด การเพิ่มพูนความรู้เรื่อง การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ต้องกระพระวิปัสสนาจารย์ที่มีความรู้ ความสามารถ

ประการสุดท้าย ความร่วมมือระหว่างวัดกับชุมชนในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐาน เกิดความร่วมมือมากและน้อยแล้วแต่พื้นที่ และสรุปเป็นรูปแบบของการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง ได้ดังต่อไปนี้

แผนภาพที่ ๕.๑ การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง กรณีวัดสุวรรณมาตร

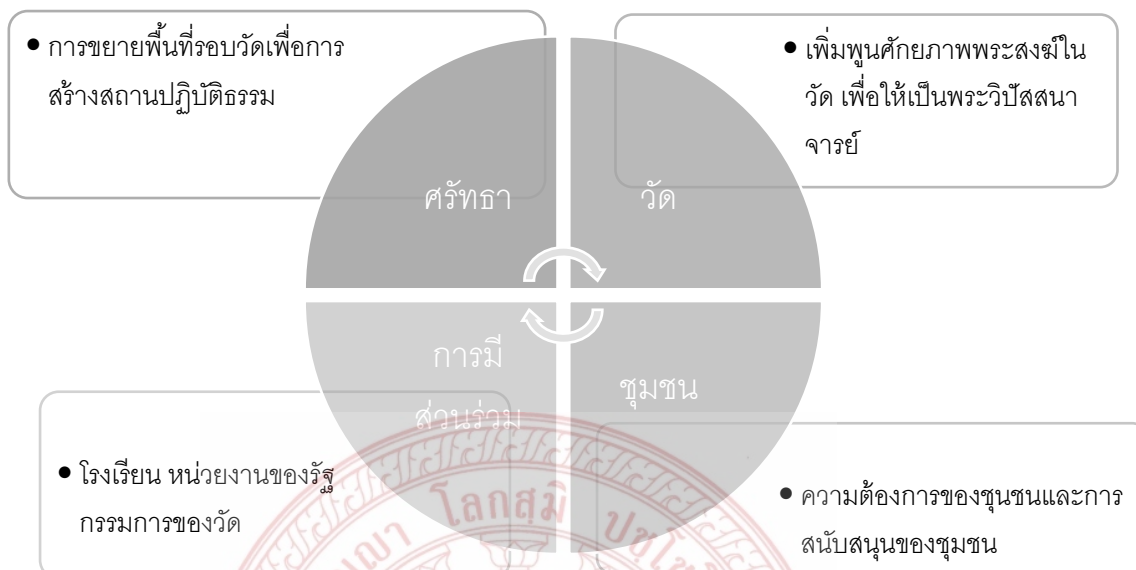

จากการศึกษา วัดสุวรรณมาตร พบว่า การดำเนินกิจกรรมต่างๆภายในวัด เป็นไปเพื่อการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา อันได้แก่ คันถธุระ ทั้งนี้ วัดก็มีความต้องการพัฒนาวัดสุวรรณมาตรให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐานมาจากความต้องการของวัด ความต้องการของพระสงฆ์ภายในวัด หน่วยงานรอบวัด และชุมชนรอบข้างวัด

จากผลการศึกษา พบว่า พระสงฆ์ กรรมการวัด ชุมชนรอบข้างวัดมีความต้องการในการพัฒนาวัดสุวรรณมาตรให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐาน ทั้งนี้ เพื่อเอื้อต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐานของผู้คนในชุมชนและหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาพระสงฆ์ภายในวัดให้สามารถนำการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐานก็มีความสำคัญ ดังนั้น การให้ความรู้และการพัฒนาพระสงฆ์ให้มีความรู้ความสามารถในการพัฒนาเป็นพระวิปัสสนาจารย์ก็มีความจำเป็นและมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพื่อให้โยคีผู้มาปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐานสามารถเกิดสัมฤทธิ์ผลได้มากที่สุด

แผนภาพที่ ๕.๒ การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง กรณีวัดวัดปากน้ำ

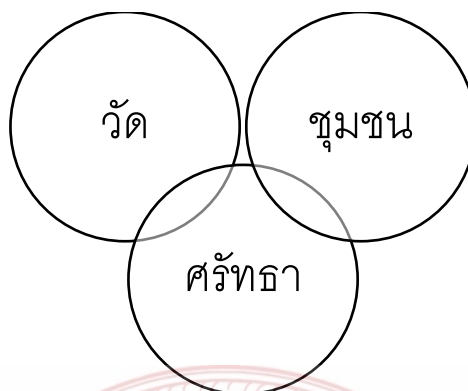

จากการศึกษา วัดปากน้ำบางคล้า พบว่า วัดปากน้ำบางคล้า ได้รับความศรัทธาอย่างมากจากประชาชนทั้งในพื้นที่รอบข้างและประชาชนจากภายนอกวัด รวมถึงเป็นสถานที่ท่องเที่ยวอันสำคัญยิ่งของอำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา การปฏิบัติกิจของพระสงฆ์ก็ได้รับความเชื่อถือศรัทธาอย่างแรงกล้าจากชุมชน

จากผลการศึกษา พบว่า การพัฒนาวัดปากน้ำบางคล้าเกิดจากความต้องการของชุมชนรอบข้าง และความต้องการพัฒนาศักยภาพของพระภายในวัด เพื่อให้เกิดการพัฒนาตนเองเพื่อให้เป็นพระวิปัสสนาจารย์ นอกจากนี้แล้ว ความศรัทธาต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้มีการเตรียมพื้นที่สำหรับการพัฒนาเพื่อเป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทั้งนี้ ชุมชนยังมีส่วนเอื้อให้เกิดสัปปายะการเอื้อเพื่อต่ออาหาร การพัฒนาสถานที่ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การมีส่วนร่วมในการจัดอบรมและจัดหลักสูตรการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่เอื้อต่อชุมชนและโยคีผู้มาปฏิบัติธรรม

ทั้งนี้ การยกระดับของวัดปากน้ำบางคล้าให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานมีความพร้อมมาก รวมทั้ง ความพร้อมในเรื่องสถานที่อันเอื้อต่อการปฏิบัติธรรม ความพร้อมของพระวิปัสสนาจารย์ อย่างไรก็ตาม ความจำเป็นในการยกระดับการปฏิบัติให้มีรูปแบบที่ชัดเจน และสามารถเห็นผลได้จากการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานก็มีความจำเป็นต่อการพัฒนาวัดปากน้ำบางคล้าให้กลายเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนาธุระที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดฉะเชิงเทรา

แผนภาพที่ ๕.๓ การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง กรณีวัดบ้านช่อง

จากการศึกษา พบว่า วัดบ้านช่อง เป็นวัดที่มีการปฏิบัติศาสนกิจที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาอย่างสม่ำเสมอ พร้อมทั้งมีการส่งเสริมให้ประชาชนรอบข้างมีส่วนร่วมในวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา

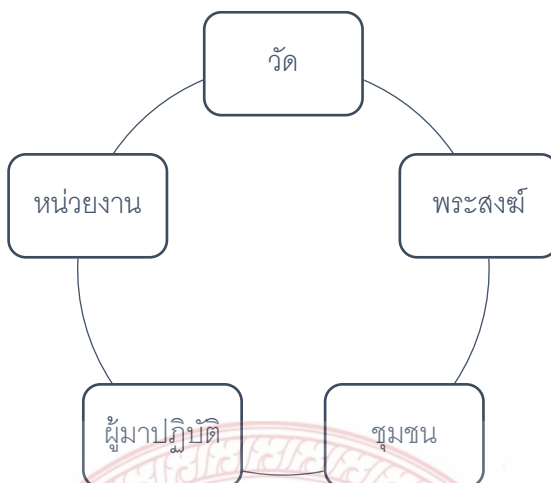
จากผลการศึกษา พบว่า การพัฒนาวัดบ้านช่องให้กลายเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เกิดมาจากการความต้องการของวัด ความศรัทธาของโยคีผู้มาฟังและปฏิบัติธรรมและฟังธรรม และสุดท้ายความต้องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาวัดของตนเองให้เป็นสถานปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่สำคัญของจังหวัด รวมทั้งการบำรุงรักษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงมั่นคงสืบไป

อย่างไรก็ตาม วัดบ้านช่องมีความต้องการในการพัฒนาพระสงฆ์ให้มีความเข้าใจเรื่อง การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน พร้อมทั้งการพัฒนาพระสงฆ์ในวัดให้กลายเป็นพระวิปัสสนาจารย์ที่มีคุณภาพและมีประสิทธิภาพในการถ่ายทอดคำสอนอันสำคัญในทางพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาเรื่อง การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้พบปัจจัยอันสำคัญที่เอื้อต่อการพัฒนาวัดในทางพระพุทธศาสนาที่ทำหน้าที่คันถธุระ ให้มีหน้าที่ควบคู่ไปทั้งคันถธุระและวิปัสสนาธุระ

จากการศึกษาวัดตัวอย่างทั้งสามวัด ได้แก่ วัดสุวรรณมาตร วัดปากน้ำบางคล้าและวัดบ้านช่อง พบปัจจัยร่วมกันในการพัฒนาวัดให้กลายเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้แก่ ๑) วัด ๒) พระสงฆ์ ๓) ชุมชน ๔) ผู้มาปฏิบัติธรรม ๕) หน่วยงานหรือองค์กรที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกับวัด ดังแผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

แผนภาพที่ ๕.๔ แสดงความสัมพันธ์ของปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

๕.๒ ข้อจำกัดในการวิจัย

ประการที่หนึ่ง การจำกัดพื้นที่ในการศึกษา และระยะเวลาอันเร่งรัด ทำให้สามารถศึกษาพื้นที่ตัวอย่างได้อย่างค่อนข้างจำกัด

ประการที่สอง งบประมาณที่จำกัด ทำให้ไม่มีค่าใช้จ่ายในการลงพื้นที่ เพื่อเก็บรายละเอียดอื่นๆ ซึ่งมีอีกมากพอสมควร

ประการที่สาม ขาดทฤษฎีมารองรับ เนื่องจากงานศึกษาข้างต้น มีค่อนข้างจำกัดในสังคมไทย โดยเฉพาะในสังคมของการศึกษาวิปัสสนาธุระ

๕.๓ ข้อเสนอแนะในการวิจัย

ประการแรก ควรทำการศึกษาข้างต้นในพื้นที่ที่แตกต่างออกไป เพื่อให้เห็นปัจจัยอื่นๆ ที่เอื้อหนุนต่อการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานอย่างเป็นระบบ

ประการที่สอง ควรฝึกให้มีผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดการเรียนการสอนวิชาวิปัสสนาธุระให้มากขึ้น เนื่องจากเป็นที่ต้องการของสังคมไทย

บรรณานุกรม

๑. พระไตรปิฎก

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย). ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล. ชุด ๙๑ เล่ม**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย). ๒๕๔๑.

๒. หนังสือภาษาไทย

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ดร.จรูญ. **มหาสติปัฏฐานสูตร ภาควิชาการศึกษาศาสตร์ว่าด้วย นวสัทธิกาบรรพ**.

(กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์). ๒๕๕๕.

พระพรหมโมลี ศาสตราจารย์พิเศษ (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙.M.A., Ph.D.). **วิธีเจริญกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน เฉพาะหมวดปฏิกลมนสิการ กำหนดรู้สิ่งปฏิกล**. (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์). ๒๕๕๖.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **มหาสติปัฏฐานสูตร**. (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์). ๒๕๕๕.

_____. **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**. (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์). ๒๕๕๕.

_____. **นิพพานกถา**. (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์). ๒๕๕๔.

_____. **วิปัสสนานัย**. (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์).

สยาตอภัทพันทวีโรจนะ. **วิธีเจริญมหาสติปัฏฐาน**. (สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี. ๒๕๕๓).

พระราชวรมนี และคณะ. **วิมุตติมรรค**. (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย). ๒๕๔๐.

พระคันธสาราภังค์. **เมตตภาวนา**. (พิมพ์อำเภอ. ๒๕๔๗).

พระคันธสาราภังค์. **เนตติปกรณ์**. (กรุงเทพมหานคร:ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์. ๒๕๕๐).

พระคันธสาราภังค์. **เนตติอรรถกถา คำอธิบายเนตติปกรณ์**. (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์). ๒๕๕๑.

พระคันธสาราภังค์. **เนตติฎีกา คำอธิบายเนตติอรรถกถา**. (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์). ๒๕๕๑.

พระคันธสาราภิวังศ์. **อภิธัมมมาวตาร คัมภีร์อธิบายพระอภิธรรม**. (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วน
จำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์). ๒๕๕๕.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ). **คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน**. (กรุงเทพมหานคร:
บริษัท ประยูรวงค์พรินต์ติ้ง จำกัด). ๒๕๕๐.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ). **คำบรรยายเรื่อง วิปัสสนากรรมฐาน**. (กรุงเทพมหานคร:
บริษัท สหธรรมมิก จำกัด). ๒๕๔๘.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ). **ทาง ๗ สาย The seven Paths**. (กรุงเทพมหานคร:
บริษัท แอ็ดวานซ์ อินเตอร์ พรินต์ติ้ง จำกัด). ๒๕๕๕.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ). **วิธีสมาทาน และ วิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน**. ๒๕๕๖.

พระกัมมัฏฐานาจริยะ อุ บัณฑิตาภิวงสะ. **การอบรมศีลเจริญภาวนาเบื้องต้น และวิปัสสนาฐาน**.
(กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมมิก จำกัด). ๒๕๔๖.

ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ. **วิปัสสนาที่ปณีฎีกา**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย). ๒๕๓๙.

ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ. **วิปัสสนาธุระ**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย).

พระอาจารย์ ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ. **๑๐๐ ปี อัครมหากรรมฐานาจริยะ**. (กรุงเทพมหานคร:
บริษัท อมรินทร์ปรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)). ๒๕๕๔.

พระอาจารย์ ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ. **ปฐมวิปัสสนาวงศ์ ในประเทศไทย**. (กรุงเทพมหานคร:
บริษัทอมรินทร์ปรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)). ๒๕๕๔.

เชมเย สยาดอ พระชนกาภิวังศ์ **อัครมหากรรมฐานาจริยะ. วิปัสสนาญาณก้าวหน้าอย่างไร**
Development of Insight. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด). ๒๕๔๙.

พระราชปัญญารังษี. **การศึกษาวิธีเจริญสติด้วยภาษาง่ายๆ**. (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด
ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์). ๒๕๕๔.

พระครูภาวนาสมณวัตร วิ. - พระอาจารย์สว่าง ดิถีวิโร. **แนวทางเจริญวิปัสสนากรรมฐาน**.
(กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมมิก จำกัด). ๒๕๔๗.

พระราชวรมนี. **คู่มือปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเบื้องต้น**. (กรุงเทพมหานคร: หอรัตนชัยการพิมพ์).
๒๕๕๓.

พระครูศาสนกิจวิมล. **วิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔**. (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วน
จำกัด สามลดา). ๒๕๕๗.

พระราชธรรมโมลี (สมศักดิ์ ฐิริปัญโญ). **วัดพัฒนา**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา). ๒๕๔๓.

พระอาจารย์ภัทพันตะ วิลาสะ. **โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ.** (กรุงเทพมหานคร: พรีเมียร์ เมย์ ออฟ เซ็ท).

สยาตอ อาชิน อุ ชฺฌิละ. **หนังสือธรรมบรรยายประกอบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน.** ๒๕๕๔.

พนธญาณเถรภมมภูฐานาจริยภิกขุ. **คู่มือการสอบอารมณ์สำหรับพระวิปัสสนาจารย์ สภาวะของ วิปัสสนาญาณ ๑๖.** (กรุงเทพมหานคร: ส.ยอด สิ่งการพิมพ์). ๒๕๕๕.

พระคันธสาราภังค์. **โพธิปักขิยธรรม.** (กรุงเทพมหานคร : บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด). ๒๕๕๙.

พระครูนิวติธรรมชั้นธ (เจริญ มุนิจาริ). **วัดพัฒนา. ๕๒.** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงาน พระพุทธศาสนาแห่งชาติ). ๒๕๔๓.

พระภาสกร ภ. ภูริวฑฒโน. **สมถุทธธรรม ประมวลธรรมปฏิบัติสายวิปัสสนาในฉาน.** (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด). ๒๕๕๐.

พระปัญญาวโร ภิกขุ. **หลักการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาเบื้องต้น.** (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย). ๒๕๕๔.

พระครูนันทวิรัต. **หลักการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน (มหาสติปัฏฐานสูตร) พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในพระไตรปิฎก :** (โรงพิมพ์ชนากานต์ พรินต์). ๒๕๕๔.

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี). **อานาปานสติกาวนา ลำดับการบรรลุนิยามของพระพุทธเจ้า.** (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์). ๒๕๕๕.

พระมหาทองม้น สุทิจิตโต. **การเจริญสติปัฏฐาน ๔.** (กรุงเทพมหานคร : บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด). ๒๕๕๔.

พระอาจารย์มิตซูโอะ คเวสโก. **ชั่วโมงแห่งความคิดดี (คู่มือเบื้องต้น อานาปานสติ).** (ห้างหุ้นส่วน จำกัด สามลด). ๒๕๕๕.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต). **วัดพัฒนา. ๔๓.** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๔๓

โสโรโท ภิกขุ. **รวมธรรมบรรยาย เทคนิคการเจริญวิปัสสนา ตามนัยสติปัฏฐาน.** (บริษัท เอช เอ็ม เค พรินต์ จำกัด). ๒๕๕๔.

คณะกรรมการจัดสร้างโครงการสัมมนาแนวทางปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน. **แนวทางปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน.** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด). ๒๕๔๗.

กลุ่มเบิกบานบุญ. **พุทธโธ-ทวนกระแส ของพระอาจารย์ทูล ขิปปปัญโญ.** (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศรีบุญอุตสาหกรรมพิมพ์ (๑๙๙๘) จำกัด). ๒๕๕๕.

ธนิต อยู่โพธิ์. **วิปัสสนานิยม.** (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย). ๒๕๔๐.

จำรูญ ธรรมดา. **เนติภูมิปณีกีฬาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก**. (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์). ๒๕๔๖.

จำรูญ ธรรมดา. **กระบวนการตีความพระพุทธพจน์ตามแนวของคัมภีร์เนติ**. (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วน จำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์). ๒๕๕๕.

ศูนย์ประสานงานสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งประเทศไทย (ศปท.) สนง. วัดหลวงพ่อดธรรม กายาราม. **คู่มือปฏิบัติสมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๕ สาย**. (จังหวัดนครปฐม : บริษัท เพชรเกษม พรินติ้ง กรุป จำกัด). ๒๕๕๕.

๓. วารสารที่เกี่ยวข้อง

ชยาภรณ์ ชื่นรุ่งโรจน์. “วัดกับการท่องเที่ยว”. **จุลสารการท่องเที่ยว**. ฉบับปีที่ ๑๑ เล่มที่ ๓ กรกฎาคม - กันยายน ๒๕๓๕.

๔. วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง

โชติบดีรัฐ. **การบริหารงานของพระสังฆาธิการ ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา**. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. ๒๕๕๔.

ประทุม อังกูโรหิต. **สถาบันทางพระพุทธศาสนากับงานสังคมสงเคราะห์**. วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต. ศูนย์พุทธศาสนศึกษา : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๕๓.

นครินทร์ แก้วโชติรุ่ง. **รูปแบบและหลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต พระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๖.

พระครูภาวนาวิริยานุโยค วิ. **กระบวนการบริหารจัดการโครงการอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดในประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๖๐.

พระมหาวิชัย ยติชโย (ฤทธิ์วิรุฬห์). **แบบการสอบอารมณ์การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแนวพองยุบ**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๖.

ภัทรนิจ วิสุทศศักดิ์. **รูปแบบผสมผสานการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๕.

ศศิวรรณ กำลังสินเสริม. พุทธกระบวนทัศน์ในการดำเนินชีวิตยุคบริโภคนิยม. วิทยานิพนธ์พุทธ
ศาสตรดุษฎีบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๑.

อุทัย สติมั่น. การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้สำหรับสำนักปฏิบัติธรรมในประเทศไทย.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย. ๒๕๕๕.

๕. หนังสือภาษาอังกฤษ

Chah. Ajarn. (2006) *Talks on Meditation: A Collection of Talks on Cultivating the Mind*. Kandy: BPS.

Conze. E. (1956). *Buddhist Meditation*. London: George. Allen and Unwin.

Harvey. P. (2010). *Introduction to Buddhism: Teachings. History and Practices*. Cambridge: Cambridge University Press.

MahasiSayadaw. (1990). *SatipatṭhānaVipassanā: Insight Meditation Through Mindfulness*. Kandy: BPS.

Shaw. S. (2006). *Buddhist Meditation: An Anthology of the Texts from the Pāli*. London: Routledge.

Shaw. S. (2010). *Introduction to Buddhist Meditation*. London: Routledge.

๖. รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

พีรวิชญ์ ภูริชญาณวัฒน์	ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
พงศ์วิทย์ ภูริชญาณวัฒน์	ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
พยงค์ สังฆบุญชู	ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
สายพิน จันทรมุข	ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
จักรพันธ์ วสุกาญจนศิริ	ชาวชุมชนวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
เทียนชัย สุขศิริ	ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

ประโยชน์ มาลัยวงษ์	ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
หม่อม ลืมไธสง	ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
ภัญชรี พิพัฒน์	ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
นิสพร พิลาลัย	ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
สุนิตย์ ม่วงศรี	ชาวชุมชนวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
เอกรัฐ เศษวงศ์	ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
นภดล โชคชัยปกรณ	ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
อาทิตย์ บดีเดชา	ชาวชุมชนวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
บุญยศศักดิ์ เจียโหวง	ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
บำรุง อยู่เกษม	ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
ถวิล ศรีทรัพย์	ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
ทองหยด เพียวขำ	ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
นิตยา ศรีทรัพย์	ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
จริญญา สังข์รัตน์	ชาวชุมชนรอบวัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
ปรัชญา พานิชกุล	ชาวชุมชนรอบสุวรรณมาตร ตำบลอุดมชลธาร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

เจตวัต คำใส	ชาวชุมชนรอบสุวรรณมาตร ตำบลอุทุมมชลธร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
นริศรา ตาววิทย์	ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุทุมมชลธร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ วันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
รังสรรค์ จิรวัดน์	ชาวชุมชนรอบวัดสุวรรณมาตร ตำบลอุทุมมชลธร อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อ วันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
ทองใบ สุวรรณจันทร์	ชาวชุมชนรอบวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
สมพิศ รื่นอารมณ์	ชาวชุมชนรอบวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒
จินดา คณินทพงษ์	ชาวชุมชนรอบวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒

การศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติ วิปัสสนากัมมัฏฐาน

A Study of the Patterns of the Temple Development to the Vipassana Meditation Center

พระครูภาวนาวิริยานุโยค วิ.,ดร.

พระครูปริยัติปัญญาธร ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Buddhasothorn Buddhist College

บทคัดย่อ

การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นธุระอันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ถือได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญอันสูงสุดในการปฏิบัติธรรมตามหลักการทางพระพุทธศาสนา การศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้กำหนดวัตถุประสงค์ในการวิจัยครั้งนี้ เป็น ๓ ประการด้วยกัน ประการแรก ได้แก่ เพื่อศึกษารูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานในจังหวัดฉะเชิงเทรา ประการที่สอง ได้แก่ เพื่อพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน และประการสุดท้าย ได้แก่ เพื่อวิเคราะห์การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานในจังหวัดฉะเชิงเทรา ไม่ค่อยแพร่หลายมากนักตามวัดทั่วไป แต่ปรากฏว่าการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดและสำนักปฏิบัติของเอกชนผู้มีความศรัทธาในการปฏิบัติกัมมัฏฐานตามแนวทางขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้น รูปแบบของการปฏิบัติกัมมัฏฐานจึงไม่มีความเป็นหนึ่งเดียวในจังหวัดฉะเชิงเทรา ทั้งนี้ จากการศึกษาวัดตัวอย่าง อันได้แก่ วัดสุวรรณมาตร วัดบ้านช่อง และวัดปากน้ำบางคล้า ทั้งสามวัดตัวอย่างมีความต้องการในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ปัจจัยที่เอื้อให้เกิดความต้องการได้แก่ ประการแรก ความต้องการพัฒนารูปแบบของการปฏิบัติธรรมภายในวัด ประการที่สอง ความต้องการพัฒนาศักยภาพของพระภายในวัดให้เป็นพระวิปัสสนาจารย์ ประการที่สาม ความต้องการของผู้มาปฏิบัติธรรมโดยทั่วไปของวัด ประการที่สี่ ความต้องการของชุมชนรอบข้างวัดหรือความต้องการของหน่วยงานที่มีความเกี่ยวข้องกับวัด ประการที่ห้า ความต้องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ดังนั้น จากการศึกษาวิเคราะห์ได้ว่า วัดและชุมชนรอบข้างมีความต้องการพัฒนาศักยภาพของวัดให้กลายเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน และชุมชนยังมีส่วนเอื้อให้เกิดสัปปายะในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานด้วย ได้แก่ การเอื้อเพื่อต่ออาหาร การพัฒนาสถานที่ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การมีส่วนร่วมในการจัดอบรมและจัดหลักสูตรการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่เอื้อต่อชุมชนและโยคีผู้มาปฏิบัติธรรม

คำสำคัญ: รูปแบบ, การพัฒนา, ศูนย์กลาง, วิปัสสนากัมมัฏฐาน

ABSTRACT

Meditation; especially insight meditation, is the most importance activities and studies in Buddhist doctrines. Moreover, insight meditation is a heart of the way of practicing Buddhism. A study of the patterns of the temples development to the vipassana meditation center has set three objectives of study. Firstly, the patterns of development of the temples to vipassana meditation center has been studied. Secondly, the development of the temples to vipassana meditation center has been set apart. Thirdly, the analytical studies of the patterns of the development of temples to vipassana meditation center has been analyzed.

This research found that the patterns of the development of the temples to vipassana meditation center is not much distributed in Chacheongsao Provinces. However, the great distributors of the meditation activities have been the meditation center which allowed by the authority of the provinces and meditation centers which run by the private section who faithfully believe in the Lord Buddha. So, the unification of meditation practice in Chacheongsao province is not united but diversified. Therefore, the three samples of the temples which are Suvarnamart Temple, Bansong Temple, and the Temple of Paknam Blangkla, they need to develop their temple to be the center of meditation. Additionally, there are five factors to develop the needs which are; firstly, the internal need of the temple; secondly, the need to develop the efficiency of the inside monks to be the meditation masters; thirdly, the needs of the practitioners, fourthly; the needs from the communities and the organizations surrounded the temples; lastly, the participation from the people to develop the temples to be the vipassana meditation center.

As a result of study, the analytical part showed that the communities and peoples around the temples need to develop their temples to be the center of vipassana meditation. Moreover, the communities have been supported the circumstances which environmentally related to the vipassana meditation practices such as foods, places, building and participating in setting up and develop the program for practicing vipassana meditation.

Keyword: Patterns, Development, Center, Vipassana Meditation

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังคมปัจจุบันเป็นยุคของการบริโภคนิยม ยุคแห่งการแข่งขัน ทำให้ผู้คนต้องสนองความต้องการทางด้านวัตถุ หรือที่เรียกได้ว่า เป็นยุคของวัตถุนิยม การศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ล้วนเป็นการศึกษาเพื่อแสวงหาความรู้ และทำความเข้าใจกับสิ่งที่อยู่ภายในตัวตนของแต่ละบุคคล จึงขาดการพัฒนาจิตใจอย่างเป็นระบบ และเกิดปัญหาในการพัฒนาด้านจิตใจและการพัฒนาทางด้านปัญญาที่ไม่เท่ากัน การพัฒนาที่เน้นเฉพาะทางด้านวัตถุ ส่งผลกระทบต่อผู้คนในยุคปัจจุบันมาก ก่อให้เกิดปัญหาสุขภาพโดยเฉพาะในส่วนของสุขภาพจิต อันส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นความเครียด วิตกกังวล ซึมเศร้า ฟุ้งซ่าน ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของทั้งตนเอง ครอบครัวและสังคม

พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ค้นพบ พระองค์ทรงได้แสดงให้เห็นถึงวิธีและแนวทางในการดับทุกข์ไว้ ดังที่พระองค์ได้ตรัสไว้ในสติปัฏฐานสูตรว่า เอ กายโน อโย ภิกขเว มคโค สุตตานัง วิสุทฺธิยา โสกะปริเทวานัง สมตักกมย ทุกขโทมนสฺसानัง อตถกมมย ฌายสฺส อธิคมมย นิพพานสฺส สจฺฉิกรณตถาย ยทฺทํ จตฺตารโ สติปัฏฐานัง แปลความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔

อย่างไรก็ตาม การสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวสติปัฏฐานสี่ เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางและแพร่หลายในยุคปัจจุบัน ทั้งนี้ การสอนและหลักสูตรไม่มีความชัดเจนเพียงพอ เกิดความหลากหลายในการตีความและการปฏิบัติ เฉกเช่นสายวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย ซึ่งเกิดแนวทางในการปฏิบัติอย่างน้อย ๕ รูปแบบ ได้แก่ แนว พุทฺโธ แนวอานาปานสติ แนวพองหนอ ยุบหนอ แนวรูปนาม และแนวสัมมารัง ทั้งนี้ การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเกิดขึ้นทั้งในสถานที่ที่เหมาะสมและไม่เหมาะสม ได้แก่ การปฏิบัติธรรมในห้างสรรพสินค้า การเกิดสำนักปฏิบัติธรรมตามที่พักตากอากาศ รีสอร์ท การขยายตัวของสำนักปฏิบัติจากกรุงเทพมหานครสู่พื้นที่ต่างๆ หรือการเกิดขึ้นของสำนักปฏิบัติธรรมในต่างประเทศ ซึ่งล้วนสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการพัฒนาปัญญาและจิตใจของผู้คนในสังคมมากขึ้น

ทั้งนี้ การเกิดขึ้นของสำนักปฏิบัติธรรม หรือหลักสูตรการอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานของสำนักเหล่านั้น ล้วนแต่เป็นไป เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของผู้คนสมัยใหม่ ได้แก่ การอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานในระยะสั้น ซึ่งเป็นระยะเวลาที่การดำเนินการวิจัยครั้งนี้ให้ความสนใจศึกษา แต่ทั้งนี้ เนื่องจากความหลากหลายและความแตกต่างของหลักสูตร ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำวิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรและการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานสำหรับการปฏิบัติระยะสั้น เพื่อตอบสนองต่อการปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์กับผู้ปฏิบัติให้มากที่สุด ทั้งนี้ ยังรวมถึงการพัฒนาหลักสูตรต่างๆที่บกพร่องอยู่ ไม่ว่าจะเป็นเงื่อนไขของสัปปายะ อันได้แก่ อาวาสหรือเสนาสนะ โคจรคาม ภัสสะหรือธัมมัสสวนะ บุคคล โภชนะหรืออาหาร ฤดูแลและอิริยาบถ ทั้งนี้ เพื่อสนองตอบต่อความเร่งรัดในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของผู้คนในสังคมสมัยใหม่

ดังนั้น เป้าหมายของการทำการวิจัย เรื่อง การศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน จึงเป็นไปเพื่อการส่งเสริมให้วัดตอบสนองความต้องการทางจิตใจของพุทธศาสนิกชนผู้ศรัทธาในการปฏิบัติธรรมที่เรียกว่า การปฏิบัติวิปัสสนาธุระ เพื่อให้การปฏิบัติธรรมนั้น เกิดสัมฤทธิ์ผลและสามารถพัฒนาปัญญาและจิตใจได้มากที่สุด ดังนั้น การพัฒนาวัดเพื่อให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน จึงเป็นไปการถ่ายทอดการศึกษาอันสำคัญของพระพุทธศาสนาให้ทำหน้าที่เยียวยาคนสมัยใหม่ในสังคมไทย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑) เพื่อศึกษารูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของวัดในจังหวัดฉะเชิงเทรา
- ๒) เพื่อพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน
- ๓) เพื่อวิเคราะห์การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัย เรื่อง การศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานคณะผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยไว้ดังต่อไปนี้

ขอบเขตด้านเนื้อหา

ขอบเขตด้านเนื้อหาของการศึกษาวิจัยครั้งนี้คณะผู้วิจัยได้กำหนดการศึกษาเนื้อหาของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา รวมทั้งการตีความ และขยายความของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาในยุคหลัง รวมทั้งการศึกษารูปแบบการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานระยะสั้น ของสถานที่ที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ทั้งนี้ มุ่งประเมินรูปแบบหลักสูตรและการอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ขอบเขตด้านประชากร/ผู้ให้ข้อมูล

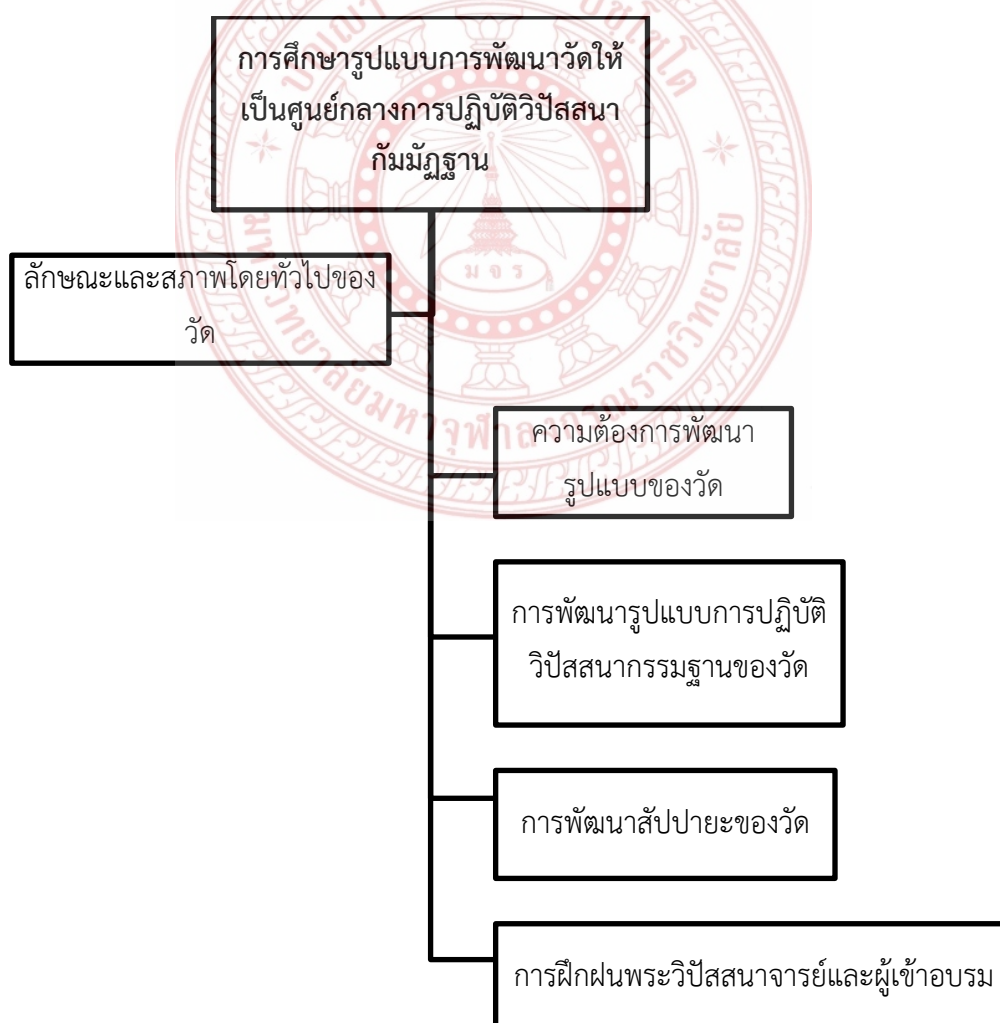
ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ จากกลุ่มประชากรสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดฉะเชิงเทรา

กลุ่มตัวอย่างที่คัดเลือกจำนวน ๓ สำนัก อันได้แก่ ๑) วัดสุวรรณมาตร ตำบลคลองอุดมชลธาร อำเภอมะเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา ๒) วัดปากน้ำ ตำบลบางคล้า อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา ๓) วัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยการสัมภาษณ์พระวิปัสสนาจารย์จำนวนวัดละ ๕ รูป และแจกแบบสอบถามประชาชนผู้เข้าปฏิบัติธรรม จำนวนวัดละ ๑๐ คน

ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้ทำวิจัยจัดเก็บรวบรวมสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อยกระดับวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

กรอบแนวคิดในการทำวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยแบบผสมผสานหลายรูปแบบการวิจัย (Mixed methods research) เข้าไว้ด้วยกันคือการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) อันได้แก่ การเก็บรวบรวมเอกสารทางประวัติศาสตร์เพื่อนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ความรู้ การเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นการวิจัยแบบสังเกตการณ์ (Observatory research) การลงพื้นที่เก็บข้อมูลหรือที่เรียกว่าการวิจัยภาคสนาม (Field research) การวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory research) รวมถึงการจัดกลุ่มศึกษาเรียนรู้ร่วมกัน (Focus group) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการบูรณาการหลากหลายวิธีเข้าด้วยกันเพื่อแสวงหาผลสัมฤทธิ์จากการศึกษาอันได้แก่

๑) การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องพระไตรปิฎก หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม ภาพถ่าย เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบ ความสัมพันธ์ หลักสูตร กระบวนการสร้างรูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ดังนี้

(๑) ศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องทั้งหนังสือ รายงานการวิจัย และเอกสารอื่นๆ โดยวิเคราะห์หลักการหลักสูตร รูปแบบ และแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นกรอบในการศึกษา

(๒) ทำการศึกษาวเคราะห์กระบวนการสร้างสำนักและแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นกรอบในการศึกษา

(๓) ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบ กระบวนการและแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานจากสำนักปฏิบัติธรรมเป็นกรอบในการศึกษา และความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาในมิติต่างๆ

(๔) สรุปผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบการประยุกต์ใช้หลักสูตรการปฏิบัติธรรมของสำนักต่าง ๆ

๒) การศึกษาในภาคสนาม (Field Study) เพื่อทราบถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบ ความสัมพันธ์ กระบวนการสร้างสำนักปฏิบัติธรรม และแนวทางการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมให้วัดเป็นศูนย์กลางโดยมีขั้นตอนการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

(๑) ทำการศึกษาและคัดเลือกสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดฉะเชิงเทรา จำนวน ๓ แห่ง โดยการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ตามความสำคัญของสำนัก คือ เป็นเป็นสำนักปฏิบัติธรรมที่มีบทบาท มีการจัดปฏิบัติธรรมตลอดปี

(๒) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อยร่วมกับเจ้าสำนักคณะผู้ปฏิบัติธรรมสำนักละ ๓-๕ ราย

(๓) ดำเนินการศึกษาวិเคราะห์แนวคิด รูปแบบ การจัดการ สำนักปฏิบัติธรรมและแนวทางการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ และกระบวนการบริหารจัดการเกี่ยวกับการบริหารสำนักปฏิบัติธรรมในลักษณะของการวิเคราะห์เชิงลึก โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการศึกษาวิจัย

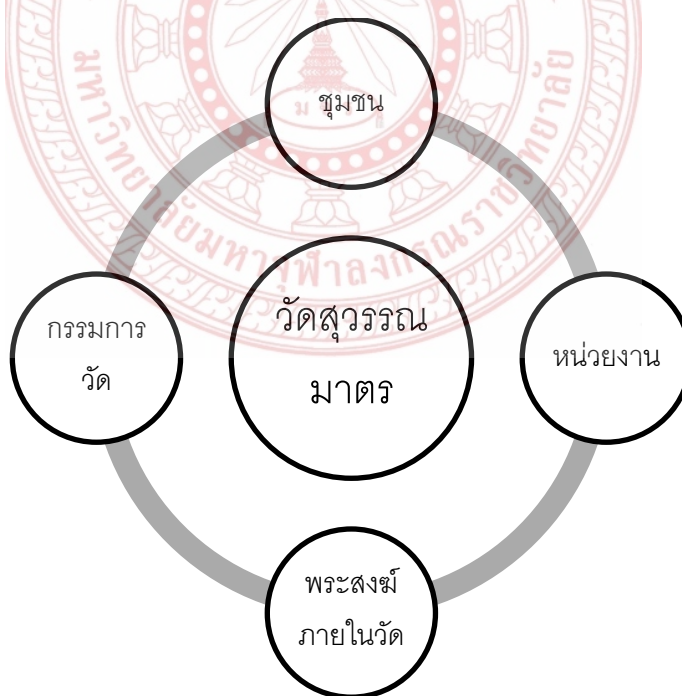
(๔) สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่สำคัญ คือแนวคิด หลักการ ความเป็นมา หลักสูตร ทั้งนี้ เน้นการนำผลการศึกษาวิจัยมาเผยแพร่ให้ คณะสงฆ์ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องของในระดับพระสังฆาธิการได้รับทราบ

๓) วิเคราะห์รูปแบบและแนวทางการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานในระดับจังหวัด

๔) สรุปผลการศึกษาวิจัย และข้อเสนอแนะ

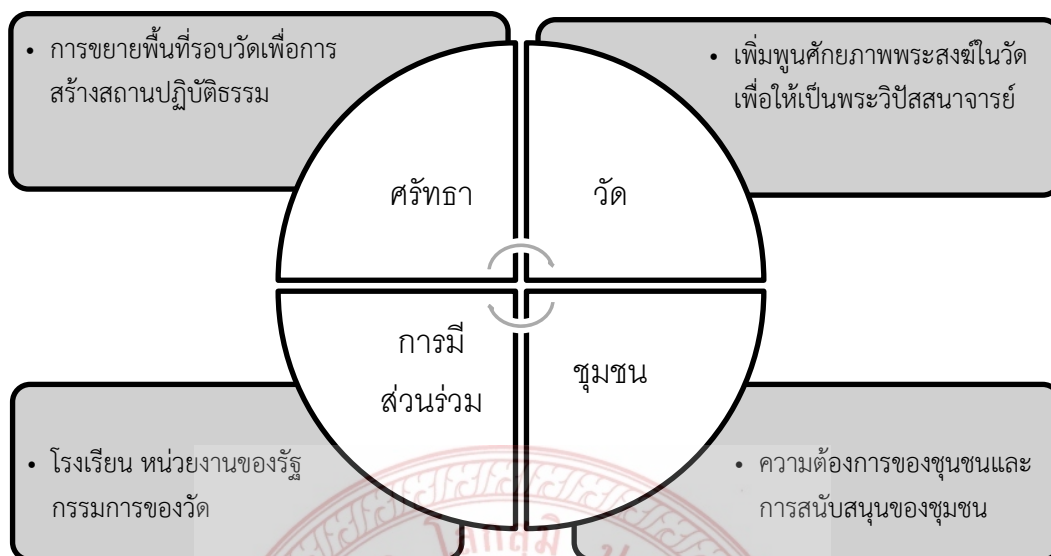
ผลการวิจัย

แผนภาพที่ ๑ การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง กรณีวัดสุวรรณมาตร

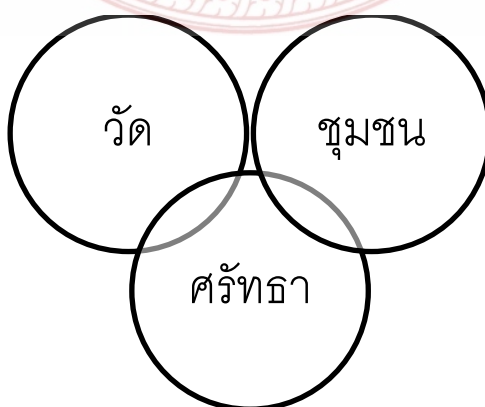
จากการศึกษา วัดสุวรรณมาตร พบว่า ความต้องการพัฒนาวัดสุวรรณมาตรให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานมาจากความต้องการของวัด ความต้องการของพระสงฆ์ภายในวัด หน่วยงานรอบวัด และชุมชนรอบข้างวัด

การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง กรณีวัดวัดปากน้ำ

การพัฒนาวัดปากน้ำบางครั้งก็เกิดจากความต้องการของชุมชนล้นเกิน และความต้องการพัฒนาศักยภาพของพระภายในวัด เพื่อให้เกิดการพัฒนาตนเองเพื่อให้เป็นพระวิปัสณาจารย์ นอกจากนี้แล้ว ความศรัทธาต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้มีการเตรียมพื้นที่สำหรับการพัฒนาเพื่อเป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทั้งนี้ ชุมชนยังมีส่วนเอื้อให้เกิดสัปปายะ การเอื้อเพื่อต่ออาหาร การพัฒนาสถานที่ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การมีส่วนร่วมในการจัดอบรมและจัดหลักสูตร การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่เอื้อต่อชุมชนและโยคีผู้มาปฏิบัติธรรม

การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง กรณีวัดบ้านช่อง

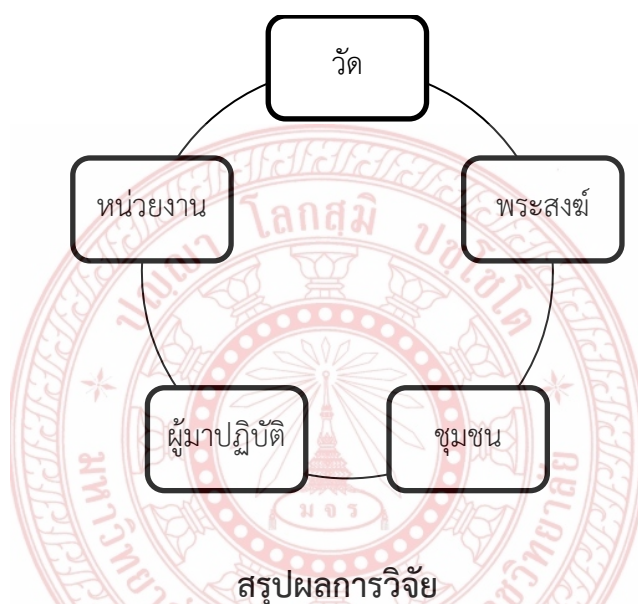

การพัฒนาวัดบ้านช่องให้กลายเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เกิดมาจากการความต้องการของวัด ความศรัทธาของโยคีผู้มาฟังและปฏิบัติธรรมและฟังธรรม และสุดท้ายความ

ต้องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาวัดของตนเองให้เป็นสถานปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่สำคัญของจังหวัด รวมทั้งการบำรุงรักษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงมั่นคงสืบไป

รูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

จากการศึกษาวัดตัวอย่างทั้งสามวัด ได้แก่ วัดสุวรรณมาตร วัดปากน้ำบางคล้าและวัดบ้านช่อง พบปัจจัยร่วมกันในการพัฒนาวัดให้กลายเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้แก่ ๑) วัด ๒) พระสงฆ์ ๓) ชุมชน ๔) ผู้มาปฏิบัติธรรม ๕) หน่วยงานหรือองค์กรที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกับวัด

จากการศึกษา พบว่า รูปแบบของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานในจังหวัดฉะเชิงเทรา ไม่ค่อยแพร่หลายมากนักตามวัดทั่วไป แต่ปรากฏว่าการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดและสำนักปฏิบัติของเอกชนผู้มีความศรัทธาในการปฏิบัติกัมมัฏฐานตามแนวทางขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้น รูปแบบของการปฏิบัติกัมมัฏฐานจึงไม่มีความเป็นหนึ่งเดียวในจังหวัดฉะเชิงเทรา ทั้งนี้ จากการศึกษาวัดตัวอย่าง อันได้แก่ วัดสุวรรณมาตร วัดบ้านช่อง และวัดปากน้ำบางคล้า ทั้งสามวัดตัวอย่างมีความต้องการในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ปัจจัยที่เอื้อให้เกิดความต้องการได้แก่ ประการแรก ความต้องการพัฒนารูปแบบของการปฏิบัติธรรมภายในวัด ประการที่สอง ความต้องการพัฒนาศักยภาพของพระภายในวัดให้เป็นพระวิปัสสนาจารย์ ประการที่สาม ความต้องการของผู้มาปฏิบัติธรรมโดยทั่วไปของวัด ประการที่สี่ ความต้องการของชุมชนรอบข้างวัดหรือความต้องการของหน่วยงานที่มีความเกี่ยวข้องกับวัด ประการที่ห้า ความต้องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ดังนั้น จากการศึกษาวิเคราะห์ได้ว่า วัดและชุมชนรอบข้างมีความต้องการพัฒนาศักยภาพของวัดให้กลายเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน และชุมชนยังมีส่วนเอื้อให้เกิดสัปปายะในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานด้วย ได้แก่ การเอื้อเพื่อต่ออาหาร การพัฒนาสถานที่ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การมีส่วนร่วมในการจัดอบรมและจัดหลักสูตรการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่เอื้อต่อชุมชนและโยคีผู้มาปฏิบัติธรรม

อ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย). ๒๕๓๙.

พระครูภาวนาวิริยานุโยค(บุญยงค์ ถาวโร). **กระบวนการบริหารจัดการโครงการอบรมวิปัสสนา**

กัมมัฏฐานของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดในประเทศไทย.วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์

ดุสิตบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย). ๒๕๖๐.

พระปัญญาวโรภิกขุ. **หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเบื้องต้น**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย). ๒๕๕๔.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ). **มหาสติปัฏฐานสูตร**. (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด

ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์). ๒๕๕๕.

_____. **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**. (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์).

๒๕๕๕.

_____. **นิพพานกถา**. (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์). ๒๕๕๔.

_____. **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์).

๒๕๕๕.

_____. **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**. (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์).

๒๕๕๕.

ธนิต อยู่โพธิ์. **วิปัสสนานิยม**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย). ๒๕๔๐.

AnalayoBhikkhu. **Satipatthana : The Direct Path to Realization**. Selangor: Buddhist

Wisdom Centre, 2006.

ภาคผนวก ข

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลการวิจัยไปใช้ผลประโยชน์

จากการศึกษาวิจัยโครงการ “การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการวิปัสสนากัมมัฏฐาน” ได้มีการนำเสนอผลการวิจัย ณ การประชุมวิชาการทางพระพุทธศาสนาระดับชาติและนานาชาติ ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี วัดไร่ขิง พระอารามหลวง จังหวัดนครปฐม ในงานประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๑ (MCU Buddhabya Congress I) ในหัวข้อ “พุทธปัญญากับทศวรรษแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน” ระหว่างวันที่ ๙-๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๑

ภาคผนวก ค

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

**ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
และกิจการที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ**

วัตถุประสงค์งานวิจัย	ผลการศึกษา
๑) เพื่อศึกษารูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของวัดในจังหวัดฉะเชิงเทรา	จากการศึกษาวิจัยโครงการ “การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการวิปัสสนากัมมัฏฐาน” พบว่า การศึกษาในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา อันถือได้ว่าเป็นจังหวัดที่มีแรงศรัทธาต่อการปฏิบัติธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่หนาแน่น เพื่อพัฒนาให้ไปสู่แก่นแกนของการปฏิบัติวิปัสสนาธุระในทางพระพุทธศาสนา และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ง่ายต่อการเข้าถึงหลักอริยสัจ ๔ และหนทางแห่งการพ้นทุกข์ รูปแบบของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานในจังหวัดฉะเชิงเทรา ไม่ค่อยแพร่หลายมากนักตามวัดทั่วไป แต่ปรากฏว่าการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดและสำนักปฏิบัติของเอกชนผู้มีความศรัทธาในการปฏิบัติกัมมัฏฐานตามแนวทางขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้น รูปแบบของการปฏิบัติกัมมัฏฐานจึงไม่มีความเป็นหนึ่งเดียวในจังหวัดฉะเชิงเทราวัดทั้ง ๓ เป็นวัดที่มีที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่แตกต่างกันออกไปในจังหวัดฉะเชิงเทรา กล่าวคือ วัดสุวรรณมาตร ตั้งอยู่ที่ตำบลอุดมชลธาร อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา วัดปากน้ำบางคล้า ตั้งอยู่ที่ตำบลบางคล้า อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา และวัดบ้านช่อง ตำบลบ้านช่อง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นปัจจัยในการเอื้อให้การพัฒนาวัดที่ทำหน้าที่เป็นสถานที่การแสดงพระธรรมเทศนา การปฏิบัติธรรม การสวดมนต์ การไหว้พระ การปฏิบัติกิจของพุทธศาสนิกชน สู่การเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน
๒) เพื่อพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน	จากการศึกษาวิจัยโครงการ “การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการวิปัสสนากัมมัฏฐาน” จากการศึกษา วัดสุวรรณมาตร พบว่า การดำเนินกิจกรรมต่างๆภายในวัด เป็นไปเพื่อการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา อันได้แก่ คันถธุระ ทั้งนี้ วัดก็มีความต้องการพัฒนา วัดสุวรรณมาตรให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานมาจากความต้องการของวัด ความต้องการของพระสงฆ์ภายในวัด หน่วยงานรอบวัด และชุมชนรอบข้างวัด

วัตถุประสงค์งานวิจัย	ผลการศึกษา
	จากผลการศึกษา พบว่า พระสงฆ์ กรรมการวัด ชุมชนรอบข้างวัดมีความต้องการในการพัฒนาวัดสุวรรณมาตร์ให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทั้งนี้ เพื่อเอื้อต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของผู้คนในชุมชนและหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน อย่างไรก็ตาม การพัฒนาพระสงฆ์ภายในวัดให้สามารถนำการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานก็มีความสำคัญ ดังนั้น การให้ความรู้และการพัฒนาพระสงฆ์ให้มีความรู้ความสามารถในการพัฒนาเป็นพระวิปัสสนาจารย์ก็มีความจำเป็นและมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งเพื่อให้โยคีผู้มาปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานสามารถเกิดสัมฤทธิ์ผลได้มากที่สุด จากการศึกษา วัดปากน้ำบางคล้า พบว่า วัดปากน้ำบางคล้าได้รับความศรัทธาอย่างมากจากประชาชนทั้งในพื้นที่รอบข้างและประชาชนจากภายนอกวัด รวมถึงเป็นสถานที่ท่องเที่ยวอันสำคัญยิ่งของอำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา การปฏิบัติกิจของพระสงฆ์ก็ได้รับความเชื่อถือศรัทธาอย่างแรงกล้าจากชุมชน จากผลการศึกษา พบว่า การพัฒนาวัดปากน้ำบางคล้าเกิดจากความต้องการของชุมชนรอบข้าง และความต้องการพัฒนาศักยภาพของพระภายในวัด เพื่อให้เกิดการพัฒนาตนเองเพื่อให้เป็นพระวิปัสสนาจารย์ นอกจากนี้แล้ว ความศรัทธาต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้มีการเตรียมพื้นที่สำหรับการพัฒนาเพื่อเป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทั้งนี้ ชุมชนยังมีส่วนเอื้อให้เกิดสัปปายะ การเอื้อเพื่อต่ออาหาร การพัฒนาสถานที่ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การมีส่วนร่วมในการจัดอบรมและจัดหลักสูตรการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่เอื้อต่อชุมชนและโยคีผู้มาปฏิบัติธรรม ทั้งนี้ การยกระดับของวัดปากน้ำบางคล้าให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานมีความพร้อมมาก รวมทั้ง ความพร้อมในเรื่องสถานที่อันเอื้อต่อการปฏิบัติธรรม ความพร้อมของพระวิปัสสนาจารย์ อย่างไรก็ตาม ความจำเป็นในการยกระดับการปฏิบัติให้มีรูปแบบที่ชัดเจน และสามารถเห็นผลได้จากการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานก็มีความจำเป็นต่อการพัฒนาวัดปากน้ำบางคล้าให้

วัตถุประสงค์งานวิจัย	ผลการศึกษา
	กลายเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนาธุระที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดฉะเชิงเทรา จากการศึกษา พบว่า วัดบ้านช่อง เป็นวัดที่มีการปฏิบัติศาสนกิจที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาอย่างสม่ำเสมอ พร้อมทั้งมีการส่งเสริมให้ประชาชนรอบข้างมีส่วนร่วมในวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา จากผลการศึกษา พบว่า การพัฒนาวัดบ้านช่องให้กลายเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เกิดมาจากการความต้องการของวัด ความศรัทธาของโยคีผู้มาพึ่งและปฏิบัติธรรมและฟังธรรม และสุดท้ายความต้องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาวัดของตนเองให้เป็นสถานปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่สำคัญของจังหวัด รวมทั้งการบำรุงรักษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงมั่นคงสืบไป อย่างไรก็ตาม วัดบ้านช่องมีความต้องการในการพัฒนาพระสงฆ์ให้มีความเข้าใจเรื่อง การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน พร้อมทั้งการพัฒนาพระสงฆ์ในวัดให้กลายเป็นพระวิปัสสนาจารย์ที่มีคุณภาพและมีประสิทธิภาพในการถ่ายทอดคำสอนอันสำคัญในทางพระพุทธศาสนา
๓) เพื่อวิเคราะห์การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน	จากการศึกษาวิจัยโครงการ “การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการวิปัสสนากัมมัฏฐาน” พบว่า วัดและชุมชนรอบข้างมีความต้องการพัฒนาศักยภาพของวัดให้กลายเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน และชุมชนยังมีส่วนเอื้อให้เกิดสปีปายะในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานด้วย ได้แก่ การเอื้อเพื่อต่ออาหาร การพัฒนาสถานที่ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การมีส่วนร่วมในการจัดอบรมและจัดหลักสูตรการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่เอื้อต่อชุมชนและโยคีผู้มาปฏิบัติธรรม

ที่ ศธ ๖๑๐๗/ว. ๓

มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
www.mcu.ac.th

๒๗ ธันวาคม ๒๕๖๑

เรื่อง ขออนุมัติโครงการให้สัมภาษณ์ข้อมูลประกอบการวิจัย

เรียน พระมหาวินัย โสโสม เจ้าอาวาสวัดสุวรรณาทร

ด้วยสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้อนุมัติให้
พระครูภาวนาวิริยานุโยค วิ.ดร. มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร ได้ทำ
โครงการวิจัยเรื่อง "เมดิเทชั่นเซ็นเตอร์ : รูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนา
กรรมฐาน"

ในการนี้ ทางสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ได้พิจารณาเห็นว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถใน
การที่จะให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยและนำองค์ความรู้ที่ได้รับไปพัฒนางานวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

จึงเรียนมาเพื่ออนุเคราะห์ให้สัมภาษณ์

เรียนมาด้วยความเคารพ

(พระสุธีรัตนบัณฑิต, รศ.ดร.)

ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คณบดี

ติดต่อกับ

โทร.๐๘๕-๒๑๖-๓๔๙๔

๒๗ ธันวาคม ๒๕๖๑

ที่ ศธ ๖๑๐๗/ว.๑

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
 โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
 www.mcu.ac.th

๑๗ ธันวาคม ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์ให้สัมภาษณ์ข้อมูลประกอบการวิจัย

เรียน พระครูโสภณวิริยานุยุต เจ้าอาวาสวัดบ้านช่อง

ด้วยสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้อนุมัติให้
 พระครูภาวนาวิริยานุโยค วิ.ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร ได้ทำ
 โครงการวิจัยเรื่อง "เมดิเทชั่นเซ็นเตอร์ : รูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนา
 กัมมฐาน"

ในการนี้ ทางสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ได้พิจารณาเห็นว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถใน
 การที่จะให้ข้อมูลที่ประโยชน์ต่อการวิจัยและนำองค์ความรู้ที่ได้รับไปพัฒนางานวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

จึงเรียนมาเพื่ออนุเคราะห์ให้สัมภาษณ์

เรียนมาด้วยความเคารพ

(พระสุรรัตนบัณฑิต, รศ.ดร.)

ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๐๘๐๗๑๑

ติดต่อ

โทร.๐๘๕-๒๑๖-๓๙๙๙

ที่ ศธ ๖๑๐๗/ ๒๑๔

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอง่วงน้อย
 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
 โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
 www.mcu.ac.th

๑๗ ธันวาคม ๒๕๖๑

เรื่อง ขออนุมัติโครงการให้สัมภาษณ์ข้อมูลประกอบการวิจัย

เรียน พระครูเกษมชลเขต เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ

ด้วยสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้อนุมัติให้
 พระครูภาวนาวิริยานุโยค วิ.ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร ได้ทำ
 โครงการวิจัยเรื่อง "เมดิเทชั่นเซ็นเตอร์ : รูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนา
 กัมมัฏฐาน"

ในการนี้ ทางสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ได้พิจารณาเห็นว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความสามารถใน
 การที่จะให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยและนำองค์ความรู้ที่ได้รับไปพัฒนางานวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

จึงเรียนมาเพื่ออนุเคราะห์ให้สัมภาษณ์

เรียนมาด้วยความเคารพ

(พระสุธีรัตนบัณฑิต, รศ.ดร.)

ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ติดต่อกับ

โทร.๐๘๕-๒๑๖-๓๙๙๙๙

๐๙/๑๒๖
 พระครูเกษมชลเขต
 18 D.A. 61

แบบสอบถาม (สำหรับผู้มาวัด)

วัด.....

งานวิจัยเรื่อง การศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

- ๑) ชื่อ.....
- ๒) อายุ.....
- ๓) อาชีพ.....
- ๔) ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม

.....

.....

.....

.....

.....
- ๕) ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

.....

.....

.....

.....

.....
- ๖) การมาปฏิบัติธรรมที่วัด

.....

.....

.....

.....

.....

๗) ความถี่ของการมาปฏิบัติธรรม

.....

.....

.....

.....

๘) ผลจากการฟังพระธรรมเทศนา

.....

.....

.....

.....

๕) การนำปฏิบัติธรรมที่วัด

.....

.....

.....

.....

.....

๖) ความถี่ของการจัดการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่วัด

.....

.....

.....

.....

.....

๗) การแสดงพระธรรมเทศนาว่าด้วยเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

.....

.....

.....

.....

.....

๘) ความพร้อมของพระวิปัสสนาจารย์ในการนำการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

.....

.....

.....

.....

.....

๙) การเพิ่มพูนความรู้เรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

.....

.....

.....

.....

.....

๑๐) ความพร้อมในเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ด้านสัปปายะ

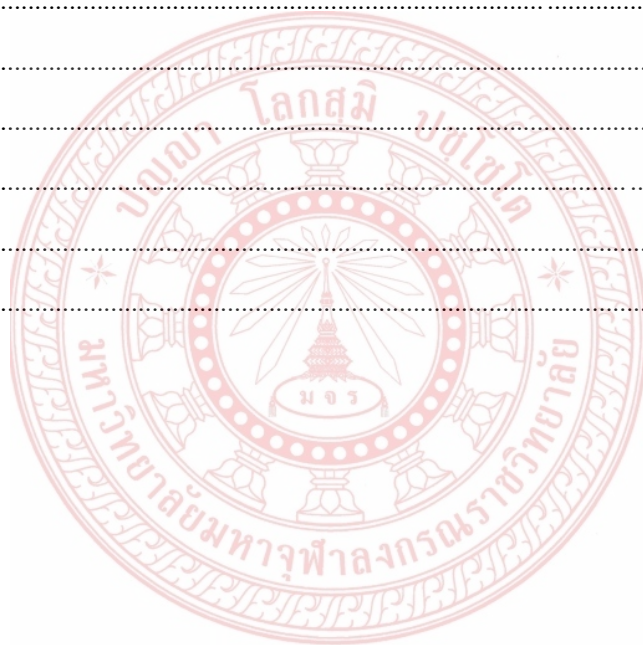
.....

.....

.....

.....

.....

๕) การนำปฏิบัติธรรมที่วัด การประชาสัมพันธ์ถึงชุมชน

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๖) ความถี่ของการจัดการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่วัด ที่เข้าถึงชุมชน

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๗) การแสดงพระธรรมเทศนาว่าด้วยเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๘) ความพร้อมของชุมชนในการนำอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

.....

.....

.....

.....

.....

๙) การเพิ่มพูนความรู้เรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของชุมชน

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๑๐)ความร่วมมือระหว่างชุมชนและวัดในการอำนวยความสะดวกให้เกิดการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

.....

.....

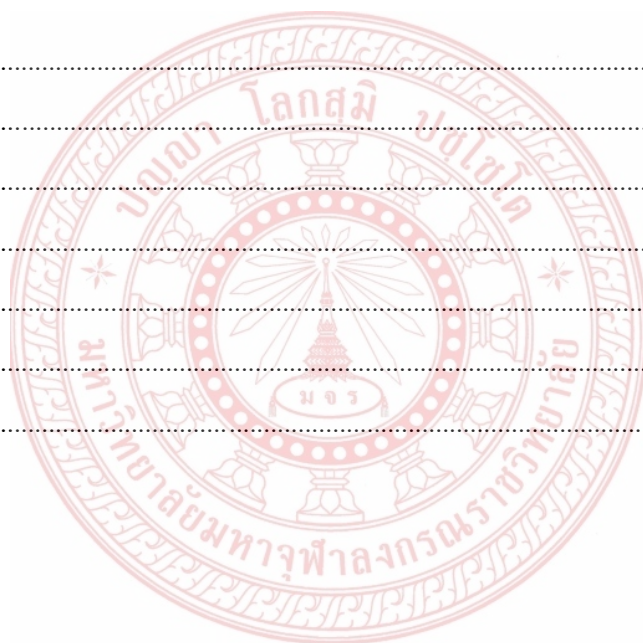
.....

.....

.....

.....

.....

รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

วัดปากน้ำ

- ๑.นายพีรวิชญ์ ภูริชญาณวัฒน์
- ๒.นายพงศ์วิทย์ ภูริชญาณวัฒน์
- ๓.นายพยงค์ สัมบุญชู
- ๔.นางสายพิน จันทรมุข
- ๕.นายจักรพันธ์ วสุกาญจนสิริ

วัดสุวรรณมาตร

- ๑.คุณเทียนชัย สุขศิริ
- ๒.นายประโยชน์ มาลัยวงศ์
- ๓.นางสาวแหม่ม ลิมไธสง
- ๔.นางสาวภัญชรี พิพัฒน์
- ๕.นางนิศพร พนาลัย

วัดบ้านช่อง

- ๑.นายเอกรัฐ เศษวงศ์
- ๒.นายนภดล โชคชัยปกรณ์
- ๓.นายอาทิตย์ บดีเดชา

ภาพประกอบการลงพื้นที่เก็บข้อมูลการวิจัย

สัมภาษณ์พระครูเกษมชลเขต
เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ

สัมภาษณ์พระอาจารย์บุญยืน ฐิตปุณฺโณ
วัดปากน้ำ

ภาพประกอบการลงพื้นที่เก็บข้อมูลการวิจัย

สัมภาษณ์พระสมุห์นภดล จิตทินโน
วัดปากน้ำ

สัมภาษณ์พระครูโสภณวิริยานุยุต
เจ้าอาวาสวัดบ้านช่อง

แบบสรุปโครงการวิจัย

สัญญาเลขที่ ว.๒๘๒/๒๕๖๑

ชื่อโครงการ การศึกษารูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติ วิปัสสนากัมมัฏฐาน

หัวหน้าโครงการ พระครูภาวนาวิริยานุโยค วิ, ดร.และ พระครูปริยัติปัญญธรร, ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร

โทรศัพท์ ๐๘๙-๒๔๕๕๑๙๘ Email : Prd2854@gmail.com

ความเป็นมาและความสำคัญ

สังคมปัจจุบันเป็นยุคของการบริโภคนิยม ทำให้ผู้คนต้องสนองความต้องการทางด้านวัตถุ หรือที่เรียกได้ว่า เป็นยุคของวัตถุนิยม การศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ล้วนเป็นการศึกษาเพื่อแสวงหาความรู้ และทำความเข้าใจกับสิ่งที่อยู่ภายในตัวตนของแต่ละบุคคล จึงขาดการพัฒนาจิตใจอย่างเป็นระบบ และเกิดปัญหาในการพัฒนาด้านจิตใจและการพัฒนาทางด้านปัญญาที่ไม่เท่ากัน การพัฒนาที่เน้นเฉพาะทางด้านวัตถุ ส่งผลกระทบต่อผู้คนในยุคปัจจุบันมาก ก่อให้เกิดปัญหาสุขภาพโดยเฉพาะในส่วนของสุขภาพจิต อันส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นความเครียด วิตกกังวล ซึมเศร้า ฟุ้งซ่าน ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของทั้งตนเอง ครอบครัวและสังคม

พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ค้นพบธรรมอันสำคัญทางพระพุทธศาสนา อันได้แก่ คันถะและวิปัสสนาธรรม ซึ่งเป็นหนทางในการแสวงหาทางออกจากความทุกข์ พระองค์ทรงได้แสดงให้เห็นถึงวิธีและแนวทางในการดับทุกข์ไว้ ดังที่พระองค์ได้ตรัสไว้ในสติปัฏฐานสูตรว่า “เอกายโน อโย ภิกขเว มคโค สุตตานิ วิสุทธียา โสภปริเทวานํ สมตักมาย ทุกขโทมนสฺสานํ อตถกฺมาย ฌายสฺส อธิคฺมาย นิพพานสฺส สจฺฉิกรณตถาย ยทิทํ จตฺตาริ สติปฺภูจฺานํ” แปลความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔

อย่างไรก็ตาม การสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวสติปัฏฐานสี่ เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง และแพร่หลายในยุคปัจจุบัน ทั้งนี้ การสอนและหลักสูตรไม่มีความชัดเจนเพียงพอ เกิดความหลากหลายในการตีความและการปฏิบัติ เฉกเช่นสายวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย ซึ่งเกิดแนวทางในการปฏิบัติอย่างน้อย ๕ รูปแบบ ได้แก่ แนว พุทฺธ แนวอานาปานสติ แนวพองหนอ ยุบหนอ แนว รูปนาม และแนวสมาธิทั้งนี้ การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเกิดขึ้นทั้งในสถานที่ที่หลากหลายแตกต่างกันออกไป ได้แก่ การปฏิบัติธรรมในห้างสรรพสินค้า การเกิดสำนักปฏิบัติธรรมตามที่พักตากอากาศ รีสอร์ท การขยายตัวของสำนักปฏิบัติจากกรุงเทพมหานครสู่พื้นที่ต่างๆ หรือการเกิดขึ้นของสำนักปฏิบัติธรรมในต่างประเทศ ซึ่งล้วนสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการพัฒนาปัญญาและจิตใจของผู้คนในสังคมมากขึ้น

ทั้งนี้ การเกิดขึ้นของสำนักปฏิบัติธรรม หรือหลักสูตรการอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานของสำนักเหล่านั้น ล้วนแต่เป็นไป เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของผู้คนสมัยใหม่ ได้แก่ การอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานในระยะสั้น ซึ่งเป็นระยะเวลาที่การดำเนินการวิจัยครั้งนี้ให้ความสนใจศึกษา แต่ทั้งนี้ เนื่องจากความหลากหลายและความแตกต่างของหลักสูตร ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำวิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสูตรและการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานสำหรับการปฏิบัติระยะสั้น เพื่อตอบสนองต่อการปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์กับผู้ปฏิบัติให้มากที่สุด ทั้งนี้ ยังรวมถึงการพัฒนาหลักสูตรต่างๆ ที่บกพร่องอยู่ ไม่ว่าจะเป็นเงื่อนไขของสัปายะ อันได้แก่ อาวาสหรือเสนาสนะ โคจรคาม ภัตตะหรือธัมมัสสวะนะ บุคคล โภชนะหรืออาหาร ฤดูและอิริยาบถ ทั้งนี้ เพื่อสนองตอบต่อความเร่งรัดในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของผู้คนในสังคมสมัยใหม่

ทั้งนี้ วัดจำนวนมากในจังหวัดฉะเชิงเทรา ได้ทำหน้าที่อันสำคัญในทางพระพุทธศาสนา โดยตลอด แต่อย่างไรก็ตาม การทำหน้าที่ดังกล่าวยังไม่สามารถบรรลุถึงแก่นแกนอันเป็นสาระสำคัญในทางพระพุทธศาสนา อันได้แก่ การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทั้งนี้ งานศึกษาของ ภัทรนธิ วิสุทธิศักดิ์ เรื่อง รูปแบบผสมผสานการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน พบว่า วิปัสสนากรรมฐานเป็นวิธีการฝึกให้เกิดปัญญารู้เท่าทันความจริงเพื่อความดับทุกข์ พระคัมภีร์ที่ให้แนวทางในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานได้แก่ มหาสติปัฏฐานสูตร ที่กล่าวถึงการมีสติระลึกรู้ในกาย เวทนา จิต ธรรม ซึ่งรูปแบบต่างๆ ที่นิยมปฏิบัติกันในปัจจุบัน แม้จะมีอุปายในการสอนหรือมีวิธีการสอนเพื่อเข้าถึงสติปัฏฐานไม่เหมือนกัน หรือเน้นบรรพในสติปัฏฐานทั้ง ๔ ต่างบรรพเพื่อกันก็ตาม แต่สิ่งที่เหมือนกันซึ่งสามารถนำมาใช้ผสมผสานการปฏิบัติให้มีเอกภาพได้ คือ การกำหนดสติระลึกรู้สภาวะตามความเป็นจริงของรูป-นาม และไตรลักษณ์ อันเป็นความแท้จริงที่ไม่ผันแปรไปตามสมมติบัญญัติ หรือรูปแบบใดใด ดังนั้น ไม่ว่าจะปฏิบัติในรูปแบบใดๆ ก็ตาม หากรูปแบบที่นำผู้ปฏิบัติให้เข้าถึงสภาวะที่เป็นจริงทั้งสองนี้ ก็นับว่าได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอย่างถูกต้อง เพราะเข้าถึงหัวใจของกรรมฐานคือค่าที่เป็นจริงของอารมณ์ได้เหมือนกัน

รูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแบบผสมผสาน สามารถเพิ่มความเข้าใจในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐานแก่ผู้เข้าอบรมได้ดียิ่งขึ้น และสามารถสร้างสัมฤทธิ์ผลในการปฏิบัติให้แก่ผู้เข้าอบรมได้ตามลำดับแห่งวิปัสสนาญาณเบื้องต้น เพื่อการพัฒนาปัญญาจากขั้นต้นสู่ขั้นปลาย คือ เห็นอริยสัจ ๔ ก็สามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือทำลายกิเลสดับทุกข์ทั้งปวงถึงพระนิพพานในที่สุด ดังนั้น รูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแบบผสมผสาน จึงน่าจะเป็นทางเลือกของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน และเป็นทางออกในการสร้างเอกภาพในวงการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในประเทศไทยต่อไป

ดังนั้น เป้าหมายของการทำการวิจัย เรื่อง การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน จึงเป็นไปเพื่อการส่งเสริมให้วัดตอบสนองความต้องการทางจิตใจของพุทธศาสนิกชนผู้ศรัทธาในการปฏิบัติธรรมที่เรียกว่า การปฏิบัติวิปัสสนาธุระ เพื่อให้การปฏิบัติธรรม

นั้น เกิดสัมฤทธิ์ผลและสามารถพัฒนาปัญญาและจิตใจได้มากที่สุด ดังนั้น การพัฒนาวัดเพื่อให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน จึงเป็นไปการถ่ายทอดการศึกษาอันสำคัญของพระพุทธศาสนาให้ทำหน้าที่เยียวยาคนสมัยใหม่ในสังคมไทย
วัตถุประสงค์ของการวิจัย ๑) เพื่อศึกษารูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของวัดในจังหวัดฉะเชิงเทรา ๒) เพื่อพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๓) เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นปัจจัยพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน
ผลการวิจัย รูปแบบของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานในจังหวัดฉะเชิงเทรา ไม่ค่อยแพร่หลายมากนักตามวัดทั่วไป แต่ปรากฏว่าการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดและสำนักปฏิบัติของเอกชนผู้มีความศรัทธาในการปฏิบัติกัมมัฏฐานตามแนวทางขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้น รูปแบบของการปฏิบัติกัมมัฏฐานจึงไม่มีความเป็นหนึ่งเดียวในจังหวัดฉะเชิงเทรา ทั้งนี้ จากการศึกษาวัดตัวอย่าง อันได้แก่ วัดสุวรรณมาตร วัดบ้านช่อง และวัดปากน้ำบางคล้า ทั้งสามวัดตัวอย่างมีความต้องการในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ปัจจัยที่เอื้อให้เกิดความต้องการได้แก่ ประการแรก ความต้องการพัฒนารูปแบบของการปฏิบัติธรรมภายในวัด ประการที่สอง ความต้องการพัฒนาศักยภาพของพระภายในวัดให้เป็นพระวิปัสสนาจารย์ ประการที่สาม ความต้องการของผู้มาปฏิบัติธรรมโดยทั่วไปของวัด ประการที่สี่ ความต้องการของชุมชนรอบข้างวัดหรือความต้องการของหน่วยงานที่มีความเกี่ยวข้องกับวัด ประการที่ห้า ความต้องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ดังนั้น จากการศึกษวิเคราะห์ได้ว่า วัดและชุมชนรอบข้างมีความต้องการพัฒนาศักยภาพของวัดให้กลายเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน และชุมชนยังมีส่วนเอื้อให้เกิดสปีปายะในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานด้วย ได้แก่ การเอื้อเพื่อต่ออาหาร การพัฒนาสถานที่ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน การมีส่วนร่วมในการจัดอบรมและจัดหลักสูตรการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่เอื้อต่อชุมชนและโยคีผู้มาปฏิบัติธรรม
การนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน การวิจัยเรื่องนี้ ก่อให้เกิดผลดีในพื้นที่ที่ได้นำไปใช้ประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรม ดังนี้ ๑) ได้เก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับวัดและการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

๒) พุทธศาสนิกชน ประชาชนทั่วไป มีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

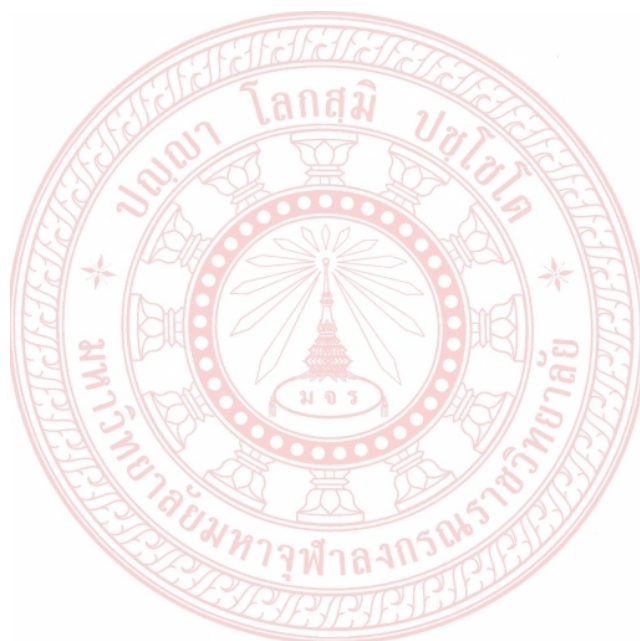
๓) พุทธศาสนิกชน ประชาชนทั่วไป มีรูปแบบการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน

การประชาสัมพันธ์

มีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมและผลงานวิจัยทางอินเทอร์เน็ต

[http://www. Sothorn.mcu.ac.th/](http://www.Sothorn.mcu.ac.th/)

ส่วนการประชาสัมพันธ์ทางสิ่งพิมพ์อยู่ในระหว่างดำเนินการ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี วัดไร่จิง พระอารามหลวง จังหวัดนครปฐม

มอบเกียรติบัตรฉบับนี้ไว้ เพื่อแสดงว่า

พระครูภาวนาปริยัติ วิ.ดร.

ได้ผ่านการคัดเลือกและนำเสนอผลงานทางวิชาการในงานประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๑
(MCU Buddhabya Congress I) ในหัวข้อ “พุทธปัญญากับทศวรรษแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน”

ระหว่างวันที่ ๙ - ๑๐ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๖๑

ณ วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี วัดไร่จิง พระอารามหลวง จังหวัดนครปฐม
ขอจงเจริญจงงามไพบูลย์ในบวรพระพุทธศาสนาและหน้าที่การงานตลอดกาลเป็นนิตย์ เทอญ.

ให้ไว้ ณ วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๖๑

(พระเทพศาสนาภิบาล)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี
ประธานดำเนินงาน

ประวัติหัวหน้าผู้วิจัย

ชื่อ/นามสกุล	: พระครูภาวนาวิริยานุโยค วิ.,ดร. (บุญยงค์ ถาวโร/กลับประสิทธิ์)
วัน/เดือน/ปีเกิด	: วันเสาร์ที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๙
สถานที่เกิด	: ๒๘ หมู่ที่ ๒ ตำบลบางตลาด อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา
การศึกษา	: พ.ศ.๒๕๓๔ นักธรรมชั้นเอก : พ.ศ.๒๕๕๕ พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) ม. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย : พ.ศ.๒๕๕๗ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พธ.ม.) สาขาวิชาวิปัสสนาภavana มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย : พ.ศ.๒๕๕๙ ศีลศาสตรมหาบัณฑิต (ศษ.ม.) สาขาการบริหารการศึกษา วิทยาลัยนครราชสีมา : พ.ศ.๒๕๖๐ พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พธ.ด.) สาขาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อุปสมบท	: วันอาทิตย์ที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๑ ณ วัดปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา
สังกัด	: วัดนครหลวง ตำบลนครหลวง อำเภอนครหลวง จังหวัด พระนครศรีอยุธยา
หน้าที่	: พระวิปัสสนาจารย์ศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ : พระวิปัสสนาจารย์ ประจำวัดพิชัยญาติการามวรวิหาร แขวงสมเด็จเจ้าพระยา เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร : พระวิปัสสนาจารย์ ประจำศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา : ผู้ช่วยพระวิปัสสนาจารย์ (นานาชาติ) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย : พระวิปัสสนาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย : อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย : พ.ศ. ๒๕๖๑ เจ้าอาวาสวัดนครหลวง อ.นครหลวง จ.พระนครศรีอยุธยา : พระวิปัสสนาจารย์ประจำสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งที่ ๑๔ : ผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์วัดนครหลวง : ผู้อำนวยการโรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดนครหลวง : พ.ศ. ๒๕๕๗ รางวัล “ระฆังทอง” บุคคลแห่งปี สาขาสังคมศาสตร์ สันติสนุนมวชนและสังคมดีเด่น
รางวัลเกียรติยศ	: พ.ศ. ๒๕๕๗ รางวัล “บุคคลคุณธรรม” (Morality person Awards 2014)
ผลงานทางวิชาการ	: พระครูภาวนาวิริยานุโยค วิ. (บุญยงค์ ถาวโร). (๒๕๕๘).

ประวัติผู้ร่วมวิจัย

ชื่อ/ฉายา/นามสกุล	: พระครูปริยัติปัญญารุ (ปรีดี) ปัญญารุ นามสกุล สีหาวัตร
ว/ด/ป เกิด	: ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๑
สถานที่เกิด	: ๑๐ หมู่ ๒ ตำบลโคกกุง อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ
การศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๒๓ นักรธรรมเอก สำนักเรียนคณะจังหวัดชัยภูมิ : พ.ศ. ๒๕๓๗ เปรียญธรรม ๔ ประโยค สำนักเรียนคณะจังหวัดฉะเชิงเทรา : พ.ศ. ๒๕๔๕ ปริญญาตรี ครุศาสตรบัณฑิต (ค.บ.) สาขาวิชาการบริหาร การศึกษา สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา กรุงเทพมหานคร : พ.ศ. ๒๕๔๘ ศีษศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยบูรพา จังหวัดชลบุรี
อุปสมบท	: ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒
ประสบการณ์การทำงาน	: พ.ศ. ๒๕๔๒ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดโสธรวราราม วรวิหาร : พ.ศ. ๒๕๕๓ รองผู้อำนวยการโรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดโสธรวราราม : พ.ศ. ๒๕๕๕ รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร : พ.ศ. ๒๕๕๕ อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร
ที่อยู่ปัจจุบัน	: ๑๓๔ วัดโสธรวราราม วรวิหาร ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัด ฉะเชิงเทรา ๒๔๐๐๐
โทรศัพท์	: ๐๘๙-๒๔๕-๘๑๘๘
อีเมล	: Prd2854@gmail.com